

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦૬૧૮ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ શૈક્ષણિક રીતિ-રિવાજ સંબંધિત
કૃતિ

વિષય ૬૪૪૪:૨

રસિક નવલકથામાળા.

પુસ્તક ૩ જી.

અદ્ભુત ડિટેક્ટિવ વાર્તાસંગ્રહ.

શેરલોક હોમ્સનાં સાહસકર્મો. (પુસ્તક ૧ જી.)

લેખક,

ચંદુલાલ જેઠાલાલ વ્યાસ,
વડવાણ સીટી.

પ્રકાશક,

પુનલલાલ ભગવાન પારેખ.
વડવાણ સીટી.

આવૃત્તિ ૧ લી.

સં. ૧૯૭૯

મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.

(અંથસ્વામીત્વના સર્વ હક્ક પ્રકાશકને સ્વાધીન છે.)

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોષીશર્ટ-સંગ્રહ

“સૂર્યપ્રકાશ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પટેલ મૂળચંદ ત્રિકમનાલે
છાપ્યું. ડૉ. કાળુપુર, ટંકશાળ-અમદાવાદ.

પ્રકાશકનું નિવેદન.

રસિક નવલકથામાળાનું આ ત્રીજું પુસ્તક પ્રકટ થાય છે. આ નવલકથામાળાની શરૂઆત કર્યાને હજી બે માસ થયા નથી; છતાં પણ તે દરમિયાન આહકસંખ્યા અઢીસો ઉપર પહોંચી ગઈ છે. જે કે આહકોની સંખ્યા ઓછામાં ઓછી એક હજારની ન થાય ત્યાંસુધી મને સંતોષ થઈ શકે નહિ; તેમજ આહકોની સંખ્યામાં વધારો થતાં તેમને પોતાને પણ વિશેષ લાભ જ થવાનો. એથી હું ધારું છું કે રસિક નવલકથામાળાના આહકો પોતે પોતાના સ્નેહીમિત્રોને પણ આ માળાના આહક થવાની ભલામણ કરશે. જેમને વાંચવાનો શોખ છે, જેઓ પુસ્તકો ખરીદે છે, તેમણે તો એકદમ આ નવલકથા-માળાના આહક થઈ જવું જોઈએ. કેમકે આહકને જે ખાસ લાભ મળે છે તે ખીજને મળી શકતો નથી. વળી મારા તરફથી પ્રકટ થતાં પુસ્તકો ખાસ પસંદગી કરીને જ છપાવવામાં આવતાં હોઈ, ગમે તેવાં પુસ્તકો ખરીદવાની ફરજ પડવાનો ભય રહેતો નથી. જે પુસ્તકોલયો મારે ત્યાંથી પુસ્તકો મંગાવે છે તેઓ પણ જો આ નવલકથામાળાના આહક બને તો એથી તેમને વિશેષ લાભ અને સગવડ છે. આશા છે કે મારી આ સૂચના મારા આહકો તથા અન્ય સંબંધોના લક્ષમાં લેશે.

તા. ૫-૬-૧૯૨૨ સોમવાર,

વઢવાણ સીટી.

પુંજલાલ ભગવાન પારેખ.

પ્રસ્તાવના.

શરલોક હોમ્સમાળાનું આ ત્રીજું પુસ્તક છે. પ્રથમનાં બે પુસ્તકો બે લાંબી સ્વતંત્ર વાર્તાનાં હતાં. આ પુસ્તકમાં શરલોક હોમ્સનાં ૭ સાહસકર્મોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. હવે પછી શરલોક હોમ્સમાળાનાં પુસ્તકોમાં આવી વાર્તાઓનો સંગ્રહ હશે.

આ પ્રથમ પુસ્તકમાં જે ૭ વાર્તાઓ આપવામાં આવી છે, તે એક એકથી ચડી જાય તેવી છે. ખૂબી તો એ છે કે વાર્તાઓ બહુ લાંબી નહિ હોવા છતાંએ તેમાંનો રસ અને મુદ્દો અખંડ જળવાઈ રહે છે. શરલોક હોમ્સની વાર્તાઓમાં એક ખાસ વિશિષ્ટતા છે. તે એ છે કે દરેક વાર્તામાં શરલોક હોમ્સને દરેક રીતે સફળ થતોજ જતાવવામાં આવ્યો નથી. કેટલીક ડિટેક્ટિવ વાર્તાના ડિટેક્ટિવો કોઈ બેદી કેસમાં અચાનક પોતાના મનમાં થતી કલ્પનાની સહાયથી કેસનું રહસ્ય જાણી લે છે અને પછી ગુન્હેગારને પકડી આપે છે. આ વાર્તાઓમાં તેવું કશું નથી. આ વાર્તાઓની સાંકળમાં એક પછી એક એવી રીતે કડીઓ પરોવાયેલી હોય છે કે સામાન્ય બુદ્ધિના માણસને પણ તેની પૂરેપૂરી સમજણ પડી શકે છે; અને તેમાં કશું પણ શંકા પામવા જેવું લાગતું નથી. એમ હોવાને લીધે જ આ વાર્તાઓ બીજી આવા જ પ્રકારની વાર્તાઓ કરતાં વિશેષ પ્રખ્યાતિને પામી છે. હવે થોડા સમયમાં જ “શરલોક હોમ્સનાં સાહસકર્મો”નું બીજું પુસ્તક પ્રકટ થશે.

તા. ૫-૬-૧૯૨૨ સોમવાર,
બીમ એકાદશી, સં. ૧૯૭૮.
વલ્લભ સીટી.

ચંદુલાલ જેઠાલાલ વ્યાસ.

રેસિક નવલકથામાળા.

વાચકોને વધારે સસ્તી કીમતે સારાં પુસ્તકો પૂરાં પાડવાના હેતુથી આ નવલકથામાળાની યોજના અમે કરી છે

નિયમો.

૧. પ્રવેશશી રૂ. ૧-૦-૦ ભરીને આ નવલકથામાળાના આહક થઇ શકાય છે. શીની રકમ મનીઓર્ડરથી મોકલી આપવી અથવા તો વી. પી. ની સાથે વસૂલ કરવાનું જણાવવું.

૨. આહક તરીકે કોઇ પણ વખતે ચાલુ થઇ શકાશે. પરંતુ ઝોજામાં ઝોજા એક વર્ષ સુધી ચાલુ રહ્યાં ત્યાં જ આહક તરીકે રહેવાની ઇચ્છા નહિ હોય તો જ તેમની પ્રવેશશી તેમના ખર્ચે તેમને પાછી મળશે. એક વર્ષથી ઝોજા વખતને માટે આહક થનારને પ્રવેશશી પાછી આપવામાં આવશે નહિ.

૩. જે નવલકથામાળાના આહક હશે તેમને માળાનાં પ્રકટ થતાં તમામ પુસ્તકો પોણી કીમતે મળશે.

૪. હાલમાં દરેક વી. પી. બુકપોસ્ટ રજીસ્ટર કરીને મોકલવાનો પોસ્ટ ખાતાનો કાપડો છે, તથા અગાઉ કરતાં પોસ્ટેજનો ચાર્જ પણ બમણો થયો છે. છતાં અમે અમારા આહકો પાસેથી રજીસ્ટર તથા પોસ્ટેજ ખર્ચ લેવા ઇચ્છતા નથી. ફક્ત તેમને વી. પી. મનીઓર્ડરનો ચાર્જ આપવો પડશે. એક પુસ્તક રવાના કરવામાં ખર્ચ બહુ આવતું હોવાથી ૨-૩ પુસ્તકો સાથે પણ વી. પી. રજીસ્ટર્ડ બુકપોસ્ટથી મોકલી આપવામાં આવશે.

૫. આહકોને પુસ્તક મોકલતાં અગાઉ આઠ દિવસ પહેલાંથી ખબર આપવામાં આવશે.

૬. દર વર્ષે વધુમાં વધુ છ પુસ્તકો પ્રકટ કરવામાં આવશે, અને તે નવલકથામાળાના ગ્રાહકો ખરીદવા પડશે. જે કોઈ ગ્રાહક વી. પી. બુકપોસ્ટ પાછું ફેરવશે તો તેણે બરેલી પ્રવેશી જમ કરી, ગ્રાહકના લીસ્ટમાંથી તેનું નામ કમી કરવામાં આવશે.

૭. જે એક વર્ષમાં છ કરતાં વધુ પુસ્તકો અમારા તરફથી પ્રકટ થશે તો તે લેવાની ગ્રાહકને ફરજ પાડવામાં આવશે નહિ. તેમની ઇચ્છા હશે તો તેમને પોણી કીમતે મળી શકશે.

૮. નવલકથામાળાનાં પુસ્તકો હિંદી, ઝેઝડ કાગળો, સુંદર છપાઈ અને પાકાં સોનેરી પુઠાનાં રહેશે. કોઈ પણ પુસ્તક અપૂર્ણ બહાર પાડવામાં આવશે નહિ. જે એકથી વધારે ભાગવાળું પુસ્તક હશે તો તેના તમામ ભાગ સાથે બહાર પાડવામાં આવશે.

૯. માળાના ગ્રાહકો સિવાય બીજાં સભ્યોને માળાનાં પુસ્તકો પૂરી કીમતે આપવામાં આવશે. ફક્ત રજીસ્ટર તથા પોસ્ટેજનો ચાર્જ લેવામાં આવશે નહિ.

૧૦. આજ સુધી અમે પંચડોલી કીમતે પુસ્તકો આપતા વળતે તેની સાથે ભેટનું પુસ્તક પણ આપતા. પરંતુ તે નિયમ હવેથી બંધ કરવામાં આવ્યો છે.

૧૧. રસિક નવલકથામાળાનાં બહાર પડી ગયેલાં પુસ્તકો જે નવા ગ્રાહકોને લેવાં હશે તો સિલીકે હશે તે પુસ્તકો ૧૨૧૧ ટકા, કમિશનથી મોકલવામાં આવશે. રજીસ્ટર તથા પોસ્ટેજ ખર્ચ માફ.

પુનઃલાલ ભગવાન પારેખ.
વડવાણ સીટી.

નવીન નવલકથાઓ

	મૂલ્ય.
	રૂ.આ.પા.
અમરકાંચિક ખૂન.	૨-૦-૦
આગ્રાના ખળનાનો ભેદ.	૨-૦-૦
શેરલોક હોમ્સનાં સાહસકર્મો	૨-૦-૦
વેર વસુલ-ભાગ ૧લો (સચિત્ર)	૬-૦-૦
વેર વસુલ-ભાગ ૨જો (સચિત્ર)	૩-૦-૦
વિચિત્ર જગત-ભાગ ૧ લો	૩-૦-૦
ભયંકર ભેદ-ભા. ૧-૨	૩-૦-૦
પ્રેમની ખુમારી-ભાગ ૧લો. (સચિત્ર)	૨-૮-૦
પ્રેમની ખુમારી-ભાગ ૨જો. (સચિત્ર.)	૩-૮-૦
સૌંદર્ય-જ્વાળા. ભાગ ૧લો (ખીજી આવૃત્તિ)	૨-૦-૦
સૌંદર્ય-જ્વાળા. ભાગ ૨જો.	૧-૮-૦

રસિક નવલકથા માળાના ગ્રાહકોને પોણા કીમતે
મળશે. રજીસ્ટર તથા પોસ્ટેજ ખર્ચ માફ.

પુનલાલ ભગવાન પારેખ,
વહવાણ સીટી.

અનુક્રમણિકા.

૧	બોહીમીયાની બેઝાબરૂ	૧
૨	રાતા માથાનું મંડળ...	૫૫
૩	ગૂમ થયેલો પ્રિયતમ...	૧૦૮
૪	ખૂની કાણુ...	૧૫૩
૫	નારંગીનાં પાંચ ખીયાં.	૨૦૯
૬	નિર્દોષ ખૂની !	૨૪૫

ડિટેક્ટિવ શેરલોક હોમ્સમાળા.

શેરલોક હોમ્સનાં સાહસકર્મો.

ભાગ ૧ લો.

*ખોલીખીયાની ખેચાખર.

નોટપેપર.

(૧)

જો ધરીન એડવરનો કદાપિ પ્રસંગ નિકળે છે તો શેરલોક હોમ્સ તેને ' ખલાફર સ્ત્રી ' એ સજ્જથી સંબોધે છે. એ સ્ત્રીનું નામ લેતાં મેં તેને કદી પણ સાંભળ્યો નથી. જાણે જગતની તમામ સ્ત્રીઓમાં તે સર્વોપરિ હોય એમ શેરલોક હોમ્સ માને છે. ધરીન એડવર પ્રત્યેની પ્રેમની લાગણીનો તેના મનમાં પ્રાદુર્ભાવ થવાથી એ વિચાર તેના અંતરમાં ધર કરીને બેઠો છે એમ કાંઈ નથી. તેના ઠંડા પરંતુ ફળદ્રુપ મગજમાં લાગણીનો અને તેમાંયે પ્રેમની લાગણીનો તો અંશ જ નથી. પ્રેમ શી ચીજ છે એની તેને કલ્પના પણ નથી. એમ કહું તો તે અતિશયોક્તિયુક્ત ગણાશે નહિ. તે માત્ર અવલોકન અને તર્કશક્તિથી યુક્ત એક હાક્તા ચાક્ષતા યંત્ર જેવો છે. જો કદાચ પ્રેમની વાત નિકળે તો પ્રેમના વિષય પ્રત્યેની તેની કટુતા અને તિરસ્કાર સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. એમ છતાં પણ ધરીન એડવર

* આરટ્ટીઆનો એક પ્રાંત છે.

પ્રત્યેની તેની માનજીવિ સર્વદા સનેજ રહેલી જ બેવામાં આવે છે. માંડ કથન વાચકોને કદાચ વિચિત્ર અને ચમત્કારયુક્ત લાગશે, પરંતુ તે સત્ય જ છે.

ક્રેપ્ટન મોર્સ્ટનની લાવણ્યવતી અને સદ્ગુણશાલિની કન્યા મીસ મેરી મોર્સ્ટન પ્રત્યે માંડ દિલ આકર્ષાયું હતું, અને પરસ્પર પ્રેમમાં પડ્યાં હતાં અને એક બીજાએ લગ્નની ગાંઠથી બેઠાવાનું વચન આપ્યું હતું એ વાચકો જાણે છે. તેમને વિશેષમાં એટલું જણાવીશ કે અમારાં લગ્ન પણ થઈ ગયાં હતાં. એ લગ્નને લીધે હું શેરલોક હોમ્સથી નોખો થયો હતો. જ્યારે એક મનુષ્ય લગ્નગ્રંથીથી બેઠાય છે ત્યારે તેને સ્વતંત્ર ગૃહ નિર્માણ કરવું પડે છે. એ ગૃહની વ્યવસ્થા કરવામાં તથા પોતાની પ્રિયતમાની સંભાળ લેવામાં અને તેની મનઃકામનાઓને તૃપ્ત કરવામાં તેનો સર્વ સમય ફવળ આનંદમાં જ નિર્ગમન થાય છે. મારો સમય પણ તે પ્રમાણે આનંદમાં પસાર થતો હતો. પરંતુ હોમ્સને કોઈની સાથે બેઠાવાનું પસંદ પડતું નહિ. તે તો એકરસ્ટ્રીટમાં અને જે મકાનમાં રહેતા હતા તે જ મકાનમાં એકાંતિક વ્યવસ્થામાં રહેતો હતો. તેનાં મિત્રો તેનાં પુસ્તકો, કોફિન અને તેના મનમાં રમી રહેલી મહત્ત્વાકાંક્ષા માત્ર હતાં. જ્યારે જ્યારે કશું કામ હાથમાં ન હોય ત્યારે ત્યારે કોફિનના ડોઝ વડે કૃત્રિમ ઉત્સાહ અને ઉત્તેજના મેળવવાની તેની ટેવ ગઈ ન હતી. હજી પણ તેનો ધંધો તો ગુન્હાઓનો અભ્યાસ કરવાનો જ હતો. સરકારી પોલીસ ખાતાના અમલદારો જે કેસમાં નિષ્ફળ થતા અને જેમાં ગુન્હેગારનો પત્તો મળવાનો સંભવ જ નથી એમ માનતા, તે કેસ શેરલોક હોમ્સ હાથમાં લેતો અને પોતાની તર્કશક્તિ તથા અવલોકનશક્તિનો ઉપયોગ કરીને તેમાં સફળતા મેળવતો. એ સિવાય અન્ય મનુષ્યો કે

જેમને અમુક કાર્યમાં પોલિસની શક્તિ ઉપર અણુવિશ્વાસ અને અ-
શ્રદ્ધા ઉપજતી તેઓ પણ શેરલોક હોમ્સનો આશ્રય લેતા; અને
હોમ્સ પોતાની અત્યંત શક્તિવડે તેમને નિરાશાની ગર્તામાંથી બહાર
કાઢતો. પ્રસંગોપાત તેના કાર્યનો અને તેની શક્તિનો હેવાલ મારા
જાણવામાં આવતો હતો. ટ્રેપોફના ખૂનના કેસમાં તેને ઓડેસા ખાતે
બોલાવ્યાનું, ટ્રીકોમાલી ખાતે એટકિન્સન ભાઈઓના કર્ણુરસાત્મક
ખનાવનું, તેમજ હોલાંડના રાજકુટુંબ ઉપર એક રહસ્યમય બના-
વને લીધે આવી પડેલા સંકટને અતિકુશળતાપૂર્વક તેણે દૂર કર્યાનું
મારા સાંભળવામાં આવ્યું હતું; પરંતુ મારા વાચકોએ પણ વર્તમાન
પત્રોમાં પ્રસ્તુત ખનાવોને લગતા હેવાલો અને તેમાં શેરલોક હોમ્સે
ખતાવેલી ચતુરાઈ અને બુદ્ધિમતાનું વર્ણન વાંચેલું હોવાથી તત્સંબંધી
અત્ર વિશેષ ઉલ્લેખ કરવાનું હું આવશ્યક ધારતો નથી. તે સિવાય
મારા એ આગલા સાથીની બીજી ખાખતના સંબંધમાં હું પણ વાચકોના
જેટલો જ અચાત હતો.

ઇ. સ. ૧૮૮૮ ના માર્ચ માસની ૨૦ મી તારીખની રાત્રીએ
હું મારા એક દરદીની તબિયત તપાસીને પાછો ફરતો હતો (મારે
અત્ર એટલો ખુલાસો કરવો જોઈએ કે મેં દવાખાનું બોલ્યું હતું, કેમકે
મારા ગૃહશકટને ચલાવવાને માટે કાંઈ પણ ધંધો કર્યા સિવાય ચાલે
તેમ નહતું.) તે વેળાએ હું બેકરસ્ટ્રીટમાં થઈને પસાર થયો તે સમયે
અમારૂં પેલું સંસ્મરણીય મકાન અને તેનું પ્રવેશદ્વાર મારી દષ્ટિએ
પડ્યું. જે મકાનમાં રહેવાથી જ મને મેરી જેવી મધુર પત્ની પ્રાપ્ત
થઈ હતી અને જ્યાં ' અમલકારિક ખૂન ' નું રહસ્ય મારા જાણવામાં
આવ્યું હતું, તે મકાનના સ્મરણનો મારા હૃદયમાંથી કેવી રીતે લોપ
થઈ શકે ? તે વેળાએ હોમ્સને એક વાર પુનઃ મળવાની અને તે

પોતાની અસાધારણ શક્તિનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરે છે એ જાણવાની મને તીવ્ર ઇચ્છા થઈ આવી. તેનો ઓરડો દીપકથી પ્રકાશિત બની રહ્યો હતો. બારીનાં કાચનાં બારણાં બંધ હતાં. તેની આડો પડદો નાખેલો હતો. મેં ઉઘી દૃષ્ટિ કરી તો એ પડદા ઉપર તેનો ઉઘો અને કદાવર પડછાયો જોયો. તે પોતાની પીઠ પાછળ બે હાથના આંકડા વાળીને ઓરડામાં આમતેમ આતુરતાપૂર્વક ફરતો હોય એમ લાગ્યું. હું તેનો સ્વભાવ અને તેની ટેવ જાણતો હોવાને લીધે તેના આ દેખાવપરથી કેટલુંક અનુમાન કરી શક્યો. હું જોઈ શક્યો કે અત્યારે કશું અગત્યનું કામ તેના હાથમાં આવેલું હોવું જોઈએ. કેકેનના નશ્તામાંથી મુક્ત થઈને તે કાંઈ નવીન રહસ્યનો ભેદ ઉકેલવાના કાર્યમાં ગુન્થાયેલો હોવાં જોઈએ. મેં ઘંટડી વગાડી એટલે બારણું ખૂલ્યું અને ગૃહરક્ષિકા મને શેરલોક હોમ્સની ઓફિસમાં લઈ ગઈ. પ્રથમ જો ઓરડો હું વાપરતો હતો તેને હવે હોમ્સે પોતાની ઓફિસ તરીકે ઉપયોગમાં લીધો હતો.

તે ઘણું દિવસે મને જોઈને કાંઈ એકદમ ઉત્સાહમાં આવી ગયો નહિ; એ તો તેનો સ્વભાવ જ ન હતો; પરંતુ હું ધાંડું છું કે મને જોઈને તેને આનંદ તો થયો જ. તેણે એક પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યા સિવાય માયાભરી આંખના ઇશારાથી મને ત્યાં પડેલી એક ખૂરસી પર બેસવાનું સૂચવ્યું અને સીગારની ડબ્બી મારી પાસે મૂકી. હું સીગાર સળગાવવા લાગ્યો એટલે તે શઘડી પાસે બિભો રહીને તેની વિચિત્ર અને વેધક દૃષ્ટિથી મારું અવલોકન કરવા લાગ્યો.

“ લમ્ કયા પછી તમારું આરોગ્ય ધણું સુધરી ગયું છે. ” તે બોલ્યો: “ બોટસન ! હું ધાંડું છું કે મેં તમને છેલ્લા જોયા હતા

ત્યારપછીથી અત્યારસુધીમાં તમે સહાડાસાત રતલ વજનમાં વધેલા હોવા જોઈએ. ”

“ ના, સાત રતલ. ” મેં જણાવ્યું.

“ સાત રતલ ! અહો ! વોટસન ! હું ધારું છું કે જો મેં સહેજ વિશેષ વિચાર કર્યો હોત તો મારી ગણતરીમાં આટલી ભૂલ રહેવા ન પામત, અસ્તુ : દવાખાનું ખોલીને ધંધો પણ શરૂ કર્યો લોગે છે. દવાખાનું ખોલવાનો તમારો વિચાર છે, એવું તો તમે મને જણાવ્યું ન હતું. ”

“ ત્યારે તમે કેવી રીતે જાણી શક્યા ? ” મેં સ્મિત કરતાં પૂછ્યું.

“ હું એ જોઈ શકું છું-મારી અવલોકનશક્તિની સહાયથી એ હું જાણી શક્યો છું. વિશેષમાં એ પણ જાણી શક્યો છું કે થોડા દિવસ પહેલાં વર્ષાદિને લીધે તમારાં કપડાં પલળી ગયાં હતાં; અને તમારી ચાકરડી બેદરકાર તથા અણુઆવડતવાળી છે. ” હોમ્સે પોતાની શક્તિનો પ્રભાવ દર્શાવવા માંડ્યો.

“ હોમ્સ ! હોમ્સ ! આ તો ખરેખર આશ્ચર્યજનક અને અ-મત્કારિક ! ” હું ખોલી ઉઠ્યો : “ હું ધારું છું કે જો આજથી થોડાક સૈકા પહેલાં તમે અસ્તિત્વ ધરાવતા હોત અને તે કાળના મનુષ્યોના જોવામાં તમારી આ શક્તિ આવી હોત તો તેઓ જરૂર તમને જીવતા ને જીવતા બાળી મેલત. ગુરુવારે ગામડામાં એક દરદીને તપાસવાંને હું ગયો હતો અને સાંધી ઘેર પાછો ફર્યો તે વખતે આખા શરીરે ભીંજાઈ ગયો હતો એ ખરું છે. પરંતુ મેં મારાં કપડાં બદલી નાખેલાં હોવાથી, તમે એ વાત કેવી રીતે જાણી શક્યા તેની મને કંદપના પણ અર્થ શકતી નથી. મારી ચાકરડી મેરી બેઈન તમારા

હહેવા મુજબ બેદરકાર અને ઉતાવળી પ્રકૃતિની છે અને તે માટે તેને નોકરીમાંથી છૂટી થવાની મારી પત્નીએ નોટિસ પણ આપેલી છે; પણ તેની બેદરકારીનું જ્ઞાન તમને કેવી રીતે થયું એ મારા સમજવામાં આવી શકતું નથી. ”

તે હસ્યો અને તેના લાંબા ધૂજતા હાથ ચોળવા લાગ્યો. કેમ જાણે મારી અસતતાની મશ્કરી કરતો હોયની !

“ અરે ! એ તો તદ્દન સાદું છે. ” તે બોલ્યો : “ તમારા કાબા પગના ખૂટની કિનારીના અંદરના ભાગ પર દીવાનો પ્રકાશ પડે છે. તે સ્થળે એક સરખા અંતરે છ લીસોટા પડી રહેલા છે એમ મારી દષ્ટિ મને જણાવે છે. એ લીસોટા કેવી રીતે પડી રહેલા હોવા જોઈએ ? એ ખૂટની કિનારી પર ચોટી રહેલી માટીને ઉખાડીને તેને સાફ કરવાનો પ્રયત્ન જોણું કર્યો હશે તેની બેદરકારીને લીધે એ લીસોટા પડ્યા રહેલા હોવા જોઈએ, એ તો સહેલાઈથી સમજી શકાય તેમ છે; પરંતુ એ પરથી હું બે બાબત શોધી શક્યો. એક તો એ કે તમે સખ્ત વર્ષાદમાં બહાર ગયેલા હોવા જોઈએ અને બીજું એ કે તમારા ખૂટ સાફ કરનારી તમારી ચાકરડી બેદરકાર હોવી જોઈએ. તમે સખ્ત વર્ષાદના સમયમાં બહાર ગયા ન હોત તો તમારા ખૂટની અંદરની કિનારી પર માટી ચોટવાનો સંભવ ન હોતો; અને તે સ્થળે ચોટેલી માટીને ઉખાડીને સાફ કરવાની તમારી ચાકરડીને જરૂર પડી ન હોત તો આ લીસોટા પણ પડી રહ્યા ન હોત. બાકી તમે તમારો તખીબી ધંધો શરૂ કર્યો છે. એ તો સ્પષ્ટ રીતે દેખાઈ આવે છે. તમે આ ચોરડામાં આવ્યા કે મને આછડોફેર્મની વાસ આવી, તમારા જમણા હાથની પહેલી આંગળી ઉપર નાઇટ્રેટ ઓફ સીલ્વર-

નો કાળો ડાઘ જોવામાં આવ્યો, તેમજ તમારી ટોપીની બાજુએ જે સ્થળે તમે તમારું સ્ટેથોસ્કોપ રાખ્યું છે તે ભાગ મેં ઉપસેલો જોયો. એટલું છતાં પણ તમે તમારો ધંધો શરૂ કર્યો છે એમ હું જાણી ન શકું તો હું તદ્દન મૂર્ખ જ ગણાઉં. ”

તે જે સરળતાથી પોતાની અનુમાન કરવાની પદ્ધતિનું સ્પષ્ટિ-કરણ કરતો હતો એ જોઈને મને હસવું આવ્યા સિવાય રહ્યું નહિ. મેં કહ્યું: “ હોમ્સ ! જ્યારે અમુક બાળતનું જ્ઞાન તમને કેવી રીતે થઈ શક્યું તે સમજાવવાને તમે તેનાં કારણો રજુ કરો છો ત્યારે મને એમ લાગે છે કે એ બાળત એટલી બધી સહેલી અને સાદી છે કે હું પોતે પણ તેનું જ્ઞાન સરળતાથી પ્રાપ્ત કરી શકું. એવો પ્રયત્ન પણ મેં અનેક વખત કરેલો છે; પરંતુ તેમાં દરેક વખત મને નિષ્ફળતા જ મળેલી છે. મને આશ્ચર્ય તો એ જ થાય છે કે મારી આંખો પણ તમારા જેટલી જ તીવ્ર હોવા છતાં જે તમે જોઈ અને જાણી શકો છો તે મારાથી અદૃશ્ય શા માટે રહે છે ? ”

“ તમારી આંખો મારા જેટલી જ તીવ્ર છે ખરી, ” હોમ્સ મારી સામે પડેલી ખૂરશી પર ઝેરીને સીગાર સળગાવતો બોલ્યો: “ તમે જૂઓ છો ખરા, પરંતુ અવલોકન કરતાં નથી. મારી અને તમારી વચ્ચે જે ભેદ છે તે ત્યાં જ છે. તમે માત્ર જૂઓ જ છો; હું જેઠું છું તેની સાથે અવલોકન પણ કરું છું. દાખલા તરીકે: તમે આપણા દાદરનાં પગથીયાં અનેક વાર જોયાં છે, ખરું કે નહિ ? ”

“ હા. ઘણીયે વાર તે મારા જોવામાં આવ્યાં છે. ” મેં કહ્યું.

“ કેટલા વાર ? ” તેણે પ્રશ્ન કર્યો.

“ સેંકડો વખત. ” મેં જવાબ આપ્યો.

“ ત્યારે કોણે બંતર્યો વાર, ફટલાં પગથીયાં છે ? ” તેણે પૂછ્યું.

“ ફટલાં પગથીયાં ? એ તો મને ખબર નથી. ” મેં મારું અજ્ઞાન પ્રદર્શિત કર્યું.

“ એ જ તમારી ખામી. ” તે બોલ્યો : “ તમે એ પગથીયાં સેંકડો વાર જોયાં છે, એમ તમે ખોતે જ કબૂલ કરો છો; પરંતુ તેનું અવલોકન કર્યું નથી. હવે મેં તે જોયેલાં તેમ જ અવલોકેલાં હોવાથી હું કહી શકું છું કે સત્તર પગથીયાં છે. એ વાત જવા દો. તમે મારા રહસ્યસ્ફોટનમાં અત્યંત રસ લ્યો છો અને એક-બે કેસના વૃતાંતને લગતાં રસભર્યા પુસ્તકો પણ પ્રકટ કર્યાં છે; એટલે મને લાગે છે કે આ કેસમાં પણ તમને રસ પડશે ખરો. ’ એમ કહીને તેણે એક જાડો ગુલાબી રંગની ઝાંઘવાળો નોટપેપર ટેબલ ઉપર પડેલો હતો તે મારી તરફ ફેંક્યો અને કહ્યું : “ તે આજે છેલ્લી ટપાલમાં જ મળ્યો છે. જરી મોટે અવાજે વાંચો જોઈ. ”

નોટપેપર ઉપર તારીખ ન હતી, તેમ જ મોકલનારની સહી કે શરનામું પણ ન હતું. તેમાં નીચે મુજબ લખ્યું હતું :—

“ એક ગૃહસ્થ અતિ અગત્યની બાબતના અંબંધમાં તમારી સલાહ લેવાની ઈચ્છા ધરાવે છે. તે આજ રાત્રે બરોબર પોણાઆઠ વાગે તમને મળવાને આવશે. યુરોપના એક રાજકુટુંબનું જે કાર્ય તમે કુશળતાપૂર્વક થોડા સમય પહેલાં જ બજાવેલું છે, તેપરથી એ ગૃહસ્થ ધારે છે કે આ અગત્યના કાર્યના અંબંધમાં તમારા ઉપર અંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખવામાં કરી પણ હરકત નથી. તેમ જ અન્ય દિશા તરફથી પણ તમારા વિશ્વસનીયપણાના સંબંધમાં પૂરતો અંતોષ મળેલો છે. આશા છે કે ઉપર જણાવેલા સમયે તમે તમારી ઓફિસમાં હાજર રહેશો. જે કદાચ તમને મળવા આવનાર ગૃહસ્થે પો :

તાના મ્હેં ઉપર મુખવટો ધારણ કર્યો હોય તો એ માટે કશી પણ શંકાને તમારા મનમાં સ્થાન આપશો નહિ.’

“ આ પણ એક વિલક્ષણ રહસ્ય છે. ” પત્ર વાંચી રહ્યા બાદ હું બોલ્યોઃ “ આ પત્ર ઉપરથી લખનારના ઉદ્દેશના સંબંધમાં તમે કાંઈ પણ કલ્પના કરી શકો છો ખરા ? ”

“ હજી મને એ વિષયમાં કશો પણ પૂરાવો મળ્યો નથી. ન્યાં-સુધી પૂરાવો ન મળ્યો હોય ત્યાંસુધી તે વિષયમાં કશું પણ અનુમાન કરવું નહિ એ મારો એક ખાસ સિદ્ધાંત છે; કેમકે પૂરાવા સિવાયનાં અનુમાનો મોટે ભાગે ખોટાં જ ઠરે છે. વાંચ પણ આ નોટપેપર તમે જોયો છે. એનાપરથી તમ કાંઈ અનુમાન કરી શકો છો ખરા ? ”

મેં તે નોટપેપર તથા તેની અંદરના લખાણનું સંભાળપૂર્વક આરિક નિરીક્ષણ કરી જોયું. પછી મારા મિત્રની તર્કપદ્ધતિનું અનુકરણ કરતો હું બોલ્યોઃ “ તમારા ઉપર આ પત્ર લખનાર ગૃહસ્થ શ્રીમંત હોવો જોઈએ. આવા નોટપેપરના એક પેકેટની કીમત અઢી શીલીંગથી ઓછી બેસતી નથી. તે બાજુ નોટપેપરો કરતાં ઘણો મજબૂત અને જડો છે. ”

“ એ તમારું કહેવું ખરું છે; ” શેરલોક હોમ્સ બોલ્યોઃ “ પણ હું જોઈ શક્યો છું કે આ નોટપેપર ઈંગ્લાંડની બનાવટનો નથી. તેને દીવા સામે ધરી જૂઓ. ”

મેં નોટપેપરને દીવા સામે ધર્યો તો તેની અંદર મોટા ‘ E ’ ની સાથે ન્હાનો ‘ G ’, અને મોટો ‘ P ’ તથા મોટા ‘ G ’ ની સાથે ન્હાનો ‘ t ’ કોરેલા જોવામાં આવ્યા.

“ એ અક્ષરો ઉપરથી તમે કાંઈ પણ કલ્પના કરી શકો છો ખરા ? ” તેણે મને પ્રશ્ન કર્યો.

“ મને તો એમ લાગે છે કે એ કાગળ બનાવનારનું નામ હોવું જોઈએ. ” મેં મારો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો.

“ ના ના, એમ નથી. ” હોમ્સ બોલ્યો: “ જે ‘ Gt ’ છે તે ‘ ગેસેલશાફ્ટ ’ નું ટુંકું સ્વરૂપ છે; અને ‘ ગેસેલશાફ્ટ ’ એ કંપનીને માટે જર્મન શબ્દ છે. આપણે જેમ કંપનીને બદલે ટુંકામાં ‘ Co. ’ લખીએ છીએ તે પ્રમાણે જર્મનીમાં ‘ ગેસેલશાફ્ટ ’ ને બદલે ટુંકામાં ‘ Gt ’ લખાય છે. ‘ P ’ તો ‘ પેપીયર ’ એટલે કાગળના અર્થમાં મૂકવામાં આવેલો હોયો જોઈએ એમ સમજી શકાય છે. હવે રહ્યો ‘ Eng. ’ તેને માટે આપણે યુરોપના ગેઝીટીયરમાં જોવું પડશે. ” તેણે બૂકકેસ ઉપરથી એક મોટા કદનું વજનદાર પુસ્તક લીધું અને તેમાં જોતો તે બોલ્યો: “ એંગ્લો, એંગ્લોનીટઝ-હા, મળ્યું ખરું-જૂઓ આ રહ્યું. એંગ્રીઆ એ જર્મન ભાષા બોલતા દેશમાં-બો-હીમીયામાં કાર્લ્સબાદની નજીકમાં આવેલું છે. ‘ *વોલેનરટીઅનનું મૃત્યુ એંગ્રીયામાં થયું હતું. વળી ત્યાં કાચનાં કારખાનાં તથા કાગળની મીલો પણ પુષ્કળ છે. અહો ! અહો ! વોટસન ! હવે કાંઈ કલ્પના

*વાન વોલેનરટીઅન આલ્ફ્રેડ, ડ્યુક ઓફ ફ્રીડલેન્ડ અને ‘ ત્રીશ વર્ષના યુદ્ધ ’ ના આગેવાનનો જન્મ ઇ. સ. ૧૫૮૩ માં થયો હતો અને ઇ. સ. ૧૬૩૪ માં તેની કતલ કરવામાં આવી હતી. પ્રથમ તેણે ‘ લોઅર સેકસન લીગ ’ ની સાથે આસ્ટ્રીઆના શાહાનશાહને મદદ કરવાને એક લશ્કર ભેળું કર્યું હતું તથા સીલેશીયા જીતી લીધું હતું; પરંતુ તેના મનમાં મહત્વાકાંક્ષાનો પ્રાકુર્ભાવ થવાથી તેણે ફ્રાન્સ અને જર્મની સાથે ધૂપા કરાર કરીને આસ્ટ્રીઆનો અધીશ બનવાનો યત્ન આદર્યો. આ યત્નમાં તેને સફળતા તો મળી શકી નહિ જ, પરંતુ તેને મરણને અરજી થવું પડ્યું. જર્મન કવિ શીલ્લરે આ વીર પુરુષને અનુલક્ષીને એક કરુણસાત્મક કાવ્ય પણ લખેલું છે. ભા. ક.

(૧૧)

આવી શકે છે ખરી ?” તેનાં નેત્રા ચમકવા લાગ્યાં અને આવેશમાં આવી જઈને તે મ્હેંમાંથી ધૂમાડાના ગોટગોટા કાઢવા લાગ્યો. ધણી ઓછા સમયમાં તેણે લગભગ અર્ધી સીગાર કરી નાખી.

“ આ નોટપેપર ઓહીમીયામાં બનાવેલો છે.” મેં કહ્યું.

“ બરોબર, બરોબર, અને તે સાથે લખનાર માણસ પણ જન્મન છે. તેની વિલક્ષણ વાક્યરચના ઉપરથી તે સમજી શકાય છે. ક્રાન્સના કે રૂશીયાના વતનીની વાક્યરચના એવી ન હોય. જર્મની સિવાય બીજા કોઈ પણ દેશનો મનુષ્ય એ પ્રમાણે લખે નહિ. માત્ર હવે આપણે એટલું જ જાણવાનું બાકી રહે છે કે આ કીમતી ઓહીમીયન નોટપેપર ઉપર લખનાર અને પોતાનો રહેશે આપણાથી ધૂપાવવાના હેતુસર મુખ ઉપર મુખવટો ધારણ કરનાર શી આબતમાં આપણી સલાહ માગે છે. હું જો જૂલતો ન હોઉં તો આપણને વધુ સમય શંકાશીળતામાં રહેવું પડશે નહિ. જૂઓ, તેની જ ગાડી હોય એમ લાગે છે.

(૨.)

ધરીન એડલર.

તે જ વેળાએ નાંચે રસ્તાપર ઘોડાના ડાબડાનો અવાજ સંભળાયો; અને બીજી પળે અમારા મકાનની ઘંટડીનો અવાજ આવ્યો. હોમ્સે સીટી કરી.

“ ડાબડાના અવાજપરથી જો ઘોડા ગાડીમાં જોડેલા હોય એમ લાગે છે.” તે બોલ્યો અને બારીમાંથી નજર કરતો કહેવા લાગ્યો: “ હા, નાનુક મનોહર બ્રોહામ ને સુંદર ઘોડાની જોડી છે. મને લાગે છે કે દરેક ઘોડાની કીમત દોઢસો દોઢસો બીનીની હોવી જોઈએ.

બોટસન ! આ કેસમાં બીજાં કશો લાલ ન થાય તો પણ પૈસા સારા મળી શકે તેમ છે. ”

“ હું ધારું છું કે હવે મારે રોકાવું તે ઠીક નહિ. ” મેં સભ્ય-તાના નિયમને અનુસરીને જણાવ્યું.

“ બિલકુલ નહિ. ડોક્ટર ! તમે જ્યાં બેઠા છો ત્યાં જ બેસી રહો. મારા મિત્ર વગર મને ચાલી શકે તેમ નથી. વળી આ કેસના રહસ્યમાં તમને રસ પણ પડશે જ. ”

“ પણ તમારા અસીલને—”

“ અસીલની તમારે શી પરવા છે ? મને તમારો મદદની જરૂર છે, એટલે તેણે પણ તમારી હાજરી મામે વાંધા બતાવવો નહિ જ જોઈએ. આ ખૂરસીપર બેસી જાઓ અને અમારો વાતો તરફ ધ્યાન આપવું. ”

દાદર ઉપર તેમ જ મેડીપરની ચાલીમાં ધીમા પરંતુ ભારે પગલાંનો અવાજ સંભળાયો. અમારા ખંડના દાર પાસે તે અવાજ અંધ પડી ગયો અને કાઠએ દમામદાર રીતે મોટેથી પારણા-પર ટકોરા માર્યા.

“ અંદર આવો. ” હોમ્સે પરવાનગી આપી.

એક માણસ અંદર દાખલ થયો. તેની ઉંચાઇ ઓછામાં ઓછી સ્હાડાછ શીટની હશે. તેની છાતી તથા શરીરનાં બીજાં અવયવો ‘ હરક્યુલીસ ’* ના જેવાં કદાવર અને વિશાળ હતાં. તેનો પોપ્રાક

* ગ્રીસના હોકોની દંતકથામા હરક્યુલીસને લગતો વૃતાંત છે. તેના પિતાનું નામ ઝેયુસ અને માતાનું નામ આલ્ફમેના જણાવવામાં આવે છે. તે બહુ જ બળવાન હતો અને સિંહની સાથે પણ કુસ્તી કરતો હતો. એથી ગ્રીસવાસીઓ તેને દેવ તરીકે પૂજતા હતા. એમ કહેવામાં આવે છે કે તેની

અતિ મૂલ્યવાન હતો. પરંતુ ઈંગ્લાંડના કોઈ ગૃહસ્થે જ્ઞે એવો પોષાક ધારણ કર્યો હોય તો તેને છકલો માનવામાં આવે. તેના ડબલ જાતીવાળા કોટના જાતીના ભાગ ઉપર તથા ખાંચોના કાલર ઉપર મખમલના પટ્ટા હતા. એ કોટની ઉપર પહેરેલા ઓવરકોટ ઉપર પણ રંગીન રેશમની પટ્ટીઓ હતી. તેના ખૂટ ધણુ મોટા અને મૂલ્યવાન લાગતા હતા. તેના એક હાથમાં પહોળા કિનારીવાળા ટોપી હતી અને કપાળથી આંખોનો ભાગ બિલકુલ ઢંકાઈ જાય એવી રીતે તેણે એક કાળો મુખવટો ધારણ કરેલો હતો. એ મુખવટો તેણે ઉપર આવ્યા બાદ જ ધારણ કર્યો હોય એમ લાગતું હતું. કેમકે તેનો એક હાથ હજી મુખવટાને ખરોખર ગોઠવવાનું કામ કરતો જોઈ શકાતો હતો. તેના ચહેરાના નીચલા અર્ધ ભાગપરથી જોઈ શકાતું હતું કે આ માણસ મજબૂત મનનો અને આગ્રહી સ્વભાવનો હોવો જોઈએ.

“ તમને મારો પત્ર મળ્યો હશે ? ” તેણે ઊંડા કઠોર અવાજે પ્રશ્ન કર્યો. તેના ઉચ્ચાર ઉપરથી તે જર્મન હોવો જોઈએ એમ સમજી શકાતું હતું. અમારા બેમાંથી શેરલોક હોમ્સ કાણ, એ નક્કી નહિ કરી શકવાને લીધે તે વારાફરતી અમારી બન્નેની સામે જોતો બોલ્યો : “ મેં તેમાં લખ્યું હતું કે હું તમને મળવા આવનાર છું. ”

“ હાજી, આ ખૂરસી ઉપર બિરાજો. ” શેરલોક હોમ્સ બોલ્યો : “ આ મારા મિત્ર અને મદદગાર ડૉ. વોટસન છે. તે અવારનવાર મને મારા ગુંચવણીભર્યા અને મુશ્કેલ કેસોમાં સહાયક તરીકે ઉપયોગી થઈ પડે છે. આપનું નામ ? ”

એક ડેન્ટીસ્ટ નામની પત્નીએ તેને ઝેર આપવાથી તેનું મોત નિપજ્યું હતું. એથેનીયન બ્લોકને ખનાવેલું તેનું એક મોટું બાવલું રોમ ખાતે બહુ કરવામાં આવ્યું છે.

“ તમે મને કાઉન્ટ વોન કામ, બોહીમીયન ઉમરાવ તરીકે સંબોધશો તો ચાલશે. હું ધારૂં છું કે આ ગૃહસ્થ-આપના મિત્ર વિશ્વસનીય હશે. હું જે અગત્યની વાત અત્ર જાહેર કરવા ઇચ્છું છું તેને તેઓ પોતાના હૃદયમાં જ છૂપાવી રાખશે. જો તેમ ન હોય તો મારે મારી હકીકત તમને સંકલ્પને જ જણાવવી તે યોગ્ય છે.”

હું ઉઠ્યો અને જવા લાગ્યો. પરંતુ હોમ્સે મારૂં કાંકું ઝાલીને મને રોક્યો તથા પુનઃ ખૂરસીપર બેસાર્થો. તે બોલ્યો: “ ડોક્ટર ! કાં તો આપણે બન્ને, નહિ તો એકે નહિ ! સાહેબ ! તમે જેટલો વિશ્વાસ મારા ઉપર રાખતા હો તેટલો જ વિશ્વાસ આ ગૃહસ્થ ઉપર પણ રાખજો.”

કાઉન્ટે ખલા લલાવ્યા. તે બોલ્યો: “ ભલે સારું, પરંતુ પ્રથમ તમારે બન્નેએ આ વાત બે વર્ષ સુધી બહાર પાડવી નહિ. બે વર્ષ વિતી ગયા બાદ તેનું વિશેષ મહત્ત્વ રહેશે નહિ. હાલમાં તે વાત બહાર પડી જાય તો યુરોપના ઇતિહાસ ઉપર તેની માઠી અસર નિપજવા પામે એમ જો હું કહું તો તેમાં મેં અતિશયેક્તિ કરેલી ગણાશે નહિ.”

“ તમારી હકીકત બે વર્ષ સુધી ગુપ્ત રાખવાનું હું વચન આપું છું.” શેરલોક હોમ્સ બોલ્યો.

“ હું પણ એ માટે મારૂં વચન આપું છું.” મેં અનુમોદન આપ્યું.

“ આ મુખવટો મેં ધારણ કર્યો છે તે માટે મને માફ કરજો.” અમારા વિલક્ષણ પરોણાએ કહ્યું: “ જે રાજવંશી વ્યક્તિએ મને આ કાર્ય માટે યોજ્યો છે, તેમની ઇચ્છા એવી છે કે મારે મારા ખરા સ્વરૂપની તમને પણ માહિતી આપવી નહિ. હું કબૂલ કરું છું કે હમણાં જે નામ મેં તમને જણાવ્યું તે મારૂં ખરૂં નામ નથી.”

“ એ મારા જાણવામાં જ હતું. ” શેરલોક શોમ્સ બોલ્યો.

“ સંયોગો બહુ જ નાજુક પ્રકારના છે અને યુરોપના એક રાજકુટુંબની આબરૂને હાની પહોંચવાનો સંભવ છે. એમ થવા ન પામે અને એ રાજકુટુંબનું નામ બહાર આવવા ન પામે તે માટે દરેક પ્રકારની ચોક્કસાઇ રાખવાની જરૂર છે તમને સ્પષ્ટ રીતે જણાવવામાં વાંધા નથી કે બોહીમીયાના એર્મ્સ્ટ્રોન્ગ વંશના રાજકુટુંબની એક મુખ્ય વ્યક્તિ આ કેસમાં મંડોવાયેલી છે. ”

“ તે પણ મારા જાણવામાં જ છે. ” હોમ્સ ખૂરસી પર બેસતો અને પોતાનાં નેત્રો બંધ કરતો ધીમેથી બોલ્યો.

હોમ્સનું એ કથન શ્રવણ કરતાં અમારો વિલક્ષણ પરોણો આશ્ચર્યચકિત વદને અને વિસ્ફુરિત નેત્રે હોમ્સની સામે જોઈ રહ્યો. મારા મિત્રની તેણે પ્રશંસા સાંભળી હતી. તેના જેવો તર્કબાજ અને વિચારક આખા યુરોપમાં બીજો એક નથી એમ પણ તેના જાણવામાં આવ્યું હતું; પરંતુ પોતાની ગુપ્ત હકીકત તે-શેરલોક હોમ્સ કેવી રીતે જાણી શક્યો એ તેનાથી સમજાયું નહિ. એથી તેને આશ્ચર્ય થાય તેમાં કશી પણ નવાઇ ન હતી.

“ નામદાર ! આપ નામદાર જરી પણ સંકેત વિના આપની હકીકત મને જણાવો. તે સાંભળવાથી હું આપ નામદારને યોગ્ય સલાહ આપવાને શક્તિમાન થઈ શકીશ. ” હોમ્સે મીઠી દીધેલાં નેત્રો પુનઃ બોલીને પોતાના કદાવર અસીત તરફ વેધક દષ્ટિ ફેંકતાં કહ્યું.

તે માણસ ખૂરસીપરથી ઊભો થઈ ગયો-બહુ દૂરો અને ઓરડામાં આમ તેમ ફરવા લાગ્યો. તેણે પોતાના ચહેરાપરથી મુખવટે ઉખાડી લઇને જમીન ઉપર ફેંકી દીધો. તે બોલ્યો: “ તમે

મને ઓળખી ગયા હતા. હું પોતે જ ઓલીમીયાનો રાજા છું. મારે તે તમારાથી શા માટે છૂપાવવું જોઈએ ? ”

“ મહારાજ ! જ્યારે આપ આ ઓરડામાં દાખલ થયા તે જ વખતે હું આપને પિછાની ગયો હતો કે આપ એક સામાન્ય ગૃહસ્થ નહિ પરંતુ વીલ્હેમ ગ્રાટ્સીશ સીગીસ્મોન્ડ વોન આર્મસ્ટ્રીન, ફેસલ ફ્રેડરિકીનના ગ્રાન્ડ ડયુક અને ઓલીમીઆના વંશપરંપરાત્મક નૃપતિ હો. ” શેરલોક હોમ્સે ખુલાસો કર્યો.

અમારો વિલક્ષણ પરીણા પુનઃ ખૂરસીપર બેસીને કપાળ ઉપર આવેલા વાળને ટ્રારે કરતો બોલ્યો : “ પરંતુ તમે સમજી શકો તેમ છે કે આપું કાર્ય મારી જાતે કરવાને હું ટેવાયેલો નથી. માત્ર આ બાબત એવી નાજુક છે કે જો હું તે કાંઈ બીજા મનુષ્યને સોંપું તો તેને મારી ગુપ્ત હકીકત જણાવવી પડે અને તેને પરિણામે મારે તે માણસથી દબાવેલા રહેવું પડે. એથી આ કાર્ય માટે તમારી સલાહ લેવાને હું ત્રિગથી અહીં અગ્રકટ રીતે આવ્યો છું. ”

“ સારે હવે આપની હકીકત જણાવો. ” હોમ્સે પૂનઃ પોતાનાં મેત્રો બંધ કરતાં કહ્યું.

“ હું તમામ વિગત તમને ટુંકામાં જ કહી દઈશ. પાંચ વર્ષ સિવાય હું લાંબો વખત સુધી વોર્સો ખાતે રોકાયો હતો. ત્યાં મેં ધરીન એડલર નામની એક સુપ્રસિદ્ધ નટી સાથે સંબંધ બાંધ્યો હતો. હું ધારૂં છું કે એ સ્ત્રીનું નામ તમારાથી પણ અપરિચિત નહિ જ હોય. ”

“ ડોક્ટર ! સુપ્રસિદ્ધ મનુષ્યોની મારી યાદીમાં જૂઓ જોઈએ. ” હોમ્સે મને આજ્ઞા કરી. ધણાં વર્ષો થયાં તેણે એવો રીવાજ રાખ્યો હતો કે કોઈ પણ જાણીતું મનુષ્ય, પછી તે એક ઉમરાવ કુટુંબનું હોય કેવા કોઈ બદમાશ હોય, તો પણ તેના સંબંધમાં વર્તમાન-

પત્રોમાં કિંવા બીજી રીતે પ્રકટ થયેલી હકીકતની નોંધ તે કરી લેતો અને તેને કકાવારીમાં ગોઠવતો. એથી કોઈ પણ જાણીતી બાબત કે જાણીતા મનુષ્યના સંબંધમાં તે સહેલાઈથી માહિતી આપી શકતો હતો. આ સ્ત્રીના જીવનચરિત્રની પણ તેણે ટુંકામાં નોંધ કરી લીધી હતી. તેની યાદીનું પુસ્તક ખોલતાં ‘ હીષ્ટુ રાખી ’ અને દરિયાની ઊંડાણમાં રહેનારાં મત્સ્યનું ચરિત્ર લખનાર એક સ્ટાફ કમાન્ડરના ચરિત્રની વચ્ચે ઈરીન એડલરના સંબંધમાં કરેલી નોંધ મારા જોવામાં આવી.

“ મને જોવા દો. ” હોમ્સ બોલ્યો: “ હં ! ઈ. સ. ૧૮૫૮માં ન્યુજર્સી ખાતે તે જન્મી હતી. કોન્ડ્રાલ્ટો-હં ! લાસ્કાલા-હં ! વોર્સોના બાદશાહી થીએટરમાં તે નટી તરીકે કામ કરતી હતી. હા ! પછી થીએટર છોડી દીધું, અને હાલમાં લંડનમાં રહે છે. બરોબર, બરોબર. હું ધારૂં છું કે આપ નામવર આ યુવતિના પાશમાં સપડાઈ ગયા હશે, તેના ઉપર પ્રેમનાં પત્રો લખ્યા હશે અને હવે તે પત્રો પાછા મેળવવાની આપ ઇચ્છા ધરાવો છો. ”

“ તમારું અનુમાન સત્ય છે, પરંતુ કેવી રીતે—”

“ આપે શુભ રીતે તેની સાથે લગ્ન કરેલું છે ? ”

“ ના ના. ” નૃપતિએ કહ્યું.

“ તેને આપે કોઈ પણ જાતનો કાયદેસર દસ્તાવેજ કરી આપ્યો છે ? ”

“ બિલકુલ નહિ. ”

“ સારે પછી આપ નામદારને તેનો ડર રાખવાનું શું કારણ છે તે હું સમજી શકતો નથી. જો આ યુવતિ આપની પાસેથી પૈસા કઢાવવાને કિંવા બીજા કશા હેતુ માટે આપે તેનીપર લખેલા પત્રો

રજુ કરે તો પણ એ પત્રો આપના તરફથી જ લખાયેલા છે એમ તે કવી રીતે પૂરવાર કરી શકે તેમ છે ? ”

“ કેમ વળી ? મારા હસ્તાક્ષર છે. ”

“ એમાં શું ? આપના જેવા હસ્તાક્ષર તેણે બનાવટી ઊભા કરેલા હોય એમ કહી શકાય. ”

“ મારા નામવાળાં નોટપેપર છે. ”

“ એ નોટપેપર ચોરેલાં છે એમ જણાવી શકાય. ”

“ એ નોટપેપર ઉપર મારું સીલ છે. ”

“ આપના સીલનું અનુકરણ કરવામાં આવ્યું છે એમ દર્શાવી શકાય. ”

“ તેની પાસે મારો ફોટોગ્રાફ છે. ”

“ આપનો ફોટોગ્રાફ તેણે ખરીદેલો હોવો જોઈએ એમ પણ મનાવી શકાય. ”

“ પણ અમે બંનેએ એકત્ર ફોટોગ્રાફ પડાવેલો છે. ”

“ અરે, અરે ! એ તો બહુ જ ખરાબ ! આપ નામદારનું એ પગલું ઉતાવળીયું અને ગેરવાજખી ખરું. ” શેરલોક હોમ્સે કહ્યું.

“ હું તેની પાછળ ઘેલો બન્યો હતો-મારી બુદ્ધિ બહાર મારી ગઇ હતી. ”

“ તમે તેના સંકળમાં ખરોખર રીતે સપડાઈ ગયા છો. ”

“ એ વખતે હું માત્ર યુવરાજપદ ઉપર જ હતો, હું જીવાન હતો. અત્યારે પણ મને ફક્ત ત્રીસ વર્ષ જ થયાં છે. ” પોતાનો યુવાવસ્થાની મદોન્મતતા ઉપર તમામ દોષનો ટોપલો નાખતાં આન્ડ ડ્યુકે જણાવ્યું.

“ એ ફોટોગ્રાફ પાછો મેળવવો જ જોઈએ. ”

“ અમે તે માટે પ્રયત્ન કરેલો છે પરંતુ તેમાં અમને અત્યાર સુધી તો નિષ્ફળતા જ મળેલી છે. ”

“ તેનો તેને સારો બદલો આપો તેની પાસેથી ખરીદી લ્યો. ”

“ એ કદી પણ વેચે તેમ નથી. ”

“ તો પછી ચોરી કરાવો. ”

“ એ બાબતમાં પણ પાંચ વખત પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યા હતા. જે વખત તો તેનું મકાન ફાડવામાં આવ્યું હતું. એક વખત ન્યારે તે મુસાફરી કરતી હતી ત્યારે તેનો સામાન તોડવામાં આવ્યો હતો. જે વખત તેના પોતાના શરીર ઉપર પણ તપાસ કરાવવામાં આવી હતી. પરંતુ એકે યત્નમાં અમને સફળતા મળી ન હતી. ”

“ એ ફોટોગ્રાફનો પત્તો જ ન લાગ્યો ? ”

“ કોઈ પણ સ્થળે નહિ. ન તો તેના મકાનમાં, નહિ તેના સામાનમાં, કે નહિ તેણે પહેરેલાં વસ્ત્રોમાં. ” ગ્રાન્ડ ડ્યુકે નિરાશા-પૂર્વક જણાવ્યું.

હોમ્સ હસ્યો અને બોલ્યો: “ આ તો એક ઘણી જ સાધારણ બાબત છે. ”

“ પરંતુ તે મારે માટે ઘણી જ ગંભીર છે. ” આ બાબતને હોમ્સે સામાન્ય પ્રકારની જણાવવાથી ગ્રાન્ડ ડ્યુકને સ્હેજ ગુસ્સો ચડ્યો હોય તેવા બાવપૂર્વક તેણે જણાવ્યું.

“ હા, એ વાત તો ખરી. વાર, એ ફોટોગ્રાફનો તે કેવી રીતે ઉપયોગ કરવા માગે છે ? ” શેરલોક હોમ્સે પ્રશ્ન કર્યો.

“ તેની મદદથી મને ખુદાર કરવાનો-મારી પ્રતિષ્ઠાને હાની પહોંચાડવાનો. ”

“ પણ કેવી રીતે ? ”

“ થોડા સમયમાં જ મારા લગ્ન થવાના છે. ”

“ હા, એ મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે. ” હોમ્સે એ બાબતની પોતાની માહિતી દર્શાવી.

“ સ્કાન્ડીનેવીઆના રાજાની દ્વિતીય કુમારી કલોડીડ લોથમાન વોન સેકસેમીનીંગનની સાથે માફે લગ્ન થનાર છે. તેના કુટુંબને પ્રતિષ્ઠા ફેટલી બધી વધાલી છે એ તો તમારા જાણવામાં હશે જ. હવે જો મારા ચારિત્ર્યના સંબંધમાં રહેજ પણ શંકા ઉપજવનાર કારણ મળે તો તેની સાથેનો મારો સંબંધ એકદમ તૂટી જાય. ”

“ વાડ, ધરીન એડલરનો શો ઇરાદો છે ? ”

“ ધરીન એડલરે મને જણાવ્યું છે કે તે એ ફોટોગ્રાફ મારા લગ્ન પહેલાં જ સ્કાન્ડીનેવીઆના રાજા ઉપર મોકલી આપશે. તમે તેને હજી પૂર્ણપણે ઝાળખતા નથી. તે મક્કમ મનની છે. તેનો રહેશે સૌંદર્યમાં સર્વોપરિ યુવતિને લગ્ન થવા છે, જ્યારે તેના બાલ્ય સૌંદર્યની નીચે છપાઈ રહેલું તેનું હૃદય એક દ્રઢાઝી પુરુષને પણ હરીફાઈમાં પછાત પાડે તેવું છે. બીજી કાઈ પણ સ્ત્રીની સાથે માફે લગ્ન થતું અટકાવવાને તે શું નહિ કરે, એ કહી શકાય તેમ નથી. મારી ખાત્રી છે કે તે ગમે તેવી રીતે પણ મારા લગ્નમાં વિઘ્ન નાખ્યા સિવાય રહે તેવી નથી. ” આન્ડ ડ્યુકે ધરીન એડલરના સ્વભાવ તથા પ્રકૃતિનું વર્ણન કર્યું.

“ હજી સુધી તેણે એ ફોટોગ્રાફ મોકલ્યો નથી એવી તમારી ખાત્રી છે ? ”

“ હા, મારી પૂરેપૂરી ખાત્રી છે. ”

“ એવી ખાત્રી રાખવાનું શું કારણ ? કદાચ તેણે ફોટોગ્રાફ

મોકલી આપ્યો હોય, અને એ તમારા જાણવામાં ન આવ્યું હોય. ” શેરલોક હોમ્સે શંકા ઉપસ્થિત કરી.

“ એમ અને જ નહિ. કેમકે તેણે મને લખ્યું હતું કે જે દિવસે અમારો વિવાહ થઇ ચૂક્યો છે એમ જાહેરમાં આવશે, તે જ દિવસે તે એ ફોટોગ્રાફ મોકલી આપશે. વિવાહને જાહેર કરવા માટે આવતા સોમવારનો દિવસ નક્કી કરવામાં આવ્યો છે. ”

“ અહો ! ત્યારે તો હજી આપણને ત્રણ દિવસ છે. ” હોમ્સે આવેશમાં આવી જઇને કહ્યું : “ એક રીતે એ ઠીક જ થયું છે. કેમકે અત્યારે એક-એ અગત્યનાં કામો મારા હાથમાં છે. તેની તરફ તાત્કાલિક ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. હું ધારું છું કે આપ નામદાર હાલમાં તો લાંડન ખાતે જ રોકાશો. ”

“ બેશક, હું લેંગહામ ખાતે ઉતર્યો છું. ત્યાં પણ મેં માઈ નામ કાઉન્ટ વોન કામ આપેલું છે. એટલે કદાચ તમારે મને મળવું હોય તો ત્યાં એ નામથી મારી પૃચ્છા કરજો. ”

“ વાર, ત્યારે આ કાર્યમાં અમે કેટલી પ્રગતિ કરી છે એ અંબંધમાં હું આપને પત્ર દ્વારા જણાવીશ. ” શેરલોક હોમ્સે બોલ્યો.

“ જરૂર જણાવજો. જ્યાંસુધી આ બાબતનો નિવેડો નહિ આવે ત્યાંસુધી માઈ મન નિશ્ચિંત બની શકશે નહિ. ”

“ પૈસાનું શું ? ”

“ હું તમને મારી સહી સાથે કોરો એક આપું છું. તમે જેટલી રકમ યોગ્ય ધારો તેટલી તેમાં ભરી દેજો. ”

“ આટલું બધું ? ”

“ અરે એ ફોટોગ્રાફ પાછો મેળવવાને ખાતર મારે મારા

રાન્યના એક પરગણાનો ભોગ આપવો પડે તો તેમ કરવાને પણ હું તૈયાર છું. ”

“ અને પ્રાથમિક ખર્ચને માટે ? ”

આન્ડ ડ્યુકે પોતાના ગજવામાંથી એક ચામડાનું વજનદાર પાકીટ કાઢીને ટેબલ ઉપર મૂક્યું.

“ આ પાકીટમાં ત્રણસો પાઉંડના સીકા છે, અને સાતસો પાઉંડની નોટા છે. ” તે બોલ્યો.

હોમ્સે એક હજાર પાઉંડની પહોંચ એક કાગળ ઉપર લખીને આન્ડ ડ્યુકને આપી. “ અને ઈરીન એડલરનું ઠેકાણું ? ” તેણે પ્રશ્ન કર્યો.

“ તે સેન્ટ જોહન વૂડમાં સર્પેન્ટાઈન એવન્યુમાં આયોની લોન્ગમાં રહે છે. ” આન્ડ ડ્યુકે જણાવું.

શેરલોક હોમ્સે તે ઠેકાણું લખી લીધું. “ હવે માત્ર એક જ પ્રશ્ન. એ ફોટોગ્રાફ કેબિનેટ સાધકનો છે ? ”

“ હા. ”

“ ત્યારે સાહેબજી ! પધારો, હું આશા રાખું છું કે થોડા વખતમાં જ અમે આપને સારા સમાચાર જણાવવાને શક્તિમાન થઈ શકીશું. ”

આન્ડ ડ્યુકે ઉઠ્યો અને અમને બન્નેને ‘ સાહેબજી ’ કરીને ચાલ્યો ગયો. તેની ઓહામ ચાલુ થવાનો અવાજ સંભળાયો. એટલે હોમ્સ મને ઉદ્દેશીને બોલ્યો : “ વોટ્સન ! મેં તમને ઘણો વખત રોક્યા. તમે પણ હવે ઉઠો. પણ આવતી કાલે બપોરના ત્રણ વાગે તમે જરૂર આવજો. તે વખતે આપણે આ કેસના સંબંધમાં વિશેષ વાતચીત કરીશું. ”

(૨૩)

(૩)

હોમ્સને: અનુભવ.

. હું શેરલોક હોમ્સની સૂચના મુજબ બીજે દિવસે બપોરે બરોબર ત્રણ વાગે બેકર સ્ટ્રીટમાં જઈ પહોંચ્યો. તે હજીસુધી બહારથી ઘેર આવેલો ન હતો. પરંતુ મારે તેને મળવું જ હતું, એટલે તેને ગમે તેટલું મોકું થાય તો પણ તેની રાહ જોવાના વિચારથી હું શબડી પાસે ગોઠવાયો. તેણે હાથમાં લીધેલા આ કેસમાં મને રસ પડ્યો હતો. અલબત્ત આગલા બે ખૂનના કેસો કે જેના સંબંધમાં મેં પુસ્તકો લખેલ છે તેના જેવી વિચિત્ર અને ચમત્કારિક બાબતો આમાં ન હતી. તો પણ આ કેસની હકીકતથી તથા તેના રાજવંશી અસીલની સ્થિતિ માફ મન સ્વાભાવિક રીતે જ એની તરફ આકર્ષાયું હતું. મારા મિત્રની કાઠ પણ ગુન્હાની તપાસ કરવાની પૃથા તો પ્રશંસનીય હતી જ, પરંતુ તેનામાં વિશેષ ખુબી એ પણ હતી કે તે ગમે તેવી સ્થિતિનો તત્કાલ પાર પામી જતો અને તેની તીવ્ર વિચારક શક્તિને લીધે ગમે તેવું ગુલ્મ રહસ્ય પણ તેની દષ્ટિએ ખૂલ્લું થઈ જતું. એથી તેની કાર્યપદ્ધતિનું તથા ગમે તેવા ગુંચવણી ભરેલા રહસ્યને પણ વગર દીલે અને ચોક્કસ-પણે ઉકેલવાની તેની શક્તિનું અવલોકન કરવામાં મને આનંદ આવતો હતો. તેને દરેક કેસમાં મળેલી ફતેહ જોવાને હું એટલો બધો ટેવાઈ ગયો હતો કે હવે કોઈ પણ કેસમાં તેને નિષ્ફળતા મળે-તેને નાસીપાસ થવું પડે, એવું તો મારા મગજમાં ઉપરિચિત પણ થતું નહિ.

લગભગ ચાર વાગવા આવ્યા હશે તે વખતે જે ખંડમાં હું બેઠો હતો તેનું ખારણું ઉઘડ્યું અને એક છોકરા જેવો ખાસદાર ઓરડામાં દાખલ થયો. તેની મૂછોના થોભીયા લાંબા હતા. તેનો ચહેરો નિસ્તેજ જેવો દેખાતો હતો અને તેણે ગંદાં વસ્ત્રો પહેર્યાં હતાં. મારા મિત્રની બહુરૂપી જેવા જુદા જુદા સ્વાંગ ધારણ કરવાની શક્તિથી હું માહિતગાર હતો. તેમ છતાં પણ આ છોકરા-ખાસદાર જેવા દેખાતો માણસ બીજો કોઈ નહિ પણ મારો મિત્ર શેરલોક હોમ્સ જ છે, એમ જાણી લેવામાં મને થોડોક સમય લાગ્યો ખરો. આવકારદર્શક મસ્તક નમાવીને તે પોતાના ઓરડામાં ચાલ્યો ગયો અને પાંચ મીનિટ પછી પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં બહાર આવ્યો. પોતાના હાથ ગળવામાં રાખી, પગ પહોળા કરીને તે શઘડી પાસે તાપતો બિભો રહ્યો અને કેટલીક મીનિટ સુધી તો તે ખૂબ હસ્યો.

“અહા ! ખરેખર !” તે બોલ્યો, પરંતુ તુરત જ બોલતો અટકી ગયો અને પુનઃ હસવા લાગ્યો. તે એટલો હસ્યો-એટલો હસ્યો કે છેવટે બિભો નહિ રહી શકવાને લીધે ખૂરસી ઉપર બેસી ગયો. હજી પણ તેનું હસવું બંધ થયું ન હતું.

“પણ આટલું બધું શું છે ?” મેં પૂછ્યું.

“અહા ! બહુ જ રમુજ, મારી ખાત્રી છે કે આજે સહવારનો વખત મેં કેવી રીતે પસાર કર્યો હતો તથા મારા કાર્યનું શું પરિણામ આવ્યું તેની તમને કલ્પના પણ આવી શકશે નહિ.” તે બોલ્યો.

“કલ્પના કરવાનો મારો સ્વભાવ નથી, પરંતુ હું ધારું છું તમેકે મીસ ઇરીન એડલરની હીલચાલ ઉપર અને કદાચ તેના

મકાન ઉપર દેખરેખ રાખવામાં તમારો સમય પસાર કરેલો હોવો જોઈએ.” મેં જણાવ્યું.

“ એટલું તો તમે ખરું કહ્યું, પરંતુ તેનું પરિણામ નહિ ધારેલું આવ્યું. જે કે એમાંની કરી પણ લકીકત હું તમારાથી છૂપાવવા ઈચ્છતો નથી. સાંભળોઃ ઘોડાની ચાકરી કરનારો ખાસદાર નોકરીની શોધને માટે નિષ્કળ્યો હોય એવો પોશાક અને ભાવ ધારણ કરીને હું આજે રહવારે આઠ વાગ્યા પછી થોડી વારે ઘેરથી નિકળ્યો. ઘોડાના ખાસદારોમાં એક બીજા પ્રત્યે અદ્ભુત દિલસોજી હોય છે. કેમ જાણે તેઓ ફ્રીમેસન હોયની, એવી રીતે એક ખાસદાર બીજાને જેતાં જ આજખાણપિછાણ ન હોય તો પણ તેનો દોસ્ત બની જાય છે. જે મારા દયનનો તમારે પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરવો હોય તો તમે ખાસદાર બનો, એટલે તમને તેની પ્રતીતિ થઈ જશે. હું સીધા આયોની લોજ તરફ ઉપડ્યો, એ મકાન નાણુક અને દેખાવકું છે. તેની પાછળ ન્હાનકરો બગીચો છે. પરંતુ તેનો આગલો ભાગ રાજમાર્ગની ઉપર જ આવેલો છે. તેને ફક્ત બે માળ છે. એ બંગલામાં પ્રવેશવાના દ્વારને ચપ્પની બનાવટની રૂળ છે. એટલે ત બીજી સાધારણ ચાવીથી એકદમ ઉઘડો શકે તેવું નથી. બંગલામાં જમણી બાજુએ મોટું દિવાનખાનું છે. તેને અચ્છા ટેસ્ટપૂર્વક શણગારવામાં આવ્યું છે. તેની બારીઓ લાંબી છે. એ એવી છે કે ન્હાનું છોકરું પણ સહેલાઈથી ખેલી શકે. તેના પાછલા ભાગમાં ખાસ લક્ષ આપવા જોગ કર્યું નથી. માત્ર બાજુએ એક બારી પડે છે, જ્યાં ગાડીના તબેલાના છાપરાપર ચડીને પહોંચી શકાય તેમ છે. મેં એ મકાનની ચોતરફ ફરીને તેનું બારિકાઈપૂર્વક નિરીક્ષણ કરી જોયું; પરંતુ એમાં મને કશું પણ જણવાજોગ પ્રાપ્ત થયું નહિ.

“ પછી હું રસ્તાપર તપાસ કરવા લાગ્યો, તો બગીચાની એક બાજુની દિવાલની પાસે આવેલી ગલીમાં ઘોડાનો તબેલો મારા જોવામાં આવ્યો. મેં એ તબેલામાં કામ કરતા એક ગાડીવાનની મુલાકાત લીધી અને ઘોડાને ધમારવામાં તથા સાફ કરવામાં તેને મદદ કરી. એ મદદના બદલામાં મને શું મળ્યું એ તમે જાણો છો ! રોકડા બે પેન્સ, અર્ધો ગ્લાસ દારૂ, બે હોકલી ભરાય તેટલી હલકા પ્રકારની તંબાકુનું ધૂત્રપાન, અને તે ઉપરાંત મીસ એડલર તથા આસપાસ રહેતા બીજા નહિ નહિ તોયે છ-સાત કુટુંબોના સંબંધમાં પુષ્કળ માહિતી, એટલાં વાનાં મળ્યાં. એ બીજાં કુટુંબોને હું ઓળખતો પણ ન હતો તેમ જ તેમની માહિતીની મને જરૂર પણ ન હતી; તેમ છતાં તેમનાં ચરિત્રો પણ મારે ન છૂટકે સાંભળવા પડ્યાં ! ”

“ પણ ઈરીન એડલરના સંબંધમાં શું જાણવામાં આવ્યું ? ”
મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“ અરે ! એણે તો એ ભાગના તમામ પુરુષોને ચક્રમ બનાવી દીધા છે. એ આસદારના અભિપ્રાય મુજબ આ દુનિયામાં તેના જેવી ખુબસુરત સ્ત્રી બીજી એક પણ નથી. એનો સ્વભાવ એકાંતિક છે. તે કોન્સર્ટોમાં ગાવાનું કામ કરે છે. રોજ સ્થાંજે પાંચ વાગે બહાર જાય છે અને બરોબર સાતેક વાગે જમવાને સમયે પાછી ખંગલામાં દાખલ થઈ જાય છે. બે કોઈ કોન્સર્ટમાં તેને ગાવાનું હોય તો જ બીજી વખતે બહાર જાય છે. બાકી નહિ તો દરરોજનો બહાર જવાનો સમય મેં હમણાં જ જણાવ્યો તે જ છે. તેની મુલાકાતે માત્ર એક જ પુરુષ આવે છે. પરંતુ તે બહુ જ લાગ્યો રહે છે. એ પુરુષ દેખાવડો, રંગે રહેજ કાળાશ ઉપર અને જરીક

દમામદાર પણ છે. રોજ એક વખત તો તેની હાજરી ખરી જ. પરંતુ ઘણી વાર બે ત્રણ વખત પણ આવે છે. તે ઇનરટેમ્પલવાળા મી. ગોડફ્રે નોર્ટન વકીલ સાહેબ છે. એ માણસનું નામ, તેનું ઠેકાણું અને ધંધો વગેરે તે કેવી રીતે જાણી શક્યો, એ પ્રશ્ન મેં તેને કર્યો. એટલે તેણે જણાવ્યું કે ‘ હું અહીંથી ઘણીયે વખત તેને મકાને પહોંચાડી આવ્યો છું. તેથી હું તેના મંળધર્મમાં જાણી શક્યો છું. ’ ગાડીવાન સાથે ઠોસ્તી બાંધવાથી કેટલો લાભ થાય છે તે જોયું ? તેની પાસેથી વિશેષ કશું પણ જાણવાનું મને તેમ નથી એમ મને લાગ્યું એટલે હું પુનઃ પ્રાયોની લોજ પાસે આમતેમ ટહેલવા લાગ્યો અને આપણો હેતુ બરાબ લાવવાને હવે કંઈ યુક્તિ કામે લગાડવી તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો.

“ ઇરીન એડલર રોજ જે પુરુષના અતિ પરિચયમાં આવતી હતી, એ ગોડફ્રે નોર્ટન તરફ સ્વાભાવિક રીતે જ મારો વિચાર ગયો. એ માણસ વકીલ હતો. એટલે તેને માટે મારા મનમાં તક ઉઠે તેમાં નવાઈ ન હતી. એ બે જણાં વચ્ચે કેવા પ્રકારનો સંબંધ હશે તથા તે માણસ અવારનવાર ઇરીન એડલરના મકાનમાં લાગ્યો રહે છે તેનું કારણ શું ? એ સ્ત્રી ગોડફ્રે નોર્ટનની અસીલ છે, તેની મૈત્રિણી છે કે પછી તેની પ્રિયતમા છે ? જો તેની અસીલ હોય તો ઇરીને પેલો ફોટોગ્રાફ નોર્ટનના કબજામાં સોંપેલો હોવો જોઈએ, પણ જો તેની પ્રિયતમા હોય તો એમ બનવાનો સંભવ જ નથી; બલકે એ ફોટોગ્રાફ તેનાથી છૂપાવવાનો જ તે પ્રયત્ન કરે. આ પ્રશ્નનું નિરાકરણ થવાની જરૂર હતી. કેમકે એ નિરાકરણ થાય તો જ એ ફોટોગ્રાફને માટે મારે પ્રાયોની લોજમાં તપાસ કરવી કિંવા એ ગૃહસ્થની ઇનરટેમ્પલમાં આવેલી ઓફિસ તરફ લક્ષ આપવું તે

નક્કી કરી શકાય. આ એક નાણુક મુદ્દો હતો અને એ મુદ્દાને લીધે મારી તપાસનું ક્ષેત્ર વિશાળ બનતું હતું. મને ભય છે કે આ બધી ઝીણી ઝીણી વિગતોને લીધે તમને કદાચ કંટાળો આવશે; પરંતુ જો હું મારી મુશ્કેલીઓ તમને દર્શાવું તો જ તમને વસ્તુ-સ્થિતિનો પૂર્ણપણે ખ્યાલ આવી શકે. ”

“ મને જરી પણ કંટાળો નથી આવતો—બહુ વિશેષ રસ પડે છે. ” મેં કહ્યું.

“ હું એ બાબતના ગંબીરતામાં મનમાં વિચાર કર્યા કરતો હતો તે વખતે એક વિક્ટોરીઆ ડ્રાઇવિંગ લોન્ડન પાસે આવી અને એક ગૃહસ્થ તેમાંથી નીચે ઉતરી પડ્યો. એ માણસ દેખાવડો, રંગે રહેજ કાળો, મજબૂત બાંધાનો અને મોટી મૂંછાવાળો હતો. જે માણસના ગંબીરતામાં મેં સાંભળ્યું હતું તે જ એ છે એમ સમજવામાં મને વાર લાગી નહિ. તે બહુ જ ઉતાવળમાં હોય એમ લાગ્યું. તેણે ગાડીવાનને રોકવાની સૂચના કરી, અને ડ્રાઇવિંગ લોન્ડન જાણે પોતાનું જ મકાન હોય તેવી રીતે તે મકાનનું દ્વાર ઉઘાડનારી ચાક-રડી પાસેથી પસાર થઇને અંદર દાખલ થઇ ગયો.

“ તે અર્ધી કલાક એ મકાનમાં રોકાયો હશે. દિવાનખાનાની બારીમાંથી હું તેને જોઇ શકતો હતો. તે અંદર આમ તેમ ટહેલતો હતો. તેના ઉંચા નીચા થતા હાથ ઉપરથી તથા ચહેરામાં થતી વિક્રિયા ઉપરથી જાણે તે અત્યાવેશમાં આવીને વાત કરતો હોય એમ લાગતું હતું. તે ધરીનની સાથે જ વાત કરતો હશે એવું મેં અનુમાન કર્યું. પરંતુ ધરીનને હું જોઈ શકતો ન હતો. થોડી વારે તે પુનઃ મકાનમાંથી બહાર આવ્યો. આ વખતે તેનો ચહેરો અગાઉ કરતાં વિશેષ પ્રજ્વળ જળાનો હતો. ગાડીમાં ચડી બેઠા બાદ

તેણે પોતાના ગળવામાંથી સોનાનું ધડિયાળ કાઢીને આતુર દષ્ટિએ તેમાં જોયું. તે ગાડીવાનને ઉદ્દેશીને બોલ્યો : ‘ ગાડી ખૂબ ઝડપથી ચલાવજે. પ્રથમ રીજન્ટ સ્ટ્રોટમાં ઓસ અને હેન્કની દુકાને અને સાંધી સીધી એજવારરોડ ઉપર આવેલા સેન્ટમોનિકાના દેવળ તરફ લાઇ જવાની છે. જો તું વીશ મીનિટમાં ત્યાં પહોંચ્યાડી દઈશ તો તને હું અર્ધી ગીની આપીશ. ’

“ ગાડી ચાલી ગઈ. એ વખતે મારા મનમાં વિચાર થયો કે મારે આ માણસની પાછળ જવું કે કેમ ? પરંતુ તે જ વેળાએ પેલી તબેલાવાળી ગલીમાંથી એક ન્હાની પરંતુ લપકાદાર લેન્ડો આવીને ધ્રાવેલી લોજ પાસે ઊભી રહી. તેને જોડેલા ઘોડાનો સામાન ઉતાવળમાં ચડાવેલો હોય એમ લાગતું હતું. ગાડીવાને પણ પોતાના ફાટનાં અર્ધા બટન ભીડેલાં અને અર્ધા ખુણાં રાખેલાં હતાં. ગળાનો નેકટાર્થ પણ ઉતાવળમાં ખાંધેલો જણાતો હતો. તે ગાડી ધ્રાવેલી લોજના દાર પાસે આવીને ઊભી નહિ રહી હોય એટલામાં તો ધરીન-હા ધરીન જ મકાનમાંથી બહાર આવી. અલબત્ત એ વખતે માત્ર એક જ સેકન્ડ તેના ચહેરાનું નિરીક્ષણ કરવાને મને મળી હતી. પરંતુ એટલામાં પણ હું જોઈ શક્યો કે તે ખૂબસુરતીના લંડાર-રૂપ હતી અને તેની પાછળ માણસો મરી શકે એમાં નવાઇ જેવું કશું પણ ન હતું.

“ ‘ જહોન ! સેન્ટમોનિકાના દેવળ તરફ જવું છે. ’ તેણે ગાડીવાનને કહ્યું : ‘ જો તું ત્યાં મને વીશ મીનિટમાં પહોંચ્યાડી દઈશ તો તને અર્ધી પાઉંડ બક્ષીસ આપીશ. ’

“ ‘ અને જણાવે વીશ મીનિટની અંદર જ દેવળમાં પહોંચવું હતું ! આ લાગ જતો કરાય તેમ ન હતો. મને વિચાર થયો કે

હું દોડતો દેવળ તરફ જઈ કિંવા ઈરીનની લેન્ડોની પાછળ ભરાઈ બેસું? પરંતુ તે જ પળે રસ્તા પર મામી બાબુઅંથી એક ખાલી ગાડી આવતી જોવામાં આવી. મેં તેને ધધારત કરી. મારા જેવા બામદા દેખાવના માણસને પોતાની ગાડી બંદ કરવાને તત્પર થયેલો જોઈ તે ગાડીવાન મારી સામેનો સામે તાકી રહ્યો. કદાચ હું કોઈ બદમાશ કે ચોર તો નહીં હોઉં એવી પણ તેને શંકા મૂકી હોય એ બનવાજોગ છે. પરંતુ તે મને ગાડીમાં ચડતો અટકાવે તે પહેલાં તો હું અંદર ચડી બેઠો અને બોલ્યો: ‘સેન્ટ્રોનિકાના દેવળ તરફ. જો વીશ મીનિટમાં પહોંચાડીશ તો અર્ધો પાઉંડ બક્ષિસ મળશે.’ મેં મારી ઘડિયાળમાં જોયું તો એ વખતે બારમાં પચીશ મીનિટ બાકી હતી. એટલે પેલા બે જણાંનો વીશ મીનિટની અંદર જ દેવળમાં પહોંચવાનો ધરાદો હું કળી ગયો.

“ગાડીવાને ખૂબ ઝડપથી ગાડી ચલાવી. હું નથી ધારતો કે અગાઉ કદી પણ ગાડીના એટલા તીવ્ર વેગનો અનુભવ મને મળ્યો હોય. પરંતુ પેલાં બે જણાં મારી પહેલાં ત્યાં પહોંચી ગયાં હતાં હું ન્યારે જઈ પહોંચ્યો ત્યારે દેવળના બારણા પાસે વિક્ટોરીયા અને લેન્ડો ઊભી હતી અને તેમના ઘોડાનાં મોંમાંથી ફીણના ગોટ ગોટા નીકળ્યા હતા. મેં ગાડીવાનને અર્ધો પાઉંડ આપ્યો. પછી હું દેવળની અંદર દાખલ થયો, એ દેવળમાં બે જણાં તથા એક પાદરી સિવાય બીજું કોઈ પણ માણસ ન હતું. પાદરી તેમની સાથે કશી બાબતના સંબંધમાં વિવાદ કરતો હોય એમ લાગતું હતું. એ લોકો વેદીનો સામે કુંડાળું વળીને ઊભાં હતાં. એકઠો આગસુ માણસ દેવળમાં વખત માળવાને દાખલ થયો હોય તેવા ભાવપૂર્વક હું એક બાબુએ આમતેમ આંટા મારવા લાગ્યો. પરંતુ મારી

અન્યબી વચ્ચે વેદી સામે ઉભેલાં એ ત્રણે જણાંની દૃષ્ટિ મારા ઉપર પડી અને ગોડફ્રે નોર્ટન ત્યાંથી દોડતો મારી પાસે અવ્યો.

“ ‘ ઇશ્વરનો કેટલો બધો અભાર ! ’ તે બોલ્યો : “ તમારાથી પણ ચાલશે. આવો, મારી સાથે આવો ! ”

“ ‘ પણ હું શું ? ’ તે પ્રશ્ન કર્યો.

“ ‘ ચાલો, બાપુ ! ચાલો, માત્ર ત્રણ જ મિનિટ પસાર થઇ જશે તો કાયદા પુરઃસરનાં નહિ ગણાય ! ’ નોર્ટન અરપટ રીતે બોલ્યો.

“ એમ કહું તો ચાલે કે તે મારો હાથ પકડી મને ખેંચીને વેદી પાસે લઇ ગયો. હું ત્યાં જઇને ઊભો રહ્યો કે પાદરીએ પોને જે કહે તે પ્રમાણે શબ્દોચ્ચાર કરવાનું મને કહ્યું. મારે આ બે જણાંને લગ્નગ્રંથીથી જોડાતાં જોનાર સાક્ષી તરીકેનું કાર્ય બજાવવાનું હતું. એ કાર્ય મારે બજાવવું કે કેમ તેનો વિચાર કરવાનો પણ સમય ન હતો. હું આખાદ ફસાઇ ગયો અને પાદરી સાહેબના બોલવા મુજબ મેં શબ્દોચ્ચાર કર્યો. આ બધું એકાદ મીનિટમાં ખલાસ થઇ ગયું હશે. પછી એક બાળુથી પેલા ગૃહસ્થ અને બીજા બાળુથી નવવધુ મીસીસ ઇરીન નોર્ટન મારા ઉપર ઉપકારનો વર્ષાદ વરસાવવા લાગ્યાં. પાદરી સાહેબે પણ મને આશીર્વાચનોથી નહવરાવી નાખ્યો. હું તે વખતે અતિ વિચિત્ર અને હાસ્યજનક સંયોગમાં મૂકાઇ ગયો હતો. એવો પ્રસંગ મને મારા જીવનમાં કદી પણ મળ્યો ન હતો. એના વિચાર આવવાને લીધે જ હમણાં હું અત્યંત હસી પડ્યો હતો. મને લાગ્યું કે એ લોકોએ લગ્નને માટે જે લાયસન્સ મેળવેલું તેમાં કાંઇ ખામી રહી ગયેલી હોવી જોઇએ, તેથી પાદરીએ એકાદ સાક્ષીની હાજરી સિવાય

તેમનાં લક્ષ કરી આપવાની ના પાડેલી હોવી જોઈએ. મી. નોર્ટ-
નના સદ્ભાગ્યે હું ત્યાં હાજર જ હતો. નહિ તો તેને આપકાને
કોઈ સાક્ષીની શોધમાં દેવળની આહાર રસ્તાપર જવું પડત. નવ-
વધુએ મને એક પાઉડ બક્ષિસ તરીકે આપ્યો, જૂઓ આ રહ્યો.
એ પ્રમંગની યાદગીરી રાખવાને આ પાઉડને ધડિયાળના અછાસમાં
પરોવી રાખવાનો મારો વિચાર છે. ”

“ આ તો નહિ ધારેલો પ્રમંગ ઉપસ્થિત થયો ! ” હું બોલ્યોઃ
“ વાડે, પછી શું થયું ? ”

“ ફોટોગ્રાફની પ્રાપ્તિને માટે જે જે કદપનાઓ અને યોજનાઓ
અત્યારસુધી મેં કરી રાખી હતી, તે તમામ કદપનાઓ અને યોજ-
નાઓ આ બનાવથી ભગીને બૂકા થઈ ગઈ. એ લોકોએ દર્શાવેલી
ત્વરા ઉપરથી એમ જણાય છે કે એ નવદંપતી જન્મીથી અહાંથી
બહારગામ ખાતે ઉપડી જવાં જોઈએ. એટલે હવે જે ફોટોગ્રાફ
મેળવવો હોય તો મારે ચાલાકાઈથી અને ત્વરાથી કામ લેવું જોઈએ.
પરંતુ એ બંને દેવળના પારણા પાસેથીજ છૂટાં પડ્યાં. નોર્ટન
પોતાની વિક્ટોરીઆમાં બેસીને ઈનરટેમ્પસ તરફ ગયો અને ધરીનની
લેન્ડો આયોની ભોજ તરફ ઉપડી ગઈ. છૂટાં પડતાં પહેલાં ધરીને
તેના પતિને કહ્યું કે ‘ હું હમેશની માફક આજે પણ પાંચ વાગે પા-
ર્કમાં ફરવાને આવીશ. ’ એથી વિદાય હું કશું પણ સાંભળી શક્યો
નહિ. તે જુદી જુદી દિશાએ ચાલ્યાં ગયાં અને હું મારી ગોઠવણ
કરવાને ઉપડ્યો. ”

“ શી ગોઠવણ ? ”

“ પહેલાં પેટની પૂજા, પછી બીજી વાત. ” તે ઘંટડી વગાળ

હતો બોલ્યો. થંટડીનો અવાજ સાંભળીને અમારી ગૃહરક્ષિકા અંદર આવી. હોમ્સે કહ્યું: “મારે માટે ખાવાનું અને ખીરનો એક ગ્લાસ લાવો.” ગૃહરક્ષિકાના જવા બાદ તે બોલ્યો: “અસારસુધી હું કામમાં એટલો બધો ગંથાઈ ગયો હતો કે મને ખાવાનું પણ ભાન રહ્યું ન હતું. વળી આજે સ્કાંજે પણ કામમાં રોકાઈ રહેવું પડશે, એટલે અત્યારે પેટ ભરી લીધું હોય તો પછી રાત્રે મોઢું થાય તોયે વાંધા જેવું નહિ. પણ ડોક્ટરના તમારે મને માત્ર કામમાં સહાય કરવી પડશે.”

“થગી જ બુદ્ધીથી.”

“કદાચ કચવાનો ભંગ કરવો પડે તો તેના તમને ભય નથીને?”

“જરી પણ નહિ.”

“કદાચ ગીરફતાર થવું પડે તો?”

“ને કાઢના બહાને માટે ગીરફતાર થવું પડતું હોય અને નૈતિક દૃષ્ટિએ ગુન્હો ન હોય તો મને તેની દરકાર નથી.”

“તમારે જે દામ કરવાનું છે તેમાં નૈતિક દૃષ્ટિએ કશો પણ દોષ નથી.”

“સારે તમે કહો તેમ કરવાને હું તૈયાર છું.” એ કહ્યું.

“પણ પાછળથી તમારો વિચાર ફરી તો નહિ બદલાય?” તેણે પ્રશ્ન કર્યો.

“પરંતુ મારે શું કરવાનું છે તે મને પહેલાં જણાવો.” હું બોલ્યો.

“મીમીસ કર્નર ખાવાનું મુખને જોડે તે પછી હું તમને મંથી વિગત જણાવીશ.” તે બોલ્યો. મીમીસ કર્નર ગળુ ખાવી

પહેલેથી. તે એક રકાબીમાં ખાવાનું તથા ગ્લાસમાં ખીર લાવી હતી. તે ગયા બાદ શેરલોક હોમ્સ પોતાની સામે પડેલી રકાબીને ઇન્સાફ આપતો. દેહેવા લાગ્યો: “આપણને વખત બહુ થોડો છે. માટે ખાતાંખાતાં જ એ વાત આપણે ચર્ચીશું. જૂઓ પાંચ તો થવા આવ્યા. બે કલાકમાં તો આપણે જે સ્થળે કાર્ય કરવાનું છે ત્યાં પહોંચી જવું જોઈએ. મીસ ઇરીન-અથવા હવે તો મીસીસ નોર્ટન બહાર ફરીને રહાંજના ગરોખર સાત વાગે પાછી પોતાના મકાને આવે છે. આપણે તે વખતે આંખોની લોજ પામે લાગર રહેવાનું છે.”

“ત્યાં જઈને શું કરવાનું છે?”

“બીજું બધું તો હું ફરી લઈશ. મેં ત્યાં જે બનાવ બનવાનો છે તે માટે બધો મંદોઅસ્ત ફરી રાખ્યો છે. ત્યાં ગમે તેવો પ્રકાર બને તો પણ તમારે વચ્ચે પડવું નહિ. સમજીને છો ને?”

“મારે તરસ્થ રહીને બેસ્યા કરવું?”

“હા, લગભગ તેમજ. ત્યાં ઘણું ફરીને સાધારણ કપાઝબી જેવો બનાવ બનશે. પરંતુ તેમાં તમારે કોઈ પણ બતનો ભાગ લેવો નહિ. એ કપાઝબીને પરિણામે ઇરીન પોતે જ મને પોતાના મકાનમાં દાખલ કરશે. સારપટ્ટી ચાર કે પાંચ મીનિટે દિવાન-ખાનાની બારી ખૂલ્લી થશે. તમારે તે ઉઘાડી બારીની નજીકમાં ઊભા રહેવું.”

“વાર, પછી?”

“એ બારીમાંથી તમે મને જોઈ શકશો. એટલે તમારે મારી બીલચાલ ઉપર નજર રાખવી.”

“હા, પછી?”

“હું તમને એક વસ્તુ અગાઉથી જ આપી રાખીશ. તમારે

હું મારે હાથ ઉચે કરીને હલાવું તે વખતે એ વસ્તુ તમારે પારીમાંથી દિવાનખાનમાં નાખવી; અને તે જ વખતે એક ક્ષણ પણ ગૂમાવ્યા સિવાય ‘ આગ લાગી-આગ લાગી ’ એમ ખૂમ પાડવી. કેમ, સમજાય છે ને ? ”

“ ખરોખર સમજાય છે. ”

“ જૂઓ આ વસ્તુ તમારે અંદર ફેંકવાની છે. ” તેણે પોતાના ગજવામાંથી એક લાંબી સીંગારના આકારની વસ્તુ મને આપતાં કહ્યું: “ આ વસ્તુ કાંઈ નુકસાનકારક નથી. માત્ર તમે તેને ફેંકશો એટલે જમીન સાથે અફળાવાને લીધે તે સળગી ઉઠશે અને તેમાંથી ધૂમાડાના ગોટ્ટેગોટ્ટા નિકળશે. તમારે માત્ર હમણાં મેં કહ્યું તેટલું જ કરવાનું છે. તમે ‘ આગ લાગી ’ ની ખૂમ પાડશો એટલે બીજા ત્યાં બિભેલા માણસો તમારી ખૂમને ઉપાડી લેશે અને તેઓ પણ ખૂમો પાડવા મંડી જશે. યસ, તે જ વખતે તમે રસ્તાના નાકા તરફ ચાલ્યા જાવો અને ત્યાં બિલા રહેજો. હું દરેક મીનિટમાં તમારી પાસે આવી પહોંચીશ. હું ધાઈ છું કે હવે મારે કશો પણ વિશેષ ખુલાસો કરવાનો રહેતો નથી. ”

“ વાર, મારે પહેલાં તટસ્થ બિલા રહીને જોયા કરવું, પછી દિવાનખાનાની ઉઘાડી પારીની નજીકમાં આવીને તમારી હીલચાલ ઉપર ધ્યાન રાખવું, તમે ઇશારત કરો તે વખતે આ વસ્તુ દિવાનખાનામાં ફેંકવી અને તે જ વખતે ‘ આગ લાગી-આગ લાગી ’ એમ ખૂમ પાડવી. ત્યારપછી રસ્તાના નાકાપર તમારી રાહ જોઈને બિલા રહેવું. ”

“ ખરોખર-ખરોખર, એમ જ. ”

“ એટલું કરવામાં મને કશો પણ વાંધો નથી. હું તમારો સ્વયં

નાને અક્ષરશઃ અમલમાં મેલીશ.” મેં આત્રી આપી.

“ શાલ્યાસ ! વારૂ, પણ હવે જે ભાગ મારે લખવાનો છે તેને જાજતો પોપાક ધારણ કરવાનો સમય થઇ ગયો છે. તમે અહીં બેસો, હું પોપાક ધારણ કરીને આવું છું.”

એમ કહીને શેરલોક હોમ્સ તેના શયનગૃહમાં આલ્થો ગયો. થોડીક મીનિટમાં તે પાછો બહાર આવ્યો. આ વખતે તેણે એક સાદા દેખાવાના જેવો પોપાક ધારણ કર્યો હતો. પહોળી કાળી ટોપી, પહોળું પાટલન, ધોળો નેકટાઇ, દિલસાંછપૂર્વકનું સ્મિત, આદિથી બન્યું તે ખરેખરો પાદરી જ હોય એવો લાગતો હતો. માત્ર તેણે પોપાકમાં જ ફેરફાર કર્યો હતો એમ ન હતું. પરંતુ પોપાકની સાથે તેનો અહેસાસો અને અંગવિક્ષેપ તમામમાં તદ્દન ફેરફાર થઇ ગયો હતો. તેની હાલ્યાલ, તેની રીતભાત, તેની વાણી, એ તમામ એક પાદરીને શોભે તેવી હતી. ખરેખર જો તે આ ધંધામાં નહિ પડતાં કાંઈ નાટક કંપનીમાં એક્ટર તરીકે જોડાયો હોત તો તે એ લાઇનમાં સારી નામના મેળવી શક્યો હોત. તેને જોઈને હું બોલ્યોઃ “ હોમ્સ ! તમે ડિટેક્ટિવ થવાથી વિજ્ઞાનશાસ્ત્રને એક ઉત્તમ વિચાર-રકતી અને નાટક કંપનીઓને એક કુશળ એક્ટરની ખામી પડી છે. ”

તે હસ્યો. પરંતુ મારા કથનનો કસો પણ જવાબ નહિ આપતાં તેણે મને ઈશારત કરી, એટલે હું પણ ઉઠ્યો અને અમે બન્ને બહાર નિકળ્યા.

સફળ શુદ્ધિ.

અમે બેકર સ્ટ્રોટમાંથી નિકળ્યા ત્યારે સવા છ વાગ્યા હતા, અને ત્યારે આયોની લોજ પાસે જઈ પહોંચ્યા તે વખતે સાતમાં દશ મીનિટ બાકી હતી. અંધારું થઈ ગયું હતું અને ધરીનના આગમનના રાહ જોતા અમે આયોની લોજ પાસે આમ તેમ ફરતા હતા. તે વખતે રસ્તાપરના દીવા પ્રકટાવવામાં આવતા હતા. શેરલોક હોમ્સે આ મકાનનું જે વર્ણન કર્યું હતું તે અક્ષરશઃ બરોબર હતું, પરંતુ આસપાસનો લત્તો મેં કલ્પના કરી હતી તેટલો એકાંતિક કે શાંત ન હતો. એ રસ્તો બહુ મોટો ન હતો અને ત્યાં છૂટા છવાયા બંગલા આવેલા હતા; પરંતુ રસ્તાપર ઘણા માણસો આમ તેમ આંટા મારતા મારા જોવામાં આવ્યા. એક નાકે મેલાં કપડાંવાળા માણસો ટોળું વળીને ઊભા હતા. તેઓ ધૂમ્રપાન કરતા અને હસતા જણાતા હતા. એક છરીચપુત્રે ધાર કાઢનારો પોતાના ચંત્ર પાસે ઊભો ઊભો પોતાના કામમાં મશ્ગુલ બની ગયેલો હતો. બે પોલિશના સિપાઈ જેવા લાગતા માણસો એક બુવાન સ્ત્રીની સાથે ખુશ ચુકતેજોમાં ગીરફતાર બનેલા દષ્ટિએ પડતા હતા. કેટલાક સારાં કપડાંવાળા માણસો મ્હોંમાં સીંગાર રાખીને રસ્તાપર ટહુલતા હતા.

અમે આયોની લોજની સામે આમતેમ બ્રમણ કરતા હતા તે વખતે હોમ્સ બોલ્યો:

“ વોટ્સન ! આ બે જણાંના આજે લય થવાથી આપણા દેસ વિશેષ સરલ બની ગયો છે. હવે જે ફેટોગ્રાફ પાછો મેળવવાને આપણે તત્પર છીએ તે ફેટોગ્રાફ બે ધારા હથિયાર જેવો

ખન્યો છે. જેમ આપણો અસીલ ઇચ્છે છે કે એ ફોટોગ્રાફ પોતાની ભાવી પત્ની કે તેનાં માતાપિતાની નજરે ન પડે, તે જ પ્રમાણે ઈરીન પણ પોતાના પતિ ગાડકે નોર્ટનની દૃષ્ટિથી એ ફોટોગ્રાફ દૂપાવવાનું અત્યંત આતુર હોવી જોઈએ. હવે માત્ર એક જ સવાલ રહે છે કે એ ફોટોગ્રાફ તેણે કયે સ્થળે દૂપાવ્યો હશે ? ”

“ હા, તેણે કયે સ્થળે દૂપાવ્યો હશે ? ”

“ એ ફોટોગ્રાફ તે પોતાની સાથે પોતાના અંગવસ્ત્રમાં દૂપાવીને ફરતી હોય એમ તો મારી શકાય તેમ નથી જ. કેમકે કેબિનેટ સાધજનો ફોટોગ્રાફ છે, એટલે એક સ્ત્રીના વસ્ત્રમાં એટલા મોટા ફોટોગ્રાફને દૂપાવી શકાય નહિ. વળી તે જાણે છે કે આન્ડ ડ્યુક તેના ઉપર હુમલો કરાવીને તેના શરીરની તપાસ કરાવી શકે તેમ છે. એવા પ્રકારનો બે વાર યત્ન પણ થયો છે. એટલે આપણું એમ મારી લઈશું કે તે પોતાની સાથે એ ફોટોગ્રાફ રાખતી નથી. ”

“ ત્યારે ક્યાં રાખતી હશે ? ”

“ ક્યાં તો જાને ત્યાં તે પોતાનાં કામતી દાગીના અને રાહડ રાખતી હોય તે શરારની તીંગેરીમાં કિંવા તેના વફીલને ત્યાં રાખવાનો સંભવ ખરો. પરંતુ મારું અનુમાન એવું છે કે ત્યાં પણ તેણે ફોટોગ્રાફ રાખેલ નથી. સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ એવો હોય છે કે તેઓ પોતાનું રહસ્ય ગુપ્ત રાખવાનું પસંદ કરે છે અને એવી ગુપ્ત બાબતોમાં બીજાને પોતાના વિશ્વાસમાં નહિ લેતાં પોતાની મેજે જ તે કાર્યને ઉઠેલ છે. તે બીજા કાઈને એ ફોટોગ્રાફ શા માટે સોંપે ? ઈરીન બુદ્ધિમાન છે. તે જાણતી હોવી જોઈએ કે પોતાની પાસે ફોટોગ્રાફ રહેશે તો એ ખૂબ થઈ જવાનો સંભવ ઓછો છે, બ્યારે પોતાના વફીલ કે શરારની પાસે ફોટોગ્રાફ રાખ્યો હોય તો તે

લાલચાથી, લયથી કે દયાણુથી પણ કદાચ તે ફોટોગ્રાફ ગ્રાન્ડ ડ્યુકને આપી દે એ ખનવા નોગ છે. વળી થોડા દિવસોમાં જ તેના ઉપયોગ કરવાનો તેણે ઠરાવ કર્યો છે. એટલે એ ફોટોગ્રાફ ગમે તે સમયે વિનાવિલંબે પોતાને મળી શકે તે સ્થળે જ તેણે રાખેલો હોયો નોંધએ. એવું સ્થળ તેના પોતાના મકાન સિવાય બીજું કયું હોઈ શકે ? ”

“ પરંતુ ગ્રાન્ડ ડ્યુક કહેતા હતા કે તેના મકાનમાં પણ એ વખત ખાતર પાડવામાં આવ્યું હતું. ”

“ જી ! એ લોકોને કેવી રીતે તપાસ કરવી, એનું જ્ઞાન જ ક્યાં હતું ? ” શેરલોક હોમ્સ તિરસ્કારપૂર્વક બોલ્યો.

“ સારે તમે કેવી રીતે તપાસ ચલાવશો ? ” મેં પૂછ્યું.

“ હું તપાસ ચલાવવાનો નથી. ”

“ સારે એ ફોટોગ્રાફ કયે સ્થળે છૂપાવ્યો છે, એ તમે કેવી રીતે જાણી શકશો ? ”

“ તેને પોતાને જ એ સુખ સ્થળ ખતાવવાની હું ફરજ પાડીશ. ”

“ પણ તે ના પડશે તો ? ” મેં શંકા ઉપરિથિત કરી.

“ ના પાડી શકશે જ નહિ; પણ સામેથી પૈડાનો અવાજ સંભળાય છે. હા, એ તેની જ ગાડી છે. સારે હવે મેં તમને જે કહ્યું છે તે યાદ રાખજો અને મારી સૂચનાને યથાર્થપણે અમલમાં મેકજો. ”

હોમ્સ એ પ્રમાણે કહેતો હતો તે જ વખતે સામેથી આવતી ગાડીની ખત્તીનો પ્રકાશ દેખાયો. એ હોમ્સે જણાવ્યા મુજબની ત્હાની પરંતુ સુંદર દેખાવની લેન્ડો હતી. તે આયોની લોજ પાસે આવીને ઊભી રહી ગઈ, ગાડી ઊભી રહી કે ફર ઊભેલા કાફલા જેવા

દેખાતા માણસામાંનો એક એકાદી પેની મેળવવાની આશાથી ગાડીનું
 પાછળું ઉઘાડવાને દોડી આવ્યો; પરંતુ તેના જેવો જ બીજો
 માણસ કે જે પણ તે જ ઉદ્દેશથી ત્યાં આવી પહોંચ્યો હતો તેણે
 પહેલાં આવનારને ધક્કો મારીને બાજુએ હસેદ્યો. એ બે જણ વચ્ચે
 બોલાચાલી, ગાળાગાળી અને મારામારી થઈ. પેલા બે પોલિસના
 સિપાઈ જેવા લાગતા માણસો તેમની સાથેની જુવાન સ્ત્રીને પડતી
 મુશ્કેલી ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેઓ આ બે જણને જુદા કરવાને
 બદલે તે બંને એક બદમાશનો પક્ષ લઈને ઉત્કટ ઉત્તેજન આપવા
 લાગ્યા; ત્યારે પેલો ધાર કાઢનારો માણસ પોતાના પેદાને છાંડી
 દબને ત્યાં આવીને બીજાનો પક્ષધાર બન્યો. આ ઝપાઝપી ઈરીનની
 લેન્ડો અને ધ્રાવેની લોન્ડની વચ્ચે થતી હતી. એટલે ઈરીન તો
 આપડી ગાડીમાંથી નીચે ઉતરતાં આ તોફાની ટાંગાની વચ્ચે સપ-
 રાઈ ગઈ. એ લોકો એક બીજા સામે મુક્કીઓ ઉગામતા હતા અને
 ગાળોનો વર્ષાદ વર્ષાવતા હતા. બે તેમનામાંના એકાદાની મુક્કી ઈરી-
 નને લાગે તો તેની ગિચારીની શી દશા ? તેજ પછે હોમ્સ વચ્ચે
 હોમાગો; પરંતુ ત્યાં તે તેની પાસે જઈ પહોંચ્યો કે એક
 મોટો ચિત્કાર કરી ને જમીન ઉપર પડ્યો તથા બેલાન
 બની ગયો. તેનો ચહેરો લોહીલોહી બની ગયો હતો. એ બંનેને
 પેલા સિપાઈઓ એક બાજુએ નહ રી ગયા અને પેલા બે બદમાશો
 બીજી બાજુએ પક્ષાયન કરી ગયા. ધાર કાઢનારો પણ પોતાનું
 મંત્ર ઉપાડીને પસાર થઈ ગયો. હવે એ લોકોને બદલે સારાં કપડાં-
 વાળા મનુષ્યો આ તોફાનમાં ગિચદૂલ લાગ લીધા સિવાય દૂર ઊભા
 હતા તેઓ સારવાર કરવાને આવી પહોંચ્યા. ઈરીન એકલર (ઈરી-
 નના મમ્મ થયેલાં દોઢા જવાં પણ બે હું તેને તેના આગ્રહા નામ-

થી જ સંબોધું તો વાંચકા મને અસહ્ય નહિ માને એવી આશા રાખું છું.) પોતાના મકાનનાં પગ યાં ઉપર ચડી ગઈ, પરંતુ ત્યાં જઈને હોમ્સ તરફ દૃષ્ટિ કરતી ઉભી રહી.

તેણે પૂછ્યું: “ આ લક્ષા ગૃહસ્થને બહુ ઈર્ષ્ય થઈ છે ? ”

“ અરે તે બાપડો મરણ પામ્યો છે ! ” કેટલાક માણસો એકી સાથે બોલી ઉઠ્યા.

“ નાના, હજી તે જીવે છે. ” એક માણસ બોલ્યો: “ પણ એને હોસ્પિટલમાં લઈ જશો તે પહેલાં તો એ બિચારો મરી જશે. ”

“ કેવો બહાદુર માણસ ? ” એક સ્ત્રી મૃદુ અવાજે બોલી: “ જો એ આવી પહોંચ્યો ન હોત તો પેલા બદમાશો આ બાનુનું સોનાનું ઘડિમાળ અને પાકીટ ઉઠાવી જત. એ બદમાશોની એક ટાળી છે અને તેઓ જ્યાં ત્યાં આમ કરતાં ફરે છે. હાશ હાશ ! આ ગૃહસ્થનો શ્વાસોચ્છવાસ ચાલે છે. હવે એ મરશે નહિ. ”

“ તેને અવી રીતે રસ્તાપર પડ્યો રહેવા દેવો એ કીક નહિ. અમે તેને મકાનની અંદર લાવીએ, મડમ સાહેબ ? ” એક માણસ ઈરીને એડલરની સામે જોઈને બોલ્યો.

“ બેશક, એન મારા દિવાનખાનામાં લાવો અને ત્યાં પડેલા કાચ ઉપર સૂવાડી આ બાબુએ આવો. ” ઈરીને કહ્યું.

હોમ્સને ત્રણ ચાર જણાએ સાચવીને ઉપાડ્યો અને ધીમે ધીમે તથા પૂરતી ગંભીરપદ્ધતિ તેને દિવાનખાનામાં લઈ ગયા. હું તો મારી જગ્યાએ તદ્દરથતાપૂર્વક બિભો બિભો જે બનતું હતું તે શાંતિથી જોયા કરતો હતો. દિવાનખાનાની અંદર ખત્તી કરવામાં આવી હતી. પરંતુ ખારીના પડદા પાડી નાખવામાં આવેલા નહિ હોવાથી હોમ્સને કાચ ઉપર સૂવાડો તે હું જોઈ શકતો હતો. એ માટે એ પળે તેને મનમાં શરમ ઉપજી દશે કે કેમ એ હું જાણતો નથી. જે સૌંદર્ય

વતી રમણીને છેતરવાનું અમે આ બધું કારસ્થાન રચ્યું હતું તે સ્ત્રીને આ ધાયલ થયેલા મનુષ્યની-પોતાના દુસ્મનની માયા અને લાગણી થી સુશ્રુષા કરતી જોઈને, આવી દયાળુ સ્ત્રીને છેતરવાનો પ્રયત્ન કરવાના કાર્યમાં લાગ લેવા માટે મારા મનને અત્યંત પશ્ચાત્તાપ થયો. પરંતુ હવે મારાથી ફસફી જવાય તેમ ન હતું. મેં શેરલોક હોમ્સને વચન આપ્યું હતું. એ વચનનો હું ભંગ કરું તો વિશ્વાસઘાતી ઠરું તેમ હતું. ખરેખર એક મોટું ધર્મસંકટ મારા ઉપર આવી પડ્યું હતું. મેં મારા હૃદયને સખત બનાવ્યું અને ગજવામાં સંતાડી રાખેલી પેલી સીગાર જેવી લાંબી વસ્તુ બહાર કાઢીને તૈયાર રાખી. મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે અમે આ સ્ત્રીને કશું પણ નુકસાન કરવા માગતા નથી. માત્ર તે બીબ્બને નુકસાન કરી ન શકે એટલું જ અમારે કરવાનું છે.

હોમ્સ કાચ ઉપર બેઠો થયો અને પોતે બાણે ખૂલી હવા સિવાય મુંઝાઈ જતો હોય તેવી રીતે વ્યાકુળતા દર્શાવવા લાગ્યો. એક દાસીએ બારી પાસે આવીને બારીને ખોલી નાખી. તે જ પળે હોમ્સને પોતાનો હાથ હંચા કરીને હલાવતો મેં જોયો. એ ઈશારતની સાથે જ પેલી વસ્તુ મેં જોઈથી ચોરડામાં ફેંકી અને ‘આગ લાગી-આગ લાગી’ એમ ખૂમ પાડવા માંડી. મારા મુખમાંથી એ શબ્દો નિકળતાંની સાથે જ આસપાસ બિબેલા તમામ મનુષ્યો-સારાં કપડાં વાળા માણસો, ખાસદારો, લોકર જેવા દેખાતા મનુષ્યો, રસ્તા ઉપર બિબેલી કેટલીક સ્ત્રીઓ-એ બધાં પણ એકી સામઠા ‘આગ લાગી-આગ લાગી’ ખૂમ પાડવા માંડી ગયાં. ચોરડામાંથી ધૂમાડાના ગોટ-ગોટા બારીમાંથી બહાર નિકળવા લાગ્યા. ચોરડાની અંદરના માણસો પણ ગભરાટમાં દોડદોડ કરી રહ્યાં હોય એવું મારા જોવામાં આવ્યું.

અને એક-બે પળ પછી અંદરથી હોમ્સનો અવાજ મંભળાયો. તે કહેતો હતો કે ‘આગ લાગી નથી. માટે ગભરાવું નહિ.’ ખૂબો પાડતા લોકોની વચ્ચેથી પસાર થઈને હું મને થયેલી સૂચના મૂળજ રસ્તાના નાકા તરફ ચાલ્યો ગયો. દશ મીનિટમાં હોમ્સ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને અમે બન્ને જણ એ સ્થળે એક પળવાર પણ નહિ રોકાતાં ત્યાંથી ચાલતા થયા. થોડીક મીનિટો સુધી તો અમે ઉતાવળા ચાલ્યા. તે દરમિયાન હોમ્સે મૌન્ય જ ધારણ કર્યું હતું.

જ્યારે અમે એજવેરરોડ તરફ જતી એકાંતિક જેવી લાગતી એક ગલીમાં દાખલ થયા ત્યારે હોમ્સે જોલ્યો: “ડોક્ટર ! તમે બહુ જ સુંદર રીતે એ કાર્ય બજાવ્યું હોં ! આપણી યુક્તિ આપ્તાદ પાર ઉતરી ગઈ. હવે કશો પણ ભય નથી.”

“ તમને ફેરોગ્રાફ મળ્યો ? ” મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“ ના, પરંતુ એ ફેરોગ્રાફ કયે સ્થળે છૂપાવેલો છે તે હું જાણી શક્યો. ”

“ પણ એ તમે કેવી રીતે શોધી કાઢ્યું ? ” મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“ મેં તમને કહ્યું હતું તે પ્રમાણે તેણે જ મને એ સ્થળ બતાવ્યું. ”

“ પણ હું હજી કશું પણ સમજી શકતો નથી. ” મેં કહ્યું.

“ હું એ વિષયમાં તમને વધુ વખત અંધારામાં રાખવા માગતો નથી. ” તે જોલ્યો: “બાબત તદ્દન સાદી છે. તમે કદાચ જાણી શક્યા હશે કે એ રસ્તા ઉપર જે મનુષ્યો હતાં તે બધાં મારાં મદદગારજ હતાં. આ કામને માટે મેં તેમને પૈસા આપીને રોક્યાં હતાં. ”

“ હા, એટલું અનુમાન તો હું કરી શક્યો હતો. ”

“ વાફ, હવે જ્યારે પેલા બે માણસો વચ્ચે મારામારી થઈ તે

વખતે મેં મારી પાસે છૂપાવી રાખેલો લાલ રંગથી ભીંજવેલો ન્હાનો વાદળીનો ટુકડો મારા હાથમાં રાખ્યો. હું એકદમ એ લોકો તરફ ધસ્યો, ત્યાં જઈને જમીન ઉપર પડી ગયો અને પેલા વાદળીના ટુકડાવાળો હાથ મેં મોં ઉપર ફેરવી દીધો. એથી મારો દેખાવ દસા ઉપગ્રવનારો થઈ પડ્યો, એ સુક્તિ કાંઈ નવીન નથી. તો પણ આ વખતે બહુ કામની અને અસરકારક થઈ પડી. ”

“ એ પણ હું સમજી શક્યો હતો. ”

“ મારી એવી રિશ્તિ નેહને એ લોકો મને દિવાનખાનામાં લખ ગયા. હું તેને મદદ કરવાને વચ્ચે પડવા જતાં જખમાયો હતો, એટલે મારી પ્રત્યે લાગણી દર્શાવ્યા સિવાય તથા મારી મુશ્કેલી ક્યાં સિવાય તેના છૂટકા જ ન હતો. મારા મામાં શંકા હતી કે પેલો ફોટોગ્રાફ કાં તો તેના દિવાનખાનામાં અથવા શયનગૃહમાં તેણે છૂપાવેલો હોયો જોઈએ. ક્યે સ્થળે સંતાડ્યો છે તે હવે મારે નક્કી કરવાનું હતું. એ લોકોએ મને કાચ ઉપર સૂતાડ્યો, ખૂંટી હવા સિવાય હું ગભરાતો હોઈ એવો મેં ડોળ કર્યો, તેમને ધારી ઉઘાડવાની ફરજ પડી અને તમે તમારી ફરજ અદા કરી. ”

“ પરંતુ મારા કાર્યથી ફોટોગ્રાફ છૂપાવવાનું સ્થળ જાણવામાં તમને કેવી રીતે મદદ મળી ? ” મેં હોમ્સને પ્રશ્ન કર્યો.

“ તમે ફેક્ટરી વસ્તુની આખાદ અસર થઈ હતી. પોતાના મકાનમાં આગ લાગી છે એવું એક સ્ત્રીના જાણવામાં આવતાં સ્વાભાવિક રીતે જ તેનું ધ્યાન જે ચીજને પોતે અતિ મહત્વવાનું સમજતી હોય તેનું રક્ષણ કરવા તરફ જવાનું. સ્ત્રીઓના એ સ્વભાવનો મને પરિચય છે અને મેં મે ત્રણ વાર લાલ કોષેલો હોવાથી આ પ્રસંગમાં પણ મારી ધારણા પાર પડતાની મને ખાતરી હતી.

ડાર્લિંગટનની બદનક્ષીના કેસમાં તેમ જ આર્ન્સવર્થ કેસવાળા કેસમાં આ કળા મને બહુ જ ઉપયોગી થઈ પડી હતી. જે પરણેલી સ્ત્રી હોય તો આવા પ્રસંગે પોતાના બાળકનું રક્ષણ કરવાનો યત્ન કરે છે, જ્યારે બીજી સ્ત્રી પોતાનું ઝવેરાત આગમાં ભસ્મભૂત થવા ન પામે તે બાબતની સંવેદ્યતા રાખે છે. વારૂ, આ કેસમાં એટલું તો હું જોઈ શક્યો હતો કે જે ફોટોગ્રાફની શોધને માટે આપણો પ્રયત્ન છે, તેનું મૂલ્ય આ સ્ત્રીની દૃષ્ટિએ બીજા બધા કરતાં અધિક હોવું જોઈએ. એટલે તે એ ફોટોગ્રાફને આગમાં બળી જવા દેશે નહિ. તે સ્વાભાવિક રીતે જ જે વ્યક્તિ ફોટોગ્રાફ છૂપાવ્યો હશે તે તરફ દોડશે. ‘આગ લાગી’ ની બહાર પડેલી ખૂંસોની બરોબર અસર થઈ. તે સાથે મકાનમાં પથરાઈ રહેલા ધુમાડાથી પણ તે બચીત બની જાય એમાં નવાઈ જેવું નહતું. મારી ધારણા મુજબ જ તે ફોટોગ્રાફવાળા થઈ તરફ ધસી. એ ફોટોગ્રાફ તેણે દિવાનખાનામાં જમણી બાજુની દિવાલમાં એક ગુપ્ત ખાનું કરાવીને તેમાં મંત્રાડેલો છે. એ ખાનાના દારનો રંગ એવો છે કે અજળ્યા માણસને ત્યાં ખાનું છે એવો ભાસ થાય નહિ, પરંતુ દિવાલ જેવી દિવાલ લાગે. તે ખાનું જમણી બાજુની એક ન્હાની બટન જેવી ચાંપ દબાવવાથી ખૂલી જાય છે. તે એક પળમાં ખાના તરફ ધસી ગઈ, તેણે ખાનું ઉઘાડ્યું અને ફોટોગ્રાફ મારા જોવામાં આવ્યો. એ વખતે મેં જૂમ પાડી કે આગ લાગી નથી. માટે ગભરાવું નહિ. એટલે તેણે પુનઃ તે ફોટોગ્રાફ ખાનામાં મૂકી દઈને તે ખાનું બંધ કરી દીધું, પેલી ધૂમાડો કાઢતી વસ્તુ તરફ નજર કરી અને દિવાનખાનામાંથી બહાર દોડી ગઈ. ત્યારપછી મેં તેને જોઈ નથી. હું ઊભો થયો અને મારે માટે એ લોકોએ લીધેલી તસ્દી માટે તેમનો આભાર માનતો મકાનમાંથી બહાર નિકળી આવ્યો. તે

ઝોરડામાંથી બહાર જતી રહી તે વખતે એ ફોટોગ્રાફ ઉઠાવી લેવાનું સાદસ કરવું મને યોગ્ય લાગ્યું નહિ. થોડોક સમય રાહ જોવી એ જ મને યોગ્ય લાગ્યું. કેમકે જો હું ઉતાવળ કરવા જાઉં, એ ફોટોગ્રાફ ઉઠાવી લઉં અને તેમ કરતાં પકડાઇ જઉં તો ઉલટી ઉપાધિ થઈ પડે. ટ્રાઈમાં કદાચ મને સળ તો ન થાય, પરંતુ જે ફોટોગ્રાફની વાતને આપણે છૂપાવવા માગીએ છીએ તે ફરજિયાત જાહેર કરવી પડે.

“ હવે તમારો શો વિચાર છે ? ”

“ આપણે ફોટોગ્રાફ કયે સ્થળે રાખેલો છે તે શોધી કાઢવામાં ફોલોઅપ થયા છીએ. આવતી કાલે જો તમે આવી શકશો તો તમે, હું અને ગ્રાન્ડડયુક આ સ્ત્રીની મુલાકાતે આવીશું. આપણને દિવાનખાનામાં દાખલ કરવામાં આવશે અને ત્યાં એ સ્ત્રીની રાહ જોતા બેસવાનું મુશ્કેલીમાં આવશે પરંતુ બ્યારે તે સ્ત્રી પોતાની મુલાકાતે આવનારને મળવાને માટે અંદરના ખંડમાંથી દિવાનખાનામાં આવશે ત્યારે આપણને તેમ જ પેલા ફોટોગ્રાફને દિવાનખાનામાં જોઈ શકશે નહિ. અલગત ગ્રાન્ડડયુકને પોતાના સ્વહસ્તે જ એ ફોટોગ્રાફ મેળવવાથી વિશેષ આનંદ થશે. ”

“ આવતી કાલે ફટકા વાગે ? ”

“ સહવારના આઠ વાગે. એ વખતે તે પોતાના શયનગૃહમાં જ હોવાથી આપણને આપણું કાર્ય સાધવામાં વિશેષ સરલતા થશે. વળી આવતી કાલે સહવારે જ મુલાકાત લેવાનું ધારણ એ કે વખતે આ લગ્નને લીધે ઇરીનના જીવન અને રીતભાતમાં મોટો ફેરફાર થઈ જાય. કદાચ તે તથા તેનો પતિ બન્ને એકજ રહેવાનું પસંદ કરે, વખતે થોડા દિવસને માટે બહારગામ ખાતે પણ ઉપાડી જાય.

અત્યારે જ હું ગ્રાન્ડયુકને તારથી જણાવી દઉં છું કે આવતી કાલે સહવારે તેઓ આપણે ત્યાં આવી પહોંચે.”

અમે બેકરસ્ટ્રીટમાં જઈ પહોંચ્યા અને અમારા મકાનના દ્વાર પાસે બિલા રહ્યા. મકાનનું દ્વાર બંધ હતું. શેરલોક હોમ્સ તે બેલવાને પોતાના ગળવામાંથી કુંચી કાઢતો હતો, તે વખતે કાઈ અમારા મકાન પાસેથી પસાર થતું બોલ્યું: “ સાહેબજી, મીસ્તર શેરલોક હોમ્સ ! ”

કુટપાથ ઉપર એ વખતે ઘણા માણસો પસાર થતા હતા. પરંતુ એક યુવાન પુરમે શેરલોક હોમ્સને ‘સાહેબજી’ કહ્યા હોય એમ લાગ્યું. તે યુવાન બિલો નહિ રહેતાં ત્વરાથી પસાર થઈ ગયો.

હોમ્સે ઝાંખા પ્રકાશમાં રસ્તા તરફ નજર નાખી અને તે બોલ્યો: “ એ અવાજ મેં અગાઉ સાંભળ્યો છે ખરો પરંતુ એ જુવાન કોણ હશે તેની કલ્પના થઈ શકતી નથી.”

“ એવા તો ઘણાં માણસો તમને ઓળખતા હશે. ” હું બોલ્યો અને અમે મકાનમાં દાખલ થયા.

(૫)

બહાદૂર સ્ત્રી !

એ રાત્રીએ મારા મકાને નહિ જતાં હું બેકરસ્ટ્રીટમાં અમારા જૂના મકાનમાં જ સૂઈ રહ્યો. સહવારે હું તથા હોમ્સ ઉઠીને નાસ્તો કરતા બેઠા હતા તે વખતે બેહીમીયાનો ગ્રાન્ડયુક ઉતાવળે ઉતાવળે અમારા ભોજનગૃહમાં દાખલ થયા.

તે શેરલોક હોમ્સનાં બન્ને ખભાં પકડીને તેની તરફ આતુર દષ્ટિએ જોતો બોલ્યો: “ બસ ! એક જ દિવસમાં કામ પાર પાડ્યું ?

એ ફોટોગ્રાફ તમે કયળે કરી લીધો ?”

“ હજી સુધી ફોટોગ્રાફ મારા કબજામાં નથી આવ્યો ? ”
હોમ્સે શાંતપણે જવાબ આપ્યો.

“ પણ તમને આશા તો છે જ ? ”

“ હા, હું આશા રાખું છું કે તેને મેળવવામાં આપણને મુશ્કેલી નડશે નહિ.”

“ ત્યારે ચાલો. એક પળની પણ દીસ થાય તે મારાથી સહન થઈ શકશે નહિ.” ગ્રાન્ડડયુકે કહ્યું.

“ પરંતુ હું ભાડુતી ગાડી મંગાવું છું. તે આવે ત્યાં સુધી બેસો.” હોમ્સે કહ્યું.

“ ગાડીની જરૂર નથી. મારી પ્લાહામન મેં નીચે રોકી છે.”

“ એના જેવું ઉત્તમ ખીજું એકે નહિ.” શેરલોક હોમ્સે બોલ્યો.

અમે નીચે ઉતર્યા અને પુનઃ ગ્રાન્ડડયુકની સાથે પ્લાહામની મુલાકાત લેવાને વિદાય થયા.

“ ધરીન એડવરે લગ્ન કર્યું છે.” માર્ગમાં હોમ્સે ગ્રાન્ડડયુકને નવીન સમાચાર જણાવ્યા.

“ લગ્ન કર્યું છે ? ક્યારે ? ” આશ્ચર્યચકિત બનેલા ગ્રાન્ડડયુકે પ્રશ્ન કર્યો.

“ ગઈ કાલે જ.”

“ પણ કોની સાથે લગ્ન કર્યું ? ”

“ નોર્ટન નામના એક અંગ્રેજ વકીલ સાથે.”

“ પરંતુ તે એને ચાહતી નહિ હોય—ચાહી શકે જ નહિ.”

“ હું ધારું છું કે ધરીનનો નોર્ટન ઉપર અંપૂર્ણ પ્રેમ છે.”
શેરલોક હોમ્સે શાંતિપૂર્વક જણાવ્યું.

“એ તો આશ્ચર્યજનક !”

“અને આનંદજનક પણ ખરું.”

“આનંદજનક શા માટે ?” આન્ડડયુકે પ્રશ્ન કર્યો.

“આનંદજનક એટલા માટે કે એ બનાવથી આપ નામદારની ભવિષ્યની તમામ ચિંતા અને ઉપાધિ દૂર થાય છે. જે ઠરીન એ વક્રીકરને ચાહતી હોય તો તેનો આપ નામદારના ઉપર ખરો પ્રેમ નથી એ સિદ્ધ થાય છે. હવે જે તેનો ખરો પ્રેમ આપ નામદારની ઉપર ન હોય, તો પછી આપ નામદારની યોજનાની વચ્ચે પડવાનું કે આપને હેરાન કરવાનું તેને કશું કારણ જ રહેતું નથી.” શેરલોક હોમ્સે ખુશ્ખોશ કર્યો.

“એ વાત તો ખરી. અને તો પણ-વાર ! હું ધારું છું કે તે પણ મારી હેડીના જ ઉમરાવ કુટુંબની હોત તો મેં તેની સાથે જરૂર લમ કર્યું હોત. અહા ! એક રાણી તરીકે તે કેવી દીપી નિકળી હોત ?” એટલું કહીને આન્ડડયુકે વિચારમાં પડી ગયો. અમે સર્પેન્ટાઈન એવન્યુમાં આવી પહોંચ્યા ત્યાં મુઘી તેની એ વિચારનિદ્રાનો અમે લંગ પણ કર્યો નહિ.

આયોતી લોજનું દ્વાર ખૂલ્યું હતું અને એક વૃદ્ધા તેના એટલા ઉપર બેસી હતી. અમે ઓહામમાંથી નીચે ઉતર્યા એટલે તે અમારી સામે બારિક દૃષ્ટિથી નજર રહી.

“આપનું નામ મી. શેરલોક હોમ્સ તો નહિ ?” તે બોલી.

“હા, મારું નામ મી. હોમ્સ !” મારા મિત્રે જવાબ આપ્યો. તે પેલી વૃદ્ધા સામે પ્રજ્ઞાત્મક દૃષ્ટિએ નેઠરું રહ્યો. એ વખતના તેના ચહેરાપરથી એમ લાગતું હતું કે તે પોતાનું નામ એક અજાણી

સ્ત્રીને મુખેથી સાંભળવાને લીધે તે આશ્ચર્યચકિત બની ગયો હતો અને રહેજ ડઘાઈ પણ ગયો હતો.

“ખરેખર ! મારી શેઠાણીએ મને જાણાવ્યું હતું કે ધણું કરીને અત્યારે આપ તેમની મુલાકાતે આવશો. એ તો પોતાના પતિની સાથે આજે રહવારેજ ક. ૫-૧૫ મીનિટની ટ્રેનમાં ચેરિંગક્રોસ સ્ટેશનથી ચુરોપના પ્રવાસે ઉપડી ગયાં છે.”

એ સાંભળીને શેરલોક હોમ્સ ઉજળો પુણી જેવો બની ગયો. આશ્ચર્ય અને ક્ષોભ બન્ને તેના ચહેરાપર પ્રકટી રહ્યાં. તે બોલ્યો : “શું ? તમારું એમ કહેવું છે કે તેમણે ઇંગ્લાંડ છોડી દીધું છે ?”

“હાજી, અને તે કાયમને માટે.” વૃદ્ધાએ હંડે પેટે જવાળ આપ્યો.

“અને કાગળો ? ફોટોગ્રાફ ?” ગ્રાન્ડડયુક કંઈક સ્વરે બોલી ઉઠ્યો : “હાય ! સર્વનાશ !”

“આપણે જોઈએ.” હોમ્સે કહ્યું અને તે પેલી વૃદ્ધાની બાજુમાં થઈને અંદર પેઠો તથા દિવાનખાનામાં ગયો. હું તથા ગ્રાન્ડડયુક પણ તેની પાછળ પાછળ ગયા. દરેક સ્થળે ફરનિયર વેરણુખેરણુ સ્થિતિમાં પડ્યું હતું. કપાટ તથા ટેબલનાં ખાનાં ખૂલ્યાં હતાં. બધાં ધરીને નહાસી જતાં પહેલાં ઉતાવળમાં બધું પેક કર્યું હોય એમ લાગતું હતું. જે સ્થળે ગુપ્ત ખાનું હતું તે તરફ હોમ્સ ગયો, આંપ દબાવીને ખાનું ઉઘાડ્યું અને અંદર લાઇ નાખ્યો. તેમાંથી ફોટોગ્રાફ અને કાગળ બહાર કાઢ્યો. પરંતુ એ ફોટોગ્રાફ ધરીન એડલરનો એકલીનો જ હતો. જે ફોટોગ્રાફને માટે અમે આવ્યા હતા તે ન હતો. પેલા કાગળ ઉપર શેરલોક હોમ્સનું નામ લખ્યું હતું અને નીચે લખ્યું હતું કે ‘તે પોતે જ આ ખાનામાંથી લઈ લેશે.’ મારા મિત્રે કવર ફોડીને અંદ-

રનો નોટપેપર બહાર કાઢ્યો. અમે ત્રણે જણા સાથેજ તે પત્ર વાંચવા લાગ્યા. તે પત્ર ધરીને આગલી રાત્રીએ બાર વાગે લખેલો હતો. તેમાં નીચે મુજબ લખેલું હતું:—

“મારા બહાલા મી. શેરલોક હોમ્સ—ખરેખર તમારા કૌશલ્યમ ખામી ન હતી. તમારી યુક્તિમાં હું આગાદ ફરસી ગઈ. ‘આગ લાગી—આગ લાગી’ એવી ખૂમ પડી અને જે ખાનામાં આ પત્ર હું મૂકનાર છું તે ખાનું મેં ઉઘાડ્યું ત્યાંસુધી મને કશી પણ શંકા ગઈ ન હતી. પરંતુ એ વખતે હું સાવધ થઈ ગઈ. મેં જોયું કે મારી જાતે જ એ ગુપ્ત સ્થળ મેં જતાવી દીધું છે. એથી મારા મનમાં અનેક વિચારો નિમિષ માત્રમા પસાર થઈ ગયા. ફેટલાક મહિના અગાઉથી જ તમારા સંબંધમાં અને એતવણી આપવામાં આવી હતી. મને જણાવવામાં આવ્યું હતું કે જે ગ્રાન્ડડયુકનો એક ઉપાય નહિ ચાલે તો છેવટે આ કાર્યને પૂર્ણ કરવાને તેઓ તમારી જ યોજના કરશે. વળી તમારું શરનામું પણ મને જણાવવામાં આવ્યું હતું. એમ છતાં પણ હું ફેટલી બધી મૂર્ખ કે જે તમે જાણુવા ઇચ્છતા હતા તે મેં મારી પોતાની મેળે જ તમને જણાવી દીધું ! હું ખરું જ કહું છું કે મને તમારે માટે શંકા ગઈ હતી, તોપણ જે ગૃહસ્થ જેવા દેખાતા પાદરીની મેં લાગણીપૂર્વક સારવાર કરી હતી તે પાદરી કાવતરાખોર હશે એવી કલ્પના કરતાં મને શરમ ઉપજતી હતી. એટલે આ ગૃહસ્થ ખરેખર પાદરી જ છે કે પાદરીના સ્વરૂપમાં શેરલોક હોમ્સ પોતે છે, એ નક્કી કરવાનો મેં વિચાર કર્યો. હું મારા ગાડીવાનને તમારા ઉપર ધ્યાન રાખવાનું કહીને મેડા ઉપર ચાલી ગઈ. તમે જાણો છો કે હું એકટ્રેસ છું. ઘણી વાર મેં સ્ટેજ ઉપર પુરુષપાત્રનું પણ કામ કરેલ છે. એટલે પુરુષનો તમામ પોપાક મારી

પાસે તૈયાર હતો. તે પોપાક મેં ધારણ કરી લીધો અને પછી હું તમારી પાછળ પાછળ આવવાને નિકળી.

“ તમારું શરનામું તો હું જાણતી જ હતી, એટલે એકર સ્ટ્રીટમાં તમારા મકાન પાસે તમે જિલ્લા રહ્યા એ જોઈને મારી ખાત્રી થઈ ગઈ કે મુખસિદ્ધ ડિટેક્ટિવ શેરલોક હોમ્સ મને ફસાવી ગયા છે. પછી બંને આપને યાદ રહ્યું હોય તો મેં આપને ‘ સાહેબજી ’ પણ કહ્યા હતા. પરંતુ તે જ વખતે મને લાગ્યું કે કદાચ મારો સ્વર તમે ઓળખી જશો અને બંને મારો અહેસાસ બંનેમાં આવશે તો મને તુરત પિછાની લેશો. એટલે ત્યારિત ગતિએ લાંથી નિકળીને હું ઈનર ટેમ્પલમાં મારા પતિને મકાને ગઈ.

“ તમે મારો પિછો પકડ્યો છે, એ વાત મેં મારા પતિને જાણાવી. અમને બન્નેને વિચાર કરતાં એમ જાણાયું કે તમારા પંજામાંથી છટકવાનો માત્ર એક જ માર્ગ છે, અને તે એ કે આ દેશનો ત્યાગ કરીને પલાયન થઈ જવું. એટલે આવતી કાલે અહીં આવશો તે વખતે પાંજરામાંથી પક્ષીને પસાર થઈ ગયેલું બેશો. હા, પેલા ફોટોગ્રાફને માટે તમારા અસીલને જાણાવશો કે તેણે એ સંબંધમાં બિલકુલ નિશ્ચિંત રહેવું. તેના કરતાં વિશેષ યોગ્યતાવાળો પ્રિયતમ મને મળ્યો છે અને તે પણ મને અત્યંત પ્રેમથી ચાહે છે. ગ્રાન્ડ ડ્યુકે મારી સાથે જે વર્તન ચલાવ્યું છે તે હું ભૂલી શકું તેમ તો નથી જ, પરંતુ હવે હું મારું વેર વાળવા માગતી નથી. જેમ બને તેમ મારા હૃદયમાંથી હું તેના સ્મરણને ભૂંસી નાખવા માગું છું. માત્ર તે ભવિષ્યમાં કદાચ મને હેરાન કરવાને કશું પણ પગલું ભરે તો હું તેને તેમ કરતા અટકાવી શકું તેટલા સારું જ એ ફોટોગ્રાફ મેં મારી પાસે રાખ્યો છે. બે તો મને શાંતિમાં રહેવા દેશે તો હું

પણ તેની શાંતિનો લગ કરવાને ઈચ્છતી નથી. તેને બદલે બીજો ફોટોગ્રાફ હું મૂકતી જાઉં છું. મને આશા છે કે ગ્રાન્ડ ડયુક એ ફોટોગ્રાફને પોતાની પાસે સાચવી રાખવાનું પસંદ કરશે. એક વખત ફરીથી, મી. શેરલોક હોમ્સ ! તમારી ચતુરાઈની હું પ્રસંશા કર્યા સિવાય રહી શકતી નથી. પરંતુ એ બાબત મારા મનમાં કાંઈ નથી. તમે મને તમારી મૈત્રિણી જ માનવો.

“ ઈરીન નોર્ટન ઉર્ફે ઈરીન એડલર. ”

“ દેવી સ્ત્રી ! અહા દેવી ચતુર ને ચાલાક સ્ત્રી ! ” અમે ત્રણ જાણાં પ્રસ્તુત પત્ર વાંચી રહ્યા એટલે ગ્રાન્ડ ડયુકના મુખમાંથી ઉપરનો ઉદ્ગાર નિકળ્યો. તેણે કહ્યું. “ તે દેવી ચંચળ અને દૃઢ નિશ્ચયવાળી સ્ત્રી છે, એ મેં તમને પ્રથમથી જ નહોતું કહ્યું ? તે એક અસ્પર્ધનીય રાણી બની શકી ન હોત ? દિલ્લગીરી માત્ર એટલી જ છે કે તે મારા કરતાં ઉતરતા કુળની હતી ! ”

“ આ સ્ત્રીના સંબંધમાં હું જે કાંઈ જાણી કે જોઈ શક્યો છું, તે ઉપરથી મને લાગે છે કે તે આપની અધીગના બનવાને બિલકુલ યોગ્ય નહતી. ” હોમ્સે શાંતપણે કહ્યું : “ મને દિલ્લગીરી માત્ર એટલી જ થાય છે કે આપ નામદારના આ કાર્યનું છેવટ હું ફતેહમંદ રીતે લાવી શક્યો નહિ. ”

“ અરે સાહેબ ! એ માટે દિલ્લગીર થવાની લેશ પણ જરૂર નથી. ” ગ્રાન્ડ ડયુક બોલ્યો : “ આટલું તમે કર્યું, તે પણ થોડું નથી. તમારે લીધે જ આ પત્ર લખવાની તેને ફરજ પડી છે; અને તેના વચન ઉપર મને પૂરતો વિશ્વાસ છે. હવે હું એમ જ માનું છું કે તે ફોટોગ્રાફ અગ્નિમાં બળીને લસિમશ્વત થઈ ગયો છે. કેમકે તેણે લખ્યું

છે તે પ્રમાણે એ ફોટોગ્રાફનો મારી વિરૂદ્ધમાં તે કદી પણ ઉપયોગ નહિ કરે એવી મારી ખાતરી છે. ”

“ એ જાણીને મને પણ એટલા પૂરતો સંતોષ થાય છે. ”

“ ખરેખર હું તમારા મોટા આભાર નીચે દબાયેલો છું, કહો, હું તમને તમારા શ્રમનો જેથી રીતે બદલો વાળી આપું ? આ વીંટી-” તેણે પોતાની આંગળીપરથી એક સર્પના આકારની વીંટી કાઢી. તે વીંટીપરનું માણેક અતિ મૂલ્યવાન લાગતું હતું. એ વીંટી તે હોમ્સને આપવા લાગ્યો.

પરંતુ હોમ્સ બોલ્યો : “ એના કરતાં પણ વિશેષ મૂલ્યવાન વસ્તુ આપ મને આપી શકો તેમ છે ? ”

“ શી વસ્તુ ? તમે માત્ર તેનું નામ જાણાવો, અને વગર આનાકાનીએ લેશ પણ સંકોચ સિવાય તે હું તમને ઘણી ખુશીથી આપીશ. ”

“ આ ફોટોગ્રાફ ! ” હોમ્સે ઈરીનના ફોટોગ્રાફ તરફ આંગળી કરતાં કહ્યું.

“ ઈરીનનો ફોટોગ્રાફ ! ” ગ્રાન્ડગ્રુક બોલ્યો : “ ભલે ભલે, જે તમારી ઈચ્છા હોય તો લ્યો. ”

“ મહારાજ ! હું આપનો અત્યંત આભાર માનું છું. ત્યારે હવે આ બાબતમાં મારે કંઈ વિશેષ કરવાપણું રહેતું હોય તેમ મને લાગતું નથી. વાડ સાહેબજી ! ” તેણે સલામ કરી. ગ્રાન્ડગ્રુકે તેની સાથે હસ્તધૂનન કરવાને પોતાનો હાથ લાંબો કર્યો. પરંતુ તેની ઉપેક્ષા કરીને હોમ્સ બીજી બાજુએ ફરી ગયો. અમે બન્ને એકર સ્ટ્રીટ તરફ આવવાને નિકળ્યા.

બોહીમીયાના રાજ્યની બેઆબડ્ થતી બચી ગઈ, પરંતુ એક સ્ત્રીની ચતુરાઈ અને ચાલાકીને ક્ષીધે શેરલોક હોમ્સ જેવા કુશળ

અને ચતુર ડિટેક્ટિવની યોજના રહેજમાં ઉધી વળી ગઈ. તે પહેલાં કોઈ કોઈ વાર સ્ત્રીઓની ચાલાકી કે ચતુરાઈની મસ્કરી કરતો હતો. પરંતુ જ્યારથી આ પ્રસંગ બન્યો ત્યારથી તે ટેવ તેણે તંદન છોડી દીધી હતી, અને જ્યારે જ્યારે તે ઈરીન એડલરના સંબંધમાં વાત કરે છે કિંવા તેના ફોટોગ્રાફને ઉદ્દેશીને કાંઈ પણ કહે છે ત્યારે ત્યારે તેનું નામ લેવાને બદલે ‘ પેક્લી બહાદુર સ્ત્રી ’ એ માનદર્શક શબ્દથી તેને સંબોધે છે.

રાતા માથાનું મંડળ.

ગયા વર્ષની શરદ ઋતુમાં એક દિવસે હું મારા મિત્ર મી. શેરલોક હોમ્સને મળવાને માટે ગયો હતો. તે વખતે તે એક મોટી ઉમરના ગૃહસ્થની સાથે વાતચીતમાં રોકાયેલો હતો. તે ગૃહસ્થ દેખાવે કદાવર હતો. તેનો ચહેરો લાંબો હતો અને તેના માથાના વાળ લાલ રંગના હતા. એ બે જણાને કાંઈ અગત્યની વાતચીતમાં રોકાયેલા જોઈને, મારા દાખલ થવાથી તેમની વાતચીતમાં ખલેલ પડશે એમ મને લાગ્યું, કેમકે મને જોઈને પેલો ગૃહસ્થ બોલતો બંધ થઈ ગયો. એથી હું તેમની મારી માગીને પુનઃ ચાલ્યો જવાનું કરતો હતો, પરંતુ શેરલોક હોમ્સે મારો હાથ ઝાલીને મને રોક્યો અને એકકતું ખાસણું બંધ કરી દીધું.

“ વોટ્સન ! તમે ખરેખર અનુકુળ સમયે જ આવી પહોંચ્યા છો. માટે હવે તમારે ચાલ્યા જવાની જરૂર નથી. ” તે બોલ્યો.

“ પણ હું ધારું છું કે તમે અગત્યના કામમાં રોકાયેલા છો. ” મેં કહ્યું.

“ હા હા, બહુ જ અગત્યનો દેસ છે. ”

“ ત્યારે તમારી વાતચીત પૂરી થાય ત્યાંસુધી હું બીજા ખંડમાં બેસું છું. ”

“ બીજા ખંડમાં શા માટે? અહીં જ બેસો. ” એમ કહીને શેરલોક હોમ્સે પેલા ગૃહસ્થને મારી ઓળખાણ કરાવતાં કહ્યું: “મી. વીલ્સન ! આ ગૃહસ્થ ડો. વોટસન એક વખત આ મકાનમાં મારી સાથે જ રહેતા હતા અને ધણી કેસોમાં તેમની મદદને લીધે જ મને ક્લેક મળી હતી. હું ધારું છું કે તમારા કેસમાં પણ તે મને અત્યંત ઉપયોગી થઇ પડશે. ”

પેલો ગૃહસ્થ કે જેનું નામ મી. વીલ્સન હતું, તેણે ખૂરસી પરથી રહેજ ઊભા થઇને મને નમન કર્યું. એ વખતે તે પ્રજ્ઞાત્મક દષ્ટિએ મારી સામે જોઇ રહ્યો હોય એમ મને લાગ્યું.

“ પેલા કોય ઉપર બેસો. ” હોમ્સે પોતાની ખૂરસીપર પુનઃ બેસતાં મને કહ્યું. ત્યારે તેના મગજમાં અગત્યના વિચાર ચાલતા હોય ત્યારે તે પોતાના હાથની પાંચ આંગળીઓનાં ટેરવાં એકઠાં કરી દેતો હતો. એ પ્રમાણે કરતો તે બોલ્યો: “ વોટસન ! રોજ બનતા સાધારણ પ્રકારના ગુન્હાઓ કરતાં ચડીયાતા પ્રકારના તથા એકદમ જેનું કારણ જણાઈ ન આવે એવા અટપટા ગુન્હાના સ્વરૂપને ઉકેલવાની મારી ઉત્કંઠાનો તમને અનુભવ છે. એ ઉત્કંઠામાં તમે પણ મારી સાથે ધણીવાર ભાગ લીધો છે એટલું જ નહિ પરંતુ તમે મારાં કેટલાંક પરાક્રમોનાં સ્મરણી વર્ણનો પ્રકટ કરીને મારી ખ્યાતિને વિસ્તારવામાં સહાય કરેલી છે. ”

“ બેશક, તમારા કેસોમાં મને બહુ જ રસ પડે છે. મને એ માંથી કંઈ નવું જ જાણવાનું મળે છે. ” મેં જણાવ્યું.

“ મીસ મેરી સ્વધર્મેન્ડે જે સાદો જણાતો કેસ આપણી સન્મુખ રજુ કર્યો હતો તે કેસની તપાસ કરતાં પહેલાં મેં જે ટીકા કરી હતી એ તમને યાદ તો હશે જ. મેં એવો સિદ્ધાંત રજુ કર્યો હતો કે સત્ય જીવનની ખારિક તપાસ કરતાં જે ચમત્કારપૂર્ણ અસર આપણા મન ઉપર થાય છે, તેવી અસર આપણે કલ્પનાના ઘોડા ગમે તેટલા ઘોડાવીએ તો પણ થઈ શકતી નથી. ”

“ હા, એ મને ખરોખર યાદ છે. કેમકે તમારો એ સિદ્ધાંત મારે ગળે ઉતરી શક્યો નહતો. તેનું કારણ દેખીતું છે. આપણે કલ્પનાના ઘોડાને તો ગમે તેટલા દૂર સુધી ઘોડાવી શકીએ, જ્યારે સત્ય જીવનમાં તો જે કાંઈ આપણી દષ્ટિએ પડે તેનો જ આપણે વિચાર કરવાનો હોય છે. એથી તમારા સિદ્ધાંતના ખરાપણા માટે એ વેળાએ મને ઉપજેલી શંકા પણ મેં નિવેદન કરી હતી. ”

“ હા, એ હું જાણું છું, ડોક્ટર ! પરંતુ છેવટે તમારે મારા અભિપ્રાયને મળતા થવું જ જોઈશે. હું મારા સિદ્ધાંતના ટેકામાં એક પછી એક એટલી વિગતો તમારી સામે ખડી કરી શકું તેમ છે કે જે વિગતોના યોગ્યથી તમારી શંકા ક્યારાઈ જશે અને માફ કથન વાળખી તથા ખરૂં હતું એમ તમારે છેવટે દબાવ કરવું જ પડશે. વારૂ, આ ગૃહસ્થ મી. જેમ્સ વિલ્સને આજે સહવારના પહોરમાં જ મારી મુલાકાત લેવાની મહેરબાની દર્શાવી છે. તેમણે મારી પાસે કરેલું વર્ણન એવું વિચિત્ર અને રસપૂર્ણ છે કે તેના જેવું વર્ણન આજ ધણા દિવસ થયા મારા સાંભળવામાં આવ્યું નથી. ધણી વખત તમે મને એવી ટીકા કરતાં સાંભળ્યો હશે કે વિચિત્ર પ્રકારના તથા અપ્રતિમ બનાવો ધણું ખરૂં મોટા નહિ પણ નહાના શુદ્ધાઓની સાથે જ મંજલાએલા હોય છે. મેં જેટલું વર્ણન આ ગૃહસ્થના

મુખેથી સાંભળ્યું છે તેટલાપરથી આ કેસમાં કોઈ પણ જાતનો ગુન્હો છે એવું હું કહી શકું તેમ નથી. પરંતુ માગ જાણવામાં જે જે કેસો આવેલા છે તેના કરતાં આ કેસ ઘણો જ વિચિત્ર પ્રકારનો છે એમાં તો કશો સંશય નથી જ. મી. વીલ્સન ! જે તમે જે હ-કીકત મને જણાવી છે તે પુનઃ પહેલેથી કહી સંભળાવો તો તમારી મહેરબાની. એથી મારા મિત્ર ડૉ. વોટ્સન શરૂઆતનો ભાગ જાણી શકે એટલું જ નહિ પરંતુ હું પણ એ હકીકત ખીજવાર સાંભળવાથી તેની આરિક વિગતોના સંબંધમાં ઊંડો વિચાર કરી શકું. આ કેસ વિચિત્ર અને અપ્રતિમ છે એમ મેં હમણાં કહ્યું તે સત્ય જ છે. સાધારણ રીતે એક કેસ મારા સાંભળવામાં આવે છે ત્યારે તેના જેવા જ ખીજ કેસો મારા મગજમાં તરવરી ઉઠે છે. પરંતુ મને કબૂલ કરવાની ફરજ પડે છે કે તમારા જેવો કેસ આજસુધી કદી પણ મારા સાંભળવામાં કે જાણવામાં આવ્યો નથી. ”

પોતાના કેસને શેરલોક હોમ્સ જેવા એક સુપ્રસિદ્ધ અને ચતુર ડિટેક્ટિવે આપેલાં વિશેષણો સાંભળીને તેનો અસીલ રહેજ મગફરી-પૂર્વક છાતી કાઢીને, તેના ઓવરકોટના અંદરના ગુંજમાંથી એક ચુંથાઈ ગયેલું અને મેલું વર્તમાનપત્ર કાઢી, તેને પોતાના જોળામાં પહોળું કરી, જાહેર ખબરોના કાલમમાં જેવા લાગ્યો. એ વખતે મેં તે મનુષ્યનું પગથી મરતક સુધી આરિક નિરીક્ષણ કરી જોયું; અને મારા મિત્રનું અનુકરણ કરતો હોઉં તેમ તેનાં વસ્ત્રો અને દેખાવપરથી તેની પરિસ્થિતિને જાણી લેવાનો ચત્ન કરવા લાગ્યો.

તદપિ મારા નિરીક્ષણથી હું કંઈ વિશેષ જાણી શક્યો નહિ. એ મનુષ્ય એક સામાન્ય પ્રકારના વ્યાપારીના જેવો લાગતો હતો. તેનો દેખાવ રહેજ દમામદાર અને તે શરીરે જાડો હતો. તેણે ચેકનું માદ્યસન પહેર્યું હતું, તેનો કાળો હાથકોડ મેલો હતો. તેના જાડામાં

એક વજનદાર પિતળનો અછોડો લટકતો હતો, અને તે અછોડા સાથે ધાતુનો એક ચોરસ ટુકડો શોભા માટે લટકાવ્યો હતો. તેની નજીક પડેલી ખૂરસી ઉપર તેનો મખમલના કોલરવાળો ઓવરકોટ અને ઉચી ટોપી પડેલાં હતાં. એકંદરે માત્ર તેના માથાના વાળા તદ્દન લાલ હતા એ એક જ વિશિષ્ટ પ્રકારનું ચિહ્ન મારા જોવામાં આવ્યું. તેના મુખ ઉપર અસંતોષ અને કચવાટનું ચિહ્ન સ્પષ્ટ જણાતું હતું. આ મારી તપાસનું પરિણામ.

પરંતુ શેરલોક હોમ્સનાં અંચળ નેત્રો મારો માનસિક વિચાર જાણી ગયાં અને તે મને પ્રશ્નાત્મક દષ્ટિએ આ માણસનું નિરિક્ષણ કરતો જોઇને નિરાશાપૂર્વક મસ્તક ધૂણાવતો હત્યો. તે મારી સામે જોઇને બોલ્યો: “આ ગૃહસ્થે પહેલાં કારીગર તરીકે કામ કરેલું હોવું જોઇએ, એમને છીકણી સુંઘવાની ટેવ છે, એ ફ્રીમસન છે, એમણે ચીનની મુલાકાત લીધેલી છે અને હમણાં હમણાં એમણે પુષ્કળ લખવાનું કામ કરેલું છે એ સિવાય વિશેષ હું કંઈ પણ જાણી શકું તેમ નથી.”

એ વેળાએ મી. જેબેક વિલ્સનનું ધ્યાન વર્તમાનપત્રમાં હતું. પરંતુ મારા મિત્રનું કથન સાંભળીને તે ચમક્યો અને મારા મિત્રની સામે આંખો ફાટીને જોઇ રહ્યો.

તે બોલ્યો: “ખુદાને ખાતર ! મી. હોમ્સ ! ખુદાને ખાતર મને જાણીતો કે એ બધું તમે કેવી રીતે જાણી શક્યા ? દાખલા તરીકે મેં પહેલાં કારીગર તરીકે કામ કરેલું છે એ કેવી રીતે જાણ્યું ? એ વાત તદ્દન ખરી છે. મેં મારા ધંધાની શરૂઆત વહાણ ઉપર મીસ્ત્રી તરીકે નોકર રહીને કરી હતી.”

“તમારા હાથ ઉપરથી, મારા વહાલા સાહેબ ! તમારા હાથ

ઉપરથી. તમારો જમણો હાથ ડાબા હાથના કરતાં સહેજ વધારે લાંબો અને મજબૂત દેખાય છે. તમે એ હાથે કામ કરેલું હોવાથી એ હાથના સ્નાયુઓ વિશેષ ખીલેલા છે. ” હોમ્સે ખુલાસો કર્યો.

“ વારૂ, મને છીકણીનું વ્યસન છે અને હું ક્રીમેસન છું એ તમારા જાણવામાં શી રીતે આવ્યું ? ”

“ માફ કરજો, સાહેબ ! તમારા મંડળનો સ્પષ્ટ નિયમ છે કે આ વર્તુલ અને હોકાયંત્ર દરેક જોઈ શકે એવી રીતે ખૂણાં રાખવાં નહિ તેમ છતાં તમે તે આજે ઉતાવળમાં કે ભૂલથી બહાર દેખાઈ આવે તેવી રીતે રાખ્યાં છે. એ ઉપરથી તમે ક્રીમેસન છો એમ સહેલાઈથી જાણી શકાય તેમ છે. છીકણીના વ્યસનની ખાખત તો બહુ જ સહેલી છે. તમે નાકને ફમાલ વડે સાફ કરો છો ખરા પરંતુ નાકની અંદરના ભાગમાં ચાંદી રહેલી છીકણી હું મારી આંખો વડે જોઈ શકું છું. ”

“ ખરૂં, ખરૂં. પરંતુ મેં હમણાં હમણાં લખવાનું કામ વિશેષ કરેલું છે તેનું કેમ ? ”

“ જો તમે તમારા ખમીરાની ખંન ખાંલોના કંઈની સરખામણી કરી જોશો તો તમને જણાશે કે તમારા જમણા હાથનો પાંચ ઈંચનો કંઈ ટૂંક સુધી એક સરખો છે, જ્યારે ડાબા હાથના કંઈ ઉપર મધ્યમાં સહેજ આંકો પડેલો છે. એનું કારણ માત્ર એટલું જ કે તમે લખતી વેળાએ ડાબો હાથ ટેબલ ઉપર રાખેલો અને જો સ્થળે આંકો પડેલો છે તે ભાગ ટેબલની કાર પાસે આવેલો. એવી રીતે ડાબો હાથ ટેબલ ઉપર રાખનારી જરૂર લારે જ પડે કે જ્યારે તમે જમણા હાથે લખવાનું કામ કરતા હો. એ ઉપરથી મેં તક. કર્યો કે

હમણાં હમણાં તમે લખવાનું કામ કરેલું હોવું જોઈએ. ” શેરલોક હોમ્સે સ્પષ્ટિકરણ કર્યું.

“ એ પણ ઠીક. પરંતુ મેં ચીનની મુસાફરી કરી છે, એવું અનુમાન કરવાને તમને શું સાધન મળ્યું ? ” વિલ્સને પ્રશ્ન કર્યો.

“ તમારા જમણા હાથના કાંડાની સ્કેન ઉપરના લાગમાં તમે માછલાના આકારનું છુદાણું છુદાવ્યું છે. એવું છુદાણું માત્ર ચીનમાં જ છુદવામાં આવે છે. મેં છુદાણાંનાં જુદા જુદા પ્રકારનાં ચિહ્નોનો ખાસ અભ્યાસ કરેલો છે અને એ વિષયમાં એક પુસ્તક પણ લખેલું છે. વળી તેની સાથે ચીન દેશનો સીક્રો તમારા અછોડાને લટકાવેલો જોયો એટલે મારી વિશેષ ખાતરી થઈ. ”

મી. જેમેઝ વિલ્સન શેરલોક હોમ્સનો ખુલાસો સાંભળીને ખૂબ હસ્યો અને બોલ્યો: “ પ્રથમ તો મેં એમ ધાર્યું હતું કે તમે કોઈ જાદુગર હશો અને તમારી જાદુઈ શક્તિના પ્રભાવથી આ બધું જાણી શક્યા હશો, પરંતુ હવે હું જોઈ શકું છું કે આ તો બહુ જ સહેલું છે અને એમાં તમને વિશેષ શ્રમ લેવાની કે મગજ વાપરવાની જરૂર નથી. ”

તેના આ શબ્દોથી હોમ્સ મારી સામે જોઈને બોલ્યો: “ વોલ્સન ! મને વિચાર કરતાં એમ લાગે છે કે મારા નિરીક્ષણથી હું જે કાંઈ જાણી શકું છું, તેનો ખુલાસો કરવામાં મારી બુદ્ધિ ધાય છે. પેલી કહેવત છે કે ‘ કળ્યો ટ્રાયડો ટ્રાડીનો. ’ તે પ્રમાણે જો ખુલાસો કરવાની મારી ટેવને હું છોડી નહિ દઉં તો ભવિષ્યમાં કદાચ મી. વિલ્સનની માફક બીજાઓ પણ મારી નિરીક્ષણ અને તર્કશક્તિનો ઉર્ધ્વા અર્થ કરશે અને મારી બુદ્ધિ તથા શક્તિ માટે લોહાને જે માન

છે તેમાં એકદમ ધટાડો થઇ જશે. વાર, મી. વિલ્સન જાહેરખબર જડી કે નહિ ?”

“હા, જાહેર ખબર શોધી કાઢી છે.” તેણે પોતાની આંગળી કાલમની અધવચાળે મૂકીને કહ્યું: “આ રહી. મારા વર્ણનનો પ્રારંભ આ જાહેરખબરથી જ થાય છે. એ જાહેરખબરને લીધે જ અત્યારે મને અહીં આવવાની ફરજ પડી છે. સાહેબ ! આપ પોતે જ તે વાંચી જુઓ.”

એમ કહીને તેણે એ વર્તમાનપત્ર મને આપ્યું. મેં જાહેર ખબર વાંચી જોઈ. તેમાં નીચે મુજબની હકીકત હતી:—

“લાલ માથાનાં મંડળને—”

“યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ (અમેરિકા)ના લેબેનોન (લેબન) ના વતની ઇઝેકીઆહ હોપકીન્સના મૃત્યુથી પ્રસ્તુત મંડળના સભાસદોમાંની એક જગ્યા ખાલી પડી છે. તે મંડળના દરેક સભાસદને માત્ર નામના કામ બદલ દર અઠવાડિયે ચાર પાઉંડનો પગાર આપવામાં આવે છે. જે મરુખ્યના માથાના વાળ તદ્દન લાલ હોય, જેની માનસિક અને શારીરિક રિયતિ સારી હોય તથા જેની ઉંમર એકવીશ વર્ષથી મોટી હોય તે જ માત્ર આ મંડળનો સભાસદ થઇ શકે છે. ઉમેદવારે આવતા સોમવારે અગીયાર વાગે ફ્લીટસ્ટ્રીટમાં પોપ્સ-કોર્ટમાં નં. ૭ વાળા રૂમમાં આવેલી આ લીગની ઓફિસમાં ડુંકન રોસને રૂબરૂમાં મળવું.”

એ વિલક્ષણ જાહેરખબર મેં વાંચી; પુનઃ બીજી વાર પણ હું વાંચી ગયો. પરંતુ મને તેમાં કશી અમજણ પડી નહિ એટલે મેં

પૂછ્યું: “પરંતુ આનો અર્થ શો ?”

હોમ્સ તેની ખૂરસીમાં બેઠો બેઠો પોતાના શરીરને ડોલાવવા લાગ્યો. જ્યારે તે આવેશમાં આવ્યો હોય ત્યારે એ પ્રમાણે કરવાનો તેનો સ્વભાવ છે. તે બોલ્યો: “આ જાહેર ખજાનું રહસ્ય એકદમ ઉકેલી શકાય તેમ નથી; કેમ ખરું કેની ?” પછી તેણે પોતાના અસી-લને ઉદ્દેશીને કહ્યું: “મી. વિલસન ! હવે આ વર્તમાનપત્ર બંધ કરીને તમારી હકીકત અમને વિગતવાર જણાવો. તમારા પોતાના મંબંધમાં તમારી ગૃહસ્થિતિના મંબંધમાં અને જાહેરખજાનની તમારા ઉપર શી અસર થઈ તેના મંબંધમાં તમામ હકીકત જણાવજો. ડોક્ટર ! પહેલાં આ વર્તમાનપત્રનું નામ અને તેની તારીખ, એ બે વાનાં તમે નોંધી લ્યો.”

“એનું નામ ‘મોનિંગ કોનિકલ’ છે. અને તે પત્રનો આ અંક બે માસ પહેલાંનો એટલે ઈ. સ. ૧૮૯૦ ના એપ્રિલ માસની ૨૭મી તારીખે પ્રકટ થયેલો છે.” મેં કહ્યું.

“બહુ સારું, હવે મી. વિલસન ! ચકાવો.”

“વારૂ, મી. શેરલોક હોમ્સ !” જેએઝ વિલસને પોતાના કપાળ ઉપરના વાળ એક કારે કરતાં કહ્યું: “હું તમને હમણાં જણાવી ગયો તે પ્રમાણે કોબર્ગસ્કવેરમાં મારી એક ન્હાનકડી દુકાન હતી, અને ત્યાં હું દાગીના અને બીજી ચીજો મારા કુખળમાં રાખીને તેના ઉપર નાણાં ધીરવાનો ધંધો કરતો હતો. એ ધંધો કાંઈ મોટા પ્રમાણમાં ચાલતો ન હતો અને છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી તો એમાંથી મને મારા ગુજરાન કરતાં વિશેષ મળતું ન હતું. પહેલાં હું મારા હાથ નીચે બે મદદનીશો રાખતો હતો, પરંતુ આવક ઘટવાથી મેં એક મદદનીશને છોડી દીધો નાખ્યો, વળી જો એક માણસને મેં રાખ્યો હતો, તે

ઉમેદવાર, જેવો હતો. એટલે કામકાજનો અનુભવ મેળવવાની લાલચે તે અર્ધા પગારે મારી પાસે રહેવાને તૈયાર હોવાથી મને વિશેષ સરમતી પડે તેમ હતી.”

“તમારા ખર્ચમાં આડકતરી રીતે એટલો ખચાવ કરાવનાર એ જુવા રીયાનું નામ શું ?” શેરલોક હોમ્સે પ્રશ્ન કર્યો.

“એનું નામ વિન્સેન્ટ રૂપોલ્ટિંગ. એ કાંઈ તદ્દન જુવાનીયો ન હતો. પરંતુ એની ઉંમર કેટલી હશે તે હું ચોક્કસપણે કહી શકું તેમ નથી. મી. હોમ્સ ! એના જેવો ચાકાક અને ચંચળ મદદગાર મને બાબ્બેજ મળશે. હું ધાઈ છું કે બીજી જગ્યાએ તેને કશી ખુશીથી સારો પગાર આપવામાં આવ્યો હોત. પરંતુ જ્યારે તેને પોતાને જ હું જે આપતો તેનાથી સંતોષ હતો તો પછી મારે હાથે કરીને તેના મનમાં નથીન આવનારાઓ શા માટે પ્રકટાવવી ?”

“આહો ! આહો ! મી. વિલ્કસન ! તમે ખરેખર બાબ્બેજાળી કે સામાન્ય રીતે જે પગાર આપ્યો પડે તેથી ઘણા ઓછા પગારે તમને મદદનીશ મળી ગયો. બાકી આજકાલ નોકર રાખનારાઓને સોંપામાં નોકરો મળી જતા નથી.” જેની આ તમારી જાહેરખબર વિલક્ષણ છે, તેવો જ તમારો મદદનીશ પણ વિચિત્ર પ્રકારનો હોય તો તેની ના કહી શકાય નહિ.”

“પરંતુ એનામાં કેટલીક ખોટો પણ હતો.” મી. વિલ્કસને કહ્યું : “એને ફોટોગ્રાફ પાડવાનો ખુબ શોખ હતો. તેની પાસે એક કેમેરા હતો. જ્યારે વખત મળે કે એ કેમેરા લઈને તે ફોટોગ્રાફ પાડવાને ઉપડી જાય અને સસનું જેટલી તીવ્રતાપૂર્વક પોતાના દરમાં ધુસી જાય છે, તેટલી ઝડપથી એ પોતાના અધારા ઓફિસમાં પેસી જઈને ફોટોગ્રાફને ધીવા મંડી પડતો. આ એનામાં એક મુખ્ય ગ્રીહ છે,

તે સિવાય એકંદર રીતે તે બહોળા અને મહેનતુ માણસ છે. તેનામાં એક દુર્ગુણ નથી."

"હું પારં છું કે તે હજી પણ તમારે લાંબા જ નોકર તરીકે છે ?"

"હાજી ! એક એ તથા બીજી ચૌદ વર્ષની છોકરી, એમ બે નોકરો છે. પૈલી છોકરી રાંધવાનું અને માફ મકાન સારુંસુદ રાખવાનું બંને પરચુક્ત્ય કામ કરે છે. બસ, તે સિવાય મારા ઘરમાં બીજું કાંઈ માણસ નથી. હું વિધુર થયેલો છું અને મારે બાળ બચ્ચાં કાંઈ કે નહિ. અમે સાંત અને સાદું જીવન ગુંભરીએ છીએ-અમે ત્રણે જણાં અમને એકલા ચાથરવામાં અને ખાવાપીવામાં તાણુ પડતી નથી."

પરંતુ આ બહેરખબરે અમારા સાંત જીવનમાં ખળભળાટ મચાવી મૂક્યો. આજથી બરોબર આઠ અઠવાડિયાં પહેલાં કૃપાદિગ આજ વર્તમાનપત્ર પોતાના હાથમાં લઈને મારી પાસે આદિસમાં આવ્યો અને બોલવા લાગ્યો:-

"મી. વિલ્સન ! હું ઇચ્છું છું કે મારા માથાના વાળ લાલ હોત !"

"એવી ઇચ્છા શા માટે કરો છો ?" મેં પ્રશ્ન કર્યો.

"શામાટે ?" તે બોલ્યોઃ "અરે જૂઓ તો ખરા. લાલ માથાના મંડળમાં સંભાસદની એક બીજી જગ્યા ખાલી પડી છે. જો તેના સંભાસદ થઈ શકાય તો સારી સંભવક પણ થાય તેમ છે; અને મારા જાણવામાં છે કે લાલ માથાવાળા માણસો કરતાં એ મંડળના સંભાસદની ખાલી જગ્યાએ વધારે સારી મંડળના વ્યવસ્થાપકો નિયંત્રણમાં પડ્યા છે કે આ મંડળ પાસેથી સુધી છે તેનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો ? અહીં ! કોઈ નિદુર્ઘ ઇતિહાસને મારા વાળનો રંગ લાલ થઈ જાય તો હમણાં હું આ મંડળમાં દાખલ થઈ જઉં."

અને ૬૨ અઠવાડિયે ચાર પાઉંડ—ચાર પાઉંડ એટલે એંશી શીલીંગ પટકાવું.’

“ ‘એ તો બહુ જ સારું. પણ આ બધું છે શું ! એ મને સમજવો તો ખરા ! ’ મેં તેને પુછ્યું. મી. હોમ્સ ! મારો સ્વભાવ ધરકુકડીના જેવો છે. વળી મારો ધંધો એવા પ્રકારનો છે કે તેને માટે મારે બહાર જવું પડતું નથી, પરંતુ લોકો જ મારી પાસે આવે છે. એથી એવા પણ પ્રસંગો બનેલા મને યાદ છે કે કેટલાંક અઠવાડિયાંપર્યંત મેં મારી ઓરીસના ઉમરાની બહાર પણ પગ મૂક્યો નથી. આ કારણે લીધે બહાર શું ચાલી રહ્યું છે તેની માહિતી મને ઓછી હોય અને નવીન સમાચાર જાણવા માટેની મારી જગાસા તીવ્ર બને એ શ્વાભાવિક છે.

“ તે મારી સામે આંખો ફાડીને જોઈ રહ્યો. પછી તેણે પ્રશ્ન કર્યો : ‘ શું ? તમે લાલ માથાવાળા મનુષ્યોના મંડળના અંગ્રેજ કશું પણ સાંભળ્યું નથી ? ’

“ ‘ કશું જ નહિ. ’ મેં જવાબ આપ્યો.

“ તે બોલ્યો : ‘ એ જાણીને મને ઘણું જ આશ્ચર્ય થાય છે. સાહેબ ! હમે પોતે તેના સભાસદ તરીકે ઉમેદવારી કરી શકો તેમ છે. ’

“ ‘ જો હું ઉમેદવારી કરું તો એથી મને ફાયદો શો ? ’

“ ‘ કમ વાર ? હમણું જ મેં જણાવ્યું ને કે એક અઠવાડિયે ચાર પાઉંડ મળે. એ હીસાબે એક વર્ષમાં બસો પાઉંડ જેટલી રકમની પ્રાપ્તિ થાય; પરંતુ પગારના બદલામાં જે કામ કરવાનું છે તે પણ બધું ઓછું અને નામતું જ છે, એક માણસ બીજો ધંધો કરતો હોય તો પણ તેની સાથે કામ કરી શકે. તેણે ખુલાસો કર્યો.

“ આ ઉપરથી તમે સંવેદનાશી સમજી શકશો કે તેની એ યાતની

મારા મન ઉપર એકદમ અસર થઈ. કેટલાંક વર્ષોથી મારા ધંધા સારી રીતે ચાલતો ન હતો, એટલે જો મારી ચાલુ આવક ઉપરાંત બીજા બસો પાઉંડની વાર્ષિક આવક થતી હોય તો એ મને બહુ ઉપયોગી થઈ પડે તેમ હતી.

“ એટલે મેં તેને પ્રશ્ન કર્યો: ‘ પરંતુ એ મંડળને લગતી તમામ હકીકતથી પહેલાં મને વાકેફ કરો. ’ ”

“ મારા પ્રશ્ન સાંભળીને મને આ જાહેરખપ્પર ખતાવતો તે બોલ્યો: ‘ આ જાહેરખપ્પર ઉપરથી તમે જોઈ શકશો કે એ મંડળમાં એક જગ્યા હાલમાં જ ખાલી પડી છે. તે માટેના ઉમેદવારે જેને મળવાનું છે તેનું શરનામું પણ તેમાં આપવામાં આવ્યું છે. તેની પાસેથી તેને લગતી તમામ વિગતો તમારા જાણકારોમાં આવી શકશે. મારા જાણકારોમાં તો માત્ર એટલું જ આવ્યું છે કે અમેરિકાના ઇન્ડીઆના હોપકિન્સ નામના એક લક્ષાધિપતિએ આ મંડળની સ્થાપના કરી છે. તે વિચિત્ર સ્વભાવનો માણસ હતો. તેના માથાના વાળ લાલ હોવાથી દરેક લાલ માથાના માણસ અત્યે કુદરતી રીતે જ તેની લાગણી ખેંચાતી હતી. તે જ્યારે ગુજરી ગયો ત્યારે તે પોતાના વસીયતનામામાં લખતો ગયો હતો કે “ મારી તમામ મીલકતનો વહીવટ કરવાનું કામ જેમને હું સુપ્રત કરું છું તેમણે ‘ લાલ માથાનું મંડળ ’ એ નામની એક સંસ્થા સ્થાપવી, અને આ રકમ વ્યાજ મૂકીને તેના વ્યાજમાંથી એ સંસ્થાના દરેક સભાસદને તેનું ગુજરાન સારી રીતે ચાલી શકે એટલી, એટલે દર અઢવાડિયે ચાર પાઉંડની રકમ આપવી: એ મંડળનો સભાસદ માત્ર જેના માથાના વાળ તદ્દન લાલ હોય તે જ થઈ શકે. ” મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે તે મુજબ પચાસ જણ સારા છે, જ્યારે તેના બદલામાં

કરવાનું કામ નજીવું છે.’

“ મેં શંકા ઉઠાવી: ‘પરંતુ એવા તો લાખો લાલ માથાવાળા માણસો હશે ! એ બધાનું તેની રકમના વ્યાજમાંથી કેવી રીતે ચૂક થઈ શકે ?’

“ નાજી, તમે ધારો છો નેટલા ઉમેદવારી કરી શકે તેમ નથી.’ તે બોલ્યા: ‘આ જાહેરખબર માત્ર લંડનના પેપરમાં જ છપાવવામાં આવી છે, એટલે લંડનવાસી માણસ સફથી પહેલો ઉમેદવારી કરવાને પહોંચી શકે. બીજાં એ કે એકવીસ વર્ષથી મોટી ઉંમરનો માણસ જ ઉમેદવારી કરી શકે; એટલે ન્હાની ઉંમરના લાલ માથાવાળા માણસો કામના નહિ. એમ કહેવાય છે કે આ અમેરિકન મૂળ લંડનનો વતની હતો. એટલે પોતાના મૂળ વતનની એવા બળવવાની તેની મજા છે. વળી એનું પણ મેં સાંભળ્યું છે કે જો એક માણસના વાળ સાધારણ રાતા હોય, કિંવા રતાશમાં કાળાશનો અંશ હોય કે કૃત્રિમ રીતે રંગ લગાડીને વાળ રાતા કરવામાં આવ્યા હોય તો તેને ઉમેદવારીમાં સહળતા મળી શકે નહિ. જે માણસના વાળ કુદરતી રીતે તદ્દન લાલ હોય તે જ માત્ર આ મંડળનો સભાસદ થઈ શકે તેમ છે. મી. વિલ્સન ! તમારા પોતાના વાળ કુદરતી રીતે જ તદ્દન લાલ હોવાથી તમને ઉમેદવારી કરવામાં ફતેહ મળવાનો સંભવ ખરો. પરંતુ મને નથી લાગતું કે તમારા જેવો માણસ ખસો પાઉંડની નજીવી રકમને ખાતર એ પ્રમાણે ઉમેદવારી કરવાનું પસંદ કરે !’

“ ગૃહસ્થો ! મારા વાળનો રંગ બિલકુલ રાતો હોવાથી મને પણ લાગ્યું કે જો કદાચ હરિકાષ્ઠનો પ્રસંગ આવે તો પણ મારો પસંદગી થવાનો વિશેષ સંભવ ખરો, વિન્સેન્ટ સ્પોલિંગ આ વિષય-

માં વધારે માહિતી ધરાવતો હોવાથી તે મારી સાથે હશે તો મને ઉપયોગી થઈ પડશે, તેવી ધારણાથી મેં તેને ઓફિસની ખારીઓ ખંધ કરી દેવાનું કહ્યું તથા ઓફિસ ખંધ કરીને જાહેરખબરમાં જે ઠેકાણું દર્શાવવામાં આવ્યું હતું તે સ્થળે જવાને અમે નિકળ્યા.

“ એ જગ્યાએ અમે પહોંચ્યા ત્યારે સાં લાલ માથાવાળા માણસોનું એક પ્રદર્શન જ લસગેલું મારા જોવામાં આવ્યું. એવું દશ્ય કદી પણ મારા નિહાળવામાં આવ્યું ન હતું. લંડન શહેરના ઉત્તર, પશ્ચિમ, દક્ષિણ અને પૂર્વ વિભાગમાંથી જે માણસના માથાના વાળનો રંગ રહેજ પણ રત્નાશવાળો હતો તે પણ સાં ઉમેદવારી કરવાને આવ્યો હતો. ફૂલીટરટ્રીટ લાલ માથાવાળા માણસોથી ઉભરાઈ જતી હતી અને પોપ્સકોર્ટના મકાનમાં તો જાણે મોટાં મોટાં નારંગી હવામાં અધર લટકતાં હોય એવો દેખાવ સાં એકલા થયેલા માણસોનાં રક્તવર્ણીય મસ્તક આપતાં હતાં. એક લંડન શહેરમાં જ આટલા બધા લાલ માથાવાળા માણસો હશે એવી તો મને કલ્પના પણ ન હતી. પરંતુ એટલું ખરું કે બધાના વાળ કેવળ લાલ ન હતા. કેટલાકનો રંગ નારંગીના જેવો તો કેટલાકનો રંગ ઈંટના જેવો, કેટલાકનો લાલ માટીના જેવો, કેટલાકનો લાલગુલાબી તો કેટલાકનો લાલપીરોજો એ પ્રમાણે બેળસેળીયું ખાતું હતું. રેપોર્ટિંગના જણાવવા મુજબ કુદરતી અને લેહીના જેવા શુદ્ધ રક્તવર્ણીય મસ્તકવાળા માણસો તો થોડા જ હતા. જ્યારે આટલાબધા મનુષ્યના મોટા ભાગને ઉમેદવારી માટે સાં બેઠેલું મેં જોયું એટલે હું તો નિરાશ બની ગયો, અને અહીં આપણું કાંઈ વળે તેમ નથી, એમ પણ મને લાગ્યું. મેં મારો અભિપ્રાય રેપોર્ટિંગને પણ જણાવ્યો. પરંતુ તેણે મારા અભિપ્રાયને વિશેષ વજન આપ્યું નહિ. તે તો મારો હાથ પ-

કડી રાખીને રસ્તામાં ઉભેલા માણસાને ધક્કા મારતા, હસેલતા, આગળ વધવા લાગ્યો અને ખરેખર ઉપલા માળે ઓફિસ હતી તેના દાદર ખાસે અમે આવી પહોંચ્યા. દાદર ઉપર અમણો ધસારો હતો. એક તો ઓફિસ તરફ જનારા ઉમેદવારોનો અને બીજો ઓફિસમાંથી નાલાયક કરીને પાછા ફરનારાઓનો. પરંતુ એમાં પણ અમે પેસી ગયા અને જેમ તેમ કરીને ઓફિસના ખંડમાં દાખલ થઈ ગયા.”

વિલસન પોતાની રમરણ શક્તિને તાજી ખનાવવાને માટે છીક-છીની ચપટી ભરીને સુંઘવા લાગ્યો. હોગ્સ બોલ્યો: “ત્યારે તો તમને બહુજ રમણ અતુલ્ય મળ્યો ! વાર વાર, તમારો રસિક તાન્ત આગળ ચલાવો.”

“ઓફિસમાં વિશેષ ફરનિયર જેવું કશું પણ ન હતું. માત્ર લાકડાની એ ખૂરસીઓ અને એક મોટું ટેબલ પડેલું હતું. તે ટેબલની પાછળ એક ડિંગણો માણસ બેઠેલો હતો. એ માણસના વાળ મારા કરતાં પણ વધારે રાતા હતા. દરેક ઉમેદવાર તેની પાસે જતો એટલે તે એની સાથે થોડીક વાત કરતો. પછી ડાંઘને ડાંઘ ખામી તેનામાં શોધી કાઢતો અને તે સલાસદ થવાને લાયક નથી એવો અભિપ્રાય દર્શાવતો. એ બેઠેને મને લાગ્યું કે આ મંડળના સલાસદ થવું એ ડાંઘ સહેલી વાત નથી. પરંતુ જ્યારે અમારો વારો આવ્યો ત્યારે એ ડિંગણો માણસ મારી સાથે બીજાના કરતાં વિશેષ સખ્યતા અને નમ્રતાથી વાત કરવા લાગ્યો. અમે તેની ઓફિસમાં દાખલ થયા એટલે અમારી સાથે ખાનગીમાં વાત કરવાના હેતુથી તેણે ઓફિસનું દાર બંધ કરી દીધું.

“આ ગૃહસ્થનું નામ મી. જેનેઝ વિલસન છે.” મારા મદદનીશો કહે: “આપના મંડળમાં એક સલાસદની ખાલી પડેલી

જગ્યાને માટે તે ઉમેદવાર છે. ’

“ અને તેઓ સલાસદ થવાને માટે જે યોગ્યતાની જરૂર છે તે યોગ્યતાથી તદ્દન પરિપૂર્ણ પણે દેખાય છે. ’ પેલો ડિંગણો માણસ બોલ્યો : ‘ તેમના મસ્તકના વાળ તદ્દન લાલ છે, તેમનું શરીર નિરોગી છે, માનસિક અવસ્થા પણ સારી લાગે છે અને ઉમરનોયે બાધ આવે તેમ નથી. હું નથી ધારતો કે આ ગૃહસ્થના જેવો યોગ્ય માણસ બીજો અમને મળી આવે. ’ એમ કહેતાં તેણે મારા વાળની તેમ જ શરીરનાં બીજાં અવયવોની પરીક્ષા કરવા માંડી. થોડી વારે મારી નજીક આવીને મારી સાથે હસ્તધૂનન કરી. હું મારી ઉમેદવારીમાં સફળ થયો તે માટે મને મુખ્યારકબાદી આપવા માંડી.

“ તે બોલ્યો : ‘ તમારા વાળના ખરાપણા માટે શંકા આણુવી તે તમને અન્યાય આપવા યોગ્ય છે. તેમ છતાં પણ સાવચેતીને ખાતર જે હું વાળની કડક તપાસ કરું તો તમે માફ લગાડશો નહિ. ’ એમ કહીને તેણે મારા માથાના થોડાક વાળ પકડીને ખૂબ ખેંચ્યા. એટલા બેરથી ખેંચ્યા કે વાળ ખેંચવાને લીધે થયેલી પીડાથી મારાથી ખૂબ પાડી જવાઈ. એટલે તે મને મુક્ત કરતો બોલ્યો : ‘ અહો ! તમારી આંખોમાં પાણી આવી ગયું ! હું બેઠ શકું છું કે તમારા વાળ ખરા જ છે. સાહેબ ! આવી સાવચેતી રાખવાનું કારણ છે. અગાઉ અમારા મંડળને જે વખત છતરવામાં આવ્યું હતું. એક વખત એક માણસ મરતક ઉપર બનાવટી લાલ વાળ ધારણ કરીને આવ્યો હતો અને બીજી વખત એક માણસે પોતાના વાળને લાલ રંગથી રંગ્યા હતા. પરંતુ હવે એ બાબતમાં લંબાણુ વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. તમારા વાળ ખરા જ છે અને આ મંડળના સભાસદને માટે બેઠાએ તેવા રાતા પણ છે. ’ પછી તે પ્યારી

પાસે ગયો. ખારીમાંથી બહાર ડોકીયું કરીને નીચે ઉભેલા ઉમેદવારને મોટો ધટો ટાળીને કહેવા લાગ્યો કે સલાસદની ખાલી જગ્યા પૂરાઈ ગઈ છે. નીચેથી નિરાશાસૂચક અવાજ સંભળાયો અને ઉમેદવારી માટે એકલા થયેલા રક્તવર્ણીય વાળવાળા માણસોનું ટોળું જુદી જુદી દિશામાં વિખરાઈ ગયું. છેવટે એ સ્થળે લાલ માથાવાળા બે જ માણસો રહ્યા-એક તો હું અને બીજો પેલો ઓફિસનો ડિંગણો મેનેજર.

“ તેણે કહ્યું : ‘ માઈ’ નામ ડકન રોસ છે, અને આ મંડળના પરોપકારી સ્થાપક જે ફંડ આ મંડળના લાભાર્થે મૂક્યું છે તેમાંથી મને પણ પેન્શન મળે છે. મી. વિલસન ! તમે પરણેલા છો ? તમારે સ્ત્રીપુત્રાદિક છે ? ’

“ મેં જવાબ આપ્યો કે જગતમાં હું એકલો જ છું. એ જવાબ સાંભળીને તેનો ચહેરો સ્થેજ ઉતરી ગયા જેવો દેખાયો.

“ ‘ અહો ! અહો ! ’ તે ગંભીરપણે બોલ્યો : ‘ એ તો ખુબ જ ગંભીર અને વિચાર કરવા જેવું ! આ ફંડમાંથી જે પેન્શન આપવામાં આવે છે તેનો ઉદ્દેશ લાલ મસ્તકવાળા મનુષ્યનું શુજરાન નલાવવાનો અને તેની સાથે દુનિયામાં લાલ માથાવાળા માણસો વધારે સંખ્યામાં પેદા થાય તેમ કરવાનો છે. પરંતુ તમે તો વિધુર છો, એટલે તમારે સંતાન ચર્વાના સંભવ જ નહિ ! ’

“ મા. હોમ્સ ! એ સાંભળીને માઈ મ્હોં લેવાઈ ગયું. મેં ધાયું કે આ જગ્યા મને મળ શકે તેમ નથી. પરંતુ થોડીક માનિટ સુધી વિચાર કર્યા બાદ તે બોલ્યો કે એમાં કશી ચિંતા કરવા જેવું નથી.

“ તેણે કહ્યું કે ‘ જો બીજા માણસનો સલાહ હોત તો તેને અમે સલાસદ તરીકે દાખલ કરી શકત નહિ. પરંતુ તમારા જેવા

વાળવાળા આણસના વિધુરપણાના દોષને વિશેષ મહત્ત્વ ન આપીએ તો પણ ચાલી શકે. તમે તમારી આ નવીન કામગીરી ઉપર ક્યારથી હાજર થઈ શકશો ?

‘મેં’ કહ્યું: ‘એ હું એકદમ આપને કહી શકું તેમ નથી. કેમકે હાલમાં જે મધ્યે હું ચલાવું છું તેનું કામકાજ આટોપી લેતાં મને ઘટેલા વખત લાગશે તે અગાઉથી નક્કી કરી શકાય તેમ નથી.’

“અરે ! એની શા માટે ચિંતા કરો છો, મી. વિન્સન !” વિન્સન્ટ સ્પોર્ડિંગ વચ્ચે પડાયો: ‘તમારું એ કામ તો હું પણ સંભાળી લઉંશ.’

“મારે રોજ કયે વખતે અહીં હાજર થવું પડશે ?” આદિ-સના મેનેજરને મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“રહવારના દશથી બે વાગ્યા સુધી.” તેણે જવાબ આપ્યો.

“મી. હોમ્સ ! અમારું ગીરવી રાખનારાઓનું કામ મોટે ભાગે રહાજો જ ચાલે છે, અને તેમાં પણ ગુરુવાર અને શુક્રવારની રહાજો વધારે. કેમકે શનિવાર પગારનો દિવસ હોવાથી, તે દિવસે મળેલી પગારની રકમ બુધવાર સુધીમાં ખલાસ થઈ જાય એટલે લોકો ગુરુવારે અને શુક્રવારે રહાજો પોતાની વસ્તુઓ અમારે ત્યાં ગીરવી મૂકવાને આવે છે. એટલે રહવારના વખતમાં બીજું કામ કરવાનું હોય તો એ માટે મને અનુકુળતા હતી. વળી મારો મદદનીશ બસો અને હશિમાર હતો. એટલે કદાચ દિવસના ભાગમાં કોઈ આવી ચડશે તો મારી ગેરહાજરીમાં પણ તે સોદો નક્કી કરશે એમ હું ધારતો હતો. તેના ઉપર અણવિશ્વાસ આણવાનું મને કશું કારણ જ ન હતું.

“એ અને બરોબર અનુકુળ આવશે.” મેં કહ્યું: ‘મને પગાર કેટલો મળશે ?’

“ ‘તમને એક અકવાડિયાના ચાર પાઉં મળશે.’ મેનેજર બોલ્યો.

“ ‘વારૂ, પણ અહીં આવીને મારે કામ શું કરવાનું ?’ મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“ ‘તમને જે કામ સોંપવામાં આવશે એ બહુ જ નજીવું અને મહેલું છે.’ તેણે જવાબ આપ્યો.

“ ‘પણ નજીવું અને મહેલું, એનો અર્થ શો ?’ મારી છાત્રાસા વ્રહ્મિંગત થતા.

“ ‘જૂઓ, એ હું તમને સમજાવું. મહેલું તો એ કે રહવારના દશ વાગ્યાથી બેરોબર જે વાગ્યા સુધી તમારે આ ઓફિસમાં એટલે કે આ મકાનમાં હાજર રહેવું પડશે. જે તમે ગેરહાજર રહેશો તો તમને ચડેલો પગાર નહિ આપતાં સભાસદની યાદીમાંથી તમારું નામ છેકી નાખવામાં આવશે. વસીયતનામામાં એ બાબત સ્પષ્ટ લખેલું છે. અર્થાત્ જે તમે એક પણ દિવસ થોડોક વખત પણ ગેરહાજર રહો તો તમે એ મુખ્ય શરતનો ભંગ કરેલો ગણાશે.’

“ ‘હમેશાં માત્ર ચાર કલાક જ હાજરી આપવાની હોઈને તેટલો સમય હાજર રહેવામાં મને મુશ્કેલી પડશે એમ હું ધારતો નથી.’ મેં જણાવ્યું.

“ ‘એક પણ બહાનું ચાલશે નહિ.’ મી. ડુંકન રોસે કહ્યું : ‘તમે માંદા હતા કિંવા બીજા જરૂરી કામકાજને અંજો રોકાઈ ગયા હતા, તેથી બેરોબર સમયે આવી શક્યા નહિ કે તમારે ગેરહાજર રહેવું પડ્યું, એવું કશું પણ તમે કહેશો તોયે તે ચાલવાનું નહિ. હું તમને સ્પષ્ટ બાબામાં કહું છું કે કાંતો તમારે નિયમિત હાજરી આપવી પડશે, અથવા તો અમારા મંડળના સભાસદ તરીકેના તમામ હક્ક ગૂમાવવા પડશે.’

“ વારૂં, પણ મારે કામ શું કરવાનું ? ”

“ કામ કાંઈ મહેનતનું કે ગુંચવણી ભરેલું નથી. ’ તે બોલ્યોઃ
‘ તમારે માત્ર “ એનસાઇકલોપીડીયા સ્પિટાનિકા ” ની નક્કલ કરવાની છે. એ ગ્રંથનો પહેલો ભાગ સામે પડેલો છે. અમે માત્ર તમને ખૂરસી અને ટપ્પલ પૂરાં પાડીશું. તે સિવાય નક્કલ કરવા માટે કાગળો, શાહી અને હોલ્ડરની વ્યવસ્થા તમારે તમારી જાતે કરી લેવી પડશે. આવતી કાલથી તમે કામ ઉપર ચડી શકશો ? ’

“ ‘ ખેશક ! શા માટે નહિ ? ’ મેં કહ્યું. કામ કાંઈ મને મહેનતવાળું લાગ્યું નહિ. પરંતુ શાહી, હોલ્ડર અને કાગળો મારે લાવવાનાં, તે જરી વિચિત્ર લાગ્યું ખરૂં. જો કે એમાં કાંઈ વિશેષ ખર્ચ થાય તેમ ન હતું.

“ વારૂં, ત્યારે સાહેબજી, મી. જેમ્સ વિલસન ! અમારા મંડળના સલાસદની લાલકારક અને અગત્યની જગ્યા મેળવવાને તમે ભાગ્યશાળી થયા છો તે માટે એક વાર ફરીથી હું તમને મુબારકબાદી આપું છું. ’ તેણે મને સલામ કરી અને તે અમને ઓફિસના ખાસ રણા સુધી પહોંચાડવાને આમ્મો. હું અને મારો મદદનીશ એ મકાનમાંથી નિકળીને ઘર તરફ વળ્યા. મારા પ્રારબ્ધના આ પ્રમાણે ફત્તવાઈ મચેલા ચક્રથી હું એટલો ખર્ચા આનંદમાં આવી ગયો હતો કે આનંદના વિચારોથી જ માફ મગજ ભરપૂર પાતી ગયું હતું. એટલે મને કશું ધ્યાનવાનું કે કામ કરવાનું પણ સજ્જતું ન હતું.

“ એ જાણતના મંત્રાંશમાં આખો દિવસ મેં વિચાર કરી જોયો, તેને પરિણામે સહાંજે માફ મન ચિંતાતુર બની ગયું. કારણ કે પુખ્ત વિચાર કરતાં મને એમ લાગતું હતું કે આ બધું ગોટાળાપંચક જેવું અથવા કાંઈક કંગાળ જેવું હોતું જોઈએ. પરંતુ મારી

સાથે એવી ઠગબાજી ચલાવવામાં એ માણસનો ઉદ્દેશ શેા હશે, તેની કલ્પના હું કરી શકતો ન હતો. કાંઈ મનુષ્ય આવા પ્રકારનું વિચિત્ર વસીયતનામું કરી જાય અને રોજ માત્ર ચાર કલાક “ એનસાઈડ-હોપીડીયા પ્રિટાનિકા ” જેવા પુસ્તકની માત્ર નકલ કરવાના બદલામાં અઠવાડિયાનો ચાર પાઉંડ પગાર હરાવી આપે, એમ તો મારાથી માની શકાતું જ નહિ. મારી વિચારગ્રસ્તતા અને ઉદાસિનતાને દૂર કરવાને તથા મારા મનની શંકાઓને નિર્મૂળ કરવાને વિન્સેન્ટ રેપાલ્ટિંગે પોતાથી બની શક્યો તેટલો પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ તેના કથનથી મારા મનની ખાત્રી થઈ શકી નહિ. જ્યારે સવાનો સમય થયો તે વખતે મને એમ લાગ્યું કે ડંકન રોસ મારી સાથે પ્રપંચબાજી ખેલતો હોવો જોઈએ. માટે હવે એ બાબતનો વિચાર જ નહિ કરવો અને જાણે કશું બન્યું જ નથી એમ માની લેવું, એવો મેં નિશ્ચય કર્યો. પરંતુ રહવારે હું ઉઠ્યો ત્યારે પુનઃ એનો એ વિચાર મારા મગજમાં ખડો થયો. મેં વિચાર્યું કે ‘એ માણસનો હેતુ ગમે તેવો હોય, પરંતુ ત્યાં જવામાં માફ શું જાય છે ? એક વખત જવું તો ખરું જ. એમ વિચાર કરીને હું નારતો કરીને બહાર નિકળ્યો. બજારમાંથી મેં એક પેનાની શાહીની શીશી, એક સાઈ હોલર અને ટાંક તથા સાત કુલ્સેકેપ આંકેલા કાગળો ખરીદી લીધા. સાંથી હું પેપરકોર્ટ તરફ જવાને નિકળ્યો.

“હું ત્યાં પહોંચ્યો તો બધું મને વ્યવસ્થિત લાગ્યું. મેં તો મારા મનમાં એમ જ ધારેલું કે ત્યાં ડંકન રોસ હશે જ નહિ. પરંતુ ઓફિસમાં તે હાજર હતો. આરે માટે એક ખૂરસી અને ટેબલ ગ્રાઉન્ડ-વામાં આવ્યા હતાં. એ જોઈને મને આનંદ અને શાંતિ થયાં. મેં “એનસાઈડહોપીડીયા” અને નકલ કરવાનું કામ શરૂ કરી દીધું.

મારે તેના 'એ' સ્વિચ્છાગથી જ શરૂ કરવાનું હતું. મારા કામની શરૂઆત મહેલી જોઇને મને એકલો નક્કલ કરતો મૂકીને ડુંકન રોસ બહાર ચાલ્યો. મમ્મો, પરંતુ થોડી થોડી વારે હું ત્યાં હાજર છું કે નહિ તથા કામ ફરે છું કે નહિ એ જોવાને તે આવી જતો. બરાબર બે વાગ્યાં તે વખતે તે ઓફિસમાં આવી પહોંચ્યો. મારી નક્કલ કરવાની ઝડપ જોઇને તેણે પ્રસન્ન વદને મારી પ્રશંસા કરી અને હું ઓફિસની બહાર નિકળ્યો એટલે તે પણ ઓફિસ બંધ કરીને મારી પાછળ બહાર આવ્યો.

"મી. હોમ્સ ! આ પ્રમાણે દિવસાનુદિવસ ચાલવા લાગ્યું અને જ્યારે શનિવાર આવ્યો એટલે તે દિવસે મેનેજરે બહારથી આવીને મારા અઠવાડિયાના પગારના ચાર પાઉંડ મારા ટેબલ ઉપર મૂકી દીધા. એ જ પ્રમાણે બીજે અઠવાડિયે પણ ચાર પાઉંડ મને મળ્યા અને ત્રીજે શનિવારે પણ મારે પગારને માટે માગણી કરવી પડી નહિ. દરરોજ રહવારે દશ વાગે હું ઓફિસમાં હાજર થઈ જતો અને બપોરના બે વાગે કામ ઉપરથી છૂટા થતો હતો. પછી ડુંકન રોસ પણ બહાર જઈને એકાદ વાર મારી હાજરી લેવાને આવતો અને એવે એક વખત પણ આવવાનું તેણે છોડી દીધું તોપણ એક મીનિટ પણ ઓફિસ છોડીને બહાર જવાની હું હિમત કરી શકતો ન હતો. કેમકે તે ક્યારે આવી પહોંચશે તેનો નિયમ નહિ, અને જો મને ગેરહાજર જૂએ તો નોકરીમાંથી ડિસમીસ કરી દે. અર્થાત્, અઠવાડિયાની ચાર પાઉંડ જેવી રકમ ગૃમાવવાનું નેપમ ખેડવાનું મારું જોવાને પાલવે તેમ ન હતું.

"એ પ્રમાણે આઠ અઠવાડિયાં કર્યા પણ વિન સિવામ પગાર ચર્ચ ગયાં, અને તે દરમિયાન એ 'એન્થોટસ' અને 'આર્ચરી' અને

‘આરમર’ અને ‘આક્રિટકચર’ અને ‘એટ્રિકા’, વગેરેની તકલ્લ કરી નાખી. હવે થોડા સમયમાં ‘એ’ વિભાગ પૂર્ણ કરીને ‘બી’ વિભાગ હું શરૂ કરીશ એમ મને લાગતું હતું. અલપત કુસ્ત્રકેપ કાગળોમાં મને થોડુંક ખર્ચ થયું હતું. મારા લખાણના કાગળોથી ખૂંક-કેસનું ખાનું પણ ભરાઈ જવા આવ્યું હતું. પરંતુ એવામાં એકાએક આ નોકરીનો અંત આવી ગયો.”

“અંત આવી ગયો ?” મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“હા, અને તે આજે રહવારે જ. હું મારા નિયમ મુજબ બરોબર દસ વાગે ઓફિસમાં કામ ઉપર ગયો, પરંતુ તેનું બારણું બંધ હતું અને તાળું વાસેલું હતું. તે બારણા પર એક કાગળનું નહાતું બોર્ડ દોરી વડે બાંધીને ટાંગવામાં આવ્યું હતું. તેના ઉપરનું લખાણ તમને વંચાવવાને માટે તે હું મારી સાથે જ લેતો આવ્યો છું.”

તેણે એક સફેદ કાર્ડબોર્ડ બહાર કાઢ્યું. તેનું કદ એક મધ્યમ પ્રકારના નોટપેપરના જેવું હતું. તેમાં નીચે મુજબ લખ્યું હતું:—

“લાલ માથાનું મંડળ બરબાદત થઈ ગયું છે. તા. ૯ મી ઓક્ટોબર ઈ. સ. ૧૮૯૭.”

મેં તથા શેરલોક હોમ્સે એ લખાણ વાંચ્યું અને તેનું આ બિચારા વિલસનને સોસનું પડનાર પરિણામનો અમને વિચાર આવ્યો. પરંતુ તે સાથે આ બનાવની હાર્યજનક બાબતોનો અમને વિચાર આવતાં મી. જેપેઝ વિલસનના હૃદયની લાગણીનું અમને વિરમરણ થઈ ગયું અને અમે બંને જણા ખડખડાટ હસી પડ્યા.

“હું નથી ધારતો કે આમાં કશું પણ હસવા જેવું હોય.” હોમ્સને અસીલ અમારા વર્તનથી રાતોપીળા થતાં બોલ્યો: “જો મારી સ્થિતિ ઉપર હાસ્ય કરવા સિવાય બીજું કશું તમે કરી શકો

તેમ ન હોય તો હું અહીંથી ચાલ્યો જઉં અને બીજાની સલાહ લઉં.”

“ના ના !” હોમ્સ બોલી ઉઠ્યો. તે પોતાની ખૂરસીપરથી અર્ધો ઉઠ્યો થઇ ગયો હતો. એટલે પુનઃ સ્વસ્થપણે અટકીને બેસતો તે બોલ્યો : “આવા વિદ્વાન ડેસનો બેદ ઉકેલવાની તક ગૂમાવી દેવાનું હું ઇચ્છતો નથી. અદ્યત આ એક વિચિત્ર બનાવ ઉપરિચિત થયો છે. પરંતુ તમને માફ લગાડવાના લેશ પણ ઉદ્દેશ સિવાય હું કહીશ કે તમારો કેસ જોટલો વિચિત્ર છે તેટલો રસુળ પણ છે. વાર, પરંતુ આ ક્રાઈમોર્ડ બારણા ઉપર ટાંગેલું તમારા જોવામાં આવ્યું પછી તમે શું કર્યું ?”

“સાહેબ ! પ્રથમ તો હું આ વાંચીને રતબ્ધ જ બની ગયો. શું કરવું તેની મને સજ પડી નહિ. પછી મેં પડખેની બીજી ઓફિસોમાં જઈને તપાસ કરી, પરંતુ એ લોકોને આ બાબતની કશી પણ માહિતી હોય એમ લાગ્યું નહિ. પછી હું તે મકાનના માલિક પાસે ગયો. તે શરાદ છે અને તે જ મકાનમાં નીચે રરતા ઉપર તેની દુકાન આવેલી છે. લાલ માથાના મંડળનું શું થયું અને તે શા કારણથી બરખાસ્ત થઈ ગયું, એ બાબત મેં તેને પ્રશ્ન કર્યો. તેણે કહ્યું કે ‘એ નામના મંડળનું નામ હું આજે તમારી પાસેથી જ સાંભળું છું.’ મેં બીજાને પ્રશ્ન કર્યો : ‘તારે મી. ડંકન રોસના સંબંધમાં તમને કશી માહિતી છે ખરી ?’ તે બોલ્યો : ‘મી. ડંકન રોસ ! એવું નામ કદી પણ મારા સાંભળવામાં આવ્યું નથી.’

“મેં પૂછ્યું : ‘વાર તમારા આ મકાનમાં જે ગૃહસ્થ નં. ૪ વાળો ખ્લોક ભાડે રાખ્યો હતો તેને તમે ઓળખો છો ?’

“કાણુ ? પેલો રાતા વાળવાળો માણસ ?”

“હાથ !”

“ તે રહેજ વિચાર કરીને બોલ્યો : ‘ એનું નામ તો વિલીયમ મારિસ હતું. એ સોલિસિટર છે, અને પોતાને બીજું સાફ સંગવડ-ભર્યું મકાન મળી શકે ત્યાં સુધીને માટે પોતાની ઓફિસ તેણે આ મકાનમાં રાખી હતી. એણે તો ગઈ કાલે જ એ બ્લોક ખાલી કર્યો છે.’ ”

“ ‘ ત્યારે હવે અત્યારે તેઓ કયે સ્થળે મળી શકશે ? ’ મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“ ‘ તેમની નવી ઓફિસ. ’ તેણે કહ્યું : ‘ હાહા, તેમણે એ ઓફિસનું ઠેકાણું પણ મને જણાવ્યું હતું. ખરાબર સેન્ટપોલના દેવળ પાસે-કિંગ એડવર્ડ સ્ટ્રીટમાં નં. ૧૩ વાળી ઓફિસ. ’ ”

“ સ્વાભાવિક રીતે જ હું તે સ્થળે જવાને નિકળ્યો. પરંતુ ત્યાં જઈને તપાસ કરતાં તો મને માલુમ પડ્યું કે એ તો એક બનાવટી લાકડાના પગ બનાવનારની દુકાન હતી અને એટલામાં કોઈ પણ સ્થળે વિલીયમ મારિસ કે ડૉક્ટર રોસ નામનો માણસ રહેતો નહોતો.”

“ વારૂ, પછી તમે શું કર્યું ? ” હોમ્સે પૂછ્યું.

“ ત્યાંથી પછી હું સેક્રસક્રામર્ગમાં આવેલા મારા મકાને ગયો. ત્યાં જઈને મેં મારા મદદનીશને ખરી હકીકત જણાવીને તેની સલાહ લીધી. પરંતુ એ બાબતમાં તે કશો પણ પ્રકાશ પાડી શક્યો નહિ. તેણે મને એટલી સલાહ આપી કે ‘ તમે આકળા ન બની જાઓ કે ગભરાઈ ન જાઓ, કદાચ મી. ડૉક્ટર રોસ તમને પત્રદારા ખબર આપશે. ’ પરંતુ એથી મને સંતોષ કેવી રીતે થાય, મી. હોમ્સ ? આવી જગ્યા અને અઠવાડિયાના ચાર પાઉંડ મૂંગા મૂંગા ગૂંચાવી દેવાનું મને ઠીક લાગ્યું નહિ. મેં તમારું નામ સાંભળ્યું હતું. મુશ્કેલીમાં આવી પડેલા ગરીબ મનુષ્યો પ્રત્યે લાગણી દર્શાવીને તમે તેમને સલાહ આપો છો તથા તેમની મુશ્કેલી ટાળો છો એવું મારા જાણ-

વામાં આવેલું હતું. એટલે બિલકુલ દીલ નહિ કરતાં હું સિધા તમારી પાસે આવ્યો. ”

“ તમે મારી પાસે આવ્યા, એ તમે બહુ ડહાપણનું કામ કર્યું. ” હોમ્સે કહ્યું : “ તમારો કેસ બીજા કેસો કરતાં વિશિષ્ટ પ્રકારનો છે અને હું ઘણી ખુશીથી તેના તપાસ કરીશ. તમે મને જે જે હકીકત જણાવી તે ઉપરથી હું એવું અનુમાન કરી શકું છું કે આ કેસમાં પ્રથમ દષ્ટિએ જણાઈ આવે તે કરતાં વધારે ગંભીર બાબતો તેના કોડાણમાં સમાયેલી હોવી જોઈએ. ”

“ ખરેખર ગંભીર ! ” મી. જેમ્સે વિલસને કહ્યું : “ જુઓને, મારા અડવાડિયાના ચાર પાઉંડ ખોટા થયા ! ”

હોમ્સે બોલ્યો : ‘ મી. વિલસન ! તમારા અંગત લાભની દષ્ટિએ જોતાં આ મંડળની સામે તમારે કશી પણ ફરિયાદ કરવાની હોય તો હું માનતો નથી. તેને બદલે તો મારા સમજવા પ્રમાણે તમને જે પ્રકારનો લાભ થયો છે. એક તો એ કે તમને લગભગ બત્રીસ પાઉંડ મળ્યા અને તે સાથે નફલ કરવાને લીધે “ એનસાઇકલોપીડીયા ” ના ‘ એ ’ વિભાગના વિષયોની ખારિક માહિતી મળી છે. એટલે આ બનાવમાં તમે તમારા ધરનું તો કશું પણ ખોટું નથી. ”

“ આપનું એ કહેવું ખરું છે, સાહેબ ! પરંતુ એમના વિષે માહિતી મેળવવાને—એ લોકો દ્રાણ છે અને જો તેમણે મારી સાથે આ ઇગબાજી ચલાવી હોય તો ઇગબાજી ચલાવવામાં તેમનો શો હેતુ છે, તે જાણવાને હું અત્યંત ઇતેજાર છું. જો મારી મસ્કરી જ કરવાનો તેમનો ઇરાદો હોય, તો એ મસ્કરી કરવામાં તેમને બત્રીસ પાઉંડનું ખર્ચ થયું છે; એટલે એ મસ્કરી પણ તેમને મોંઘી પડી ગઈ છે. ”

“ એ બોકાનો શો ઉદ્દેશ હતો તે હું સાધી કાઢીશ એ બાબત તમે નિઃસંશય રહો; પરંતુ મી. બિલસન ! પહેલાં મને એક બે પ્રશ્નોનો જવાબ આપો. તમે કહ્યું કે તમારા મદદનીશો આ મંડળનો જાહેર-ખર્ચ તરફ સહુથી પહેલાં તમારું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું. એ માણસ તમારે ત્યાં કેટલા વખતથી નોકર રહ્યો છે ? ”

“ એણે જાહેરખર્ચ તરફ મારું ધ્યાન ખેંચ્યું તે પહેલાં એક મહિનાથી તે નોકર રહ્યો છે. ”

“ એ કેવી રીતે નોકરીમાં દાખલ થયો ? ”

“ મેં મદદનીશને માટે જાહેરખર્ચ આપી હતી. એ જાહેર-ખર્ચ વાંચીને તે મારે ત્યાં આવ્યો હતો. ”

“ માત્ર એ એક જ ઉમેદવાર હતો ? ”

“ ના, તેના સિવાય બીજા અગીયાર જણા હતા. ”

“ ત્યારે એ માણસને તમે શા કારણથી પસંદ કર્યો વાડ ? ”

“ કારણ માત્ર એટલું જ કે બીજા કરતાં ઓછા પગારે તે મને મળી શકતો હતો. ”

“ એટલે બીજાને જેટલો પગાર આપવો પડે તેના કરતાં અર્ધા પગારે તે રહેવાને ખુશ હતો, એમજ ને ? ”

“ હા જી. ”

“ વિન્સેન્ટ સ્પેસિડિંગનો દેખાવ કેવો છે ? ”

“ તેની ઉંચાઈ સાધારણ-પાંચ ફુટ કરતાં પણ સ્હેજ ઓછી છે. તેના શરીરનો બાંધો મજબૂત છે. સ્વભાવે ચાલાક અને ચંચળ છે. તેની ઉંમર માત્ર ત્રીશ વર્ષની હોવા છતાં તેના તાળવા ઉપર તાલ પડેલી છે. તેના કપાળ ઉપર તેજસ્વી પડવાને લીધે ધોળું ચાકું પડી રહ્યું છે. ”

ઉત્તરોત્તર હોમ્સના મનનો ઉત્કેશ વધતો હતો, તે બોલ્યો;

“એટલી કલ્પના તો હું પણ કરી શક્યો હતો. વારૂ, તેના કાનનાં ખુટીયાં વિંધેલાં છે એવું તમારા જોવામાં આવેલું છે ખરું?”

“હાજી, મેં તેના કાનનાં ખુટીયાં વિંધેલાં જોઈને એ બાબત તેને પ્રશ્ન પણ કર્યો હતો. એટલે તેણે ખુલાસો કર્યો હતો કે તે જ્યારે ન્હાનો હતો ત્યારે એક છપ્પી ભતની સ્ત્રીએ તેના કાન વિંધ્યા હતા.”

“હું હું!” શેરલોક હોમ્સ વિચારગ્રસ્તપણે બોલ્યો: “એ માણસ હજી પણ તમારી સાથે જ છે, ખરું ને?”

“હા, સાહેબ! હું તેને મારી ઓફિસમાં રાખીને જ અહીં આપની પાસે આવ્યો છું.”

“તમારી ગેરહાજરીમાં તે તમારા કામકાજ ઉપર બરાબર ધ્યાન આપતો હતો?”

“હા, તે વિષયમાં મારે તેની વિરૂદ્ધમાં કશું પણ કહેવાનું નથી. મુખ્ય વાત તો એ છે કે સહવારના વખતમાં અમારે ત્યાં કામકાજ થોડુંક જ હોય છે.”

“બસ, એટલું જ મારે તમને પૂછવાનું હતું. મી. વિલ્સન! હું આ બાબતના સંબંધમાં એક કિંવા બે દિવસની અંદર તમને મારો અભિપ્રાય જણાવીશ. આજે શનિવાર થયો, અને હું ધારું છું કે આવતા સોમવાર સુધીમાં આપણે ચોક્કસ નિર્ણય ઉપર આવી શકીશું.”

મી. જેમેઝ વિલ્સન ઉઠ્યો, અને સલામ કરીને ચાલ્યો ગયો. તે મકાનમાંથી બહાર નિકળ્યો હશે તે વખતે શેરલોક હોમ્સે મને પ્રશ્ન કર્યો: “કમ, વોટસન! તમે આમાંથી શો સાર મેળવી શક્યા?”

“મને તો આમાં કશું પણ સમજાતું નથી.” મેં સ્પષ્ટતાપૂર્વક જવાબ આપ્યો: “હું ધારું છું કે કેસમાં જોડો અને ગુલા બેદ સંભાળેલો હોવો જોઈએ.”

હોમ્સ બોલ્યો: “ નિયમ એવો છે કે એક કેસ વિશેષ ગંભીર પ્રકારનો હોય તો તે કેસમાં ગુંચવણ અને ભેદ ઓછો હોય; જ્યારે સામાન્ય પ્રકારના નિર્દોષ જેવા દેખાતા ચહેરાવાળા મનુષ્યનું હૃદય જાણવાનું કાર્ય કંઠણ થઈ પડે છે, તે પ્રમાણે સામાન્ય પ્રકારના ન-જીવા જણાતા ગુન્હાના રહસ્યને ઉકેલવાનું કામ પણ અત્યંત શ્રમ ભરેલું હોય છે. વાર, પણ આ કેસમાં દીલ્હરવી કે સમય ગૂમાવવો તે કામનું નહિ. ”

“ સારે હવે તમે શું કરવા માગો છો ? ” મેં પૂછ્યું.

“ બીજું વળી શું ? ધમ્મપાન કરવાનું ! ” તે બોલ્યો: “ હું ત્રણ વખત હોકલી બરીશ તૈ દરમિયાન આ કેસની ગુંચવણનો નિવેડો આવી જશે. મારી તમને એટલી વિનંતિ છે કે પચાશ મીનિટ સુધી તમે મને બોલાવશો નહિ. ” એમ કહીને તે પોતાના પગ ટેબલ ઉપર લાંબા કરીને ખૂરસી પર અટકીને પડ્યો. તેના મ્હોંમાંની હોકલી ટાઇ પક્ષીની લાંબી ચાંચ જેવી લાગતી હતી. તેણે આંખો મીંચી દીધી હતી. થોડોક સમય બાદ મને એમ લાગ્યું કે તે નિદ્રાવશ થઈ ગયો છે. મને પણ એકની એક સ્થિતિમાં મૌન્ય બેસી રહેવાને લીધે ઝાંઝા આવવા લાગ્યાં. પરંતુ એવામાં એકાએક તે ખૂરસી ઉપરથી ઝલો થઈ ગયો. જાણે તેણે પોતાના મનમાં અમુક નિશ્ચય કરી લીધો હોય એમ લાગતું હતું. તેણે પોતાની હોકલી શગડીની પેઢી ઉપર મૂકી દીધી.

તેણે કહ્યું: “ વોટસન ! આજે સંજાએ સેન્ટજેમ્સ હોસમાં સ્પ્રિંગ્સ્ટનના સંગીતનો જલસો થવાનો છે. તમારો શો વિચાર છે ? તમારા દવાખાનામાં તમારી થોડાક કલાકની ગેરહાજરી રહે તો તમારા હરદીઓને હરકત આવે તેમ નથીને ? ”

“ નારે ના. આજે રહાંજે મારે ખાસ અગત્યનું કામ નથી. મારે ત્યાં દરદીઓ કાંઈ ઉભરાઇ જતા નથી. ” મેં જણાવ્યું.

“ ત્યારે ટોપી પહેરી લ્યો અને ચાલો મારી સાથે. પહેલાં મારે ગામમાં જવું છે. માર્ગમાં કોઇ હોટેલમાં આપણે જમી લઇશું. આજના જલસાના પ્રોગ્રામ ઉપરથી જણાય છે કે આજે જર્મન સંગીત વધારે છે, અને ઇટાલીયન કે ફ્રેન્ચ સંગીત કરતાં એ મને વિશેષ પસંદ પડે છે. જર્મન સંગીતમાં આપણા મનને ઉત્તેજિત બનાવવાની શક્તિ છે અને માનસિક ઉત્તેજનાનો હું આકાંક્ષુ છું. ચાલો લારે.”

અમે આહડસંગેટ સુધી જમીનની અંદર ચાલતી રેલવે ટ્રેન મારફતે ગયા અને ત્યાંથી ચાલતા થોડાક સમયમાં સેકસ-કોબર્ગ સ્ટેશનમાં પહોંચી ગયા. વાચકોને યાદ હશે કે હોમ્સનો અસીલ તે ડેકાણે જ રહેતો હતો. એ સ્થળ સાધારણ દેખાવનું હતું. ચાર જૂનાં, ઇંટોનાં બાંધેલાં બે માળનાં મકાન હતાં. ખૂણા ઉપરના મકાન ઉપર એક પાટીયું લટકાવેલું હતું. તે પાટીયા ઉપર ઘાળા અક્ષરે “જેમેઝ વિલસન” નું નામ લખેલું હતું. એ ઉપરથી અમે સમજી શક્યા કે અમારો રાતા માથાવાળો અસીલ આ સ્થળે પોતાનો ધંધો ચલાવતો હોવો જોઈએ. શેરલોક હોમ્સ તે મકાનની સામે બેઠો રહ્યો અને આડી નજરે તે મકાનનું તેમજ આસપાસની બીજી વસ્તુઓનું નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો. ત્યારપછી તે રસ્તાપર આમ તેમ આંટા મારવા લાગ્યો. પરંતુ એ વખતે પણ તેનું ધ્યાન તો પેલા મકાન તરફ જ હતું. પછી તે વિલસનના મકાન તરફ વળ્યો. પોતાની લાકડી તે મકાનના ઓટલા ઉપર બે-ત્રણ વાર ઠપકાર્યા બાદ તેણે ખાણીની સાંકળ ખખડાવી. એટલે ખાણું ઉઘડ્યું અને એક ચંચળ દેખાવનો

મનુષ્ય દેખાયો. તેણે દાઢી મૂંછો મડાં લાં હતાં. તેણે અમને અંદર આવવાનું કહ્યું.

“આપનો આહાર માનું છું.” શેરલોક હોમ્સ જોડ્યો: “મારે અંદર આવવું નથી. પરંતુ અહીંથી ક્યે રસ્તે સ્ટ્રેન્ડ તરફ જઈ શકાય એ જ મારે તમારી પાસેથી જાણવું છે.”

“અહીંથી જમણી બાજુ તરફની ત્રીજી ગલીમાં વળાવું અને તે ગલી પસાર કરીને ડાબી બાજુએ આગળ વધવું, ત્યાંથી ચોથી ગલીમાં પસાર થઈને આગળ જશો કે તુરત સ્ટ્રેન્ડ આવશે.” વિલસનના મદદનીશો તુરત જવાબ આપ્યો અને બારાણું પુનઃ બંધ કરી દીધું.

અમે તેની સૂચના પ્રમાણે આગળ ચાલ્યા. બાદ શેરલોક હોમ્સ જોડ્યો: “માણસ ચાલાક લાગે છે. મારા અભિપ્રાય મુજબ લંડનના સહુથી વિશેષ ચાલાક માણસોમાં આ માણસનો નંબર ચોથો આવે છે; અને હિમતમાં કદાચ તેનો નંબર ત્રીજો પણ આવી શકે. આ માણસને લગતી કેટલીક લખાઈત પ્રથમ પણ મારા જાણવામાં આવી છે.”

“એમ !” મેં કહ્યું: “આ લાલ માથાના મંડામાં મી. વિલસનના મદદનીશનો પણ થોડો ઘણો લાચ હોવો જોઈએ એમ મને લાગે છે. હું ધારું છું કે માત્ર તેને જ નજરે જોવાને માટે જ તમે તેને સ્ટ્રેન્ડનો રસ્તો પૂછેલો હોવો જોઈએ.”

“તેને જોવાને માટે નહિ.”

“ત્યારે શા માટે ?”

“તેના પાટલનનં નિરીક્ષણ કરવાને.”

“ અને પાટલુનનું નિરીક્ષણ કરવાથી તમે શું જાણી શક્યા ? ”
મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“ મારે જે જાણવું હતું તે હું જાણી શક્યો. ” તે બોલ્યો.

“ પણ તમે ઓરલા ઉપર લાકડી જે-ત્રણ વાર શા માટે ફગકારી ? ”

“ વોટસન ! અત્યારે વાતો કરવાનો નહિ પરંતુ માત્ર અવ-
લોકન કરવાનો જ સમય છે. આપણે દુશ્મનના પ્રદેશમાં જસુસ તરીકે
આવેલા છીએ. આપણે સેક્સ-ક્રાઇર્ગ રકવેરના સંબંધમાં કાંઈક જા-
ણીએ છીએ. માટે અહીં વધુ વખત થોભી ન કરતાં એકદમ દૂર પસાર
થઈ જવું એ જ આપણે માટે લાભકારક છે. ”

સેક્સ-ક્રાઇર્ગ રકવેરના ઐકાંતિક પ્રદેશમાંથી બહાર નિકળીને
ખીજ રસ્તા ઉપર અમે આવ્યા. એ રસ્તાના દેખાવ તથા સેક્સ-
ક્રાઇર્ગ રકવેરના દેખાવ વચ્ચે મોટો તફાવત હતો. એક ચિત્રની ચિ-
ત્રેલી ખાલુ જેવો તે ખીજે તેની પાછળની કાળી ખાલુ જેવો હતો.
આ રસ્તો લાંડન શહેરની ઉત્તર અને પશ્ચિમ દિશા વચ્ચેના વ્યવ-
હારને સાધનાનો હતો. રસ્તા ઉપર પુષ્કળ વાહનો જતાં અને આવતાં
દેખાતાં હતાં અને બન્ને ખાલુના કુટપાથો ઉપર પગે ચાલનારાઓ
ઉભરાઈ જતા હતા. અહા ! જાણે અમે ઉજ્જડ દેશના પ્રદેશમાંથી
આ મનોરમ્ય અને મનુષ્યસંખ્યાથી હળમળી રહેલા પ્રદેશમાં એકા-
એક આવી ચડ્યા હોઈએ, એમ મને લાગ્યું.

હોમ્સ ને વ્યાપારી લતા પર એક સ્થળે ઊભો રહ્યો અને
બોલ્યો: “ વોટસન ! તમે જાણો છો કે લાંડન શહેરની તમામ જ-
આનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવવાની મને ધૂન લાગી છે. માટે જરીક વાર
ઊભા રહો. આ રસ્તા ઉપરનાં મકાનોનો અનુક્રમ મને યાદ કરી

લેવા ઘાં. પેલી મોટીમરની તંબાકુની દુકાન, પેલી વર્તમાનપત્રો વેચનારાની ન્હાની દુકાન, વાર, પેલી દેખાય તે ‘ સીટી અને સખ-
ળાં ને બેંક ’ ની કોળગી શાળાની ઓફિસ, પેલું માંસાહાર નહિ ક-
રનારાઓની સગવડને માટે ખાલવામાં આવેલું રેસ્ટોરાં, અને તે પછી
મેકકરલેનનું ગાડીખાનું. વાર, ડોક્ટર ! હવે કોઇ હોટેલમાં એક કપ
કાફી અને થોડોક નારતો કરીને આપણે ઉપરીએ સંગીતના જલ્લ-
સામાં ! અપ્પા ! સંગીત ! સંગીત ! તારી અડિદારી છે ! અજગ્ય તારી
કળા અને અજગ્ય તારી યુન ! ત્યાં દેવળ આનંદ, આનંદ અને આ-
નંદ જ દશ્યમાન થતાનો. આપણો લાલ માથાવાળો અસીસ ત્યાં
આવીને આપણું માથું પકવી મેલશે, એવો ભય જ નહિ ! ”

વાચકો જાણે છે કે મારો મિત્ર એક કુશળ સંગીતશાસ્ત્રી છે. તે
ગાઈ અને બળવી શકે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ પોતે જાતે પણ
નવી નવી તરબોળે બનાવી શકે છે. સંગીતજલ્લસામાં તે પ્રસન્ન વદને
મધુર સંગીતનું પાન કરતો બેઠો હોય. થોડા થોડા વાર સંગીતના
આજ્ઞાપત્રો સાથે તે પોતાની આંગળીઓ વડે તાલ આપતો હોય. એ
વખતની એના મનની પ્રસન્નતા, તેના ચહેરાનું સૌમ્યપણું, વદન
ઉપર ફરકી રહેલું મધુર સ્મિત, નેત્રોમાં ચડેલો સંગીતનો નિશો, એ
બધું જોઈને આ બેકરસ્ટ્રીટવાળો શેરલોક હોમ્સ જ નહિ એમ
કોઈને લાગે તો તેમાં આશ્ચર્ય જેવું કશું પણ ન હતું. શિકારી કૂત-
રાના જેવો ચપળ, વેધક દષ્ટિવાળો, કઠોર હિંમતો, કડક ચહેરાનો
અને કોઈ પણ સમયને માટે ગુન્જાશોધનના કાર્યને માટે તત્પર
શેરલોક હોમ્સ ક્યાં અને અત્યારે સંગીતના મધુર આજ્ઞાપત્રો સાથે
ડાલતા સર્પના જેવો શેરલોક હોમ્સ ક્યાં ? પરંતુ તેના નેત્રોમાં
પ્રસરી રહેલું અજગ્ય પકારનું તેજ અને તેના ચહેરા ઉપરના ઉજ્જ-

રાટના ચિહ્નથી હું એટલું તો સમજી શક્યો કે જે શિકારની શોધમાં તેનું ચિત્ત ગોલું છે, તે શિકારનું હવે આવી બન્યું છે !

સંગીત પૂર્ણ થયા બાદ અમે હોલમાંથી બહાર નીકળ્યા એટલે તે બોલ્યો : “ ડોક્ટર ! હવે તો તમે તમારે ઘેર જવાને ઇચ્છતા હશો ? ”

“ હા, ઘણો વખત થયો છે એટલે ઘેર જઉં તો સારું. ”

“ અને મારે પણ કેટલુંક અગત્યનું કામ છે. તેમાં બે ત્રણ કલાક પસાર થઈ જશે. વોટસન ! આ કોળર્ગ સ્કવેરવાળું કામ ઘણું ગંભીર પ્રકારનું છે. ”

“ ગંભીર પ્રકારનું કેમ ? ”

“ તેનું પરિણામ એક મોટા ગુન્હામાં આવે તેવું છે. જે કે એમ તો હું માની શકું છું જ કે તે ગુન્હો થતો અટકાવવાને માટે આપણને વખત છે. પરંતુ આજે શનિવાર હોવાથી એ બાબતમાં જરી વિશેષ મહેનત પડશે અને આપણી ગુન્હાવણીમાં કદાચ વધારો થશે. આજે રાત્રે તમારી મદદની મારે જરૂર પડશે. ”

“ કેટલા વાગે ? ” મેં પૂછ્યું.

“ જો તમે દશ વાગે આવી શકો તો હરકત જેવું નથી. એથી જહેલા આવવાની જરૂર નથી. ”

“ હું બરોબર દશ વાગે બેકર સ્ટ્રીટમાં આવી પહોંચીશ. ”

“ બહુ સારું, પણ, ડોક્ટર ! આ કેસમાં આપણે બેકર માણસો સાથે કામ પડવાનું છે; માટે તમે તમારી સાથે તમારો ત-મંચો પણ લેતાં આવજો. ” એટલું કહીને તેણે પોતાનો હાથ ઉઘોડીને સલામ કરી અને એક પળમાં તો મારાથી છોટા પડીને, પસાર થતા મનુષ્યોના ટોળામાં ગૂમ થઈ ગયો.

હું કબૂલ કરું છું કે મારો સ્વભાવ ગરમ નથી. હું એકદમ તપી જઈ તેવો નથી. તદ્દપિ શેરલોક હોમ્સની સાથે સરખાવતાં મારી ખૂર્ષાતાનો મને ખ્યાલ આવતો ત્યારે મારા પોતાના ઉપર મને અત્યંત ક્રોધ ચડતો હતો. આ કેસમાં જે તેણે સાંભળ્યું હતું, તે મેં પણ સાંભળ્યું હતું; જે તેણે જાણ્યું હતું, તે મેં પણ જાણ્યું હતું; પરંતુ તેના છેવટના શબ્દોપરથી જાંઘ શકાયું હતું કે મારા કરતાં તે વિશેષ જાણી શક્યો હતો. શું જાણ્યું છે, શા માટે જાણ્યું છે અને હવે શું જાણવાનું છે તે પણ એના જાણવામાં આવી ગયું હતું, ત્યારે હું તો હજી તદ્દન અંધકારમાં જ હતો. લાલ માથાવાળા મંડળની જાહેર જાગર આપવાનું કારણ શું ? જેખેઝ વિલસનને અઠવાડિયાના ચાર પાઉંડ આપીને સહવારના દશથી બે વાગ્યા સુધી તેની પાસે કામ કરવાનું કારણ શું ? અને બે મહિના તે પ્રમાણે ચાલુ રાખ્યા બાદ આજે અચ્ચુચ બધું બંધ કરી દેવાનું કારણ શું ? એમાંનું કશું પણ મારા મગજમાં આવી શક્યું ન હતું. મારું મગજ કેનિસ્ટન રોડ ઉપર આવેલું હતું તે સેન્ટન્ટોસ હોલથી દૂર હોવાને લીધે મેં ગાડી ભાડે કરી. ગાડીમાં હું બેઠો અને તે ચાલુ થઈ એટલે અમારાં લાલ માથાવાળા અસીલે સહવારે વર્ણુવેલી હકીકત સંબંધી મારા મગજમાં એક પછી એક વિચારો આવવા લાગ્યા. તેણે “ એનસાઇકલોપીડિયા ”ની નકલ કરવાની કહેલી શરૂઆત, આજે સહવારે બંધ થયેલી ઓફિસ, અમે લીધેલી તેના મદદનીશની મુલાકાત અને શેરલોક હોમ્સના છેવટના શબ્દો, એ તમામ બાબતોના સંબંધમાં મેં વિચાર કરી જોયા. રાત્રીએ ક્યા સ્થળે જવાનું હશે ? મારે તમને શા માટે સાથે રાખવો ? અમારે ત્યાં જઈને શું કરવાનું હશે ? મને હોમ્સ તરફથી એક ચુચના મળી હતી. જેખેઝ વિલસનના મદદનીશના

સંબંધમાં જે ટીકા તેણે કરી હતી તે ઉપરથી હું સમજી શક્યો હતો કે તે મદદનીશ ઉડિા માણસ હોવો જોઈએ અને આ કેસમાં તેનો હાથ હોવો જોઈએ. પરંતુ તેનો પેલા લાલ માથાના મંડળવાળા ડાંગન રોસ કે પછી તેનું ગમે તે નામ હોય, તેની સાથે શો મંથંધ હશે, તે જાણવાને મેં અનુમાન અને તર્કનો આશ્રય લેવા માંડ્યો; પરંતુ હું ખરું જ કહું છું કે લેશ પણ સફળતા સિવાય નિરાશાપૂર્વક મેં એ બાબતનો વિચાર કરવાનું બંધ કરી દીધું અને રાત્રીએ શેરલોક હોમ્સની સાથે જુદાં જુદાં એટલે ખુલાસો થશે અને બધું જ વાળતે ગાળતે માંડવે આવશે, એવો વિચાર કરીને મેં મારા મનને ખીજ દિશા તરફ વાળ્યું.

બરોબર રાત્રીના સવાનવ વાગે હું મારા મકાનેથી ચાલતો નિકળ્યો. પાર્કમાં થઈને, ઓક્સફર્ડ સ્ટ્રીટ પસાર કરીને હું બેકર સ્ટ્રીટમાં આવી પહોંચ્યો. શેરલોક હોમ્સના મકાન પાસે જે ગાડીઓ ઊભી હતી. હું અંદર દાખલ થઈને દાદર ઉપર ચડતો હતો તે વખતે જે-તણ માણસોનો અવાજ ઉપરથી આવતો સંભળાયો. હું ઓરડામાં દાખલ થયો તો હોમ્સને જે માણસોની સાથે વાતચીત કરતો મેં જોયો. એ જે જણામાના એકને તો હું ઓળખતો હતો. તે સરકારી પોલીસ ખાતાનો ધૂપો ડિટેક્ટિવ હતો અને તેનું નામ પીટર જોન્સ હતું. ખીજ માણસનું મ્હોં લાંબું, મ્હેરો પાતળો અને ઉદાસિન હતો. તેણે એક ગૃહસ્થના જેવો ગરમ ક્રાટ ધારણ કર્યો હતો.

મને જોઈને શેરલોક હોમ્સ બોલી ઉઠ્યો: “આપણી ટોળી મંપૂર્ણ થઈ ગઈ. વોટસન ! સ્કોટલેન્ડ ચાડવાળા આ મી. જોન્સને તો તમે પિછાનો જ છે; પરંતુ આ ખીજ ગૃહસ્થનું નામ મી. મેરી-વેધર છે. તેઓ પણ આપણા આજની રાત્રીના સાહસમાં ભાગ

લેનાર છે.” એમ કહીને તેણે પોતાના કાટનાં બટન બીડવા માંડ્યાં તથા એક ટોપી હાથમાં લીધી.

“ડાક્ટર ! આજે આપણે સાથે શિકાર કરવા જવાના છીએ.” જોન્સે એના આનંદી અને ખૂબી સ્વભાવને અનુસરીને કહ્યું : “આપણા મિત્ર મી. હોમ્સ એક કુશળ શિકારી છે. માત્ર તેમને મદદને માટે એક વૃદ્ધ અને અનુભવી ફતરારની જરૂર છે; કે જે પછી પોતાના પંડનમાંથી શિકારને છટક્યા દે નહિ.”

“હું આશા રાખું છું કે આપણા શ્રમનું પરિણામ એક જંગલી અને બેડોળ હંસના શિકારમાં નહિ આવે.” મેરીવેધર ઉદાસિનતા-પૂર્વક કહ્યું.

“સાહેબ ! મી. હોમ્સ ઉપર આંખો મીંચીને વિધાસ રાખવામાં પણ વાંધો નથી.” જોન્સે પોતાના સા દારને કહ્યું : “તેમણે ગુન્દા-શોધનના સંબંધમાં કેટલીક સ્વતંત્ર પદ્ધતિઓ શોધી કાઢી છે. હું એમ કહું તો પણ હરકત નથી કે તેમની પદ્ધતિ કાંઈક વિચિત્ર અને અવ્યવહાર પણ છે. પરંતુ એટલું તો ખરું જ કે ડિટેક્ટિવ તરીકેની તેમની ચોખ્ખતા વિશે લેશ પણ શંકા લઈ જઈ શકાય તેમ નથી. મને માલૂમ છે કે એક-બે વખત-શોલ્ટોપ્પનના કેસમાં તેમ જ આમાના ખજાનાના કેસમાં તેમની ગુન્દાશોધનપદ્ધતિ આપણા સરકારી ડિટેક્ટિવો કરતાં પણ વધારે સારી અને અસરકારક હતી. નં મી. હોમ્સની મદદ ન હોત તો એ કેસોમાં ખરા ગુન્દેગારોને કદી પણ પકડી શકાયા ન હોત.”

“જો, મી. જોન્સ ! તમે એ પ્રમાણે ખાત્રી આપતા હો તો મને વાંધો નથી.” મેરીવેધર બોલ્યો : “બાકી એટલું તો ખરું જ કે આજે ગંજીપાના બે હાથ કરવાનું જોડી

દધને હું અહીં આવ્યો છું. આજ સતારીશ વર્ષો થયાં શનિવારની રહાંને કલ્પમાં જઈને ગંજીપાનો દાવ ખેલ્યા સિવાય જો હું રહ્યો હોઉં તો તે આજનો પહેલો જ શનિવાર છે.”

હોમ્સે કહ્યું: “ પરંતુ હું ધારું છું કે તમે આજ સત્રીએ તમારી કલ્પમાં કૂદી પણ ખેલ્યા હો. તેના કરતાં પણ મોટો દાવ ખેલી શકશો એવી મને આશા છે; અને વળી આ રમત તમારી ખીજી રમતો કરતાં વિશેષ ઉત્તેજક માલુમ પડશે મી. મેરીવેધર ! આજની રમતમાં તમારે આશરે ત્રીશ હજાર પાઉંડની રકમ ખીજીની પાસેથી મેળવવાની છે; અને મી. જોન્સ ! જે મનુષ્ય તમારા હાથ-માંથી છટકી ગયો છે તેને પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાની તમને આજે તક મળતાર છે. ”

“ જહોન કલે, ખૂની, ચોર, લૂટારો, કૃત્રિમ દસ્તાવેજો બનાવનાર ! મી. મેરીવેધર ! એ માણસ છે તો જીવાન, પરંતુ એટલી ઉમરમાં પણ તે બદમાશીના ધંધામાં પૂર્ણતાની ટોચે પહોંચી ગયો છે. હાંડન શહેરના તમામ ગુન્હેગારોમાં તે મને સહુથી વિશેષ ભયંકર માણસ જણાવ્યો છે. એ જહોન કલે કાંઈ એકાદા લિખારડા કુટુંબમાંથી પેદા થયો નથી. એના આપનો આપ ‘ રાયલ ડ્યુક ’ ની પદવી ધરાવતો હતો. વળી તેણે પણ ઈટન અને એક્સફર્ડની ટ્રાલેન્સમાં કેળવણી મેળવેલી છે. તેનું મગજ તેની આંગળીઓના જેવું જ ચપળ છે. અવારનવાર એ મનુષ્યના અસ્તિત્વનાં ચિહ્નો અમને માલુમ પડે છે, પરંતુ હજી સુધી તે સાહેબનું રહેકાણું અમે શોધી શક્યા નથી. એક અઠવાડિયામાં તમારા સાંભળવામાં એવું આવે કે તે સ્કેલ્ટલેન્ડમાં કાંઈ સાર્વજનિક હિતના કાર્યમાં રોકાયો છે, તો ખીજે અઠવાડિયે તમને માલુમ પડે કે તે કોનવોલમાં અનાથાશ્રમ

ખોલવા માટે ફાંડ એકઠું કરે છે. આજ ફટલાંએ વર્ષો થયાં હું એને પકડવાને મથું છું. પરંતુ તે હજી સુધી હાથમાં આવી શક્યો નથી.”

“હું આશા રાખું છું કે આજે તે ગૃહસ્થની તમને મુલાકાત કરવાનું માન અને મળશે. મને પણ મી. જોન્સની સાથે એક બે વાર એ માણસનો અનુભવ થયો છે અને હું કબૂલ કરું છું કે તે બદમાશોનો સરદાર છે. પરંતુ દશ વાગી ગયા છે, એટલે આપણે નિકળવાનો સમય થઈ ગયો છે. તમે બે એક ગાડીમાં અને હું તમારો વોટસન બીજીમાં બેસીશું.” હોમ્સે કંઈ અને તે ઉઠ્યો.

અમે પણ ઉઠ્યા અને નીચે ઉતરીને નક્કી કર્યા મુજબ ગાડીમાં બેસી ગયા. ગાડીઓ ચાલુ થઈ. માર્ગમાં મારે હોમ્સની સાથે કશી વાતચીત થઈ નહિ. તે અટ્ટેલીને બેઠો બેઠો આજે રહાંજે જે તરબોતેના સાંભળવામાં આવી હતી, એ ગણગણા કરતો હતો. ગાસની બત્તીથી પ્રકાશી રહેલા રસ્તાઓ અને ગલીઓને પમાર કરીને છેવટે અમે ફ્રેન્ચિંગડનસ્ટ્રીટમાં આવી પહોંચ્યા.

“આપણે જે રથને જવાનું છે તેની નજીક આપણે આવી પહોંચ્યા છીએ. આ મેરીવેધર બેંકનો ડાયરેક્ટર છે, અને આ બાળ-તમાં તેને પણ અંગત ગ્રંથ છે. એટલે એને મેં આપણી સાથે રાખ્યો છે. વળી મને એમ લાગ્યું કે જોન્સ પણ આપણી સાથે હોય તો ઉપયોગી થઈ પડશે. એ માણસ પણ કાઠી નાખવા જેવો નથી. એના ધંધાની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો એ તદ્દન ભોટ જેવો છે. ખરો; પરંતુ ખૂલડોગના જેવો બહાદૂર અને લોકડીના જેવો ચપલ છે. જો એક બદમાશને તેના હાથમાં આપો તો પછી એ તેને કદી પણ છોડવાનો નહિ. અહીં આપણે ઉતરવાનું છે, ડેક્ટર ! જૂઓ, એ બે જણા આપણી રાહ નંદતા સામે બેલા છે.”

અપોરે જે મનુષ્યોથી ભરચક રસ્તા ઉપર અમે આવ્યા હતા, તે જ રસ્તા ઉપર અત્યારે પણ અમે આવ્યા છીએ એમ મને આસપાસનાં મકાનોપરથી જણાયું. ગાડીવાળાઓને ભાડું ચૂકવી આપીને રજા આપી દીધી; અને વાચકોની જાણને માટે એટલો ખુલાસો કરવાની જરૂર છે કે સેક્સ-ક્રાઇમર્સ સ્કવેરમાં જે બાબુએ જેખેઝ વિલસનની ઓફિસ આવેલી હતી, તેની પાછલી બાબુએ આ રસ્તો આવેલો હતો. મી. મેરીવેધર આગળ અને અમે તેની પાછળ એ પ્રમાણે તે રસ્તામાં આવેલી એક સાંકડી ગલીમાં અમે પેડા. થોડુંક ચાલ્યા બાદ તે ગલીમાં પડતા એક મકાનનું બાબુનું દ્વાર મી. મેરીવેધરે પોતાની ચાવી વડે ખોલ્યું, અને મકાનની અંદર દાખલ થયા. અંદર એક લાંબી ચાલીમાં થઇને આગળ વધતાં એક મોટા લોખંડના દરવાજા પાસે આવ્યા. તે દરવાજા પછી મી. મેરીવેધરે ઉઘાડ્યો. તેમાં દાખલ થઇને પથરના વળાંક લેતાં પગથીયાંપર થઇને અમે નીચે ઉતરવા લાગ્યા. દાદર પૂરો થયો એટલે બીજા મજબૂત દરવાજા આવ્યો. મી. મેરીવેધરે ફાનસ સળગાવ્યું. તેના ઉજાસથી એ દરવાજા ખોલ્યો. પુનઃ સાંકડી નવેળી જેવી ચાલ આવી. તેમાં થોડેક આગળ જતાં ત્રીજા દરવાજા આવ્યો. એ દરવાજા ખૂલ્યો એટલે એક ભોંયરામાં અમે દાખલ થયા. એ ભોંયરામાં ચોતરફ મોટી મોટી પેટીઓ અને તીજેરીઓ પડેલી હતી.

હોમ્સે બતી પોતાના હાથમાં ધરીને ઉંચી કરી અને ઉપર ચારે બાબુએ નિરીક્ષણ કરતાં કહ્યું: “ ઉપરની બાબુઓથી તો કાંઈ પણ માણસ આ ભોંયરામાં પ્રવેશી શકે તેમ લાગતું નથી. ”

“ નાહ, તેમ જ નીચેથી પણ કાંઈને આવવાનો લાગ મળે તેવું નથી. ” મી. મેરીવેધરે જણાવ્યું અને તેણે જમીન ઉપર પાથ-

રેલી લાદીપર લાકડી ઠાકવા માંડી. પરંતુ લાકડી ઠાકવાને લીધે થતા અવાજથી તે ચમકી જઈને બોલ્યો: “ અરે! આ શું! અહીં તો બધું પોણું દેખાય છે ! ”

“ મી. મેરીવેધર! એમ મોટેથી જૂમ ન પાડો ! ” હોમ્સે સત્તાત્મક રીતે કહ્યું: “ તમારા અવાજથી આપણા શ્રમ નિરર્થક બની જશે અને જેવા આવ્યા તેવા જ આપણે પાછા જવું પડશે. તમે આ તીબેરી કે મોટી પેટીની ઉપર શાંતિપૂર્વક બેસી રહો, અને હું જે કાંઈ કરું તે મૂંગા મૂંગા બોલ્યા કરો. ”

ઉદાસિન સ્વભાવવાળો મી. મેરીવેધર એક પેટી ઉપર બેસી ગયો. એ વખતે તેનું મન ચિંતાતુર બની ગયું હતું. હોમ્સે જમીન ઉપર બેસી જઈને ખત્તી તથા સફમદર્શક યંત્રની સહાયતાથી જમીન ઉપર પાથરેલી લાદીઓ વચ્ચેની તડોનું પારિક નિરીક્ષણ કરવા માંડ્યું. એ તપાસ કરવામાં માત્ર થોડીક સેકન્ડો જ લાગી. પરંતુ તેટલા-થીયે તેને સંતોષ થયો હોય તેમ જણાયું. કેમકે તે તુરત બેઠો થઈ ગયો અને સફમદર્શક યંત્રને તેણે પોતાના ગળવામાં મૂકી દીધો.

“ હજી એકાદ કલાકની વાર લાગશે ખરી. ” તે બોલ્યો : “ કેમકે મી. જેનેઝ વિલસન પૂર્ણ નિદ્રાવશ બની ન જાય ત્યાંસુધી એ લોકો આ સાહસ જેડવાનું પસંદ કરશે નહિ. પરંતુ તે પછી એ લોકો એક મીનિટ પણ ગૂમાવ્યા સિવાય આ કાર્ય પૂર્ણ કરી નાખશે. કેમકે જેમ જલ્દીથી કામ ખસાસ થાય તેમ તેમને નહારી જવાનો પૂરતો સમય મળે. ડોક્ટર ! તમે સમજી તો સમજા હશે જ કે આપણે અત્યારે લંડનની એક પ્રખ્યાત બેંકની આ બાગમાં આવેલી શાખાઓદિસના એક ભોંયરામાં બેઠા છીએ. મી. મેરીવેધર એ આ બેંકના ડિરેક્ટરોના ચેરમેન છે. આ સમયે લંડનના સહાસિક

અને પ્રખ્યાત ધાડપાડુઓ આ ભોંયરામાં ખાતર પાડવાનું એખમ જેડવાનું સાહસ કરવાને શા કારણથી લલચાયા છે તે તમને મી. મેરી-વેધર જણાવી શકશે.”

“અમારા ફ્રાન્સના સુવર્ણને મેળવવાને માટે.” ડીરેક્ટરે ધીમા સ્વરે કહ્યું: “અમને ચેતવણી પણ મળી હતી કે એ સુવર્ણને ઉચા-પત કરી જવાના પ્રયત્નો કરવામાં આવશે.”

“ફ્રાન્સનું સુવર્ણ ! એનો અર્થ શા ?” મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“હાજી, ફ્રાન્સનું સુવર્ણ ! એનો અર્થ સાત એટલો જ કે બેએક માસ પહેલાં અમને અમારી આર્થિક સ્થિતિને મજબૂત બનાવવાની જરૂર લાગી હતી. એટલે અમે ફ્રાન્સની બેંક પાસેથી તે કારણને માટે ત્રીણ હજાર નેપોલીયન (ફ્રાન્સનું સોનાનું ચલણ.) ઉછીના લીધા હતા. એ નેપોલીયનનો ઉપયોગ કરવાની અમને તક મળી નથી. તે સુવર્ણ આ ભોંયરામાં રાખવામાં આવેલું છે એમ જોડાના કમકાજની સાથે સંપર્ષ થરાવતા થણા માણસોના જણવામાં છે. જે પેટીની ઉપર હું બેઠેલો છું તે પેટીમાં જ બે હજાર સોનાના સીકા બરેલા છે. એક શાખા ઓફિસમાં જેટલી રોકડ સાધારણ રીતે રાખવાનો અમારો નિયમ છે તે કરતાં આ શાખા ઓફિસમાંની અમારી રોકડ રકમ થણી જ મોટી છે; અને ડીરેક્ટરને પણ એ ખાખતને માટે ચિંતા થવા લાગી છે.”

“સેમની એ ચિંતા કાંઈ ખોટી નથી.” હોમ્સ બોલ્યો: “વાર, હવે આપણે અહીં શું કરવાનું છે તે નક્કી કરી મૂકીએ. હું ધાઈ છું કે હવે કોઈ કુલાકની અંદર ઘટસ્ફોટ થઇ જશે. તે દરમિયાન મી. મેરીવેધર ! આ કામસ ઉપર આપણે ટકીલું ચલાવી દઇશું.”

“એટલે થણી આપણે અંધારામાં બેસવું, એમ તમારું કહેવું છે ?”

“ હાજી, એટલો સમય અંધકારમાં જ પસાર કરવો પડશે. હું મારી સાથે ગંજીપો લેતો આવ્યો છું. મેં ધાર્યું હતું કે આપણે ચાર જથ્થા હોવાથી ગંજીપાનો દાવ ખેંચી શકીશું. એટલે પછી તમને કંઈ ખર્ચમાં આવશે નહિ જઈ શકવાને માટે જે નિરાશા ઉપજી છે તે દૂર થઈ જશે. પરંતુ દુશ્મનોની તૈયારી એવા પ્રકારની મારા જેવામાં આવો છે કે અહીં જતીનો પ્રકાશ રહેવા દેવા તે સહામતી બરેલું નથી. હવે આપણે કયે સ્થળે અને કેવી રીતે બરાઈ રહેવું તે નક્કી કરીએ. એ લોકો સહાસિક અને હિંમતખાજ છે. કદાચ લાગ કાવે તો આપણું ખૂન કરવાને ચૂકે તેવા નથી. એટલે જો આપણે સાવધ ન રહીએ તો તેમને પકડવામાં આપણને સફળતા મળે, પરંતુ આપણા ચારમાંથી એક-બેને થોડી ઘણી ઇજા થયા સિવાય રહે નહિ. હું આ પેટીની પાછળ બોમ્બો રહીશ અને તમે ત્રણે બીજી પેટીઓની પાછળ બોમ્બો રહેા. પછી જ્યારે એ લોકો અહીં આવે એટલે હું જતી ઉપરનું ઢાંકણ ખોલી નાખીશ. જતીનો પ્રકાશ તેમના ઉપર પડે કે અપળતાથી તમારે આવીને તેમને ઘેરી લેવા. ” હોમ્સે કહ્યું.

હું એક પેટીની પાછળ બોમ્બો રહ્યો. મારા તમંચાનો ઘોડો ચક્રવીને મેં તે પેટીના ઉપર તૈયાર રાખ્યો. હોમ્સે જતીનું ઢાંકણ ટીપું એટલે બોમ્બરામાં તદ્દન અંધકાર ફેલાઈ રહ્યો. અહા! એવો અંધકાર-એવી અવસ્થાનો અગાઉ મને કદી પણ અનુભવ મળ્યો ન હતો. જતીમાંથી નિકળતા ધૂમ્રકાંતી તીવ્ર વાસ અમને આવતી હતી. એ ઉપરથી સમજી શકાતું હતું કે જરૂર પડે ત્યારે જતીના પ્રકાશથી આ બોમ્બરાના અંધકારનો નાશ કરવાની હોમ્સની તૈયારી જ હતી. અંધકારમાં મૂંગા મૂંગા ખેસી રહેવાથી તથા એ બોમ્બરામાંની શિતળતાને લીધે મારા ગાત્ર શિતળ બની ગયાં હતાં.

“જે લોકોને જાણી ગયા હોય તે માટે માત્ર એક જ રસ્તો છે.” હોમ્સ બોલ્યો: “જે લોકો સિકમ-કોમ્પર્સમાં આવેલા જેનેક વિલસનના મકાનમાં થઈને જ બહાર જઈ શકે તેમ છે, પરંતુ મી. જેન્સ ! મને આશા છે કે તમે મારી સૂચનાને બરાબર અમલમાં મૂકી રહી રહો.”

“હા, સાહેબ ! જે મકાનના બાજુની સામે જ એક હન્સ-પેક્ટર અને બે કોન્ટેનરોને મેં સંખ્યા છે.” જેન્સે જવાબ આપ્યો.

“ત્યારે હવે ચિંતા નથી એ લોકોને જાણવાના તમામ દર બંધ થઈ ગયા છે હવે આપણે માત્ર તેમની મૌનપદ્ધતિ શકે જોવાની રહી.”

અરો ! એ વખતે સુમય હતો. ધીમે પસાર થતો હતો. મારી નોંધપોથી ઉપરથી હું જોઈ શકું છું કે માત્ર એક કલાક અને પંદર મિનિટ સુધી જ એવી સ્થિતિમાં અમારે રહેવું પડ્યું હતું. પરંતુ એ રખતે તો મને એમ જ લાગ્યું હતું કે રાત્રી પસાર થઈ ગઈ છે અને પ્રાતઃકાળ થવાની તૈયારી છે ! હું જે સ્થિતિમાં જોતો હતો તેને તે સ્થિતિમાં કરી પણ ફેરફાર કર્યા સિવાય ઉભો રહ્યો. કેમકે મને કમ લાગતો હતો કે મદાય મારી હોલચાલ દુશ્મનોના જાણવામાં આવી જશે તો તેઓ ચેતી જશે. એથ માફ અંગ અક-મ્મય ગયું અને હું બિલકુલ કંટાળી ગયો. એ સ્થળે પથરાયેલી નિ-સ્તબ્ધતામાં હું આશા સાથીદારોના આસોચવાસ અવશ્ય કરી શકતો હતો એટલું જ માત્ર નહિ, પરંતુ કદાવર જેન્સના નમોસ્તોત્રમાંથી જોઈતી નિઃશ્વસ અને એકવડીયા શરીરવાળા બેઠના ધીરકંઠ-રના ધીમા આસોચવાસ વચ્ચેનો ભેદ પણ મને સ્પષ્ટપણે જણાઈ

આવતો હતો. હું એવી રીતે બેસો હતો કે, પેટી ઉપરથી જામણી બાજુની જમીનમાં મારી દાખી હતી. એ પ્રમાણે કેટલાક સમય પછીર થવા બાદ જમીનમાંથી આવતા પ્રકાશના કિરણો મારી દાખીએ પડ્યા.

પહેલાં તો જમીન ઉપર અગ્નિનો એક ન્હાનો તણખો પડ્યો. હોમ અને તે અંધારમાં ચળકતો હોય તેવું દેખાયું. પરંતુ, પછી ધીમે ધીમે લાદીની તડમાંથી બહાર આવવા લાગ્યો અને છેવટે એક પીળી રેખાના આકારમાં દેખાવા લાગ્યો. પછી જમીનમાં બિલકુલ જવાબ સિવાય થોડાક માર્ગ થયો અને નીચેથી એક મનુષ્યનો હસ્ત ઉપર આવ્યો. એ હર નાજુક, ગૌરવર્ણીય અને એક સીના હસ્ત-જેવો હતો. તે નીચેથી આવતા પ્રકાશની વચ્ચે દાખીગાયર થતો હતો. એ હસ્ત એક-બે મીનિટ પર્યંત બહાર દેખાયા રહ્યો. પરંતુ પુનઃ નિચે ધાસ્યો ગયો અને અદૃશ્ય થઇ ગયો. પુનઃ બેવિંશતી તકન અંધકાર બાપી ગયો. માત્ર પત્થરો વચ્ચેની તડમાંથી કીણા પ્રકાશ આવતો હતો.

તદપિ એક ક્ષણ પછી મોટા અવાજની સાથે જમીન ઉપરનો પત્થર એક બાજુએ ઉઠી પડ્યો અને જમીનની અંદર એક ચોરસ ખાડો પડી ગયો. તેની અંદરથી આવતો પ્રકાશ નીચે ફાનસ દેવાની પ્રતીતિ આપતો હતો. એ ખાડામાંથી એક મનુષ્યનું ડોકું બહાર નિકળ્યું. માથાસના ઝેડો ઉપર દાદીમૂછ ન હતી. તેનો મહેરો એક ઉમતા જુવાનીવાના જેવો લાગતો હતો. તે મહેરો ચોતાસી સમય વેધક દાખીએ જોતા હતો. એક પણ પછી બે દાખ બે બાજુએ ટેકાવીને તે ઉપર ફૂદી આવ્યો. બાજુ જ મળે તે એ ખાડાની સાથે બેસી રહ્યો અને તેને સાથીદાર પણ તેની પાછળ ઉપર પડી આવ્યો.

તેના કાચીદારનો દેખાવ મથુ તેના જોવો જ હતો. દરક માત્ર એટલો હતો કે એ બીજા મંબરના માથાના વાળ તદ્દન લાલ રંગના હતા.

“અહીં તો બહુ સારું લાગે છે.” લાલ રંગના વાળવાળાએ બીજા મનુષ્યને કહ્યું: “તમે કાચીઓ અને ટાંકણું તમારી સાથે લાવ્યા હો ! અમર્યા ! ન્હાસો-ન્હાસો ! હું અહીં જોઈ બહુશ, પણ તમે પસાર થઈ જાઓ.”

શરલોક હોમ્સે ચિકારી ફૂતરાના જેવી ઝડપ મારીને પ્રવૃત્તિ સજ્જો બોલનારનો કાલર પકડ્યો. બીજો માણસ ખાડામાં ફાળી ન્હાસી જતા લાગ્યો. પરંતુ જોડે-સ પણ ખેસી રહ્યો ન હતો. તેણે એ ન્હાસતા મનુષ્યની પાછળ દોડીને તેનો કાલ પકડ્યો. એ વખતે કપડું ચીનાતું હોય એવો અવાજ મારા સંબંધવામાં આવ્યો. દીવાના પ્રકાશના જેને હોમ્સે પકડ્યો હતો તેના હાથમાં એક તમચો જેવામાં આવ્યો તે તમચાનો હોમ્સની સામે બહાર ફરવા જતો હતો, પરંતુ હોમ્સે પોતાના હાથમાંની પિસ્તોલની નળીના ફટકા જોરથી તે માણસના તમચાવાળા હાથ ઉપર લગાવ્યો. એટલે તમચો નીચે જમીન ઉપર પડી ગયો.

“એ બહુ નકમું છે, જોડેન કહે !” હોમ્સે કટાક્ષપૂર્વક કહ્યું: “હવે તમારે માટે એક પણ માર્ગ રહ્યો નથી.”

“હા, મને પણ એમ જ લાગે છે.” કહેલો સંપૂર્ણ શાંતિ અને ખેડકારીના લાવપૂર્વક કહ્યું: “પણ એટલો મને સંતોષ છે કે મારે હોસ્ત નિર્લિપ્તને પસાર થઈ શક્યો છે. જે કે એના કાલથી મને તમારા હાથમાં રહી ગયો છે.”

“પણ એના આગમનની શરૂઆત જેથી જેથી વિલંબના દાર

પાસે ત્રણ માણસો બેઠા છે. ” શેરલોક હોમ્સે જહોન કલેની જૂલ બાંધી.

“ અહો ! અહો ! તમે કશું પણ અધરું રાખ્યું નથી. તમારી ચતુરાઈ અને ચાલાકીને માટે મારે તમને મુખારકબાદી બાપવી જોઈએ. ”

“ અને હું તમને પણ મુખારકબાદી આપું છું. ” હોમ્સે કહ્યું : “ હું કબૂલ કરું છું કે લાલ માથાનું મંડળ પેદા કરવાની તમારી કલ્પના તદ્દન નવીન અને અત્યંત અસરકારક હતી. ”

“ હું તારા વખતમાં જ તારા દોસ્તને પુનઃ મળી શકીશ. ” જોન્સ બોલ્યો : “ તારા હાથ ઉંચા કર એટલે હું તને બંગડીઓ પહેરાવી દઉં. ”

“ મહેરબાની કરીને તમે તમારા ગંદા હાથનો સ્પર્શ કરશો નહિ. ” કલેના હાથમાં હાથકડી પડતાં તે બોલી ઉઠ્યો : “ તમે કદાચ નહિ જાણતા હો કે હું રાજવીશી કુટુંબમાંથી ઉતરી આવ્યો છું. માટે મને ટુંકારો નહિ કરતાં જ્યારે કાંઈ પણ કહેવું હોય ત્યારે ‘ નામદાર ’ અને ‘ સાહેબ, ’ એ માનવાચક શબ્દોથી સંબોધવો. ”

“ બહુ સારું ! ” જોન્સ તિરસ્કારચુકત હાસ્ય કરતો બોલ્યો : “ વારું સાહેબ ! આપ નામદાર મહેરબાની કરીને ઉપર પધારો. એટલે આપ નામદારને ગાડીમાં બેસાડીને પોલિસ-સ્ટેશન લઈ જઈએ. ”

“ હવે ઠીક બોલ્યા. ” જહોન કહે શાંતપણે બોલ્યો. તે અમને ત્રણે જણાને સહેજ મરતક નીચું કરીને નમ્યો અને જોન્સની સાથે સાથે બેઠકારીપૂર્વક પરંતુ શાંતિથી આગળ ચાલવા લાગ્યો.

અમે પણ એ જે જણાની પાછળ પાછળ બોંયરામાંથી બહાર નિકળ્યા. તે વખતે બેંકનો ડીરેક્ટર મેરીનેજર જે અભારસુધી શાંતિ-પૂર્વક બધું જોયા કરતો હતો તે બેંકને મી. હોમ્સ ! ખરેખર આજે તમે બેંકને આકૃતમાંથી બચાવી લીધી છે. બેંક તમારી એ અવર્ણનીય સેવાને માટે તમારો કેવી રીતે આભાર માનવો અથવા તેનો શો બદલો આપવો, તે હું સમજી શકતો નથી. સાહેબ ! આવી રીતે અમારા બોંયરામાં ખાતર પાડવામાં આવશે એવી તો મને કદપના પણ ન હતી. પરંતુ તમે ચાલાકીથી એ ભયંકર બદ-માશાની હીલચાલને જાણી લીધી તથા ખરેખર સમયે જ તેમને તેમના યત્નમાં નિષ્ફળ બનાવીને આખાદ જકડી લીધા છે. તમારી જગ્યાએ પોલિસ ખાતાનો ખીજો ડિટેક્ટિવ હોત તો હું નથી ધારતો કે તેને આટલી ફતેહ મળી શકત. ”

“ મારે મી. જોહન કહેની સાથે મારો પોતાનો ખાનગી હીસાબ પણ પતવવાનો હતો જ. ” હોમ્સે કહ્યું : “ અલબત્ત આ કામમાં મને થોડુંક ખર્ચ થયું છે ખરું, હું આશા રાખું છું બેંક એટલી રકમ મને આપવામાં આના કાની નહિ કરે. બાકી મને આ કેસમાં મજેદા અપૂર્વ અનુભવથી, ‘ લાલ માથાના મંડળ ’ નો રસાત્મક અને ચમત્કારપૂર્ણ વૃતાન્ત શ્રવણ કરવાથી અને મી. જોહન કહેની સ્વતંત્રતાને નષ્ટ કરવાથી આ કેસમાં મને પહેલા શ્રમનો પૂરતો બદલો મળી ગયો છે. એટલે હવે બેંક મને વિશેષ બદલો આપવાનો વિચાર કરવાની જરૂર નથી. ”

* * * * *

ખીજો દિવસે સહવારે હોમ્સના દિવાનખાનામાં તે તથા હું નાસ્તો કરતા બેઠા હતા તે વખતે હોમ્સે મને કહ્યું : “ વોટ્સન !

આ કેસના સંબંધમાં કેટલોક ખુલાસો હું કરવા માગું છું. પહેલું તો એ કે લાલ માયાના મંડળની જાહેર ખખર આપવામાં અને જેમેઝ વિલસનની પાસે રહેવારના દશથી બપોરના એ વાગ્યા સુધી 'એનસાર્થકોમ્પીડીઆ' ની નકલ કરાવવામાં એ લોકોનો હતો વિલસનને પોતાના મકાનમાંથી હુએશા અમુક વખત સુધી દૂર રાખવાનો હતો. એ તો સરસપણે સમજી શકાય તેવું હતું. અલગત એ પાર પડવાને માટે તેમણે કરેલા પ્રસ્તુત યોજના વિચિત્ર હતી ખરી, પરંતુ એના કરતાં વધારે સારી યોજના બાગ્યે જ સૂચવી શકાશે. પોતાના સાથીના માયાના વાળ લાલ હોવાથી તેમ જ વિલસનના વાળ પણ લાલ હોવાથી લાલ માયાના મંડળની કલ્પના જાહેર કલેના મનમાં ઉદ્ભવી હશે: અને જેમણે હજારો પાઉંડ મેળવવાની આશાથી આ યોજના કરી હતી તેઓ અઠવાડિયાના ચાર પાઉંડનો ભોગ આપવાને તૈયાર થાય એમાં પણ નવાઈ જેવું નથી. એમણે જાહેરખખર આપી, એક બદમાશ ઓફિસનો મેનેજર બની ગયો અને બીજા બદમાશે વિલસનને ઉમેદવાર કરવાને ઉશ્કેર્યો અને રવિવાર સિવાયના અઠવાડિયાના છયે દિવસોએ જેમેઝ વિલસનને રહવાના ચાર ફ્લાક પોતાના મકાનથી દૂર રાખવાના કાર્યમાં એ બંને જણા સફળતા મેળવી શક્યા. તેનો મદદનીશ અર્ધા પગારે રહેવાને ખુશ હતો એવું મેં સાંભળ્યું ત્યારથી જ હું સમજી ગયો હતો કે તે નોટરી મેળવવામાં તેનો ખાસ ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ." "પરંતુ તે ઉદ્દેશ શો હતો, એ તમે કેવી રીતે જાણી શક્યા?" મેં પૂછ્યું.

"જો એ મકાનમાં કોઈ સ્ત્રી હોત તો મારા મનમાં એવી શંકા આવત કે એ મદદનીશનો ઉદ્દેશ એ સ્ત્રીને ફસાવવાનો હોવો

જોઈએ. પરંતુ વિલસન વિધુર હોવાથી એ પ્રશ્ન રહ્યો ન જ હતો.
 વળી વિલસનનો ધંધો પણ સાધારણ પ્રકારનો હતો. તેની દુકાનમાં
 એટલી બધી હામતનો માલ ન હતો કે જેને દેખાવી જવાને માટે
 આ લોકોને આટલી મોટી તૈયારી કરવી પડે અને આટલા મોટા
 ખર્ચમાં ઉતરવું પડે ત્યારે એ મહાન સિવાય કાંઈ બીજો સ્થળ
 ખાતર પાડવાનું હોવું જોઈએ એવો તર્ક મને થયો. પણ તો પછી
 જોજેઠ વિલસનને તેના મહાનથી રાજ અમુક ક્ષણો સુધી દર રાજ-
 વાનું કારણ શું ? એ જ વખતે મને તેના મદદનીશનો ફોટોગ્રાફ લે-
 વાને શોખ અને એ ફોટોગ્રાફને ધીવા વગેરેના કામ માટે અમુક
 સમય વિલસનના મહાનના બોયરામાં પસાર કરવાની તેની યુક્તિનો
 ખ્યાલ આવ્યો. બોયર, હો કે ! બસ મારા તરફની સાંકળની
 તૂટક કડીઓ એ જ વખતે સંધાઈ ગઈ. હું સમજી ગયો કે એ બો-
 યરા વાટે તેની પાછળના મહાનમાં પ્રવેશવાનો ઈરાદો હોવો જોઈએ.
 તે પછી વિલસનનો મદદનીશ રૂબાયમાં કેવો છે એની મેં તપાસ
 કરી. હું જોઈ શક્યો કે મારે હાંડનના એક ભખંડર બહમાશની સાથે
 કામ પાડવાનું છે. તે રાજ બોયરામાં ત્રણ ચાર કલાક રહીને શું
 કામ કરતો હશે ? તુરત મને વિચાર ગાળ્યો કે તે જમીનની નીચે
 રહેલો બનાવતો હોવો જોઈએ. એથી જ જ્યારે ગઈ કાલે બપોરે
 આપણે વિલસનના મહાને ગયા ત્યારે મેં તેના દ્વાર પાસે ભાકડી
 બે-ત્રણ વખત ઠપકારી હતી. હું એમ જણાવવા માગતો હતો કે
 મહાનના પ્રવેશદ્વારવાળા ભાગમાં તો નીચે પોલાણ નથી ને ! મારી
 ખાત્રો થયું કે એ ભાવ પોત્રો નથી, એટલે મહાનની સામી બાજુના
 કાંઈ પણ સ્થળ ઉપર તેમની તરાપ નથી એટલું હું જણી શક્યો.
 પછી મેં બારણાની સાંકળ ખખખાવી. એટલે મેં આશા રાખી હતી

તે પ્રભાણે એ મદદનીશો બારણું ઉઘાડ્યું. એ માણસને હું નામથી ઓળખતો હતો. પરંતુ મેં તેને કહી પણ મારી નજરે જોયો ન હતો. એટલે તેનો ચહેરો જોવા ને મેં દંકાર કરી નહિ. પરંતુ તેના પાટલુનનું બારિક નિરીક્ષણ કરી જોયું. કાચ તમારા જોવામાં આવ્યું પણ હશે કે તેનું પાટલુન ચોળાઈ ગયેલું હતું તથા પાટલુન ઉપર માટીના ડાબ હતા. જાસ, એટલું મારે માટે પૂરતું હતું બોયરામાં ખોદવાનું કંદામ કરતાં જમીનપર ખેસવાને લીધે પાટલુન ચોળાઈ ગયેલું હોવું જોઈએ અને ખોદેલી ભેજવાળી માટીના રાખા પડેલા હોવા નોંધ્યો, એવી મેં કલ્પના કરી. વળી તેના દેખાવ ઉપરથી હું એવું પણ અનુમાન કરી શક્યો કે તે જરોન કસેજ હોવો જોઈએ. હવે કયા મકાન ઉપર તેની નજર છે એ બાબત તપાસ કરવાની રહી. તેની પાછળના રસ્તાપર આપણે ગયા. ત્યાં જઈને જોખેઝ વિલસનની પાછળ આવેલાં મકાનોનું મેં નિરીક્ષણ કરી જોયું, તો મને માલુમ પડ્યું કે બરોબર તેની પાછળ આવેલા મકાનમાં લંડનની 'સીટી અને સર્પર્વન બેંક'ની શાખા ઓફીસ આવેલી છે. અર્થાત્ એ બેંકની રોકડ ઉચ્ચાપત કરવાનો તેમનો ઇરાદો હોવો જોઈએ અને તે બેંકમાં મોટી કીમતની રોકડ હોવી જોઈએ એવું મેં અનુમાન કર્યું. તમે મારાથી છૂટા પડ્યા બાદ મેં રોકેટલેન્ડ યાર્ડ પોલિસ રેજન્ટની તથા એ બેંકના ડીરેક્ટરોના ચેરમેનની મુલાકાત લીધી. તેનું પરિણામ કેવું આવ્યું એ તો તમે જાણો જ છો: "

" પણ એ લોકો ગઈ કાલે રાત્રીએ જ બેંકમાંની રોકડ ઉચ્ચાપત કરવાનો યત્ન કરશે એવું તમે શા આધારે ચોક્કસપણે માની લેધું? " મેં પ્રશ્ન કર્યો.

" એ લોકોએ લાલ માથાના મંડળની ઓફિસ ગઈ કાલે

રહવારે બંધ કરી દીધી, તેપરથી સિદ્ધ થઈ શકતું હતું કે હવે તેમનું મી. જેએઝ વિલસનને તેના પોતાના મકાનમાંથી દરરોજના અમુક કલાકો સુધી ગેરહાજર રાખવાની જરૂર ન હતી. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો એ મકાન તથા બેઠકના ભોંયરાઓ વચ્ચેના માર્ગ કરવાનું કામ તેમણે પૂર્ણ કરીધું હતું. વળી ભોંયરાની નીચે પોલાણો હોવાની કામને ચાંકા જવાથી પોતાની યોજના ખૂલ્લી થવાને તેમ જ બેઠકના ભોંયરા માંહેની રોકડ રકમ તે રૂબરૂથી બીજે ઠેકાણે લઈ જવામાં આવે એવો તેમને સ્વાભાવિક રીતેજ વિચાર થવો જોઈએ. એથી જેમ અને તેમ જલ્દીથી પોતાનો ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવાને તેઓ દબાઈ એ દેખીતું છે. તે કામને માટે બીજા બધા દિવસો કરતાં શનિવાર તેમને માટે વધારે અનુકુળ હતો. કેમકે સ્વિવારે તો બેંક બંધ હોય. એટલે સોમવારે બેંક ઉઘડે તે વખતે કદાચ તેમાંની રકમ ઉત્થાપત થઈ ગયાનું જાહેર થાય. તે દરમિયાન તેમને પસાર થઈ જવાનું સુગમ પડે. આ બધાં કારણોને લીધે ગઈ કાલે શનિવારે રાત્રે જ તેઓ બેંકમાં ખાતર પાડવાનો યત્ન કરશે એવી મેં કલ્પના કરી લીધી. ”

“ તમારી કલ્પના આબાદ ખરી પડી. ” મેં પ્રશંસાત્મક ભાવપૂર્વક કહ્યું: “ તમારા આ કેસની સાંકળી ધણી લાંબી હોવા છતાં તેની દરેકદરેક કડી તમે ખરોખર બંધબેસતી રીતે જોડવી શક્યા છો. એમાં તો શક નથી જ. ”

“ એથી બીજું કંઈ નહિ તોયે મારા મગજની ગ્લામિ તો તેટલા સમયપર્યંત દૂર થઈ. ” તે બોલ્યો. પરંતુ અભારે તેના મહેરા ઉપરની મકુલતા દૂર થઈ ગઈ હતી. તેણે એકાદ બે શબ્દો પછી કહ્યું: “ પરંતુ હવે એ ગ્લામિ પુનઃ મારા ઉપર સામ્રાજ્ય

મેળવવા લાગી છે. મારું જીવન ખીજા સામાન્ય મનુષ્યોના જેવી રિચતિમાં પસાર ન થાય એ જ મારો ઉદ્દેશ અને તેને માટે જ મારો પ્રયત્ન છે. તેમાં આવા કેસો મને સારી રીતે મદદગાર થઈ પડે છે. ”

“ એટલું જ નહિ પરંતુ તમારા એ પ્રયત્નથી તમે મનુષ્ય જાતિ ઉપર આવી પડતી આવા પ્રકારની આકસ્મિક આફતોને અમુક અંશે દૂર કરી શકો છો. ” મે કહ્યું.

તે પ્રોત્સાહો: “ એ કદાચ ખરું હશે. પરંતુ સત્ય વાત તો એ છે કે હું મારા શોખને પૂર્ણ કરવાને મથું છું. શિકારી મનુષ્યો પોતાના શોખની તૃપ્તિને અર્થે સિંહ, વાઘ, રીંછ, આદિ હિંસક પશુ-ઓનો નાશ કરવાનો યત્ન આરંભે, એથી જનસમાજને અમુક અંશે લાભ થાય ખરા, પરંતુ તેમાં શિકારી મનુષ્યોનો હેતુ ખરા-પકાર કરતાં વિશેષે કરીને પોતાની સ્વાર્થસાધના-પોતાના મનને પ્રસન્ન કરવાનો જ હોય છે એ સમજવું જોઈએ. જગતનો દરેકદરેક ચેતનાવાળો પદાર્થ પોતાના આનંદ અને પોતાના ક્ષાંતિનો જ વિચાર કરે છે: તો પછી હું તે કાણુ માત્ર ? ”

ગૂમ થયેલો પ્રિયતમ !

એકવાર અમે જે જણા એકરસદ્રુટમાં આવેલા શેરલોક હોમ્સના મકાનના દિવાનખાનામાં બેઠા હતા તે વખતે હોમ્સ બોલ્યોઃ “ડોક્ટર ! મનુષ્યો જે કાંઈ નૂતન પ્રકારની અને અત્યાર સુધીમાં નહિ જણાયેલી રોધો કરે છે તેના કરતાં પણ મનુષ્યજીવનનો વ્યવહાર અગ્નાત, ગંડા અને બેદ બરેલો હોય છે. ખરેખરી રીતે જન્મતમાં હમેશાં બનતા સામાન્ય પ્રકારના બનાવોની પણ આપણને કલ્પના આવી શકતી નથી. જો આપણે બંને જણા આ ભારી વાટે પક્ષીની માફક ગીડીને આકાશ માગેં મમન કરીએ અને આ વિરતૂત કહેર ઉપર એક ચક્કર લગાવીએ તથા ઉંચાં છાપરાંનાં નળીયાં ખસેડીને અંદર ડોકીયું કરીએ તો ત્યાં ચાલતા બનાવોનું નિરીક્ષણ કરવાથી મારા કથનની પ્રતિતી થઇ શકશે. કાંઈ સ્થળે કાશ્થાનો રચાતા હશે, કોઇ ધરમાં પતિપત્ની વચ્ચે કલહ જામેલા હશે, કોઇક ઠેકાણે વળી બીજા જ પ્રકારની ક્રિયા ચાલી રહી હશે, એમ જુદે જુદે સમયે બિન્ન બિન્ન પ્રકારનાં દશ્યો આપણી નજરે પડવાનાં. તે એવાં દશ્યો કે જેની આપણને કલ્પના પણ ન હોય.”

“પણ મને એ ખાતતની ખાત્રી થઇ શકતી નથી.” મેં કહ્યુંઃ “રાજ વર્તમાનપત્રોમાં જે ગુન્હાના કેસો પ્રકાશમાં આવે છે તે સાધારણ રીતે નિયમ તરીકે હલકા પ્રકારના અને સ્પષ્ટ જ હોય છે. પોલિસના રિપોર્ટમાં તે ગુન્હાઓની ક્રીણામાં ક્રીણી વિગતો સંપૂર્ણપણે નોંધાયેલી હોય છે. પરંતુ એ બધી વિગતો અકલ્પનીય કે આશ્ચર્યજનક હોતી નથી.”

“ તમારી એ વાત ખરી છે. પરંતુ ગુન્હાઓના ગૂઢ રહસ્યને શોધી કાઢવાને માટે એક ખાસ પ્રકારના જીવ અને નિર્ણયશક્તિની જરૂર છે. ” શેરલોક હોમ્સે જણાવ્યું: “ એ બાબતની પોલીસ-રિપોર્ટોમાં ખામી જણાય છે. એ લોકો ગુન્હાઓની સહ વિગતોને રજુ કરવાને બદલે જેટલી વિગતોથી માણસદ્રેટના મનનું સમાધાન થઈ શકે તેટલી જ વિગતો માત્ર રજુ કરવાની કાળજી કરે છે, જ્યારે એક ખારિક નિરીક્ષણ કરનારને તો એ ગુન્હાઓની વિગતોમાં કાંઈક છીડું જ રહસ્ય સમાવેશું માલૂમ પડે છે. તમે એટલું ખાતરીથી માનજો કે જે ઉપલક્ષ દૃષ્ટિએ સામાન્ય પ્રકારનું દેખાય છે તે જ વિશેષ છીડું રહસ્યમય અને આશ્ચર્યજનક હોય છે. ”

એં હસીને ડોકું ધાબ્યું અને કહ્યું: “ હું સમજું છું કે એવા પ્રકારનો વિચાર તમને આવવો જોઈએ દુનિયાના ત્રણ મોટા ખુડામાં તદ્દન ગુંચવાઈ ગયેલા મનુષ્યોને સલાહ આપનાર અને મદદ કરનાર એક ખાનગી ડોક્ટરિટ વતી કે તમે વિચિત્ર પ્રકારના અને જેની કલ્પના પણ ન આવી શકે એવા પ્રકારના પ્રસંગો જોયા, જાણ્યા અને અનુભવ્યા હશે, પરંતુ અહીં તો પ્રકાર જુદો જ છે. ” જમીન ઉપરથી તે રોજ રહવારે પ્રગટ થયેલું એક વર્તમાનપત્ર ઉપાડીને એં કહ્યું: “ આપણે આપણી ચર્ચાનું બ્યાવહારિક દૃષ્ટિએ પરીક્ષણ કરી જોઈએ. આ પત્રમાં એક કેસના વિગત આપણમાં આવી છે. તેનું મથાળું એવું કર્યું છે કે ‘ ધણીયાણી તરફ નિર્દય વર્તન અભાવનારો ધણા. ’ તેની નીચે ભગભગ અર્ધા કાલમ જેટલું લખાયું છે. પરંતુ તે વાંચ્યા સિવાય પણ હું કહી શકું છું કે એ કેસની વિગતો રોજ ખનતા ખનાવોના જેવી જ હોવી જોઈએ. અલખત આ ધણીનો બીજી સ્ત્રી ઉપર પ્રેમ લાગ્યો હશે, તે ખૂબ દારૂ પિતો હશે, પોતાની

સ્ત્રીને મારતો હશે, એકાદ વાર વધુ મારથી સ્ત્રીના શરીર ઉપર શોળ પડ્યા હશે, તે સ્ત્રીની બહેને ક્રિંવા તેઓ મકાનમાં રહેતા હશે તે મકાનની માલિકાએ એ સ્ત્રીનો પક્ષ પકડ્યો હશે, અને એ બધાને પરિણામે એ ઝગડો ફાટી ચલ્યો હશે. એમાં આશ્ચર્યજનક શું છે ? હું નથી ધારતો કે એક બુદ્ધિમાન લેખક પણ તેના કરતા બીજું કંઈ નવીન લખી શકે.

હોમ્સે એ પત્ર મારા હાથમાંથી લઈને એ કેસની વિગતો તરફ દષ્ટિ કેંદ્રતા કરી : “ ડોક્ટર ! કમનસિએ તમારા કચનની દલીલમાં આ દષ્ટાંત તમને ટેકા આપી શકે તેમ નથી. આ ડૉક્ટર પતિના છૂટાછેડાનો કેસ છે; અને એ કેસના કેટલાક મુદ્દાઓને સ્પષ્ટ કરવાનું કાર્ય મને સુપ્રત કરવામાં આવેલું હોવાથી તેની મને પૂર્ણપણે માહિતી છે. મી ડૉક્ટર દારૂ તો બિલકુલ પિતો જ ન હતો, કેમકે તે મગપાનના નિષેધક મંડળનો સુસ્ત દિમાયતી અને સલામત છે. વળી કોઈ અન્ય સ્ત્રી સાથે તેને સંબંધ પણ ન હતો. તેની સામે કોર્ટમાં તેની સ્ત્રીએ એવી દુનિયાદ કરી હતી કે ‘ મારો ધણી ગેજ જમતી વેળાએ પોતાના મોંમાં બેસારેલા દાંતના ચોકડાને બહાર કાઢીને મને ચીતરી ચડે તેવી રીતે મારી સામે ફેંકે છે અને બોખા હાતિ બોરો ખાય છે, એ દેખાવ મને તદ્દન અસહ્ય અને અપમાનકારક લાગે છે. માટે તેનાથી મને છેડાછૂટકો મળવો જોઈએ. ’ આ ઉપરથી તમારી ખાત્રી થશે કે એક નવલકથાકારને પણ આવા પ્રકારની કલ્પના બાગ્યે જ આવી શકશે. ડોક્ટર ! તમારા દષ્ટાંતમાં તમે નિષ્ફળ જવાથી તમને ક્ષમા થાય છે, પરંતુ એ ક્ષોભને દૂર કરવાને માટે બીજીની એક ચપટી લ્યો. ”

તેણે એક સોનાની ડાબડી મારી સામે ધરી. તે ડાબડીના

હાંકણા ઉપર એક મોટું નંબ જડેલું હતું. તેની સાદી રહેણીકરણી અને સરસ સ્વભાવ જતાં આવી મૂલ્યવાન અને બાપકાદાર કાળકી તેની પાસે જાંઘને અને આશ્ચર્ય થયું. મેં કહ્યું : “ આવી કાળકી તમે ક્યારથી રાંખતા શિખ્યા ? ”

તે બોલ્યો : “ આપણે બધાં અઠવાડિયાં થયા મળ્યા નથી એ તો હું જૂલાં જ ગયો ! બોલકામીયાના માન્ડ ડમ્બને પેલા બહાર આંખના ફેસમાં જે મદદ મેં કરી હતી તેના બદલામાં તેમણે આ કાળકી મને ભેટ કરી છે. ”

“ અને આ વીંટી ? ” તેની આંખળી ઉપર ચમકતી મૂલ્યવાન વીંટી સામે જાંઘને મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“ એ વીંટી મને હોશમાંડના રાજકુલું તરફથી મળી છે. જો કે એ બાબત બધી જ નાણુક હોવાથી તેને બગતી વિગતો મારાં પરાક્રમેને પુસ્તકોદારા જાહેરમાં ભાવનાર તમારા જેવા એક જાતિ વિશ્વાસુ મિત્રને પણ હું કહી શકતો નથી, એ માટે હું દિલગીર છું. ”

“ વાર, હાલમાં ઠાઈ કેસ તમારા હાથમાં છે ? ” મેં પ્રશ્ન કરી પૂર્વકપૂછ્યું.

“ હા, બગબગ દસ-બાર કેસ છે. પરંતુ તે એકે કેસ સહાય-મય નથી. એ કેસો અમલના છે ખરા, પરંતુ તેમાં ઊંડો ભેદ સમાયેલો નહિ હોવાથી તમને રસ પડે તેમ નથી. અને મારા અનુભવથી જણાયું છે કે ઉપલબ્ધ દૃષ્ટિએ તદ્દન બિનબગલના જણાતા કેસોમાં જ ઊંડું નિરીક્ષણ કરવાની તથા તેનાં કારણોનું પૃથક્કરણ કરવાની જરૂર પડે છે, અને એ કારણથી એવા કેસોની તપાસ સમપ્રધાયક નિવડે છે. જેમ ગુન્દો મોટો તેમ તે પછો ચારો અને કારણ હોય છે, કારણ કે મોટા ગુન્દામાં ગુન્દો કરનારનો દેવ સ્પષ્ટ

અને ખૂણો હોવાથી તેને શોધી કાઢવાનો શ્રમ નથી પડતો. હાલ જે ફેસો મારા હાથમાં છે તેમાં એક આર્સેન્સના ફેસ સિવાય બીજા ફેસોમાં એવું કશું નથી કે જેને શોધી કાઢવામાં મગજને કમવું પડે. આર્સેન્સના ફેસમાં ફેટલીક ગુંચવણો હોયવાની છે ખરી, પરંતુ તે ગુંચવણો પણ સાદા પ્રકારના જ હોવાથી તમાં નવાનતા જેવું લાગે તેમ નથી. પણ મને આશા છે કે થોડીક મીનિટો પહેલાં જ એકાદો રસપ્રદાયક અને રહસ્યમય ફેસ મને સુપ્રત થશે ખરો. કમકે જે હું બૂલતો ન હોઉં તો આ મારા અસીલોમાંનું એક લાગે છે. ”

એ સંજોગોમાંથી વેળાએ તે પોતાની ખૂરસીપરથી ઉઠીને ખારી પાસે જઈને તેના બે પાદાની વચ્ચેથી બહાર નીકળે હતો. હું પણ તેની પાસે ગયો. મેં બહાર રસ્તા તરફ દૃષ્ટિ ફેંકી તો એક ઉંચી સીને સામે બાજુના કુટપાથ ઉપર બેઠેલી જાણ. તેણે ગળાનું કંડીથી રક્ષણ કરવાને માટે એક રૂવાવાળો ગળપટ્ટો કંઠની બાજુપાસે વીંટાળ્યો હતો. તેના મસ્તક ઉપર ધારણ કરેલી ટોપીમાં મોઢાં લાલ રંગના પીંછા બેસેલાં હતાં. તે અમારા મકાનની ખારીઓ સામે દૃષ્ટિ કરતી હતી. તેનાં નેત્રો ઉપરથી તે ઉશ્કેરાયેલી હાલતમાં હોય તથા મનમાં શંકાશીળ હોય એમ જણાઈ આવતું હતું. એકાએક તેના મનનો નિશ્ચય થઈ ગયો હોય એવી રીતે તે ત્વરાથી એ કુટપાથનો ત્યાગ કરીને આ બાજુએ આવી અને એક ક્ષણ પછી અમે નીચે ધંટડીનો તીવ્ર અવાજ સાંભળ્યો.

“ મેં આ સીને જેવા ચિત્રો અગાઉ પણ જોયેલાં છે. ” સીંગારદના બાઈના બામને રાધડીમાં ફેંકી દેતો શેરનોક હેઠ્ઠા મોંથી “ એ સીને સંભાળને માટે આવું છે, પરંતુ જે બાબતમાં

તેને સલાહની અગત્ય છે તે બાબત બહુ જ નાણુક હોવી જોઈએ. જોકે એ બાબત પ્રેમવિષયને લગતી જ છે. તો પણ તે જો પુરુષને પોતાનો પ્રિયતમ માનતી રહે એ પુરુષ તરફથી તેને દગો થયો હોય એમ લાગતું નથી. કેમકે તેના મ્હેરપર ગુસ્સાન એક પણ નિહ નથી. તેનું હૃદય દુઃખાયેલું હોય અને ગુંચવાળું હોય એમ લાગે છે. અર્થાત્ તે અત્યંત ચિંતાતુર બનેલા જણાય છે. પણ એ જાતે જ આપણી બધી શંકાઓનું નિવારણ કરવા ને આવી પહોંચી છે.”

એ શબ્દોની સાથે જ દિવાનખાનાના બારણા ઉપર ઢાઢએ ટકારો માર્યો. બારણું ઉઘડ્યું અને એક છોકરાએ ખારીને મીસં મિરી સ્થરલેન્ડનું નામ આપ્યું. તેની પાછળ જ તે સ્ત્રી પણ દખલ થઈ. શેરસોક હોઝે સભ્યતાપૂર્વક તેને આવકાર આપ્યો. પેલો છોકરો બહાર ચાલ્યો ગયો એટલે હોઝે તે સ્ત્રીને એક ખૂરસીપર બેસવાનું સૂચવીને દાર બંધ કરી દીધું. પછી તે પોતાની પ્રાકૃતિક દેવ મુજબ વેધક દષ્ટિએ તે સ્ત્રીનું બારિષ્ટ અવગતન કરવા લાગ્યો.

થોડી વારે તે બોલ્યો: “તમારી શોર્ટ સાઇટ (દુંદી નજર) હોવા છતાં ટાઇપ-રાઇટિંગ વધારે પ્રમાણમાં કરવાનું કામ આંખોને નુકસાનકારક છે એમ તમને નથી લાગતું? દારણું કે એથી તમારી આંખો ખેંચાતી હોવી જોઈએ.”

“હા, પહેલાં શરૂઆતમાં એમ થતું હતું ખરું.” તે બોલી: “પરંતુ હવે તો પ્રિક્રિસથી આંખો વડે જોયા સિવાય પણ કંપા અક્ષન્ની ચાવી કંચે રચળે છે તે હું જાણી શકું છું એટલે મારી આંખોને વિશેષ શ્રમ પડતો નથી.” પરંતુ આ અગત્યનો માણસ પોતે ટાઇપ-રાઇટિંગનું કામ કરે છે અને તે પણ વધારે પ્રમાણમાં કરે છે એ કેવી રીતે જાણી શક્યો, એ વિચાર તે સ્ત્રીના મનમાં

આવવાથી તે ચમકી અને તેના મ્હેરાપર આશ્ચર્ય અને બીતિનું ચિહ્ન તરવરી નહું. તે બોલી:

“મી. હોમ્સ ! તમે મારા સંબંધમાં અગાઉ સાંભળેલું હોવું જોઈએ; નહિ તો એ બધું તમે કેવી રીતે જાણી શકો ?”

“એ બાબત તમારે આશ્ચર્ય પામવાની કશી પણ જરૂર નથી.” હોમ્સે સ્મિત કરતા કહ્યું: “દરેક બાબત જાણી લેવાને મારો ધંધો જ છે. બીજા મનુષ્યો જે જોવાની દરકાર નથી કરતા તેનું અવલોકન કરવાના સંબંધમાં મેં મારા નેત્રાને ખાસ શિક્ષણ આપેલું છે. જો એમ ન હોત તો તમે મારી પાસે સલાહ લેવાને સારૂ શા માટે આવત ?”

“સાહેબ ! મીસીસ ઇથરેજના પતિ ગૂમ થઈ ગયા હતા અને બ્યારે પોલિસને તેનો પત્તો નહિ લાગવાથી તે લોકોએ તેમને મરણ પામેલા ધાર્યા હતા ત્યારે તમે તમારી અદ્ભુત શક્તિથી તેમનો પત્તો મેળવી આપ્યો હતો. એ વાત મીસીસ ઇથરેજને મને જણાવી હતી. એટલે હું તમારી પાસે આવવાને લલચાણી છું. મી. હોમ્સ ! હું ઇચ્છું છું કે તમે પણ મારું એટલું કામ કરી આપશો. હું પૈસાપાત્ર નથી. તો પણ એક વર્ષે સો પાઉન્ડ વ્યાજ ઉપર તેટલી રકમ મારી પાસે છે. તેમજ ટાઇપ-રાઇટિંગ કરીને પણ હું થોડું બાણ પેદા કરું છું. જો મી. હોમ્સર એંગલનો કાંઈ મને પત્તો લગાડી દે તો એ બધું હું તેને આપી દેવાને તૈયાર છું.”

“પણ મારી સલાહ લેવાને માટે તમે આટલી બધી ઉતાવળથી શા માટે દોડી આવ્યા ?” હોમ્સે પોતાની નજર ઉંચે સીલીંગ તરફ રાખીને પ્રશ્ન કર્યો.

પુનઃ મીસ મેરી સધરલેન્ડ હોમ્સની સામે આશ્ચર્યપૂર્વક જોઈ

રહી. તે બોલી: “ હા, તમારું કહેવું ખરું છે. હું હતાવળી હતાવળી મારા મકાનમાંથી નિકળી રહી. કારણ કે મી. વીંડીએ-એટલે મારા પિતાએ મી. હોરમર એગલના ગૂમ થઇ જવાની બાબતને બિન-અગત્યની જણાવવાથી તથા એ માટે ચિંતા કરવાનું કશું પણ કારણ નથી એમ જણાવવાથી મને ગુસ્સો થયો હતો. મારા બાપે પોલિસને એ બાબતની ખબર આપવાની તેમ જ તમારી સલાહ લેવાને આવવાની ના પાંડવાથી હું જાતે જ ત્વરાથી તમારી પાસે આવી. ”

“ તમારા પિતા ! ” હોમ્સ બોલ્યો: “ તમારું ને એમનું નામ જુદું હોવાથી તે તમારા સાવકા પિતા હોવા જોઈએ ! ”

“ હા, મારા સાવકા પિતા. હું એમને પિતા કહીથી સંબોધું છું એ જરા રમુજ પણ છે. કેમકે તે મારા કરતાં ઉંમરમાં માત્ર પાંચ વર્ષ અને એ મહિને જ મોટા છે. ” મીસ મેરી સધરલેન્ડે ખુલાસો કર્યો.

“ અને તમારાં માં જીવે છે ? ”

“ હા, મારી મા જીવે છે અને તન્દુરસ્ત પણ છે. મી. હોમ્સ ! મારા પિતાના મૃત્યુ બાદ થોડા વખતમાં જ પોતાના કરતાં પંદર વર્ષે ન્હાના માણસની સાથે મારી માએ પુનર્લગ્ન કર્યું. એવા પુનર્લગ્નથી મને આનંદ ન થાય એ સ્વાભાવિક જ છે. મારા પિતાનું ટ્રાઇનહામ-ઝાટકોડ ઉપર લેખાઈ આવેલું કારખાનું હતું. તેમના મૃત્યુ પછી પણ અમારા ફારમેન મી. હાડીની મદદથી મારી માએ એ કારખાનું ચાલુ રાખ્યું હતું. પરંતુ મી. વીંડીએ-કની સાથે મારી માએ લગ્ન કર્યાથી તેમણે એ કારખાનું વેચી નાખવાની મારી માને ફરજ પાડી. કેમકે તે જાતજાતના મલોના મોટા વેપારી હોવાથી

તેમને એવો હલકો ધંધો મારી મા ચાલુ રાખે તે પર્મદ પડ્યું નહિ. તે-ને એ કારખાનુ કાઢી નાખવાથી કુદસે ચાર હાજર અને સાતસો પાઉંડ ગૂડવીલના મળ્યા જે મારા બાપ જીવતા હોત તો તેમને એ કરતા વધુ રકમ મળી હોત.”

આ સ્ત્રીના બીનજરૂરી ટાપલાથી શેરલોક હોમ્સને કંટાળે. ઉપજો હશે એમ મને લાગતું હતું પરંતુ એ તો જાણે આ હકીકત કેટલીયે ઉપયોગી હોય અને તેમાં પોતાને કેટલીયે રસ પડતો હોય તે પ્રમાણે પૂરતું ધ્યાન આપીને મીસ રેરી સધરલેન્ડનાં જુતાનંત શ્રવણ કરતો હતો.

“ વાર, પણ હમણાં તમે જણાવ્યું કે તમને વાર્ષિક સો પાઉંડ મળે છે, તે આ કે આ કારખાનાના વેચાણમાંથી તમને પ્રાપ્ત થાય છે ? ” હોમ્સે પ્રશ્ન કર્યો.

“ ના ના, એ આવક તો તદ્દન જુદી જ છે, સાહેબ ! મારા કાકા નેડ તરફથી મને મળેલા વારસાના એ આવક છે. તેમણે ‘ ન્યુઝીલાંડ સ્ટોક ’ માં બે હજાર અને પાંચસો પાઉંડ મારા નામથી રોકેલા છે. તેનું રહાડાચાર ટકા વ્યાજ ઉપજે છે. મારો માત્ર એ વ્યાજ ઉપર જ હક છે. ” મીસ રેરી સધરલેન્ડે પોતાની આવકના સંબંધમાં ખુલાસો કર્યો.

હોમ્સે બોલ્યો : “ તમને એ વ્યવસ્થા રકમ સો પાઉંડ કરતાં સહેજ વધારે મળે છે, અને તે ઉપરાંત ટાઇપ રાષ્ટ્રાટંગ કરવામાં પણ બીજી આવક થતી હશે. તેમ છતાં પણ તમને મુસાફરી કરવાનો શોખ હોય તેમ લાગતું નથી, અને દરેક રીતે તમે કન્કસરથી રહેતાં હો એમ જણાય છે. મારું માન્યું એવું છે કે એક સ્ત્રીને જે

વાર્ષિક સઠ પાઉડની આવક હોય તો પણ તે ઘણી સારી રીતે ચેનબાણથી રહી શકે.”

“હું એથી પણ ઓછી રકમમાં સારી રીતે ચલાવી શકું છું, મી. હોમ્સ ! પરંતુ તમે સમજી શકો તેમ છો કે જ્યાં સુધી હું તેમને ઘેર રહેતી હોઉં ત્યાં સુધી મારે તેમને બોનરૂપ થવું જોઈએ નહિ. એટલે હું એ ભોજાની સાથે રહું ત્યાં સુધી મારી આવકનો ઉપયોગ તેમને જ કરવા દઉં છું. મારે માટે એ જ એક યોગ્ય માર્ગ છે. ‘ન્યુઝી-લાંડ સ્ટોક’ નું બ્યાજ દર ત્રણ માસે મી વીડીએક ઉપાડે છે અને તે રકમ મારી માના હાથમાં સોંપે છે. તે સિવાય મારા પરચુરન્સ ખર્ચને માટે ટાઇપરાઇટીંગની આવક મારે માટે પૂરતી છે. ટાઇપરાઇટીંગમાં એક શીટના અને બે પેન્સ મળે છે અને ઘણી વખત હું એક દિવસમાં પંદરથી વીસ શીટ ટાઇપરાઇટીંગ કરું છું.”

“તમારી હકીકત ઉપરથી તમારી પરિસ્થિતિનો અને સંપૂર્ણ અને સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી ગયો છે.” હોમ્સે કહ્યું: “આ ગૃહસ્થ મારા ખાસ મિત્ર છે. તેમનું નામ ડો. વોટસન છે. તમે જેટલા ખુદલા દિલે મારી સાથે વાત કરી શકો, તેટલા જ નિઃસંકાયપૂર્વક તેમની હાજરીમાં પણ તમારી હકીકત જણાવવામાં વાંધો નથી. હવે મી. હોમ્સર એંગલ સાથેના તમારા સંબંધને લગતી તમામ હકીકત મહેરબાની કરીને જણાવો.”

મી. હોમ્સર એંગલનું નામ શ્રવણ કરતાં મેં સ્વધરલેન્ડના ગાલ ઉપર રતાશ ધાધ આવી તે જાણે શરમાઈ ગયો હોય તે પ્રમાણે નીચું મુખ કરીને કહેવા લાગી: “પ્રથમ એમનો મેળાપ અને ગાસનીનું ફાઈટીંગ કામ કરનારાઓએ કરેલ ઔલ (નાચ)ના મેળા-

વડામાં થયો હતો. મારા બાપ હવતા હતા ત્યારે એ લોહી તેમના ઉપર આમંત્રણ પત્રિકા મોકલતા હતા. તેમના મૃત્યુ પશ્ચાત્ત પછી તેઓ અમારી સાથેના સંબંધ જાળવી રહ્યા હતા અને મારી માને આમંત્રણ કરતા હતા. પરંતુ એ મેળાવડામાં અમે હાજરી આપીએ તે મી. વીડીએકને પસંદ પડતું નહિ. અમે એકલા ઠાંધ પછી મેળાવડામાં જવા દેવાને તે રાજી ન હતા. વખતે એકાદી નિશાળના વિદ્યાર્થીઓને ઇનામ આપવાનો મેળાવડો હોય તેમાં હું જઈ તો પછી એ તેમને ગમતું નહિ. પરંતુ આ બાલના મેળાવડામાં જવાનો મારો દ્રઢ નિશ્ચય મેં જણાવ્યો કેમકે હું હાયક ઉમરની હોવાથી ઠાંધ પછી રથજે મને જતી અટકાવવાનો તેમને શો હક્ક હતો ? જે કે તે મેળાવડામાં હાજરી આપનાર બધા મારા બાપના મિત્રો જ હતા, તો પછી મી. વીડીએક મને કહેવા લાગ્યા કે એવા દલકા માણસો સાથે સંબંધ રાખવા તે ઠીક નહિ ! મેં જણાવ્યું કે ‘જેઓ મારા પિતાના મિત્રો છે. તેમને હું દલકા માનતી નથી’ એ દલીલમાં તે ન ફાવ્યા એટલે તેમણે કહ્યું કે ‘એવા નાચના મેળાવડામાં જતી વખતે પહેરવાનાં સારાં કપડાં તમારી પાસે ક્યાં છે ?’ મેં મારા કળાટમાંથી મારો નવીન પોષાક કાઢીને તેમને જણાવ્યું કે ‘આ પોષાક એક ગૃહસ્થ કુટુંબની બાલને જાજે તેવો છે. માટે એ બાળ-તમાં તમારે ચિતા કરવાની જરૂર નથી.’ બ્યારે ઠાંધ પછી રીતે તે ન ફાવ્યા એટલે તે જે પેઢી તરફથી દારૂની ખરીદ કરતા હતા તે પેઢીના કામ બાળત ફાંસ ચાલ્યા ગયા, અને હું તથા મારી મા મારા બાપના ફેરમેન મી. હાડીની સાથે બાંસમાં ગયા. ત્યાં મને મી. હોરમર એંગલનો મેળાપ થયો.”

હોરમે કહ્યું : “હું ધારું છું કે બ્યારે મી. વીડીએક ફાંસથી

પાછા આવ્યા હશે ત્યારે તમને પોતાની અનિચ્છા છતાં બાહમાં ગયેલાં જનભૂતિને ધણી જ ગુસ્સે થયા હશે ?”

“ના ના, જરી પણ નહિ ગુસ્સે થવાને બદલે તો ઉઠતા તે હરયા અને બોલ્યા કે ‘એક સ્થાને કાંઈ પણ બાબતનો પ્રતિબંધ કરવો નકામો છે. કેમકે તે ગમે તેવી રીતે પણ પોતાની સ્ત્રીક પૂરી કાંધા સિવાય રહેવાની નહિ.’”

“એમ કે ? કીક કીક. વાર, ત્યારે મી. હોસ્મર સાથે તમારો પહેલો મેળાપ ગાસનું ફીટીંગ કામ કરનારા કારાગરો તરફથી કરવામાં આવેલા બાલના મેળાવડામાં થયો ?”

“હા જી, તે રાત્રીએ પહેલવહેલી હું તેમને મળી બીજા દિવસે તે અમારે મકાન મન મળવાને આવ્યા. સારપછી બે વખત હું તેમને રહાંજો કરવા જતાં રસ્તામાં મળી હતી અને અમે બે બાથ સાથે સાથે કરવા ગયા હતાં. ત્યારબાદ મી. વીડીએ કંઈસથી આવ્યા એટલે મી. હોસ્મર એંગલે અમારે મનને આવવાનું બંધ કરી દીધું.”

“એનું શું કારણ ?”

“મી. વીડીએ કંઈની સાથે હળવામળવાની ટેવ નથી. તેમનું જો આવી શકે તો તે કાંઈને પણ પોતાને ધેર આવવા કે નહિ, અને વળી તે એમ પણ કહેતા કે સ્ત્રીઓએ બીજાની સાથે સહવાસમાં આવવા કરતાં પોતાના કૌટુંબિક જીવનમાં જ આનંદ માનવો જોઈય. પરંતુ તે સામે હું મારી મા પાસે એવી દલીલ કરતી કે એક સ્ત્રીએ પોતાના કૌટુંબિક જીવનમાં આનંદ માનતાં પહેલાં કૌટુંબિક જીવન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ અને એવું જીવન એટલે કે સમગ્ર જીવન સુધી મને પ્રાપ્ત થયું નથી.”

“પરંતુ મી હોસ્બર એંગલું શં થયું ? તમને મળવાનો તે-
મણે પછી કરો. પણ યત્ન ન કર્યો ?” હોસ્બર પૂછ્યું.

“એ જ હું જણાવ છું મારા પિતા એટલે મી. વીળિંગ
(હવે હું એમને ‘મારા પિતા’ એ શબ્દે જ સંબોધીશ એક
અઠવાડિયા બાદ બીજી વખત ફ્રાંસ જનર ત્યાં મી હોસ્બર એંગલે
મને પત્રદારા જણાવ્યું કે ત્યાંસુધી તે અર્થથી બદલાગામ ખાતે
જાય નહિ ત્યાંસુધી અમારે પંચરપર રળવું તે સલામતી બરેલું અને
ચોખ્ખી નથી. એથી મારા પિતા અહીં હતા તે દરમિયાન અમે પત્રો-
દ્વારા એક બીજાને મળતાં અને રાજ મી. હોસ્બરનો પત્ર મને
મળતો. પોસ્ટમેન પાસેથી શુક્રવારની ટપાલ હું જાતે જ લેતી એટલે
મારા કાગળો તેમાંથી કાઢીને બીજા કાગળો મારા પિતાને આપતી.
એથી અમારા પત્રવ્યવહારના સંબંધમાં તેમને શંકા ઉપજવાનું કારણ
ન હતું.”

“એ વખતે તમે એ ગૃહસ્થને તેમની સાથે લગ્ન કરવાનું વચન
આપ્યું હતું કે નહિ ?” હોસ્બરે સવાલ કર્યો.

“હાજી, જ્યારે અમે બે જણાં એકલાં ફરવા જતાં હતાં તે
વખતે જ એમણે પોતાનો પ્રેમ વ્યક્ત કર્યો હતો અને લગ્ન પ્રતિજ્ઞા
જોડાવાને કહ્યું હતું. એટલે મેં પણ તેમને વચન આપ્યું હતું. મી.
હોસ્બર એંગલે લીડનરોલ સ્ટ્રીટમાં આવેલો એક ઓફિસમાં
કેશીયરનું કામ કરતા હતા. અતઃ—”

“કઈ ઓફિસમાં ?”

“ઓફિસનું નામ મારા જણવામાં નથી. જે એ હું, જાણતી
હોત તો ત્યાંથી પણ મને પત્તો મળી શક્યો હોત. પણ મેં તેમને
પૂછ્યું નથી અને તેમણે મને કહ્યું નથી.”

“લારે એ રહેતા હતા કયે સ્થળે ?”

“જ્યાં એ ઓફિસ હતી તે જ મકાનના મેડા ઉપર તે રહેતા હતા.”

“પરંતુ તમે તેમના મકાનનું કે એ ઓફિસનું કે કાલું નથી જાણતા ?”

“ના જી, માત્ર લીડનહોલ સ્ટ્રીટમાં તે ઓફિસ હતી એટલું મારા જાણવામાં છે”

“લારે તમે જે પત્રો તેમના ઉપર લખતા હતા તેના ઉપર શરનામું શું કરતા હતા ?” હોમ્સે પ્રશ્ન કર્યો.

“‘લીડનહોલ સ્ટ્રીટ પોસ્ટ ઓફિસ મારફત’ એ પ્રમાણે શરનામું કરતી હતી. તેમણે મને કહ્યું હતું કે ‘જો તમારા કાગળો ઓફિસના શરનામાથી આવશે તો એક સ્ત્રીના પત્રો મારા ઉપર આવતા જોઈને ઓફિસના ખીજા કારકુનો મારી મરફરી કરશે અને કદાચ મારી ગેરહાજરીમાં મારા પર આવેલા તમારા પત્રો ફાડીને વાંચશે પણ ખરા.’ એટલે મેં તેમને કહ્યું કે ‘તમે જેમ તમારા કાગળો ટાઇપરાઇટરથી છાપીને મારા ઉપર મોકલો છો તે પ્રમાણે હું પણ ટાઇપરાઇટ કરીને જ તમરા ઉપર પત્ર મોકલીશ. એથી પછી ફાઇને એ પત્રો ફોના તરફના છે તેની શંકા આવવાનું કારણ રહે નહિ.’ પરંતુ મારી એ યોજના તેમને પસંદ પડી નહિ. તેમણે કહ્યું કે ‘જો તમારા હસ્તાક્ષરના પત્રો મારી ઉપર આવે તો તમારું પોતાનું જ દક્ષિણ કરનો હોઈ’ એટલે આનંદ મને થાય, જ્યારે ટાઇપરાઇટરથી છપાયેલા પત્રો આવવાથી આપણી બેની વચ્ચે ટાઇપરાઇટર યંત્રનો અવરોધ છે એમ મને લાગશે. અને તમારા તથા મારા દિલ વચ્ચેનો એ અવરોધ મારાથી સહન થઈ શકશે નહિ. જ્યારે તમારા પોતાના દર્શનની અનુકૂળતા ન હોય તેવા સમયમાં તમારા હસ્તા-

ક્ષરના પણ દર્શન ન થાય તો મારાથી કેવી રીતે જીવી શકાય ?' મી. હોન્સ ! આ ઉપરથી તમે સમજી શકશો કે એમનો મારા ઉપર અનિર્વચનીય પ્રેમ હતો અને મારો વિયોગ તેમને માટે અસહ્ય હતો."

"તમારી આ હકીકત ઘણી જ સૂચક છે." હોન્સ બોલ્યોઃ "મારો દાંધ કાળથી સ્થાપિત થયેલો એક સિદ્ધાંત છે કે હમણાં તમે જણાવેલી આવી ન્હાની બાળકો અતિ મહત્વની હોય છે. વાર, મી. હોર્મર એંગલના સ્વભાવને લગતી બીજી પણ સામાન્ય રીતે નજીવી લાગતી ન્હાની-ન્હાની બાળકો તમારા જાણવામાં છે ?"

"એમની પ્રકૃતિ ઘણી જ શરમાળ હતી. તે મારી સાથે દિવસે ફરવાનું પસંદ નહિ કરતાં રાત્રે જ ફરતા હતા. કેમકે તે કહેતા કે કોઈ મનુષ્ય પોતાને એક યુવાન સ્ત્રી સાથે ફરતો જોઈને પોતાની તન્દ્ર શંકાની નજરથી જુએ એ તેમને પસંદ ન હતું તેમનું જીવન એકાંતિક અને એક ગૃહસ્થને જાજતું હતું. તેમનો અવાજ પણ મૃદુ અને તીણો હતો. તે અગાજમાં પુરુ ના જેવા કહો તો કે કદંશતા ન હતી. તેમણે મને જણાવ્યું હતું કે 'હું ન્હાનો હતો ત્યારે મારા ગળામાં દશુંક દરદ થયું હતું. એથી હું મોટે અવાજે બોલી શકતો નથી.' તે જ્યારે મારી સાથે વાત કરતા ત્યારે એટલા ધીમેથી બોલતા કે 'અમારી પડખે ઉભેલું મનુષ્ય પણ તેમના સ્વર સાંભળી શકે નહિ તેમનો પોપાક સાંગે, સદો, પરંતુ સુધડતા અને ટાપટાપવાળો હતો. પરંતુ તેમની આંખા મારી આંખાના જેવ નળળી હતી અને સૂચક ક્રિયા દીપકનું તેજ તેમનાથી સહન થઈ શકતું નહિ હોવાને લીધે તે આસમાની રંગના કાચના રશ્માને ધારણ કરતા હતા."

“વાર, હવે બીજી વાર તમારા સાવકા પિતા મી. વીડીએક ફાંસે ગયા ત્યા-પછી શું અન્યું તે જણાવો.”

“ મી. હિન્સર એંગલ અમારે ઘેર મને મળવાને આવ્યા. તેમણે મને કહ્યું કે ‘તમારા પિતા ઇંગ્લેન્ડ પાછા ફરે તે પહેલાં જ આપણે લમચીથી બેંડાઈ જવું નેહએ.’ તે લમ કરવાને પણ જ આતુર હતો અને તેના મ માં એવી પણ શંકા ઉદ્ભવી હતી કે મારા પિતા અમારાં લમ થવામાં વિદ્ય નાખશે એથી મારા હાથમાં બાઈબલ રખા તેને તેમણે મારી પાસે પ્રતિજ્ઞા લેવડાવી કે હું કદી પણ તેમને બેંડા નિવડીશ નહિ મારી માએ મને કહ્યું કે ‘એ પ્રમાણે તારી પાસે તેમણે પ્રતિજ્ઞા લેવડાવી એથી તારું મી. એંગલ ઉપર ગુસ્સે થવું નહિ નથી. મી. એંગલ ને કાંઈ તારા ઉપર શંકા નથી. પરંતુ એ તારા માટે તેમના હૃદયમાં જે પ્રેમભરિત ભાગણીનો આશ્ર વહે છે તેનું એક ચિહ્ન છે. મારી મા તો પ્રથમથી જ એમની તરફેણમાં હતી અને હું એમને જોડતા પ્રેમથી ચાહતી હતી તેથી પણ આધિક મારી મા તેમને ચાહતી હતી તેમણે એક અલ્પડિયાની અંદર જ અમારાં લમ કરી નાખવાનો વિચાર કર્યો. પરંતુ મેં કહ્યું કે આ પ્રમાણે સુપચૂપ લમ કરી નાખવાથી મારા પિતાને માહું તો નહિ લાગે? એટલે તે બંને જણાં કહેવા લાગ્યાં કે મારા પિતાને અગાઉથી જણાવાની જરૂર નથી. લમ થઈ ગયા પછી જ તેમને કાને વાત નાખવી. મારી માએ કહ્યું કે ‘એ બાબત તું કશી પણ ચિંતા કરેશ નહિ તારા લમની વાત હું જ તેમને જણાવીશ અને તેમને આપણા વિચારને અનુકુળ બનાવી દર્શાવું પરંતુ, મી. હિન્સર ! એ પ્રમાણે કરવાનું મને ઠીક લાગ્યું નહિ. જો કે મારા કરતાં માત્ર પાંચ વર્ષે મોટા મારા સાવકા પિતાની મારા લમની બા-

બતમાં અનુમતિ માગવાનું જરા વિચિત્ર અને રમુજી લાગે ખરું, ત-
 દિપિ ગમે તેમ તોયે તે મારા પિતા હોવાથી લમ જેવી અગત્યની
 બાબતમાં તેમનાથી છાનગુપતીયા રમવાનું મને પસંદ પડ્યું નહિ.
 એટલે મારા પિતાની પેઢીની ઓફિસ ફ્રાન્સના બોર્ડો ગામમાં હતી,
 ત્યાં મેં તેમના ઉપર પત્ર લખ્યો. પરંતુ જે દિવસે અમારાં લમ
 થવાનાં હતાં તે જ દિવસે રહવારે મારા લખેલો એ પત્ર મને
 પાછો મળ્યો. ”

“ ત્યારે એ પત્ર તમારા પિતાને પહોંચ્યો નહિ ? ”

“ હા, તેમ જ બન્યું. કારણ કે એ પત્ર ત્યાં પહોંચ્યો તે પ-
 હેલાં જ મારા પિતા ઈંગ્લાંડ આવવાને બોર્ડોથી નિકળ્યા હતા. ”

“ એમ કે ? વાર, તમારાં લમ શુક્રવારે થવાનાં હતાં, તેની
 કિયાને માટે ક્યું સ્થાન પસંદ કર્યું હતું ? કોઈ ધર્મમંદિર કે
 ખીજું સ્થળ ? ”

“ લમક્રિયા ધર્મમંદિરમાં જ કરવાનો ઠરાવ કર્યો હતો. પ-
 રંતુ તેમાં ખીજ કોઈને ભાગ લેવાને નિમંત્રણ કરવામાં આવ્યું ન
 હતું. ડીંગ્સકોલ પાસે સેન્ટ જેવીયરના મંદિરમાં લમ લખા થવાની
 હતી. ત્યારપછી અમારે સેન્ટ પેંકાસ હોટેલમાં જઈને ત્યાં જમ-
 વાનું હતું. હોટેલર ઐક માડીમાં અમારે ગકાને આવ્યા. અમે બે
 જણાં એટલે હું તથા મારી મા તે માડીમાં બેઠાં. તે માડી ન્હાની
 હોવાથી હોટેલરે ખીજી માડી બાડે કરીને તેમાં આવવાનું પસંદ કર્યું.
 તે વખતે એક ખીજી બાકુતી માડી શેરીમાં દેખાણી. તે માડીમાં હો-
 રમર બેસી ગયા. અમારી માડી આગળ અને તેમની માડી પાછળ
 એમ અમે ધર્મમંદિર તરફ ચાલ્યાં. અમે ધર્મમંદિર પાસે માડી-
 માંથી નીચે ઉતર્યા અને હોટેલરની માડીની રાહ બેઠાં બેઠાં રહ્યાં.

એએક ખીનિટમાં તેમની ગાડી આવીને મદિર પાસે ઊભી રહી. પરંતુ ગાડીમાંથી કોઈ બહાર નિકળ્યું નહિ. ગાડી ખંધ ખારણાની હોવાથી અંદર ડ્રાઇ બેઠું છે કે નહિ તે દેખાય તેમ ન હતું. થોડી વારે ગાડીવાને પોતાની બેઠકપરથી નીચે ઉતરીને ખારણું ઉધાડીને અંદર જોયું તો કોઈ પણ ન મળે ! એ જોઈને આશ્ચર્યચકિત થતો ગાડીવાન બોલ્યો : ‘આ શું ? એ ગૃહસ્થ ક્યાં ગયા ? મેં મારી નજરે તેમને ગાડીમાં બેસતા જોયા હતા. ત્યારે એ ક્યાં ગૂમ થઈ ગયા ?’ મી. હોમ્સ ! ગયા શુક્રવારે છેલ્લા વારનું એમનું દર્શન થયું તે થયું. તે પછી એ મને મળ્યા નથી કે તેમના તરફથી પત્ર કિંવા સંદેશો પણ મળ્યો નથી. એટલે તેમનું શું થયું અને તે કેવા રીતે ગૂમ થઈ ગયા, એ વિષે માહિતી મેળવવાનું કશું પણ સાધન મારી પાસે નથી. ”

“ મને લાગે છે કે તમારી સાથે ધણું જ શરમ ભરેલું નિષ્ણ વર્તન ચલાવવામાં આવ્યું છે. ” હોમ્સ બોલ્યો.

“ ના, સાહેબ ! ના—એવી શંકા આણવાનું કારણ જ નથી. એમનો મારી પ્રત્યેનો પ્રેમ એટલો અચળ અને વિશુદ્ધ હતો કે તે આવી રીતે કદા પણ મને તરછેડી જાય નહિ તે જોઈ રહવારે જ તેમણે મને કહ્યું હતું કે ‘મારી ખાત્રી છે કે તમે મારે ત્યાગ નહિ જ કરો. કદાચિત અણધારેલો પ્રસંગ આવી પડે અને તે કારણથી આપણે વિખુટાં પડવું પડે તો પણ તમે યાદ રાખજો કે તમે હૃદયથી મારી સાથે જડાઈ ચૂક્યા છો; અને જ્યાં ત્યારે પુનઃ હું તમારી પાસે આવીને તમારા પ્રેમની માગણી કરીશ. જે દિવસે હમ થવાનો હતા તેની રહવારે જ તેમના મુખેથી આવી વાત સાંભળીને મને આ-

શ્રર્ગ થયું હતું પરંતુ જ્યારે આ પ્રસંગ બન્યો-તે ગૂમ થઇ ગયા, ત્યારે અસ્તુત ઠથન કરવામાં કશોક હેતુ રાવો જોઇએ એમ મને લાગ્યું.”

“ જોશક એમાં તેમને ખાસ હેતુ હોવો જ જોઇએ. વાર, ત્યારે તમારું માનવું એવું છે કે કાઇ પણ નહિ ધારેલો પ્રસંગ તેમના ઉપર આવી પડેલો હોવો જોઇએ. ”

“ હારતો. મારું માનવું એવું છે કે તેમને પોતાના ઉપર આવી પડનારા ભયની આગાહી થયેલી હોવી જોઇએ. નહિ તો એ પ્રમાણે તે મને કહેત જ નહિ; અને મને લાગે છે કે જે આગાહી તેમને થઇ હતી તે જ પ્રમાણે બનેલું હોવું જોઇએ. ”

“ પરંતુ ક્વા પ્રકારનો ભય આવી પડવાની મી. એંગલને શંકા ઉદ્ભવી હતી, એ બાબતની તમને કશી પણ કલ્પના આવે છે ખરી ? ”

“ નાજી, કશી પણ નહિ. ”

“ વાર, આ બનાવની તમારી માના મનને શું લાગ્યું ? એમને પણ મી એંગલના ગૂમ રૂઠ જવ. થી આશ્ચર્ય થયું હશે, અને તે વ્યક્ત કરતાં તેમણે તમને જે કહ્યું હોય તે જણાવે. ”

“ મારી માને તો યહુ જ ગુસ્સો ચડ્યો હતો, અને તેણે મને કહ્યું કે આ બાબતના સંબંધમાં હવે મારે કશી પણ ઉચ્ચાર કરવો નહિ કે એક પણ શબ્દ ઉચ્ચારવો નહિ. ”

“ અને તમારા પતિને ? તમે એમને આ બધી હકીકત જણાવી તો હશે જ. ”

“ હા, તે ફ્રાંસથી આવ્યા એટલે બધી વાત મેં તેમને કરી હતી. તે મારી માફક એમ માને છે કે હોરમરના સંબંધમાં કશોક ગંભીર બનાવ બનેલો હોવો જોઇએ, અને એ બનાવને લગતો બુ-

લાસો તે થોડા દિવસોમાં પત્રદ્વારા પણ ક્યાં સિવાય નહિ રહે. તેમણે કહ્યું કે ‘તને ઠેક મંદિરના દ્વાર સુધી લઇ જઇને પછી તારો ત્યાગ કરી દેવામાં તેને શો લાભ હોય ?’ વાત ખરી છે. હા, જે હોસ્તર મારી પામેથી પૈસા લીધા હોત અથવા તો લમ ચયા બાદ મારી મલકત પેતાના નામ ઉપર ચડાવી દીધી હોત તો જો કદાચ તેમના ગૃમ થઇ જવામાં પૈસા પડાવવાનું એક કારણ હોય એમ માની શકાત પરંતુ હોસ્તર પૈસાના સંબંધમાં તદ્દન સ્વતંત્ર વિચારના હતા. તે મારી એક શીલીંગની પણ દરકાર કરે તેવા નહોતા. એટલે મારી મુડીને ખાતર તેમણે મારી સાથે રનેહ બાંધ્યો હતો એમ માનવાનું કશું પણ કારણ નથી. પરંતુ એમના ઉપર શી આકૃત આવી હશે તે હજી સુધી સમજી શકાતું નથી. તેમના તરફથી કશો પત્ર પણ નથી. ખરેખર, આ સ્થિતિથી હું અધઃલેવી જેવી બની ગઇ છું. રાત્રીએ મને એક ક્ષણભર પણ ઉઘ આવતી નથી. શું કરું તે પણ સજાતું નથી.” મીસ મેરી સ્પરલેન્ડનાં નેત્રોમાં જળજળીયાં આવી ગયાં તેણે પોતાના ગળવામાંથી એક નહાનો રૂમાલ કાઢીને આંખો લૂછવા માંડી.

શેરમોક હંદામ્સ મીસ સ્પરલેન્ડને દુસઠાં બરતી જોઇને ઊંભો થયો અને બોલ્યો: “તમે કશી પણ ચિંતા ન કરશો. આ કેસની હું તપાસ કરીશ અને મારી ખાત્રી છે કે આપણે તેના ચોક્કસ પરિણામ ઉપર આવી શકીશું. હવે આ બાબતના સંબંધમાં તમે કશી પણ વિચાર નહિ કરતાં તેની બધી જવાબદારી મારા ઉપર મૂકી દો. મારી તમને માત્ર એટલી સલાહ છે કે જેમ મી. હોસ્તર એમને તમને વિસારી દીધાં છે તેમ તમે પણ તેમને કાયમને માટે વિસરી બાંધો.

એમ જ માનો કે તેનો ને તમારો મેળાપ અગાઉ કદી થયો જ ન હતો.”

“ત્યારે શું તમે એમ માનો છો કે પુત્ર: તેમનો મેળાપ મને નહિ જ થાય ?”

“હું દિલગીર છું કે એવા નિશ્ચય ઉપર આવવાને માટે મને લજવાય છે !” હોમ્સે કહ્યું.

“તો પછી એમને શું થયું હશે ? એ ક્યાં અને કેવી રીતે ગૂમ થયા હશે ?”

“તમારા એ પ્રશ્નનો વિચાર કરવાનું કામ તમે મારા એકલાને માટે જ રહેવા દ્યો. વાર, તેમના એરામ્હેરાનું ધારિક વર્ણન બન-જવાને લઈ ઇન્ટેન્ડન્ટર છું. તેમજ તેમના પત્રો તમારા ઉપર આવ્યા હોય તે પણ મારે જોવા પડશે.”

“મેં ગયા શનિવારના ‘કોનિકલ્’માં એમના સંબંધમાં બહેરખયર આપી છે. તે બહેરખયર ઉપરથી તમે એમના દેખાવની માહિતી મેળવી શકશો.” તે બોલી: “એ બહેરખયરની કાપડી મેં રાખી લીધી છે તે આ રહી, અને આ તેમના મારાપર આવેલા ચાર પત્રો.”

“એ માટે તમારો આભાર માનું છું. તમારું શરનામું શું છે ?”

“નંબર ૩૧, લાયન-એસ, કેમ્પરવેલ.”

“મી. એંગલનું શરનામું તો તમે જણાતાં જ નથી, એમ અગાઉ તમે કહેલી લકીકતપરથી જણાય છે. અહીં તમારા પિતાની એફિસ ક્યાં છે ?”

“મારા પિતા ‘મેસર્સ વેસ્ટહાઉસ અને મારબેક’ નામના ઇ-

ફના મોટા વંપારીની પેઠી તરફથી ટ્રાવેલિંગ એજન્ટ તરીકે કામ કરે છે. તે પેઠીની દુકાન અહીં રેન્ચર્સ-સ્ટ્રીટમાં આવેલી છે.”

“તમે આ કેસને લગતી આપેલી અંપૂર્ણ માહિતી માટે હું તમારો આભાર માનું છું. તમે આ કાગળો અહીં મૂકતા જાઓ અને જે સલાહ મેં હમણાં તમને આપી છે તે ભૂલતાં નહિ. મી. હોસ્મર એજન્ટને લગતા તમામ પનાવને સ્વપ્નવત્ માનજો અને તે પનાવનું પુનઃ રમરણ કરીને તમારા આરોગ્યને હાની પહોંચવા દેશો નહિ.”

“મી. હોમ્સ ! હું સમજું છું કે તમે મારા આરોગ્યની કાળજી કરીને આ સલાહ મને આપો છો, અને તે માટે હું તમારો આભાર માનું છું; પરંતુ તમારી આ સલાહનો હું સ્વીકાર કરી શકતી નથી. આપણા ધર્મગ્રંથને લાયમાં લઇને જે પ્રતિજ્ઞા મેં કરી છે, તે પ્રતિજ્ઞાનો-હોસ્મરને આપેલા વિશ્વાસનો મારાથી ભંગ થઈ શકે તેમ નથી. હું આજીવન તેને વફાદાર રહીશ, અને જ્યારે તે મને મળશે ત્યારે મને તેની સાથે લગ્નગ્રંથીથી જોડવાને તમે તૈયાર જ નેશો.”

એશક મીસ સધરલેન્ડ દેખાંવ સાધારણ હતી, તેનાં કપડાંલત્તા પણ બહુ કીમતી ન હતાં; તદ્દપિ તેની મુખમુદ્રા ઉપર તરવરી રહેલા એકનિષ્ઠા અને વચનપાલકતાના ઉત્તમ ગુણથી કોઈ પણ મનુષ્ય તેના પ્રત્યે માનની લાગણી ધરાવ્યા સિવાય રહે તેમ ન હતું. તેણે કાગળોનું બંડલ ટેબલ ઉપર મૂક્યું અને દિવાનખાનામાંથી બહાર જતાં જતાં કહ્યું કે “જ્યારે તમારે મારી જરૂર પડે ત્યારે મને ખબર આપજો; એટલે એક પળની પણ દીલ કર્યા સિવાય હું આવીને હાજર થઈશ.”

મીસ સધરલેન્ડ વિદાય થયા બાદ થોડીક વાર તો શેરલોક હોમ્સ વિચારચરત રિથિતિમાં મોંનપણે બેસી રહ્યા. તે પગને રહેજ

લાંગાવી, ખૂરસી પર અડેલીને ઉંચે સોડીંગ સામે બેઠક રહ્યા હતા. પછી તેણે એક જૂની તેલીયા માટીની બનાવેલી હાકલી ઉપાડી. આ હાકલી જ તેની વફાદાર અને વિશ્વસનીય સલાહકાર હતી. તેમાં તમાકુ ભરીને સળગાવીને ધૂંત્રપાન કરતો તે ખૂરસીને ઉંચીનીચી કરવા લાગ્યો અને આકાશ જેવા રંગના ધૂમાડાના ગોટેગોટ મ્હોં-માંથી કાઢવા લાગ્યો.

તે બોલ્યો: “આ સ્ત્રી જનરવભાવના અભ્યાસને માટે એક અગત્યના નમૂનારૂપ છે. તેણે રજુ કરેલા કેસનું નિરીક્ષણ કરવા કરતાં એ સ્ત્રીના બાહ્ય દેખાવ અને હૃદયને અવલોકવાનું કાર્ય મને વધારે રસપ્રદાયક લાગે છે. બાકી જે કેસ એણે રજુ કર્યો છે એ તેા માત્ર વગરનો છે. જે તમે મારા કાગળો તપાસશો તો એના જેવો જ કેસ ઈ. સ. ૧૮૭૭ માં એન્ડોવર ખાતે અનેલો બંતામાં આવશે. તેમજ આ કેસને મળતો જ બનાવ ગઈ સાતમાં હેંગ ખાતે બન્યો હતો. અર્થાત્ આ કેસના જે પ્રસંગોનું મીસ સધરલેન્ડે વર્ણન કર્યું છે, તેવા પ્રસંગો તો અગાઉ અનેક વાર બની ગયેલા મારા બજાવામાં છે. માત્ર જે-તણુ હકીકત નવીન બજાવામાં આવી છે; પરંતુ આ કેસમાં બધાં કરતાં મીસ સધરલેન્ડના દેખાવ અને રવભાવનું અવલોકન કરવામાં મને વિશેષ રસ પડ્યો હતો.”

“એ સ્ત્રીના શરીર ઉપરનો જે લાગ મારી દૃષ્ટિથી તદ્દન અદૃશ્ય રહેવા પામ્યો છે, તે પણ તમે અવલોકાઈ શક્યા હો એમ જણાય છે.” મેં કહ્યું.

“તમારી દૃષ્ટિથી અદૃશ્ય નહિ, પરંતુ જે વસ્તુનું મેં અવલોકન કર્યું છે, તે તરફ લક્ષ આપવાની તમે દરકાર નથી કરી. કેવી રીતે અવલોકન કરવું જોઈએ તે તમે જાણતા નહિ હોવાથી અગ-

હતી આખત તમે વેંઈ શક્યા નથી. મેં તમને ઘણીયે વખત સૂચવ્યું છે કે કોઈ પણ મનુષ્યના કપડાંની બાંધો, અંગુકાના નખ અને ખૂટની દોરીનું આરિક નિરીક્ષણ કરવાથી ઘણી અગત્યની શોધ થઈ શકે છે. વાર, હવે મને કંઈ વેંઈએ, એ સ્ત્રીના દેખાવપરથી તમે શું વેંઈ શક્યા ?”

“તેણે રેંટ તથા પત્થરના જેવા રંગવાળી ટોપી પહેરી હતી. તે ટોપીમાં સાલ રંગનાં ખીજાં ખાસેલાં હતાં. તેનું મ્મકીટ કાળું હતું. મ્મકીટ ઉપરનો કાટ દોરીના કરતાં પણ વધારે કાળા રંગનો હતો. તેનાં હાથનાં મોઝાં બરા રંગનાં હતાં અને મોઝાંને અંગુકા પાસેની અંગળીએ આગળનો ભાગ ઘસાઈને ફાટી ગયેલો જણાતો હતો. એનાં ખૂટનું મેં અવલોકન કર્યું ન હતું. તેણે કાનમાં ન્હાનાં સુવર્ણનાં ગોળ ઝેરિંગ ધારણ કર્યાં હતાં. તેના ચહેરાપરથી તે સાધારણ રીતે સારી રિયતિની, મનમોજીલી અને સુખી કુટુંબની સ્ત્રી લાગતી હતી.”

આ સ્ત્રીનું જે વર્ણન મેં કર્યું તે સાંભળીને શેરલોક હોમ્સ આનંદમાં આવી ગયો હોય તે પ્રમાણે ધીમેથી તાળીઓ પાડવા લાગ્યો અને બોલ્યો: “બોટમન! મને લાગે છે કે તમને પણ નિરીક્ષણકાર્યમાં મારી માફક અવલોકન કરવાનો શોખ ઉત્પન્ન થયો હોય એમ લાગે છે. વેંટ કે જે આખતની અગત્ય હતી તેનું નિરીક્ષણ કરવાનું તમે ચૂકા ગયા છો ખરા, તો પણ નિરીક્ષણપદ્ધતિનો તમને ખ્યાલ છે એમ જણાઈ આવે છે. હું તમને સલાહ આપું છું કે કોઈ મનુષ્યની સામે દ્રષ્ટિ કરતાં તેના ચહેરા ઉપર જણાતા સામાન્ય ભાવ ઉપરથી એકદમ મત બાંધી ન દેવો; પરંતુ દરેક દરેક વિગતમાં ઊંડાં ઉતરવું. બધારે એક સ્ત્રી મને મળે ત્યારે હમેશા હું તેની બાંધો સામે

નજર કરવાનો. જો એક પુરુષ મળે તો તેના પાટશ્રુતની કિનારીનું અ-
વલોકન કરવું તે વધારે સાફ છે. આ સ્ત્રીની બન્ને બાંહના કાંડા આગળના
ભાગ ઉપર આંકા પડી રહેલા સ્પષ્ટ રીતે દેખાઈ આવતા હતા. એથી
મેં કલ્પના કરી કે આ સ્ત્રી ટાઈપિ-રાઈટિંગનું કામ કરતી હોવી
જોઈએ અને ટાઈપ કરતી વેળાએ હાથનો તે ભાગ ટેબલ ઉપર ર-
હેવાથી તે આંકા પડેલા હોવા જોઈએ. હાથે ચલાવવાના શિવવાના
સંચા ઉપર કામ કરવાથી પણ એવું નિશાન પડી રહે છે ખરું, પરંતુ
એ માત્ર ડાબા હાથ ઉપરજ, અને તે પણ કાંડાની નજીકમાં નહિ
પણ રહેજ દૂર. પછી મેં તેના ચહેરા સામે જોયું તો તેના નાકની
બન્ને બાજુએ ચશ્માના ધરાએ મૂકેલું ચિહ્ન જોવામાં આવ્યું. એટલે
એ સ્ત્રીની શોર્ટસાઈટ હોવાનું તથા તે ટાઈપિ-રાઈટિંગનું કામ કરતી
હોવાનું મેં જણાવ્યું હતું. એથી તેને આશ્ચર્ય પણ થયું હતું.”

“મને પણ તેના જેટલુંજ આશ્ચર્ય થયું હતું.” મેં કહ્યું.

“એ જાણીને મને નવાઈ લાગે છે, કારણ કે એ તો ઘણું જ
સહેલું હતું. પરંતુ નીચે દર્શિ કરતાં જ્યારે મારી નજર તેના ખૂટ
ઉપર પડી ત્યારે તો મને વિશેષ આશ્ચર્ય થયું. તેણે પહેરેલા ખૂટ
બન્ને એકબીજાના જેવા જ હતા, તોપણ તેનો દેખાવ વિચિત્ર લાગતો
હતો. એક ખૂટ ઉપર આગળના ભાગમાં કુલના જેવો આકાર કારેલો
હતો જ્યારે બીજો ખૂટ તદ્દન સાદો જ હતો. વળી એક ખૂટનાં ની-
ચેનાં બે ખટનો જ બીડેલાં હતાં જ્યારે બીજા ખૂટનું નીચેથી ગણતાં
પહેલું, ત્રીજું અને પાંચમું એમ ત્રણ ખટન બીડેલાં હતાં. હવે જ્યારે
એક સાધારણ રીતે સારો અને ટાપટીપવાળો પોપાક ધારણ કરેલી
સ્ત્રી આવા વિચિત્ર દેખાવના ખૂટ ધારણ કરીને ઘરમાંથી બહાર
નિકળે અને વળી તે ખૂટનાં બધાં ખટન બરાબર રીતે બીડવાની

પણ દરકાર ન કરે એ ઉપરથી બંને એવા તક કરવામાં આવે કે ને એકદમ ત્વરાથી ધરમાંથી ખદાર જવાને નિકળી છે, તો તેમાં આશ્ચર્ય જન્મું કરું નથી.”

“વાર, એ સિવાય બીજું કાંઈ ?” શેરલોક હેડમ્સની આરિક નિરોક્ષણશક્તિ અને ઝંડી તકશક્તિથી આશ્ચર્યચકિત બનીને મેં પ્રશ્ન કર્યો. હું ધારું છું કે મારા વાચકોને પણ તેના ક્વેટના ખુલાસાથી આશ્ચર્ય થયા સિવાય રહ્યું નહિ જ હોય.

“વળી હું એ પણ જાણી શક્યો કે તેણે ધરમાંથી નિકળતાં પહેલાં, પરંતુ તમામ પોપાક ધારણ કર્યા બાદ એક ચીડી લખી હતી. તમે જોયું છે કે તેના જમણા હાથનું મોઝું અંગૂઠા પાસેની આંગળીથી કાઢેલું છે પરંતુ તે સ્થળે તેની એ આંગળી તથા મોઝાનો ફાંટેલો ભાગ વાદળી રંગની શાલીથી ખરડાયેલાં હોવાનું તમે જોઈ શક્યા નથી. તેણે એ ચીડી ઉતાવળથી લખેલી હોવી જોઈએ અને લખતાં લખતાં કલમપેન ખડીયામાં ઊંડી બોળેલી હોવી નંદઈએ. વળી આંગળી ઉપરનો ડાઘ તાજે જ હોવાથી તે ચીડી આજે જ લખેલી હોવી નંદઈએ, એવું અનુમાન થઈ શકે છે. આ બધું તમને રમુજ પમાડે તેવું છે પરંતુ એ બધું જ સાધારણ પ્રકારનું છે. હવે આપણે આ કેસની તરફ લક્ષ આપીએ. મી. હો-સ્મર એંગલના વર્ણનવાળી જાહેરખબર તમે વાંચો જોઈએ.”

મીસ મેરી સધરલેન્ડ જે જાહેરખબરની કાપલી આપતી ગઈ હતી તે લેકને મેં જતી પાસે ધરી અને વાંચવા માંડી. તેમાં નીચે મુજબ છાપવામાં આવ્યું હતું:—

“ ગૂમ થયા છે.

“ હોરમર એંગલ નામના ગૃહસ્થ તા. ૧૪ મીની રહવારે એકાએક ગૂમ થઇ ગયા છે. તેમની ઉચાર્ધ આશરે ૫ પુટ અને, ૭ ઈંચની છે. તેમના શરીરનો આંધો મળખૂત છે. રહેરો ગોળ-મટોળ છે. માથાના વાળ કાળા છે અને વચ્ચે રહેજ તાલ પડેલી છે. દાઢીના વાળ ટુંકા છે જ્યારે મૂછો લાંબી અને સીધી છે. આંખો ઉપર રંગીન કાચના ચશ્મા છે. તેમનો અવાજ તીણો છે અને જ્યારે બોલે છે ત્યારે ગળામાંથી બોલતા હોય એમ લાગે છે. જ્યારે તે ગૂમ થયા તે વખતે તેમણે કાળો ગોઠણથી નીચો કાટ પહેર્યો હતો. વાસકાટ પણ કાળો હતો અને તેમાં સોનનો છોડો લટકતો હતો. તેમનું પાટલૂન જૂરા રંગનું હતું તથા પમ્પશુઝ પહેરેલા હતા. તે લીડનહોલ સ્ટ્રીટમાં આવેલી એક ઓફિસમાં કશીયર તરીકે નોકરી કરતા હતા. જે કાર્ડ તેમનો પત્નો મેળવી આપશે—”

“ જસ જસ, હવે વધારે વાંચવાની અગત્ય નથી. ” શેરલોક હોમ્સ બોલ્યો: “ આ વર્ણન તો સાધારણ પ્રકારનું છે, વાર, હવે તેણે મીસ સધરલેન્ડ ઉપર લખેલાં પત્રો જોઈએ. ” તે એક પછી એક ચારે પત્રો વાંચી ગયો અને બોલ્યો: “ આ કાગળો પણ સામાન્ય લાખામાં જ લખાયેલા છે. માત્ર એકમાં મી. હોરમર એંગલે ફ્રેંચ નવલકથાકાર બાલઝાકનાં* વચનો અવતરણ ચિહ્નમાં ઉતારેલાં

* બાલઝાકનો જન્મ ફ્રાંસના દુર્સ નામના શહેરમાં ઇ. સ. ૧૭૯૯ માં થયો હતો અને તેણે સોરબોને ખાતે કાયદાનો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેની જીવનકાળમાં ૬૨ વર્ષ સુધી તેને ઘણાં મંકટો મળ્યા હતાં પરંતુ એથી તેની સાહિત્યપ્રીતિ ઓછી

છે, પરંતુ એ પંચામાં એક મુદ્દો અગત્યનો છે અને તેનું મહત્વ તમને પણ જણાયા સિવાય રહેશે નહિ.”

“હા, એ પંચા તેણે ટાઇપ-રાઇટરથી લખેલા છે.” મેં જણાવ્યું.

“એટલું જ માત્ર નહિ, પરંતુ દરેક પત્રમાં નીચે સહી પણ હાથે કરવાને બદલે ટાઇપ-રાઇટરમાં છાપેલી છે. જુઓ, આ પત્રમાં છેવટે ‘હો:મર એંગલ’ એ શબ્દો તરફ દૃષ્ટિ કરો. વળી દરેક પત્રમાં મથાળે તારીખ નાખેલી છે. પરંતુ પોતાનું ઠેકાણું માત્ર લીડન-હોલ સ્ટ્રીટ, એટલું જ છાપેલું છે. જો કે પૂરે પૂરું ઠેકાણું નહિ આપવાના કારણે વિશેષ અગત્ય આપી શકાય નહિ; પરંતુ તેણે પોતાની સહી છાપેલી છે એ મુદ્દો સૂચક છે. એમ કહીએ તો ચાલે કે એ મુદ્દા ઉપરથી અમુક નિર્ણય ઉપર પણ આવી શકાય તેમ છે.”

“નિર્ણય ઉપર કેવી રીતે આવી શકાય ?” મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“ડોક્ટર ! તમે એટલો પણ વિચાર કરી શકતા નથી ! અરે એ એક જ મુદ્દાના રહસ્ય ઉપર આ આખો કેસ આધાર રાખે છે. હો:મર એંગલ પોતાની હાથે સહી નહિ કરતાં ટાઇપ-રાઇટરથી કરે છે તેનું શું કારણ હશે, એ કહી શકા છે ?”

“હા, એક કારણ હું કહી શકું છું. કદાચ પોતે મીસ

થર્ષ નહોતી. તેણે માત્ર ૨૦ વર્ષમાં ૮૫ નવલકથાઓ લખી હતી. તે ઇ. સ. ૧૮૫૦ માં મરણ પામ્યો હતો. પરંતુ ફ્રેંચ સાહિત્યમાં જે કીર્તિ તેણે પ્રાપ્ત કરી હતી તે હજી અમર છે. તેનો સર્વોત્તમ ગ્રંથ “કામેડી હ્યુમેઇન” નામનો છે. તેને લોરા સુવીલી નામની બહેન હતી. પોતાની બહેન ઉપરના અતોનાત પ્રેમને લીધે તેણે લોરાનું જીવનચરિત્ર પણ લખ્યું છે. લા. કા.

સધરલેન્ડને આપેલા વિશ્વાસનો ભંગ કર્યાનો આરોપ તેનાપર મૂકવામાં આવે તો તે પોતે મીસ સધરલેન્ડ સાથે લગ્ન કરવાનું વચન આપ્યું નથી અને આ પત્રો લખ્યા નથી, એમ સહિ-સલામતીપૂર્વક કરી શકે એ હેતુથી તેણે પત્રોનું તમામ લખાણ અને પોતાની સહી પણ ટાઇપ-રાઇટરથી છાપેલી હોવી જોઈએ. ”

“ ના ના, એ કારણ નથી. પરંતુ હું એ પત્રો લખવા ધારું છું. એ પત્રોનો જવાબ ફરી વળતાં આપણે અમુક નિર્ણય ઉપર આવી શકીશું. એક પત્ર મીસ સધરલેન્ડના સાવકા પિતા મી. વીંડીમેંક ઉપર અને બીજા પત્ર મી. વીંડીમેંક જે પેઢીમાં નોકરી કરે છે, તે પેઢીની અહીંની ઓફિસના મેનેજર ઉપર લખવાનો છે. મી. વીંડીમેંકને હું એમ પૂછાવવાનો છું કે તે આવતી કાલે રહાંજે છ વાગે આપણને મળવાને અહીં આવી શકશે કે કેમ ? કેમકે આ કેસમાં આપણે મીસ સધરલેન્ડના કુટુંબના કાંઈ પુરુષને આપણા વિશ્વાસમાં લીધો હોય તો સારું; અને જ્યાંસુધી પત્રોના જવાબ ન ફરી વળે ત્યાંસુધી આ કેસના સંબંધમાં આપણે કશું પણ કરવાનું રહેતું નથી. ”

મને મારા મિત્રની અનુપમેય તર્કશક્તિ અને કામ કરવાના અસાધારણ ઉત્સાહ ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. એથી આ વિચિત્ર અને અમત્કારપૂર્ણ કેસના સંબંધમાં તેણે દર્શાવેલા પ્રસ્તુત વિચારોપરથી એટલું તો હું સમજી શક્યો કે તેને આ કેસ વધારે અટપટો કે ગુચ્ચવણુ ભરેલો લાગતો નથી. મેં જે જે કેસોમાં તેની સાથે કામ કર્યું હતું તેમાં માત્ર તેને ‘ પેલી બલાદૂર સ્ત્રી ’ મીસ ઈરીન એડલરના કેસમાં નિષ્ફળતા મળેલી જોઈ હતી. પરંતુ તેના

કરતાંયે વિશેષ કંટાળા ભરેલા ' આત્માના ખગ્નના ' ના કેસનો તેમજ ' ચમત્કારિક ખૂન ' ના કેસનો વિચાર કરતાં અને તેમાં ગૃંચ-વાયેલા મુદ્દાને ઉકેલવામાં હોમ્સે દર્શાવેલા ચાતુર્યનું સ્મરણ થતાં મને લાગ્યું કે મીસ સધરલેન્ડનો કેસ મને ગમે તેટલો ચમત્કાર-પૂર્ણ લાગે તો પણ શેરલોક હોમ્સની દૃષ્ટિએ તો એ એક સામાન્ય પ્રકારનો જ છે.

હું ત્યાંથી ઉઠ્યો. તે દોડલી કુંકતો હતો અને ધૂમાડાના ગોટા કાઢતો હતો. મારી ખાત્રી હતી કે આવતી કાલે રહાંજે હું શેરલોક હોમ્સ પાસે આવીશ ત્યારે મીસ મેરી સધરલેન્ડનો પ્રિયતમ હોમ્સર એંગલ ગ્રૂમ થઈ જવાનું કરણ સ્પષ્ટ કરનારા તમામ મુદ્દા તેણે મેળવી લીધા હશે. જે સમયની હું આ વાત કરું છું તે અરસામાં એક ગંભીર દરદી પિડાતા દરદીની સારવાર કરવાનું કામ મારે કરવું પડતું હતું; અને બીજા દિવસે તેનું દરદ વધવાથી ગુલ્યારથી રહાંજ સુધી મારે તેની પથારી પાસે જ રહેવું પડ્યું હતું. પરંતુ લગભગ છ વાગવા આવ્યા, એ સમયે મને જણાયું કે હવે હું આ દરદીને એકલો મુકાને જાઉં તો કશો વાંધો નથી. એટલે તે દરદીની સારવાર માટે રહેલી એક નર્સને ફેટલીક બલામણુ કરીને હું બહાર નિકળ્યો તથા એક ગાડી ભાડે કરીને એકરસ્ટ્રોટ તરફ દેકારી મુકી. મારા મનમાં બધું રહેતો હતો કે હું કદાચ મોડો ચહેલો ખરો; પરંતુ જ્યારે હું મારા મિત્રના દિવાનખાનામાં દાખલ થયો ત્યારે મેં તેને એકલાને જ જોયો. તે આરામપૂરસી ઉપર સાંપા પગ કરીને અર્ધનિદ્રિત અવસ્થામાં પડેલો હતો. એક ટેબલ ઉપર ફેટલીક કાચની શીશીઓ અને નળીઓ ગોઠવેલી હતી અને

તેમાંથી હાઈડ્રોકલોરિક એસીડ (તેન્નખ)ની તીવ્ર વાસ આવતી હતી. એ પરથી મેં વિચાર્યું કે તેણે પોતાનો આખો દિવસ રાસાયનિક પ્રયોગમાં ગાળેલો હોવો જોઈએ. રાસાયનિક પ્રયોગના અખતરા કરવાનું તેને પસંદ હતું એ તો વાચકો સારી પેઠે જાણે છે.

“ કેમ ? તમે નિર્ણય ઉપર આવી ગયા ? ” મેં અંદર દાખલ થતા પ્રશ્ન કર્યો.

“ હા, એ બેરિટાનો આયસલેફ્ટ હતો. ” તેણે કહ્યું.

“ હું એ બાબત નથી પૂછતો. હું તો કાલના કેસના સંબંધમાં પૂછું છું ! ”

“ ખરૂં ખરૂં ! મેં તો જાણ્યું કે હમણાં જે કારના ઉપર હું પ્રયોગ કરતો હતો એ તે વિષે તમે મને પ્રશ્ન કર્યો, એ કેસમાં રહસ્ય જેવું કશું જ નહોતું. પરંતુ ગઈ કાલે મેં કહ્યું હતું તે પ્રમાણે તેની કેટલીક વિગતો જાણવાનોગ અને રસપ્રદાયક હતી ખરી. દિલગીરી માત્ર એટલી જ છે કે એ બદમાશને આપણે કાયદાની ચુંગાલમાં ફસાવી શકીએ તેમ નથી ! ”

“ એ બદમાશ ! એટલે એ કાણુ હતો અને મીસ સધરલેન્ડને છોક હેવટની ધડીએ લમ સમયે તજી દેવામાં તેનો શો ઉદ્દેશ હતો ? ”

પ્રસ્તુત પ્રશ્ન મેં કર્યો અને હોમ્સ તેનો જવાબ આપવા જતો હતો તે સમયે જ દિવાનખાનાની બહારની ચાલીમાં કોઈનાં બારે પગલાં સંભળાયાં અને અમારા બારણા ઉપર અવાજ થયો.

“ આ મીસ સધરલેન્ડના સાવકા પિતા મી. જેમ્સ વીંડીએક હોવા જોઈએ. ” હોમ્સે કહ્યું : ‘ તેમણે મારા પત્રના જવાબમાં મને લખ્યું હતું કે ‘હું બરોબર છ વાગે તમને મળીશ.’ અંદર આવો. ”

છેલ્લા બે શબ્દો તે બહાર ટકારા મારનારને ઉદ્દેશીને મોટેથી બોલ્યો.

બારણું ઉઘડ્યું અને એક માણસ અંદર દાખલ થયો. તે મધ્યમ કદનો અને મજબૂત બાંધાનો યુવાન હતો. તેનું વય ત્રીશ વર્ષનું હતું. તેણે દાઢી મૂંછ મુંડાવેલાં હતાં. તેનો અહેરો પાતળો અને ગાલ ખેસી ગયેલા હતા. તેનાં નેત્રાં નિક્ષણ અને વેંધક હતાં. તેણે અમારી દરેકની સામે પ્રજ્ઞાત્મક દષ્ટિ કરી અને પોતાની ઉંચી ટોપી બાબુએ પહેલા મેજ ઉપર મૂકી, અને સભ્યતાને ખાતર રહેજ મસ્તક નમાવીને તે એક નજીકની ખૂરસીપર બેસી ગયો.

“ સાહેબજી, મી. જૅમ્સ વીંડીએક ! ” શેરલોક હોમ્સ બોલ્યોઃ “ હું ધાડું છું કે આજે રહાંજે છ વાગે અહીં આવવાનું જે પત્રમાં તમે લખ્યું હતું તે-આ ટાઇપ-રાઇટરથી છાપેલો પત્ર તમારો જ છે ? ”

“ હા, સાહેબ ! મને લાગે છે કે હું મારા વચને પળી શક્યો નથી. કેમકે છ વાગી ગયા છે. પરંતુ શું કહું, સાહેબ ! પારકી તાબેદારી કરનારને ફટલીક વાર એવી અગવડમાં ઉતરવું પડે છે. મીસ સધરલેન્ડે આ નજીવી બાબતમાં આપને આપેલી તસ્દી માટે હું ધણો જ દિલગીર છું. કારણ કે આ બાબતની જાહેરમાં ચર્ચા ન થવા દેતાં તેનો ઢાંકપિછેડો કરવામાં જ સાર છે. તે મારી ઈચ્છાની વિરુદ્ધ થઈને જ તમારી સલાહ લેવાને ગઈ કાલે અહીં આવી હતી. પરંતુ તેની સાથેની વાતચીતપરથી તમે જોઈ શક્યા હશે કે તેનો સ્વભાવ આવેશગળો અને ધડીઘડીમાં ઉસ્ફેરાઈ જાય એવો છે. તે કોઈ પણ બાબતનો મનમાં નિશ્ચય કરે છે એટલે પછી કોઈ પણ તેના એ નિશ્ચયને ફેરવવાને સમર્થ નથી. જો કે એમાં મને ઝાઝો વાંધો જાગતો નથી. પરંતુ એટલું તો તમે પણ કમૂલ રાખશો કે

એક કાટુખ્મિક જન તરીકે મીસ સધરલેન્ડનું નામ આ બનાવની સાથે જાહેરમાં ચર્ચાય એ મને પોતાને તો ઠીક ન જ લાગે. વળી એ કાર્યમાં લીધેલો શ્રમ અને ખર્ચેલા પૈસા પણ અરબાદ જાય તેમ છે. કેમકે ગૂમ થયેલા મી. હોસ્મર એંગલને તમે શોધી શકો એ મને સંભવિત લાગતું નથી. ”

“ અરે, સાહેબ ! એમ તે હોય ! ” શેરલોક હોમ્સ બોલ્યો : “ તમને એ ગમે તેટલું અસંભવિત લાગતું હોય, પરંતુ મારી સંપૂર્ણ ખાત્રી છે કે હું મી. હોસ્મર એંગલનો પત્તો મેળવવામાં અવશ્ય ફતેહ મેળવીશ. ”

શેરલોક હોમ્સના એ શબ્દો સાંભળીને મી. જેમ્સ વીંડી-ગેંક ચમકી ગયો. તે આવેશમાં આવી જઈને બોલ્યો : “ અહો, સાહેબ ! એ સાંભળીને મને ઘણો જ આનંદ થાય છે ! ”

પરંતુ તેણે પ્રદર્શિત કરેલી ખુશાલી તરફ લક્ષ નહિ આપતાં શેરલોક હોમ્સ કહેવા લાગ્યો : “ જે પ્રમાણે દરેકે દરેકે મનુષ્યના હસ્તાક્ષરોમાં થોડો ઘણો તફાવત રહે છે, તે પ્રમાણે દરેકે દરેકે ટાઈપ-રાઈટરની છાપમાં પણ તફાવત માલૂમ પડી આવે છે. અલગત એ વાત તમને આશ્ચર્ય-જનક અને વિચિત્ર લાગશે ખરી; પરંતુ જો બે ટાઈપ-રાઈટરો તદ્દન નવાં જ ન હોય તો એ બેની છાપ વચ્ચે ફેરફાર જણાયા સિવાય રહે જ નહિ. કેટલાક ‘અક્ષરો બીજા અક્ષરો કરતાં વધારે ઘસાયેલા અને આછા હોય છે; ન્યારે કેટલાક અક્ષરો એક બાજુએ સ્પષ્ટ તો બીજી બાજુએ તૂટેલા હોય છે. હવે, મી. વીંડીગેંક ! તમે આજે મારા ઉપર લખેલા આ પત્રમાં દૃષ્ટિ કરો. એમાં દરેક ‘ o ’ માં તેનો ઉપલો ભાગ ઘસાઈ ગયેલો છે ન્યારે ‘ r ’ માં તેના

રેફના ટોપકાનો થોડો ભાગ તૂટી ગયેલો છે. બંને કે તે સિવાય પણ ખીજ ચૌદ જુદી જુદી વ્રતની ખામી તેની અંદર દષ્ટિગોચર થાય છે. પરંતુ આ બે મુદ્દા અગત્યના અને વધારે સ્પષ્ટ છે. ”

“ અમે ઓફિસમાં જે ટાઇપ-રાઇટર મશીન છે તેના વડે જ અમારો તમામ પત્રવ્યવહાર કરતા હોવાથી તેના અક્ષરો ધસાર્ધ જાય એ બનવા બંતગ છે. આ પત્ર પણ મેં એ ટાઇપ-રાઇટર વડે જ છાપ્યો હતો. ” મી. વીંડીબેંક આરિક દષ્ટિપૂર્વક હોમ્સ સામે જોતો બોલ્યો.

“ વાર વાર, હવે હું તમને ટાઇપ-રાઇટરની સલાયતાથી ગુનહોગારને કેવી રીતે સંધી શકાય છે તે બતાવીશ. એ વિષય ખાસ અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે. ” હોમ્સ બોલ્યો: “ હું ભવિષ્યમાં ટાઇપ-રાઇટરનો ગુનહા સાથે શો સંબંધ છે અને ટાઇપ-રાઇટરથી છાપેલા પત્રો ઉપરથી ગુનહા કેવી રીતે પકડી શકાય છે. એ વિષયમાં એક ગ્રંથ તૈયાર કરવાનો વિચાર રાખું છું. મેં એ બાબતનો ખાસ અભ્યાસ કરેલો છે. લમના દિવસે ગૂમ થયેલા મી. હોસ્મર એંગલ તરફથી મીસ સધરલેન્ડ ઉપર આવેલા ચાર પત્રો મારી પાસે છે. જૂઓ આ રહ્યા. એ બધા ટાઇપ-રાઇટરની મદદથી લખવામાં આવ્યા છે. એ બધા પત્રોમાં ‘ e ’ નો મથાળાનો ભાગ ધસાયેલો છે અને ‘ r ’ નો રેફ તૂટેલો છે, એટલું જ નહિ પરંતુ મારા સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રની મદદથી તમે તે પત્રો તપાસશો તો દરેક પત્રમાં, હમણાં જે ખીજ ચૌદ પ્રકારની ખામીઓના સંબંધમાં મેં કહ્યું હતું તે ખામીઓ પણ માલુમ પડી આવશે. ”

મી. વીંડીબેંક એકદમ ખુરસીપરથી ઉભો થયો-બહે

ફૂલો કહીએ તો પણ ચાલી શકે. તેણે પોતાની ટાંપી હાથમાં લીધી અને કહ્યું: “ મી. હોમ્સ ! આવી નકામી વાતો સાંભળવાનો મને સમય નથી. જો તમે હોસ્પિટલ એંગલનો પત્તો મેળવી શકો તેમ હોય તો, તેનો પત્તો મેળવીને પકડી મને ખબર આપજો. ”

“ એશક ! તમારું કથન વાળખી છે. ” હોમ્સે જિભા થઇ ખારણું પાસે જઇને ખારણું વાસી દીધું અને તેમાં ચાવી ફેરવીને કહ્યું: “ સારે હું તમને જણાવવાની રજા લઉં છું કે મેં તેને શોધી કાઢ્યો છે. ”

“ શું ! ક્યારે અને કેવી રીતે ? ” મી. વીંડીએકે ખૂબ પાડી. તે ઉજળો પૂણી જેવો બની ગયો હતો અને પાંજરામાં સપડાયેલા ઉદરની માફક હોમ્સ સામે તાકી રહ્યો હતો.

“ સાહેબ ! એમ ગભરાઇ જવાનું નથી ! ” હોમ્સે રહેજ કડકાઇથી કટાક્ષ કર્યો: “ મી. વીંડીએક ! મારી પાસે વિશેષ ચાક્ષાત્રી નબી શકે તેમ નથી. તમે હમણાં મને કહ્યું હતું કે મી. હોસ્પિટલ એંગલનો હું પત્તો મેળવી શકું તે સંભવિત નથી. પરંતુ મારી ગુન-હેગારોને પકડવાની શક્તિ વિષયક અજ્ઞાનતાને લીધે જ એ શબ્દો તમે ઉચ્ચાર્યા હતા. જો તમને મારો યથાર્થ અનુભવ હોત તો આવા સાદા કેસમાં હું નિષ્ફળ થકશ; એવી તમને શંકા પણ ન આવત. હા, હવે યરોયર ! ખૂરસી ઉપર જ બેસી રહો. આપણો વાર્તાલાપ પૂર્ણ થવા બાદ હું તમને એક સેકન્ડ પણ રોકીશ નહિ. ”

મી. વીંડીએકે પુનઃ ખૂરસી ઉપર બેસી ગયો. એ વખતે તેનો રહેશે મૃત્યુ પામેલા મનુષ્યના શબ જેવો લાગતો હતો. તેના કપાળ

ઉપર પ્રસવદનાં બિન્દુ જળાનાં હતાં. તે ત્રુટક અવાજે બોલ્યોઃ
“ પણુ-પણુ, તમે કાર્ટમાં ટ્રેન્કસ કરી શકા તેમ નથી. ”

“ હા, મને પણ એટલી જ દિલગીરી થાય છે કે આ બાળ-
તમાં કાર્ટનો આશ્રય લઈ શકાય તેમ નથી. પરંતુ મી. વીંડીબેંક!
મેં ઘણા ગુન્હેગારોને, બદમાશોને, ખૂનીઓને જોયા છે, પકડ્યા છે,
અને તેમના સંબંધમાં વર્તમાનપત્રોમાં વાંચ્યું છે, પરંતુ આ બદ-
માશ-હેડાસ્મર ઝંખંગના જેવી કૃરતા, નીચતા, સ્વાર્થપરાયણતા અને
હૃદયહિનતા મેં બીજા એક પણ ગુન્હેગારમાં અનુભવી નથી. હવે
આ ટ્રેસમાં જે બધું બન્યું છે તે હું પહેલેથી છંપટ સુધી તમને
કહી જઈ છું. જો એમાં મારી ભૂલ થતી તમને લાગે તો એ
સ્થળે સુધારજો. ”

વીંડીબેંક તો મસ્તક નીચું નમાવીને શુપચૂપ ખૂરસીપર
અટકીને બેસી રહ્યો હતો. તેના દેખાવપરથી જોઈ શકાતું હતું કે
તે તદ્દન નિઃશક્ત અને નરમ બની ગયો હતો. શેરલોક હોમ્સ
સ્વસ્થ થયો અને શઘડીની પેડલીને પગ ટેકાવીને બાજુ પોતાના
ગન સાથે વાત કરતો હોય તે પ્રમાણે બોલવા લાગ્યો.

“ એક માણસની નજર એક પૈસાપાત્ર સ્ત્રીનાં નાણાં તરફ જાય છે.
તે પૈસા લાથ કરવાને માટે એ સ્ત્રી પોતાના કરતાં વીશ વર્ષે મોટી
હોવા છતાંયે તે તેની સાથે લગ્ન કરે છે. ” હોમ્સ કહેવા લાગ્યોઃ
“ અને વળી તે સ્ત્રીને આગલા ધણીથી થયેલી દીકરીની મીલક-
તનો ઉપભોગ પણ તે દીકરી પોતાની સાથે રહે ત્યાંસુધી પેલો
માણસ કરી શકે છે. તે માણસની સ્થિતિ જોતાં એ દીકરીની રકમ
કાંઈ ન્હાનીરહતી ગણાય નહિ. અર્થાત્ જો એ મીલકતનો ઉપ-
ભોગ કરવાનું બંધ પડી જાય તો એ માણસને નાણાં સંબંધી મોટી

મુશ્કેલી વેઠવી પડે. એથી એ દીકરીની મીલકત ખીજના હાથમાં જવા નહિ દેવાનો યત્ન કરવાને તે માણસ એટલે દીકરીનો સાવકા પિતા લલચાય એ સ્વાભાવિક છે. કન્યા સ્વભાવે સુશીલ અને મળતાવડી છે, પરંતુ લાયક ઉમરની, સમજદાર, જરા ઉગ્ર સ્વભાવની અને કોઈ પણ લાયક તથા ખુબસુરત યુવાન સાથે પ્રેમમાં પડી જાય તેવી છે; વળી તે પોતે પણ ખુબસુરત હોવાથી તથા વાર્ષિક સો પાઉંડની આવક ધરાવતી હોવાથી કોઈ પણ યુવાન તેની સાથે લગ્નગ્રંથીથી જોડાવવાને તમર બને એ સંભવિત છે. હવે જો તેનું લગ્ન થાય તો તેના જુદા પડવાને લીધે વાર્ષિક સો પાઉંડનો ખાડો પડે. આમ હોવાથી તેનું લગ્ન થતું અટકાવવાને તેના સાવકા બાપે કશો યત્ન તો કરવો જ જોઈએ ! પ્રથમ તો તે પોતાની દીકરીને બહાર જવા આવવા નહિ દેતાં ધરમાંને ધરમાં ગોંધી રાખવાનો માર્ગ ગૃહણુ કરે છે અને એમ કરીને તેને યુવાનોના પરિચયમાં આવતી અટકાવે છે. પરંતુ થોડા વખતમાં જ તેને માલૂમ પડે છે કે તેનો એ પ્રયત્ન લાંબો વખત નહીં શકે તેમ નથી. તે કન્યા પોતાના સાવકા પિતાને પોતાની સ્વતંત્રતાની આડે આવતો જોઈને ગુસ્સે થાય છે, પોતાની સ્વતંત્રતાની વચ્ચે આવવાનો કોઈને પણ હક્ક નથી એવું જાહેર કરે છે અને અમુક નાયના મેળાવડામાં હાજરી આપવાનો પોતાનો દૃઢ નિશ્ચય જણાવે છે. તેનો સાવકો બાપ કોઈ મૂર્ખ નથી. તે સમયસૂચક અને ચાલાક છે. તે જાણે છે કે પોતાની કન્યાના દૃઢ નિશ્ચય આગળ પોતાનું કશું પણ બળજોર ચાલી શકે તેમ નથી. એટલે તે એક અજબ યુક્તિ યોજે છે. તે માણસ પોતાની સ્ત્રી એટલે પેલી કન્યાની માતાની સંમતી અને સહાય વડે પોતાની પત્નીની કન્યાને ફસાવવાનો તાગડો

રવ્ય છે. તે પોતે જીવનના ધારણ કરે છે, રંગીન કાચના ચખ્ખા વડે આંખોને ઢૂપાવી દે છે, મોં ઉપર દાઢીમુઠ ધારણ કરી લે છે અને પોતાનો અવાજ ઓળખાઈ ન આવે માટે ગળામાંથી અવાજ કાઢવાનું પસંદ કરે છે. વળી તે કન્યાની ‘ શોર્ટ સાઈટ ’ હોવાથી પણ તે માણસના જીવનવેપમાં વિશેષ અનુકૂળતા થાય છે. તે પેલા નાચના મેળાવડામાં હોસ્મર એંગલ નામ ધારણ કરીને રજુ થાય છે અને પોતાની કન્યાનો પ્રેમ પોતાના તરફ આકર્ષી લઈને તેને ખીજન યુવાનો સાથે પરિચયમાં આવતી આવડાવે છે.-”

“ પણ પ્રથમ તો એ એક મસ્કરીડે જે કંઈ હતું. ” વીંડી-એક વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો: “ અમે એમ નહોતું ધાર્યું કે મીસ સધરલેન્ડ આટલી બની પ્રેમમુગ્ધ બની જશે. ”

“ હું પણ એ વાત કમ્પ્લેક્ષ રાખું છું. પરંતુ એમ જાણે મીસ સધરલેન્ડ અસંત પ્રેમમુગ્ધ બની જાય છે. તેનો સાવકો આપ ક્રાન્સ ગમેલ છે એમ તેના જાણવામાં હોવાથી, પોતાની સાથે દગ્ગા રમવામાં આવે છે એવી તેને શંકા આવવાનું કશું પણ કારણ રહતું નથી. હોસ્મર એંગલ નામધારી જીવનવેપી ગૃહસ્થની મીષ્ટ વાણીથી તે કન્યા કુલાર્થ જાય છે, વળી તેની માતા પણ હોસ્મર એંગલના સ્વભાવ અને વર્તનની પ્રશંસા કરતી હોવાથી મીસ સધરલેન્ડ પોતાના વિચારમાં વધારે મક્કમ બને છે. ત્યારપછી મી. એંગલ તે કન્યાની મુલાકાત લેવાને તેને ઘેર આવે છે. કેમકે ખરેખરી અને ચોક્કસ અસર નિપજાવવાને માટે પૂરેપૂરો દેખાવ કરવાની જરૂર છે. બન્ને જણાં એકલાં બહાર ફરવા પણ જાય છે અને છેવટે એક ખીજની સાથે લક્ષ્મી ગાંઠથી જોડાવાને વચનથી

બંધાય છે. અર્થાત્ હવે તે કન્યા બીજા પુરુષની તરફ લક્ષ આપે તેમ નથી એવી હોસ્મર એંગલની ખાત્રી થાય છે, પરંતુ આવી રીતે છેતરપીંડી લાંબો વખત સુધી નહીં શકે તેમ નથી. કેમકે અવારનવાર તે કન્યાનો આપ ક્રાંસથી પાછો ફરે તે વખતે હોસ્મર એંગલ ગૂમ થઈ જાય અને પુનઃ ક્રાંસ જાય એટલે પાછો ફરી નિકળે. એ પ્રમાણે કરવાથી કદાચ મીસ સધરલેન્ડને શંકા આવે અથવા હોસ્મર એંગલ પોતાને ખરા પ્રેમથી ચાહતો નહિ હોવાને લીધે જ પોતાના સાવકા પિતાની લાજરીમાં પોતાની તરફ તેનો પ્રેમ પ્રકટ કરવાનું પસંદ કરતો નથી એમ તે કન્યા માની લે તો બધી મહેનત નિષ્ફળ થઈ જાય અને પછી સ્વાભાવિક રીતે જ મીસ સધરલેન્ડને હોસ્મર એંગલ ઉપર શંકા આવવાથી તે બીજા પુરુષ તરફ લક્ષ દેડાવે, એમ લાગવાથી હોસ્મર એંગલ આઈગલના મોગનપૂર્વક મીસ સધરલેન્ડ પાસે પોતાની પ્રત્યે વફાદાર રહેવાની પ્રતિજ્ઞા લેવડાવે છે. વળી કદાચ પોતાના ઉપર કોઈ જાતની આકૃત આવી પડે તો પણ બીજા પુરુષનો ગતમાં વિચાર સરખાવે નહિ કરતાં એકનિષ્ઠાથી પોતાને વળગી રહેવાની અને પોતાના વર્તન માટે શંકા નહિ લાવવાની હોસ્મર એંગલ મીસ સધરલેન્ડને લક્ષના દિવસે જ સૂચના કરે છે. તે સૂચનાનો સ્વીકાર કરવાથી જેમ્સ વીંડીબેંકના મનને શાંતિ થાય છે. તે ધારે છે કે હવે મીસ સધરલેન્ડ હોસ્મર એંગલને વિસ્મરી શકશે નહિ અને ઓછામાં ઓછા દશ વર્ષ પર્યંત તો તેની રાહ જોશે જ. અર્થાત્ દશ વર્ષ સુધી મીસ સધરલેન્ડની આવકનો ઉપયોગ કરવામાં જેમ્સ વીંડીબેંકને વાંધો આવે તેમ નથી. આવી ખાત્રી થવાથી તે મીસ સધરલેન્ડને ધર્મમંદિર સુધી લઈ જાય છે. પરંતુ તે ધર્મ મંદિરની

અંદર દાખલ થઈને પોતાની પત્નીની કન્યા સાથે લગ્નગ્રંથીથી જોડા-
વાનું મહાન પાતક કરી શકે તેમ નહિ હોવાથી બીજી ગાડીમાં
ખેસવાનું બહાનું કરીને એક બંધ ખારણાની ગાડીમાં એક બાબુના
ખારણામાંથી પ્રવેશ કરીને બીજી બાબુના દ્વાર વાટે બહાર નિકળીને
પસાર થઈ જાય છે ! એ યુક્તિ ઘણી જ જૂની છે અને એક
સાધારણ બુદ્ધિનો મનુષ્ય પણ તે યુક્તિ અગ્રભાવી શકે તેમ છે.
કેમ ગી. વીંડીએક ! આ બધું બરાબર છે ને ? હું બૂલતો તો
નથી ને ? ”

શેરલોક હોમ્સ બોલતો હતો તે દરમિયાન વીંડીએક પુનઃ
સ્વસ્થ બની ગયો હતો. તે ખૂરસીપરથી ઝીલો થયો અને જાણે
અમારી મશ્કરી કરતો હોય તે પ્રમાણે તીરસ્કારસૂચક હાસ્ય
પોતાના ચહેરાપર લાવતો બોલ્યો : “ તમે કહો છો તે પ્રમાણે બન્યું
હોયે ખરું અને ન પણ બન્યું હોય ! પરંતુ જો તમે આટલા ચાલાક
અને ચતુર છો તો એટલું સહેલાઈથી સમજી શકશો કે એ કામમાં મેં
કાયદાનો ભંગ કર્યો નથી, જ્યારે અત્યારે તમારા મકાનમાં મને
ગેરવાજબી રીતે અટકાવી રાખવામાં તમે કાયદાનો ભંગ કરો છો.
મારા ઉપર કોઈથી કશી પણ ફરિયાદ માંડી શકાય તેમ નથી,
જ્યારે હું તમારા ઉપર મને ગેરકાયદેસર અટકાવ કરવાની અને મારા
ઉપર હુમલો કરવાની ફરિયાદ માંડી શકું તેમ છે. ”

હોમ્સે બાણું બોલી નાખ્યું અને કહ્યું : “ અત્યંત, તમારા
કહેવા મુજબ કાયદો તમારા ઉપર હસ્તક્ષેપ કરી શકે તેમ નથી,
તદપિ એટલું તો ખરું જ કે તમારું કૃત્ય સહુથી વધુમાં વધુ સખ્તને
પાત્ર છે. જો મીસ સ્પ્રેન્ગલેન્ડને એકાદો ભાઈ કિંવા મિત્ર હોત અને

તેના સપાટામાં તમે આવ્યા હોત તો એણે ચાખૂકના ઝપાટા વડે તમારા બરડાને બોખરો કીધા સિવાય તમને છોડ્યા ન હોત.” એ વખતે વીંડીએકને મસ્કરીની ઢોળે હસતો જોઈને તેણે કહ્યું: “ મને મારી અસીલ તરફથી તમને સળ કરવાનું કામ સુપ્રત થયેલું નથી અને એ મારી ફરજ પણ નથી, તદ્દપિ તમારું કૃત્ય જોતાં મને એમ થાય છે કે આ સામે ટાંગેલા ચાખૂક વડે તમને ફટકાવી—” તે જો સ્થળે ચાખૂક ટાંગેલો હતો એ તરફ ગયો. પરંતુ તે ચાખૂકને હાથમાં લે એ પહેલાં તો વીંડીએક સાહેબ બારણા તરફ નાકા અને ઝડપથી દાદરપરથી નીચે ઉતરવા લાગ્યા, નીચેનું પ્રવેશદ્વાર મોટા અવાજ સમેત ઉઘડ્યું અને અંધ થયું અને બીજી પળે મી. જોમ્સ વીંડીએક રસ્તા ઉપર ત્વરાથી દોડતો બારીમાંથી દૃષ્ટિએ પડ્યો.

“ કેવો બદમાશ અને નીચ ? ” હોમ્સ હસતો હસતો બોલ્યો અને પુનઃ આરામખૂરસીપર બેસી ગયો. તેણે કહ્યું: “ આ માણસના દેખાવ અને સ્વભાવ ઉપરથી હું કહી શકું છું કે તે ઉત્તરોત્તર બદમાશીના કામમાં આગળ વધતો જશે, ભયંકર ગુન્હા કરવાને આકર્ષાશે અને છેવટે ફ્રાંસીને લોકડે લટકશે. જો આપણે જીવતા હોઈશું તો તેને માટે મેં ભાણેલું આ ભવિષ્ય આપણે ખરું પડેલું જોઈશું. વોટસન ! એકંદર રીતે લેતાં આ કેસ નિરસ કે સાધારણ પ્રકારનો ન હોતો.”

“ આ કેસ રસપ્રદાયક અને વિચિત્ર હોતો એ વાત ખરી; પરંતુ હું ખરું કહું છું કે તેના અંબંધમાં તમે ચોક્કસ નિર્ણય ઉપર કેવી રીતે આવ્યા-વીંડીએકે જ હોમ્સર એંગલનું નામ ધારણ કર્યું હતું એ તમે કેવી રીતે જાણી શક્યા તે હું સમજી શકતો નથી.” મેં મારું અજ્ઞાત પ્રદર્શિત કર્યું.

“ માંસ સધરલેન્ડની હકીકત ઉપરથી બે બાબતો સ્પષ્ટ થતી હતી. એક તો એ કે મી. હોસ્મર એંગલનો છેવટની ધડીએ ગૂંમ થઈ જવામાં ખાસ મજબૂત હેતુ હોયો જોઈએ; અને બીજું એ કે આ બનાવથી જે કશો પણ લાભ થવાનો સંભવ હોય તો તે માત્ર માંસ સધરલેન્ડના સાવકા બાપને જ હતો. વળી બીજાં એક મુદ્દો સ્વચ્છ હતો. હોસ્મર એંગલ અને વીંડીમેંક બે જણા એકી સાથે કદી પણ દેખાયા ન હતા. જ્યારે એકની હાજરી હોય ત્યારે બીજો ક્રાન્સ ઉપડયો હોય કિંવા લીડન હોલ-સ્ટ્રીટમાં ભરાઈ બેઠો હોય. વળી રંગીન કાચ અને ગળામાંથી નિકળતો અવાજ એ પણ હાલ-વેશ સ્વચ્છ હતા. તે જ પ્રમાણે ભરાવદાર થોભીયા ઉપરથી પણ એવી શંકા લઈ શકાય તેમ હતું કે એ માણસ પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં ફેરફાર કરેલો હોયો જોઈએ. વળી તેણે ટાઇપ-રાઇટરથી પત્રો લખવાની સાથે પોતાની સહી પણ ટાઇપ-રાઇટર વડે છાપેલી જોવાથી મારી શંકા વધારે મજબૂત અને ચાકસ થઈ; કેમકે તેના હસ્તાક્ષરો માંસ સધરલેન્ડને અત્યંત પરિચિત હોવાથી, નીચે હસ્તાક્ષરથી સહી કરવામાં પણ ઓળખાઈ જવાનો સંભવ હતો. આ બધા મુખ્યમુખ્ય મુદ્દાઓની સાથે બીજી જીણી જીણી વિગતો ઉપરથી હું એક જ અનુમાન બેઠી શક્યો કે વીંડીમેંક હોસ્મર એંગલનું સ્વરૂપ ધારણ કરેલું હોયું જોઈએ.”

“પરંતુ તમારે એ અનુમાન ખરું જ છે એવી ખાત્રી તમે કેવી રીતે કરી લીધી?” મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“એક વખત એક માણસ ઉપર નજર કરી કે પછી તેને માટે જોઈતી સાબીતીઓ મેળવવાનું કામ કાંઈ વિશેષ મુશ્કેલ નથી. જે પેદી તરફથી આ માણસ કામ કરતો હતો તે પેઢીના મેનેજર સાથે

મારે ઝાળખાણ છે. મીસ સધરલેન્ડ હોસ્બર ઝેંગલનો પતો મેળવવાને માટે આપેલી જનરેખાઓમાંથી રંગીન કાચ, ગળામાંથી નિકળતો અવાજ, ભરાવદાર શોભાયા, વગેરે છદ્મયેષ સૂચક ઘટનાઓને બાદ કરીને બાકીનું વર્ણન મેં તે પેઢીના મેનેજર ઉપર મોકલી આપ્યું અને તે સાથે લખેલા પત્રદ્વારા તેને પૂછવ્યું કે આવા વર્ણનવાળો કોઈ પણ માણસ તમારી પેઢીમાં ટ્રાવેલિંગ એજન્ટ તરીકે નોકરી કરે છે ? વળી ટાઇપ-રાઈટર વડે તેણે કરેલી સહી તરફ મારું લક્ષ્ય ખેંચાયલું હોવાને લીધે એક પત્ર મેં જેમ્સ વીંડીબેંકને તેની પેઢીને શરનામે લખીને આજે રહાંજે છવાગે તે મને મળવાને અહીં આવી શકશે કે કેમ તે બાબત પૂછવ્યું. મેં ધાર્યું હતું તે પ્રમાણે તેના તરફથી આવેલો જવાબ ટાઇપ-રાઈટરની મદદ વડે લખાયેલો હાં. તેની એ ચીડી તથા મીસ સધરલેન્ડ ઉપર તેણે લખેલા પત્રો એક જ ટાઇપ-રાઈટર વડે લખાયેલા હોવાથી તે બધામાં જુદા જુદા પ્રકારની અક્ષરોની ખામીઓ એક સરખી જ હતી. તેના જવાબ મળ્યો તે જ દપાલમાં ફેન્ચર્ચ સ્ટ્રીટની વેસ્ટહાઉસ અને મારબેંકની પેઢીના મેનેજરનો પણ જવાબ મળ્યો. તેમાં તેણે લખ્યું હતું કે ‘જે માણસનું તમે વર્ણન મોકલ્યું છે તે અમારા ટ્રાવેલિંગ એજન્ટ મી. જેમ્સ વીંડીબેંકને આબેહૂબ મળતું આવે છે.’ બસ, આટલું મારે માટે પૂરતું હતું. હવે જેમ્સ વીંડીબેંક અને હોસ્બર ઝેંગલ એ બન્ને એક જ હોવાના સંબંધમાં મને કશી પણ શંકા રહી નહિ.”

“પરંતુ ત્યારે હવે મીસ સધરલેન્ડનું શું કરશો ? તેને આ બધી લગ્નિકત જણાવવાનું તમને વાજબી લાગે છે ?”

“કદી પણ નહિ. એક તો તેને આ વાત કહેવી તે જ ઘટિત નથી, અને વળી કદાચ હું જણાવું તો પણ તે મારી વાત માનવાની

નાલિ. એ તો એમ જ ધારવાની કે હું ખરા હોસ્તર એંગલને શોધી
 શક્યો નલિ, તેથી મારી નિષ્ફળતા છૂપાવવાને માટે આ બનાવટી
 લકીકત મેં ઊભી કરી છે । દારૂડી કવિ હુશીએ એક સ્થળે કહ્યું છે
 કે વાઘના બચ્ચાને પાળવામાં ઝટેલો બચ સમાયેલો છે, તેટલો જ
 બચ એક સ્ત્રીની આનંદજનક કલ્પનાનો ખ્વંસ કરવામાં પણ સમા-
 યેલો છે. અનુભવની યુનિવર્સિટીમાં ઉત્તીર્ણ નિવડેલા બુદ્ધિવિશારદ
 હુશીએ આ એ કથનનો સ્વીકાર કરીને ‘સળસે’ બી ચૂપ’નો જ સિ-
 હ્દાંત આ વિષયમાં હું અખત્યાર કરીશ.

ખૂની કેણુ ?

એક દિવસે સ્કવારે હું અને મારી પત્ની બેઠાં બેઠાં નાસ્તો કરતાં હતાં. તે વખતે અમારી ચાકરડી એક તાર લઇને બોજનગૃહમાં આવી. પરખીડીયું ફેાડીને બેઠાં માલૂમ પડ્યું કે એ તાર શેરલોક હોમ્સે કરેલો હતો અને તેમાં નીચે મુજબ લખ્યું હતું:—

“તમને બે દિવસનો અવકાશ મળી શકે તેમ છે ખરો? હમણાં જ એક તાર મળ્યો છે. તેમાં પશ્ચિમ ઇંગ્લાંડમાં આવેલા બે-સ્કોમ્પ વેલી ગામમાં થયેલા ખૂનના કેસમાં તમાસ કરવાનું આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું છે. બે તમે પણ મારી સાથે આવશો તો મળાહ પડશે. ત્યાંની હવા અને સૃષ્ટિસૌંદર્ય મગ્નનાં છે. બરાબર ક. ૧૧-૧૫ મીનિટે પેડિંગ્ટન સ્ટેશનથી ઉપડતી ટ્રેનમાં નિકળવાનું છે. માટે તે સ્ટેશને આવો.”

“તમારો શો વિચાર છે, બહાલા?” મારી પત્ની પાંચ તાર વાંચતી હતી, તે બોલી: “તમે જશો કે નહિ?”

“જવું કે નહિ એ હું નક્કી કરી શકતો નથી. હમણાં દરદી-ઓની ઝંખ્યા પણ મોટી છે.” મેં અચોક્કસ જવાબ આપ્યો.

“એમાં શો વાંધો છે? એન્ડ્રુથર તમારું અહીંનું કામ બે દિવસને માટે સાચવી લેશે. હમણાં તમારો ચહેરો રહેજ શીકો પડી ગયો છે. એટલે મને લાગે છે કે બે દિવસના આરામથી અને હવા-ફેર કરવાથી તમારી તખીયત પણ સારી થશે. વળી મી. શેરલોક હોમ્સના કેસોમાં લાગ લેવાનો તમને શાખ પણ છે.”

“હા, વાત તો ખરી છે. શેરલોક હોમ્સના હાથપર આવેલા

કેસો માંહેના એકમાં લાગ લેવાને પરિણામે જ તમારા જેવું રમણી-રત્ન મને પ્રાપ્ત થયું છે. એટલે હવે જે હું તેના બીજા કેસોની ઉપેક્ષા કરું તો નગુણો જ ગણાઉં. પણ તો પછી હવે ઢીલ કરવી નકામી છે, કેમકે ઘેરથી નિકળવાને માટે માત્ર અર્ધો કલાક જ છે. તેટલા સમયમાં સામાન પેક કરી લેવો જોઈએ.”

અધ્યાનિસ્તાનની હાવણીમાં મળેલા અનુભવથી બીજી કશી લાભ મને થયો નહતો, પરંતુ એક લાભ હતો અને તે એ કે મુસાફરી કરવાને માટે ઝડપથી તજામ તૈયારી કરી લેવામાં મને કંટાળો આવતો નહિ. વળી મારે પ્રવાસ દરમ્યાન ‘ઝાઝી વસ્તુઓની જરૂર પડતી નહિ. એક હેન્ડબેગ, એક મોટી બેગ અને એક બ્રીક્સ-એટનાં વાનાં પૂરતાં હતાં. અર્થાત્ હું અર્ધો કલાક કરતાં પણ ઓછા વખતમાં તૈયાર થઈને સામાન સાથે ગાડીમાં ચડી બેઠો અને ગાડીના ઉપડવાના સમય પહેલાં જ પેડિંગ્ટન સ્ટેશન ઉપર પહોંચી ગયો. શેરલોક હોમ્સ સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મ ઉપર આમતેમ ચક્કર લગાવતો હતો. તેણે પ્રવાસને યોગ્ય લાંબો કાલ અને બેઠા ઘાટની ટોપી પહેરી હતી.

મને જોઈને તે બોલ્યો: “વોટ્સન! તમે આવ્યા એ ઘણું જ સારું કાર્ય. હું તમારા ઉપર અંપ્રેશન ‘મરેસો રાખી શકું તેમ હોવાથી જે તમે મારી સાથે હો તો મને ઘણી જ સગવડ પડે. અલખત ત્યાં સ્થાનિક પોલિસ તરફથી જોઈતી મદદ મળી શકે ખરી. પરંતુ તે મદદ કાં તો નિરુપયોગી થઈ પડે, અથવા તો તે લોકો સવળાનું અવળું કરી મેલે, એટલે મારી તપાસના પરિણામને કદાચ હાની પહોંચી જાય. તમે આ કમ્પાર્ટમેન્ટમાં પેલી સામેની બે બેઠકો રોકીને બેસો. હું ટ્રીટીટો લઈ આવું છું.”

હું કમ્પાર્ટમેન્ટમાં દાખલ થયો. હોમ્સ ટ્રીટીટો લઈ આવ્યા.

અમારા કમ્પાર્ટમેન્ટમાં બીજું કોઈ દાખલ થયું નહિ. માત્ર અમે
મે જણું અને ફેટલાંક વર્તમાન પત્રો તથા મારી હેન્ડબેગ-એટલાં
જ કમ્પાર્ટમેન્ટમાં હતાં. વર્તમાનપત્રો હોમ્સ પોતાની સાથે લાખ્યો
હતો. ગાડી ઉપડી એટલે તંજો વાંચવાનું શરૂ કર્યું. વચ્ચે વચ્ચે તે
પોતાની નોંધપોથીમાં કશીક નોંધ કરી લેતો હતો. કોઈ વાર ઊંડા
વિચારમાં પડી જતો. એમ કરતાં રીડિંગ સ્ટેશન પસાર થયું તેટલા
સમયમાં તે બધાં પત્રો ઉથલાવી ગયો. પછી તે બધાં પત્રોનો એક
મોટો વીંટો કરીને તેણે ઉંચે અભેરાઈ પર ફેંકી દીધો અને કહ્યું:
“બોસ્કોમ્બ વેલીમાં થયેલા ખૂનના સંબંધમાં તમે કાંઈ પણ સાંભ-
ળ્યું છે કે નહિ ?”

“ એક શબ્દ પણ નહિ. થોડાક દિવસો થયા તો એક પણ
વર્તમાન પત્ર મેં વાંચ્યું નથી. ” મેં જવાબ આપ્યો.

“ લંડનનાં પત્રોને એ સંબંધમાં સંપૂર્ણ માહિતી મળેલી લાગતી
નથી. એ કેસને લગતી વિગતોથી પૂર્ણપણે માહિતગાર થવાના
ધરિદ્રાથી જ આ બધાં પત્રો હું વાંચી ગયો. હું તે ઉપરથી સમજી
શક્યો છું તે પ્રમાણે આ કેસ ઘણો જ સાદો છે અને તેથી
તેનું ખરૂં મૂળ શોધી કાઢવાનું કામ અત્યંત કઠણ છે. ”

“ તમે પણ અજ્ઞ મૂર્તિ છો ! ચુકિલડે પણ સાદા સિદ્ધાં-
તને છાંડવાનું કાર્ય કઠણ છે એવું પ્રતિપાદન કર્યું નથી. ”

“ એ હશે, પરંતુ હું કહું છું એ તદ્દન ખરૂં છે. જો એકાદા
ગુન્દાની વિગતો બાહ્ય દષ્ટિએ બેદબરી લાગે તો એ બેદબરી
વિગતો ઉપરથી ગુન્હનું કારણ સહેલાઈથી જડી આવે. પરંતુ ગુન્હો
જેમ વધારે સાદો અને બેદબરમ વગરનો, તેમ ખરા ગુન્હેગારને
પકડી પાડવાનું કામ વધારે મુશ્કેલીવાળું સમજવું. આ કેસમાં

આપનું ખૂન કરવાનો આરોપ દીકરા ઉપર મુકવામાં આવ્યો છે અને તેની સામે પૂરાવા પણ ગંભીર છે. ”

“ ત્યારે તો આ ખૂનનો કેસ છે ? ”

“ હા, વર્તમાનપત્રો ઉપરથી એમ લાગે છે. પરંતુ જ્યાં સુધી હું જાણું તેનું નિરીક્ષણ અને તપાસ ન કરું ત્યાં સુધી એ ખૂન થયું છે કે કેમ એ વિષયમાં કશો પણ અભિપ્રાય આપવાનું પસંદ કરતો નથી. માત્ર આ કેસના સંબંધમાં જે કંઈ હું સમજી શક્યો છું તે તેમને ટુંકમાં જણાવીશ. ”

તે બે-ચાર પળ મોન રહ્યો અને પછી પુનઃ કહેવા લાગ્યોઃ “ જૂઓ સાંભળો, આસ્ટ્રોક્રોમ વેલી રોસની નજીકમાં હાર્ડશાયરમાં આવેલું છે. ત્યાં મી. જહોન ટર્નર નામનો ગૃહસ્થ સહુથી મોટો જગીરદાર છે. તે કેટલોક સમય આસ્ટ્રેલીયામાં રહીને પુષ્કળ દ્રવ્ય એકઠું કરી આવ્યો છે. લાલ કેટલાંક વર્ષો થયાં તે પોતાના મૂળ વતનમાં પાછો ફર્યો છે. પોતાની માલિકીનું એક ખેતર તેણે મી. આર્સ મેક્કાર્થી નામના માણસને ખેડવા આપ્યું છે. તે માણસ પણ આસ્ટ્રેલીયાથી આવ્યો છે. આસ્ટ્રેલીયામાં એ બે જણાને પરસ્પર ઝોળખાણ હોવાથી મેક્કાર્થી પણ ટર્નરના ગામમાં આવીને જ નિવાસ કરવાનું પસંદ કરે એમાં કશું પણ આશ્ચર્ય જેવું કે અસ્વાભાવિક નથી. ટર્નર પૈસાપાત્ર અને મોટો જગીરદાર હોવાથી મેક્કાર્થી તેના ખેડુત તરીકે રહે એ દેખીતું છે. તો પણ બીજી રીતે એ જાણે જણા એક બીજાના મિત્ર હોય તે પ્રમાણે વર્તે છે. મેક્કાર્થીને અદાર વર્ષની ઉમરનો દીકરો છે, જ્યારે ટર્નરને પણ તેટલી જ ઉમરની એકની એક દીકરી છે. જાણેની સ્ત્રીઓ મરણ પામેલી છે. એ લોકો એ ગામનાં અને આસપાસનાં અંજોળ કુટુંબો સાથે બેળા-

વાનું પસંદ કરતા નથી. જો કે મેકાર્થી અને તેના દીકરાને રમત-ગમતનો શોખ હોવાથી તે બાપદીકરા ક્રાઇ ક્રાઇ વાર નજીકમાં થતા શરતોના અખાડામાં હાજરી આપે છે ખરા. મેકાર્થીએ પોતાને ત્યાં બે નોકરો રાખેલા છે. એક સાથી અને એક સ્ત્રી. ઈર્નરને ત્યાં આશરે છ નોકરો છે. તેમના કૌટુંબિક જીવનના સંબંધમાં આટલું મારા જાણવામાં આવ્યું છે. હવે આ કેસને લગતી વિગતો ઉપર આવીએ.

“ જુનની ૩ જી તારીખે એટલે કે ગયા સોમવારે બપોરે ત્રણ વાગે મેકાર્થી તેના ખેતરમાં આવેલા પોતાના ઘેરથી નિકળીને બ્રોસક્રામ્પ પૂલ નામના તળાવ તરફ જતો હતો. તે જ રોજ સ્વ-વારે તે પોતાના સાથી સાથે રોસ ગામમાં ગયો હતો. તે વખતે તેણે એ સાથીને કહ્યું હતું કે ‘ આજે બપોરે ત્રણ વાગે એક ગૃહ-સ્થને મારે મળવા જવું છે. ’ અર્થાત્ તે ગૃહસ્થની મુલાકાતને માટે તે બ્રોસક્રામ્પ પૂલ તરફ ગયેલા હોયો જોઈએ. સાથી પુનઃ જીવિત અવસ્થામાં તે પાછો ફરી શક્યો નહિ.

“ તેના ખેતર અને બ્રોસક્રામ્પ પૂલ વચ્ચે પા માઈલનું અંતર છે. તે દરમિયાન બે માણસોએ તેને જોયો હતો. તેમાંની એક તો વૃદ્ધા સ્ત્રી હતી. પરંતુ તેનું નામ વર્તમાન પત્રોમાં આવ્યું નથી. બીજો મણુસ વીલીયમ ક્રાઉડર કરીને એક શિકારી છે. તે મી. ઈર્નરના હાથ નીચે નોકરી કરે છે. વીલીયમ ક્રાઉડર પોતાની જુઓનીમાં જણાવે છે કે ‘ મેં મી. મેકાર્થીને જોયો સારપછી થોડીક મીનટો બાદ તેના દીકરા મી. જેમ્સ મેકાર્થીને પણ તેનો બાપ જે બાજુએ ગયો હતો તે જ બાજુએ જતો જોયો હતો. એ વખતે તેના હાથમાં એક લાંબી નળીની બંધૂક પણ મારા જોવામાં

આવી હતી. એ વખતે એ રિંગ મને દેશે. પણ વિચાર આવ્યો ન હતો. માત્ર જ્યારે તે રોજ રહાંજે મી. મેક્કાર્થીના ખૂનની હકીકત સાંભળી ત્યારે જ મને શંકા પડી. ’

“ વીલીયમ ક્રાઉડરે મેક્કાર્થી પિતાપુત્રને બંધાં લારપછી પણ તેઓ એક ખીમ્ન મનુષ્યના બેવામાં આવ્યા હતા. ઓસ્કોમ્મ પૂલ તળાવની આસપાસ પુષ્કળ વૃક્ષોની ઘટા આવી રહેલી છે. તે વૃક્ષઘટામાં ઓસ્કોમ્મ વેલી જાગીરની દેખરેખ રાખનારની દીકરી કે જે ચૌદ વર્ષની ઉમરની છે અને જેનું નામ પેશન્સ મોરાન છે તે કુલ વીળતી હતી. તે જાણાવે છે કે ‘ હું તે વૃક્ષઘટામાં કુલ વીળતી હતી તે વખતે મેં મી. મેક્કાર્થી અને તેના દીકરાને તળાવના કિનારા પાસે ઊભેલા બેવા હતા અને તે બંને વચ્ચે સખ્ત જોલવાલી થતી સાંભળી હતી. મી. મેક્કાર્થી તેમના દીકરાને ગાળો દેતા હતા અને તેમના દીકરાએ પેતાના બાપને થપાટ મારવાને હાથ પણ ઉઠા કરેલો. મારા બેવામાં આવ્યો હતો. એ બે જાણ વચ્ચે ચાલતા ઝઘડાથી હું જિલ્લી એટલે વધુ વખત ત્યાં નહિ થોભતાં એકદમ મારે ઘેર દોડી ગઈ અને ઘેર પહોંચીને મેં મારી માને કહ્યું, કે મી. મેક્કાર્થી અને તેના દીકરા વચ્ચે ઓસ્કોમ્મ પૂલ આગળ બારે ઝઘડો મચી રહ્યા છે અને રાતે ભય રહે છે કે કદાચ તેઓ બાજશે પણ ખરા, એ પ્રમાણે તે પોતાની મા સાથે વાત કરતી હતી તેજ વેળાએ જેન્સ મેક્કાર્થી શ્વાસભેર દોડતો તેમના મકાને આવ્યો અને બોલ્યો કે, ‘ મારા બાપનું મડદું ઓસ્કોમ્મ પૂલ પાસેની વૃક્ષઘટામાં પડેલું છે. રાટે મી. મોરાન હાથે તે તેમને મારી સાથે ત્યાં લઈ જવા છે. ’ એ વખતે તે બહુ જ ઉસ્કેરાઈ ગયેલો ત્રાગતો હતો. તેના હાથમાં બેધૂક કે માથા ઉપર ટોપી

ન હતી. તેના જમણા હાથનો પાંજો અને તેજ હાથના ખમીશની ખાંજ ઉપર લોહીના ડાઘા પડી રહેલા જણાતા હતા. તે માદીકરી તેની સાથે સાથે ગયાં. તેમણે પેલી વૃક્ષધટામાં ધાસ ઉપર તેના બાપનું શય પડેલું જોયું. તેના માથા ઉપર કોઈ વજનદાર અને ખૂબ શસ્ત્રના એકથી વધારે ઝપાટા લાગવાને લીધે મસ્તક ઝુટી ગયું હતું. તે મડદાથી થોડાંક પગલાં છેટે તેના દીકરાની લાંબી નળીવાળી બંધૂક પડેલી હતી. એ બંધૂકની નળી જો મી. મેક્કાર્થીના માથામાં મારવામાં આવી હોય તો પણ એવું નુકશાન થવાનો સંભવ હતો. આ બધા સંયોગોને લીધે મી. જેમ્સ મેક્કાર્થીને તુરત જ ગીરફતાર કરવામાં આવ્યો છે, અને બીજે દિવસે મંગળવારે કોરોનરે ભરેલી જુરીએ તેના ઉપર ‘ ઈરાદાપૂર્વક ખૂન ’ કરવાનો આરોપ મૂકેલો છે. બુધવારે તેને રૉસ ખાતે માજિસ્ટ્રેટ સાહેબ સન્મુખ ડિમો કરવામાં આવ્યા હતા. તેણે બધી જુબાનીઓ સાંભળી લઈને, આ ગુન્હો ગંભીર પ્રકારનો હોવાથી જેમ્સ મેક્કાર્થીને સેશન્સકમિટ કર્યો છે. કોરોનરની જુરી સન્મુખ અને પોલિસ-કોર્ટમાં રજુ થયેલી વિગતો આ પ્રકારની છે. ”

“ આ કેસ તો ઘણો જ ગંભીર ! ” હું બોલ્યો : “ આ કેસમાં આરોપી સામેના સાંયોગિક પૂરાવા મજબૂત અને અકાચ્ય છે. ”

“ પણ સાંયોગિક પૂરાવા મોટે ભાગે ભૂલથાપ ખવરાવનારા હોઈ શકે છે. ” હોમ્સે વિચાર કરતાં કહ્યું : “ એવા પૂરાવાને લીધે આરોપી ઉપરની શંકા એકદમ મજબૂત બની જાય ખરી, પરંતુ જો તમે મનમાં એમ માનો કે જેના ઉપર આરોપ મૂકવામાં આવેલો છે તે તદ્દન નિર્દોષ છે, અને પછી સાંયોગિક પૂરાવાના સંબંધમાં વિચાર કરો તો તમને એમ પણ લાગે કે આ બાજુ દરમ્યાન ઊંડા-

જુમાં કાંઈક ભેદી રહસ્ય છૂપાયેલું હોવું જોઈએ. તો પણ એટલું તો કબૂલ કરવું પડશે કે એકંદરે જીજ્ઞાસીઓ ઉપરથી જેમ્સ મેક્કાર્થી ઉપરનો આરોપ મજબૂત અને ગંભીર પ્રકારનો બનતો જાય છે, અને તે ખરેખર ગુન્હેગાર હોય એ પણ સંભવિત છે. તદ્દપિ ત્યાં રહેનારા એવા પણ કેટલાક માણસો છે કે જેઓ જેમ્સ મેક્કાર્થીને તદ્દન નિર્દોષ માને છે. જાગીરદાર મી. ટર્નરની પુત્રી પણ પ્રસ્તુત માનિનતા ધરાવનારાઓમાંની એક છે. એથી ટર્નર જેમ્સ મેક્કાર્થીનું નિર્દોષપાત્ર સાબિત કરવાને માટે સરકારી ડિટેક્ટિવ લીસ્ટ્રેડને રોકેલ છે. લીસ્ટ્રેડે આપણી સાથે ચમત્કારિક ખૂનના કેસમાં ભાગ લીધેલો હોવાથી એને તમે પિછાનો જ છા. લીસ્ટ્રેડ આ કેસમાં ગુંચવાઈ જવાથી તેણે મને તાર કરીને બોલાવ્યો છે અને એ તારને પરિણામે હો વોટસન સાહેબ પોતાનાં દરદીઓને વા ખાતાં રાખીને તેમના દોરત એક ખાનગી સલાહકાર ડિટેક્ટિવ શેરલોક હોમ્સની સાથે એક કલાકની પચાશ માઇલની ઝડપે પશ્ચિમ ઈંગ્લાંડ તરફ પધારે છે.”

“પણ આ કેસની વિગતો બધી સ્પષ્ટ અને સચોટ હોવાથી તમે કશું પણ નવીન શોધી શકો કે મી. મેક્કાર્થીના દીકરાને મુક્ત કરાવવાનો યશ મેળવી શકો એમ મને તો લાગતું નથી.” મેં મારો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો.

મારું કથન સાંભળીને શેરલોક હોમ્સ હસ્યો અને બોલ્યો: “ભાઈ ! સ્પષ્ટ અને સચોટ વિગતોના જેવી છેતરનારી બાબત બીજી એક નથી. વળી આપણે કદાચ આ કરતાં પણ વધારે સચોટ અને સમજ પૂરાવો જેમ્સ મેક્કાર્થીની નિર્દોષિતા સિદ્ધ કરવાને લગતો મેળવી શકાએ, કે જે પૂરાવાની લીસ્ટ્રેડને કલ્પના પણ આવી શકે તેમ

ન હોય. હું એમ પણ કહી શકું કે મારી જે પદ્ધતિને સમજવાની કિંવા અનુસરવાની તેનામાં શક્તિ નથી એ પદ્ધતિની સહાયથી હું ધારું તો તેના મુદ્દાને મજબૂત બનાવી શકું કિંવા તોડી પણ શકું. મારો તમને પૂરતો અનુભવ હોવાથી માંડે આ કથન અભિમાનયુક્તકિંવા મિથ્યા લાગશે નહિ. મારી અવલોકનશક્તિના દષ્ટાન્ત મેં અવારનવાર આપેલા છે. તેમ છતાં એક વધુ પૂરાવો હું આપું છું. હું સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકું છું કે તમારા શયનગૃહની બારી જમણી બાજુએ છે. હું નથી ધારતો કે મી. લીસ્ટ્રેડ આ પ્રમાણે કહી શકે.”

“અરે પણ તમે માંડે મકાન તો જોયું નથી અને એ કેવી રીતે જાણી—”

“ડોક્ટર ! એમ ઉતાવળા થવાની જરૂર નથી. તમે એક લશ્કરી અમત્તદાર છો અને દરેક બાબતમાં સફાઈથી રહેવાની ચીવટવાળા છો એ હું જાણું છું. એથી તમે તમારી દાઢી ઉપર વાળનો ફેટો પણ કુટવા દેવાનું પસંદ નહિ કરતા હોવાથી હમેશાં સ્થવારે ઉઠતાં વાંત હાથે હજમત કરી લ્યો છો, અને આ મોસમમાં ઠંડી વિશેષ હોવાને લીધે સૂર્યોદય પછી હજમત કરો છો એ પણ મારા જાણવામાં છે. વાર, હવે તમારા ચહેરા સામે જોતાં જણાઈ આવે છે કે તેનો જમણી બાજુનો ભાગ તદ્દન સાફ છે, જ્યારે ડાબી બાજુના ભાગ તરફ જેમ જેમ જોઈએ છીએ તેમ તેમ સ્હેજ સ્હેજ વાળ રહેલાં માલૂમ પડે છે. ડાબી બાજુએ કાનના ખૂણા પાસે તો વાળના ટોંટા પણ દેખાય છે. એ ઉપરથી સ્પષ્ટપણે જણાઈ આવે છે કે એ બાજુ તરફ પૂરતો પ્રકાશ નહિ પડતો હોવાને લીધે જ એ ટોંટા તમારા ધ્યાન બહાર રહી ગયા હશે. તમારા જેવા સ્વભાવવાળો અને સફાઈને પસંદ કરનારો માણસ સૂર્યના પ્રકાશમાં પોતાની હજમત કરતો હોય અને

ખંભે બાબુએ સારી રીતે પ્રકાશ પડતો હોય તો એક ભાગને બરાબર સાફ કરીને બીજા ભાગમાં વાળના ઠાંટા રહેવા દે નહિ. એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે ડાબી બાબુએ પૂરતો પ્રકાશ પડતો નહિ હોય. હવે ડાબી બાબુએ ઉજાસ ન હોય તો સમજવું સહેલું છે કે તે ઓરડાની બારી જમણી બાબુએ હોવી જોઈએ. વળી તમે તમારા શયનગૃહમાં જ હળમત કરવાનું ટેબલ અને ખૂરસી ગાઠવ્યા હોય; એથી કલ્પના કરવામાં મેટી મુશ્કેલી નથી. કેમકે તમારા જેવી સ્થિતિનો માણસ દરેક કાર્યને માટે માટે જુદા જુદા ઓરડાવાળું મોટું મકાન ભાડે રાખી શકે જ નહિ. આ સાદો દૃષ્ટાન્ત મેં એટલા માટે જ આપ્યો છે કે તે ઉપરથી તમને નિરીક્ષણનો અનુભવ આવે તો તેના ઉપરથી અનુમાન કરવાનો ખ્યાલ આવી શકે. મારામાં જે વિશેષતા છે તે એ જ છે અને હું આશા રાખું છું કે એ શક્તિ આ કેસમાં પણ આપણને ઉપયોગમાં આવી શકશે. તપાસ વખતે એક બે સાધારણ મુદ્દા બહાર આવ્યા છે અને તે જ વિચારવા જેવા છે.”

“એ મુદ્દા કયા છે ?”

“વર્તમાનપત્ર ઉપરથી એવું માલૂમ પડે છે કે જેમ્સ મેક્કાર્થીને ઓસ્કોઅ પૂછ પાસે નહિ પરંતુ તેને ઘેર આવ્યા બાદ ગીરફતાર કરવામાં આવ્યો હતો. ન્યારે પોલિસકોન્સ્ટેબલે તેને કહ્યું કે ‘તું મારો કેદી છે,’ ત્યારે એ સાંભળીને જેમ્સ બોલ્યો કે ‘એ જાણીને મને આશ્ચર્ય થતું નથી, મને મારા કબીલું ફળ મળવું જ જોઈએ.’ કારણકે ભરેલી જ્યુરીના સલાસદોના મનમાં જે થોડીકણી શંકાશીલતા રહી હોય તો પણ તે જેમ્સ મેક્કાર્થીના પ્રસ્તુત શબ્દોથી નાબુદ થઈ ગયેલી હોવી જોઈએ.”

“એ તો ઓરડાની કમખત આઈ !” મેં કહ્યું.

“ના, એણે જ્યુરી સન્મુખ સ્પષ્ટપણે અને બાર દબને કહ્યું હતું કે ‘મારા બાપના ખૂનમાં મારો હાથ નથી અને એ સંબંધમાં હું કશું પણ જાણતો નથી.’”

“પરંતુ આ કેસના તમામ પૂરાવા જોતાં જેમના મુખમાંથી પોતાને પરહેજ કરતી વખતે નિકળેલા પ્રસ્તુત શબ્દો તેના માટેના શંકાને દૃઢ બનાવનારા નિવડે તો એમાં અજળ થવા જેવું કશું પણ નથી.”

“તમારી શંકા દૃઢ થતી હોય તો બલે,” હોમ્સ બોલ્યો: “પરંતુ મને તો તેનું એ કથન બદલાઈ ગયામાં એક અણકતા સૂર્યકિરણ જેવું લાગે છે. તે ગમે તેટલો નિર્દોષ હોવા છતાં સાંયોગિક પૂરાવા મળ્યા પછી રીતે પોતાની વિરૂદ્ધમાં છે એટલું પણ ન જાણી શકે એવો મૂર્ખ નથી. હવે જો ગીરકતાર કરતી વખતે તેણે આશ્ચર્ય બ્યક્ત કર્યું હોત કિંવા તે પોલિસની સામે થયો હોત તો હું તેના એ વર્તન તરફ વધારે શંકાની દૃષ્ટિથી જોત. કેમકે અધા સંયોગો જોતાં તેને પોતાને પકડવા માટે અજાણ્ય બાજો કિંવા ગુસ્સો ચડે એ સ્વાભાવિક છે એમ હું માની શકું નહિ. હું તો એપરથી એટલી જ કલ્પના કરું કે તેણે પોતાનો ગુન્હો છુપાવવાને માટે આશ્ચર્યચકિત થવાની યુક્તિ યોજેલી હોવી જોઈએ. પરંતુ તેણે કહ્યું કે ‘એ જાણીને મને આશ્ચર્ય થતું નથી !’ એ પરથી હું એવી કલ્પના કરી શકું છું કે કાં તો તે તદ્દન નિર્દોષ હોવો જોઈએ અથવા તો તે દૃઢ આત્મસંયમન વાળો અને મક્કમ વિચારનો હોવો જોઈએ. વળી ‘મને મારા કર્મનું ફળ મળવું જ જોઈએ,’ એ શબ્દો તેણે ઉચ્ચાર્યા એ પણ સ્વાભાવિક જ છે. તમે જ વિચાર કરો કે તેણે પોતે જ પોતાના બાપના ખૂનની હકીકત સહુથી પહેલી પ્રકાશમાં આણી અને તે જ

દિવસે થોડા સમય પહેલાં તે પોતાનો પુત્ર તરીકેનો ધર્મ જૂલી જઈને પોતાના આપની સામે થયો હતો તથા તેને માશ્વાને પણ તૈયાર થયો હતો. અર્થાત્ જ્યારે તેને પરહેજ કર્યો એ વખતે તેને એમ લાગેલું હતું જોઈએ કે ‘જે દિવસે મારા આપનું ખૂન થનાર હતું તે જ દિવસે ખૂન થયાની થોડીક વાર પહેલાં જ મારા આપ પ્રભુને વર્તન મેં ચલાવ્યું હતું તે જોતાં મને તેની સળ થવી જ જોઈએ.’ જો તે ખરા ગુ-હેગાર હોત-તેણે જ ખૂન કર્યું હોત તો એવી કલ્પના તેને થાત નહિ, અને એવી કલ્પના થયા સિવાય પ્રસ્તુત શબ્દો તેના સુખમાંથી નિકળત નહિ.”

પરંતુ મને શેરલોક હોમ્સના આટલા ખુલાસાપરથી સેશન્સ ટ્રાઈ જેમ્સ મેક્કાર્થીને નિર્દોષ ઠરાવીને છોડી દેશે એમ લાગ્યું નહિ. મેં મસ્તક ધૂણાવ્યું અને કહ્યું: “પણ આના કરતાંયે ઓછા પૂરાવાને આધારે ધણા માણસો ફાંસીને લાકડે લટકી ચૂક્યા છે.”

“હા, અને એવી રીતે ધણા માણસોને ગેરવાજબી રીતે જ મરણને શરણ થવું પડ્યું છે.” હોમ્સ બોલ્યો.

“વાર, પણ આ બાબતનો સંબંધમાં જેમ્સ મેક્કાર્થીએ પોતાના બંધાવમાં કશું પણ કહ્યું હશે ને ?” મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“હા, તેણે પોતાનું નિર્દોષપણું સાબિત કરવાનો ચત્ન કર્યો છે ખરો; પરંતુ તે ચત્ન તેના મદદગારોને આશા આપનારો લાગતો નથી. જો કે તેમાં એક-બે મુદ્દા સચક છે ખરા. વર્તમાનપત્રમાં તેની જુબાની અક્ષરશઃ પ્રકટ થઈ છે. તે તમે જાતે જ વાંચી જુઓ.”

એમ કહીને હોમ્સે પેલો વર્તમાનપત્રનો વીંટો લઈને તેમાંથી હર્ફડશાપરનું એક સ્થાનિક પત્ર કાઢ્યું અને જે પૃષ્ઠ ઉપર આ કેસની વિમતો જાપવામાં આવી હતી તે પૃષ્ઠ ખોલીને આ કમનસીબ

યુવાને આપેલી જીભાનીવાળા પેરેઆફ તરફ આંગળી કરીને તે પત્ર મને આપ્યું. હું અમારા કમ્પાર્ટમેન્ટમાં એક ખૂણામાં બારી પાસે બેસીને લક્ષ્યપૂર્વક તે જીભાની વાંચી ગયો. તેમાં નીચે મુજબ લખવામાં આવ્યું હતું:—

“લાર પછી જેનું ખૂન થયું હતું તે મા. મેકાર્થીના એક પૂરા દીકરા મા. જેમ્સ મેકાર્થીને પાંજરામાં ખડો કરવામાં આવ્યો અને તેણે સોગન લીધા બાદ નીચે પ્રમાણે જીભાની આપી:—‘મારે કામ હોવાથી હું ત્રણ દિવસ થયાં ઓસ્ટ્રેલિયા ખાતે ગયો હતો. ગયા સોમવારે તા. ૩ જી જુનના રોજ સહવારે હું અહીં આવ્યો. જે વખતે હું ઘેર પહોંચ્યો તે વખતે મારા પિતા ઘેર ન હતા. મને અમારી ચાકરડીએ જણાવ્યું કે તે અમારા સાથી જહોન કોગ્ગની સાથે ગાડી જોડીને રોસ ગયા છે. લારપછી થોડી વારે ગાડીનાં પૈડાંનો ખખડાટ સંભળાયો. મેં મારા ખંડની બારીમાંથી જોયું તો મારા પિતાની ગાડી અમારા કમ્પાર્ટમેન્ટમાં આવેલી દેખાઈ. મારા પિતા ગાડીમાંથી નીચે ઉતર્યા અને તુરત જ મકાનમાં દાખલ નહિ થતાં કમ્પાર્ટમેન્ટની બહાર જવા લાગ્યા, તે ક્યાં ગયો છે એ મને ખબર ન હતી. થોડી વારે હું પણ કપડાં પહેરીને મારી બંધૂક લઈને ઓસ્ટ્રેલિયા પૂલતરફ ચાલ્યો; કેમકે ઓસ્ટ્રેલિયા પૂલની પેલી મેર સસલાંનાં દર પુષ્કળ છે. ત્યાં જઈને સસલાંનો શિકાર કરવાનો મારો વિચાર હતો. શિકારી વીલીયમ પોતાની જીભાનીમાં જણાવ્યા મુજબ મેં તેને રસ્તામાં જોયો હતો ખરો, પરંતુ હું મારા પિતાની પાછળ પાછળ જતો હતો એમ ધારવામાં તેની ભૂલ થતી હતી. મારા પિતા મારી આગળ જતા હતા એવો તો મને ખ્યાલ પણ ન હતો. જ્યારે હું તળાવથી સોએક વા-રને છેટે હોઈશ તે વખતે ‘ફૂ-ગી-ઈ-ઈ’ એવા પ્રકારનો અવાજ મેં

સાંભળ્યો. એ અવાજ મારા પિતા કે હું અમને એક બીજાને દૂરથી બોલાવવાને માટે કરતા હતા. એ અવાજ સાંભળીને તેને આધારે હું આગળ ધસ્યો તો મેં મારા પિતાને ઘોરક્રોધ પૂલ પાસે ઊભેલા જોયા. મને જોઈને તે આશ્ચર્યચકિત થયા હોય એમ લાગ્યું અને જરા ગુસ્સાથી બોલ્યા: 'તું અહીં કેમ આવ્યો છે?' અમારી વચ્ચે થોડીક વાતચીત થઈ, તેને પરિણામે સખ્ત બોલાચાલી થઈ અને એક -એ મુઠ્ઠીઓ પણ તેમણે મને લગાવી. મેં તેમની મુઠ્ઠીઓ ઝીલી લેવાને માટે મારો હાથ ઊંચો કર્યો હતો. મારા પિતાનો સ્વભાવ તામસી છે અને જ્યારે તેમનો પિત્તો ઉછળી આવે છે ત્યારે સામે કાણુ છે, તેનું એમને લાન રહેતું નથી. તેમનો ગુસ્સો કાણુમાં રહી શકે તેમ નથી, એવું મને લાગ્યું એટલે હું એવી ને એવી સ્થિતિમાં તેમને મૂકીને ત્યાંથી અમારા મકાન તરફ જવા લાગ્યો. પરંતુ હું દોઢસોએક વાર દૂર ગયો હોયશ એ વખતે એક હૃદયભેદક ચિત્કાર સાંભળીને હું સ્વાભાવિક રીતે જ પાછો ફર્યો અને દોડ્યો. હું તળાવ પાસે પહોંચ્યો તો ત્યાં મેં મારા પિતાને જમીન ઉપર પડેલા જોયા. તેમના માથામાં સખ્ત આઘાત થયો હતો. તે મૃત્યુની અણી ઉપર હતા. મેં ઝંપૂક એક કોરે ફેંકી દઈ, નીચે બેસી જઈને મારા પિતાને બેઠા કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ તે જ વખતે તેમનો પ્રાણ નિકળી ગયો. થોડીક મીનિટો સુધી હું તેમના શબ પાસે બેસી રહ્યો; પછી મી. ટર્નરની જાગીરના રક્ષકના મકાન તરફ મદદ મેળવવાને માટે ગયો. કેમકે તે મકાન સહુથી વધારે નજીક હતું. જ્યારે હું ખૂબ સાંભળીને પાછો ફર્યો હતો તે વખતે મેં મારા પિતાની નજીકમાં કોઈ પણ મનુષ્યને જોયું ન હતું. તેમને કાણુ જખમ કર્યો હશે તેની મને કલ્પના આવી શકતી નથી. તેમનો સ્વભાવ અતડો અને ઠંડો

હોવાથી આસપાસના મનુષ્યોનો સ્નેહ તે સંપાદન કરી શક્યા નહતા. પરંતુ હું જાણું છું ત્યાં સુધી તેમનો કોઈ ખાસ શત્રુ પણ ન હતો. એ બાબતમાં વિશેષ હું કંઈ પણ જાણતો નથી.’

“કારોનર: ‘તમારા પિતા મરણ પામ્યા તે પહેલાં તેમણે તમને કશું પણ કહ્યું હતું ખરું?’

“જેમ્સ મેક્કાર્થી: ‘એ કશુંક બોલ્યા હતા ખરા, પરંતુ હું માત્ર એટલું જ જાણી શક્યો કે તે ઉદરના સંબંધમાં કંઈક કહે છે.’

“કારોનર: ‘એમના કથનનો તમે શો અર્થ કર્યો?’

“જેમ્સ મેક્કાર્થી: ‘કશી જ નહિ. હું સમજ્યો કે એ તેમનો બેલાન અવસ્થાનો લવારો છે.’

“કારોનર: ‘એ સ્થળે તમારે તમારા પિતાની સાથે બેલા-ચાલી થઈ હતી, તેનું કારણ શું હતું?’

“જેમ્સ મેક્કાર્થી: ‘હું આ સવાલનો જવાબ આપવાનું પસંદ કરતો નથી.’

“કારોનર: ‘પરંતુ એ મુદ્દો ખાસ અગત્યનો છે. માટે તમારે જવાબ આપવો જ જોઈએ.’

“જેમ્સ મેક્કાર્થી: ‘પરંતુ એ હકીકત એવી છે કે તે મારાથી પ્રકટ કરી શકાય તેમ નથી. હું તમને એટલી ખાત્રી આપું છું કે તાર-પછી થોડી વ.રે જે કમનસીબ બનાવ બન્યો તેની સાથે અમારા વચ્ચેની તકરારને કશી પણ સંબંધ નથી.’

“કારોનર: ‘સંબંધ છે કે નહિ એનો નિર્ણય કરવાનું કામ કોર્ટનું છે. હું તમને એટલી સૂચના કરું છું કે જો તમે આ સવાલનો જવાબ નહિ આપવાની હક પકડી રાખશો તો તમારો કેસ આગળ ચાલતાં કોર્ટને તમારા ઉપર શક આણવાનું કારણ રહેશે.’

“જેમ્સ મેક્કાર્થી: ‘કાર્ટ’ને યોગ્ય લાગે તેવો ચૂકાદો આપે, પરંતુ આપના એ પ્રશ્નનો ઉત્તર હું આપી શકું તેમ નથી-આપવાનું પસંદ કરતો નથી.’

“કારોનર: ‘વારૂ, હું ધારૂં છું કે, ‘કૂ-હિ-ઇ-ઇ’ ની જૂમનો તમે અને તમારા પિતા એક બીજાને બોલાવવાના સંકેતધ્વની તરીકે ઉપયોગ કરતા હશો.’”

“જેમ્સ મેક્કાર્થી: ‘હા જી.’

“કારોનર: “વારૂ, પણ તમે ચિસ્ટલથી આવ્યા છો કે નહિ એ તમારા પિતા જાણતા ન હતા, તેમ જ તમને તેમણે જોયા પણ ન હતા; તો પછી એ જૂમ તેમણે શા માટે પાડી?”

“જેમ્સ મેક્કાર્થી: (અત્યંત ગભરાઇ જઈને) ‘એ હું જાણતો નથી.’”

“જ્યુરીના એક સભાસદ: ‘જ્યારે તમે તમારા પિતાનો ચિત્કાર સાંભળીને પાછા ફર્યા અને તમારા પિતાને જખમાયેલી સ્થિતિમાં જમીન ઉપર પડેલા જોયા તે વખતે નજીકમાં કશી પણ શક પડતી વસ્તુ તમારા જોવામાં નહોતી આવી?’

“જેમ્સ: ‘ખાસ શક પડતી નહિ.’

“કારોનર: ‘એટલે? એનો શો અર્થ?’

“જેમ્સ: ‘હું જે વખતે પાછો ફરીને દોડતો હતો તે વખતે એટલો બધો ઉશ્કેરાઇ ગયો હતો અને પેલા ચિત્કારથી એટલો બધો ભયભીત બની ગયો હતો કે મારા મનમાં મારા પિતાના સિંવાય બીજો કશો પણ વિચાર આવતો ન હતો. તો પણ મને એટલું યાદ છે કે જે વખતે હું દોડતો હતો તે વખતે રસ્તામાં ડાબી બાજુએ જમીન ઉપર કાંઈક પડેલું મારા જોવામાં આવ્યું હતું. તેનો રંગ જીખરો

હતો. કાં તો તે કાટ હોવો જોઈએ અથવા ખીજી કશી ચીજ હોવી જોઈએ. જ્યારે મારા પિતા પાસેથી ઉઠીને હું મદદ મેળવવાને માટે ગયો તે વખતે એ ચીજ ત્યાં પડેલી મારા જોવામાં આવી ન હતી.’

“ ‘અર્થાત્ તમારું એમ કહેવું છે કે તમે મદદ મેળવવાને ગયા તે પહેલાં જ તે ગૂમ થઇ ગઇ હતી ?’

“ ‘હા જી, તે પહેલાં જ તે ચીજ અદૃશ્ય થઇ ગઇ હતી.’

“ ‘એ શું હતું એ તમે ચોક્કસપણે કહી શકો છો ?’

“ ‘ના, મને માત્ર એટલું જ યાદ છે કે કશીક ચીજ ત્યાં પડી હતી.’

“ ‘તમારા પિતાના શબ્દો કટલે છે તે વસ્તુ પડી હતી.’

“ ‘લગભગ બાર વાર કે તેથી કાંઈક વિશેષ.’

“ ‘અને વૃક્ષઢાથી કટલે દૂર ?’

“ ‘ત્યાંથી પણ એટલું જ છેડું હશે.’

“ ‘વાર, ત્યારે જો એ વસ્તુ કાઢીએ ત્યાંથી લઈ લીધી હોય તો એ પ્રકાર તમે તમારા પિતાની પાસે બેઠા હતા તે દરમિયાન જ બનેલો હોવો જોઈએ.’

“ ‘હા જી, પણ એ બાબતે મારી પીઠ હોવાથી હું જોઈ શકું તેમ ન હતું.’

“ ‘તે પછી આરોપીની તપાસ પૂરી થયેલી જાહેર કરવામાં આવી હતી.’”

જેમ્સની જીભની વાંચ્યા બાદ આગળ વાંચ્યા પછી હું બોલ્યોઃ
 “કારોનરે જીવાન મેક્કાર્થીની સામે કડક બાબામાં ટીકા કરી લાગે છે. તે જણાવે છે કે ‘બાપ દીકરો બંને માત્ર એક બીજાને જ દૂરથી બોલાવવાને ‘ફ-બી-ઇ-ઇ’ નો સાંક્રિતિક ધ્વનિ કરતા હતા એમ આ-

રોપી કહે છે. તે ઉપરથી એમ જણાય છે કે આરોપીના બાપે આ-
રોપીને બોલાવવાને માટે જ એ ધ્વની કરેલો હોવો જોઈએ. તેમ
છતાં આરોપી કહે છે કે તેને જોયા પહેલાં જ તેના બાપે એ ધ્વની
કર્યો હતો ! વળી એ બે જણા વચ્ચે તે વખતે થયેલી તકરારનું
કારણ પ્રકટ નહિ કરવાની હઠ આરોપી પકડી રહ્યો છે, તથા તેના
બાપના મૃત્યુ સમયના શબ્દોનો જે અર્થ વગરનો બનાવટી હેવાલ
આરોપી રજુ કરે છે, એ બધું તેની પોતાની વિરૂદ્ધમાં જાય તેવું છે.”

હોમ્સ ધીમેથી હસ્યો અને પગ લાંબા કરી પાછળના તકી-
યાને અડેલીને બેસતો બોલ્યો : ‘કારોનરની આરોપી વિરૂદ્ધની એ
ટીકા તો ઉલટી તેની તરફથી જાય તેમ છે. એક તરફથી તે એમ
સિદ્ધ કરે છે કે આરોપીમાં કલ્પનાશક્તિ બિલકૂલ નથી, બ્યારે બીજી
બાજુએથી આરોપીની કલ્પનાશક્તિ અતિ તીવ્ર હોવાનું તે સાબીત
કરે છે. કેવી રીતે ? એ પણ હું તમને સમજાવીશ. જો આરોપી
જ્યુરીના સલામદોની દીલસોજી ખેંચી શકાય એવું પોતાની અને
પોતાના બાપની વચ્ચે થયેલી તકરારનું કૃત્રિમ કારણ રજુ ન કરી
શકે તો તેનામાં કલ્પનાશક્તિનો અંશ પણ નથી એમ કહેવામાં વાંધો
નથી. હવે તેના પિતાના મરણ પહેલાના શબ્દો ઉપરથી આ-
રોપીએ એમ ધાર્યું કે તેનો બાપ ઉદરના સંબંધમાં કશુંક કહે છે !
એ વાત જો આરોપીએ બનાવટી કરેલી હોય તો તેનું મગજ શોષક
બુદ્ધિનું છે એમ માનવામાં શી હરકત છે ? ના, સાહેબ ! આપણે
તો આરોપીએ જે કહ્યું છે તે તદ્દન ખરું છે એમ સ્વીકારીને જ આ
કેસની તપાસનો પ્રારંભ કરીશું, અને જોઈશું કે એ પદ્ધતિ આપ-
ણને કેસના રહસ્યને ઉકેલવામાં ઉપયોગી થઈ પડે છે કે નહિ. હ્યો
આ તંબાકુ ને ચીરોટ, ધૂમ્રપાન કરો અને સૃષ્ટિસૌંદર્યનું પાન કરો.

હવે જ્યાંસુધી આપણે ગુન્હાવાળા સ્થળે ન પહોંચીએ ત્યાં સુધી આ કેસના સંબંધમાં એક પણ શબ્દ હું ઉચ્ચારીશ નહિ. આપણે સ્વી-ન્ડન સ્ટેશન ઉપર ખાણું લઇશું. તે સ્ટેશન આવવાને હવે વીશ મીનિટની વાર છે.”

અમે સૃષ્ટિસૌંદર્યનાં જુદાં જુદાં દૃશ્યોનું અમારાં નેત્રોને પાન કરાવતાં છેવટે સહાંજે ચાર વાગે રૉસના સ્ટેશન પર જઈ પહોંચ્યા. એક પાતળા શરીરવાળો અત્યે પ્રશ્નાત્મક દૃષ્ટિવાળો મનુષ્ય અમારી રાહ જોતો સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મ ઉપર ઊભો હતો. તે લીસ્ટ્રૅડ ડિટેક્ટિવ જ હતો. આજનો તેનો પોષાક હમેશના કરતાં જુદા પ્રકારનો હતો. પરંતુ તેનું મુખમંડળ જેવું ને તેવું જ હોવાથી તેને પિછાની લેતાં મને વાર લાગી નહિ. તે અમને એક ભાકુતી ગાડીમાં બેસારીને ‘હુર્ફડ’ આમ્સ’ નામની એક હોટેલમાં લઇ ગયો. ત્યાં અમારે માટે રહેવાની ગોઠવણ અગાઉથી જ તેણે કરી રાખી હતી.

હોટેલમાં પહોંચ્યા બાદ અમે ચહા ને નાસ્તાને ઇન્સાફ આપતા હતા તે વખતે લીસ્ટ્રૅડ બોલ્યો: “મી. હોમ્સ ! જે સ્થળે ગુન્હો બન્યો હોય તે સ્થળનું નિરીક્ષણ કરવાની તમારી તીવ્ર ઉત્કંઠા મારા જાણુવામાં હોઇને ત્યાં જવાને માટે એક ગાડી મેં બાડે કરી રાખી છે. તે થોડા સમયમાં આવી પહોંચશે.”

“તે માટે હું તમારો આભાર માનું છું.” હોમ્સ બોલ્યો: “તમે વાપરેલી દીર્ઘ દૃષ્ટિ ઉપરથી આ કેસમાં તમે અત્યંત રસ લ્યો છો એ જણાઈ આવે છે. પરંતુ બધો આધાર એરોમીટરના દબાણ ઉપર રહે છે.”

લીસ્ટ્રૅડ ચમકીને હોમ્સ સામે જોઇ રહ્યો. તે બોલ્યો: “તમે શું કહેવા માગો છો તે હું યરોબર સમજી શકતો નથી.”

“પારો ફટલો ચડ્યો છે ? હું ધારું છું કે ૨૯ ડીગ્રી સુધી પવન પડી ગયો છે અને આકાશમાં વાદળું પણ નથી. મારી પાસે સીગારેટથી લગ્ગેલી પેટ્રી તૈયાર છે. તેને ઇન્સાફ આપવાનો વિચાર સહુથી પહેલો કરવો જોઈએ. વળી આ ન્હાના ગામની હોટેલના પ્રમાણમાં અહીં બિછાવેલો પલંગ મુંદર અને તેના પરનું ગાદલું સુંવાળું મખમલ જેવું છે. અર્થાત્ હું નથી ધારતો કે આજે રાત્રીએ મારે ગાડીનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર પડે.”

એ સાંભળીને લીસ્ટ્રેડ પુષ્કળ હસ્યો અને બોલ્યો : “સમજ્યો, સમજ્યો ! તમે વર્તમાનપત્રોમાં આ કેસને લગતી પ્રકટ થયેલી વિગતો ઉપરથી જ તમારો નિર્ણય બાંધી લીધેલો હોવો જોઈએ. આ કેસ તદ્દન સ્પષ્ટ અને ગુચ્છવારા વિનાનો છે અને જેમ જેમ તેની અંદર કિંડા ઉતરતા જઈએ તેમ તેમ તે વધારે ને વધારે સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે. તો પણ એક ખાનદાન કુટુંબની અને મક્કમ વિચારની રમણીના આમંત્રણનો મારાથી અસ્વીકાર થઈ શકે તેમ ન હોવાથી જ આરોપી મુક્ત થઈ શકે છે કે કેમ, તેની તપાસને માટે મારે આ કેસમાં રોકાવું પડ્યું છે. તેણે તમારી પ્રશંસા સાંભળી છે અને આ કેસમાં તમારો અભિપ્રાય શો છે એ જાણવાને તે ઇતેજાર છે. જો કે મેં તો તેને સ્પષ્ટ રીતે કહી દીધું હતું કે આ કેસની તપાસ કરીને જ નિર્ણય ઉપર હું આવેલો છું તેના કરતાં વિશેષ તપાસ કરવાનું તમારે માટે બાકી રહેતું હોય કિંવા કાંઈ નવીન હકીકતનો રફેટ તમે (હોમ્સ) કરી શકો તેમ હોય, એવું મને લાગતું નથી. અરે ! તે બાબતે પોતે જ તમને મળવાને આવી જણાય છે ! જૂઓ હોટેલના દ્વાર પાસે તેની ગાડી બેઠી છે.”

એ શબ્દો લીસ્ટ્રેડના ખમાંથી નિકળ્યા તે જ વખતે અમારા

ખંડમાં એક યુવતિ ધસી આવી. ખરેખર, મેં મારા જીવનમાં તેના જેવી સુંદર અને મધુર રહેરાવાળી રમણી જોઈ ન હતી. તેની આસમાની રંગની આંખો ચળકતી હતી. તેના અધરોષ્ટ્ર ધૂજતા હતા. તેના ગુલાબી ગાલ ચમકી રહ્યા હતા. તે ઉસ્કેરાઈ ગઈ હતી અને તેને પરિણામે તેની સ્વાભાવિક દૃઢતા અને ગાંભિર્યમાં ક્ષતિ પડી હતી.

તે ઓરડામાં દાખલ થઈને અવારનવાર અમારી બેઠેની સામે જોતી અને છેવટે સ્ત્રીઓની ત્વરિત ગતિએ નિર્ણય ઉપર આવી જવાની સ્વાભાવિક પ્રકૃતિને અનુસરીને મારા મિત્ર ઉપર નજર ઠરાવતી બોલી: “મી. શેરલોક હોમ્સ ! તમને અત્ર આવેલા જોઈને મને ધણો જ આનંદ થયો છે. તમે મારી ખાતર લીધેલા શ્રમ સારું હું તમારો આભાર માનવાને અસારે આહીં આવી છું. હું જાણું છું—મારી ખાત્રો છે કે જેમ્સે એ કામ કર્યું નથી. હું તે ચોક્કસપણે જાણું છું અને તમને પણ મારી વિનંતિ છે કે મારા કથન ઉપર વિશ્વાસ રાખીને તેને આધારે જ તમારી તપાસ ચલાવવાનું શરૂ કરશો. એ મુદ્દાના સંબંધમાં શંકાના એક અંશને પણ તમારા હૃદયમાં પ્રવેશવા દેશો નહિ. અમે બંને ન્હાનાં બાળકો હતાં ત્યારથી એકબીજાને પિછાનીએ છીએ. તેનામાં કેટલીક ખામીઓ છે, એ હું બીજાં બધાં કરતાં વધારે સારી રીતે જાણું છું; પરંતુ તેનું હૃદય બહુ જ કામળ છે. તે એક માખીની પણ હસા કરવાનું પસંદ કરે તેવો નથી. જે મનુષ્ય તેના સ્વભાવનો, તેનો વર્તનનો સંપૂર્ણ અનુભવી છે, તેની દૃષ્ટિએ તો તેના ઉપર મૂકવામાં આવેલો ખૂનનો આરોપ મૂર્ખતા બરો જ લાગ્યા સિવાય રહે નહિ.”

“મીસ ટર્નર ! હું આશા રાખું છું કે અમે તેને આરોપમાંથી મુક્ત કરાવી શકીશું.” શેરલોક હોમ્સે કહ્યું: “તમે ખાત્રી રાખજો

કે મારાથી બની શકશે એટલો તમામ પ્રયત્ન કરવામાં હું બાકી રાખીશ નહિ.”

“પણ તમે આ કેસને લગતી વિગત વાંચી હશે. એ ઉપરથી તમે કશાકે નિર્ણય ઉપર આવ્યા હશે. એની અંદર જેમ્સને માટે કશી બાકી હોય એમ તમને નથી લાગતું ? તેની બુબાની ઉપરથી તેણે ખૂન કર્યું નહિ હોય એવું તમને નથી લાગતું ? તમે એમ નથી ધારતા કે એ તદ્દન નિર્દોષ છે ?”

“હું ધારું છું કે ધણું કરીને તો આ કેસમાં તે નિર્દોષ જ છે.” હોમ્સે કહ્યું.

“જૂઓ, સાહેબ !” મીસ ટર્નર ખૂરશી ઉપર ટટાર થતી વિનયશ્રીને ચમકાવતી દૃષ્ટિ લીસ્ટ્રેડ સામે કરીને બોલી : “કેમ, સાહેબ ? મી. શેરલોક હોમ્સ મને આશાન્વિત બનવાનું કહે છે.”

લીસ્ટ્રેડ પોતાના ખબા હલાવતો બોલ્યો : “હું ધારું છું કે આ વિષયમાં મી. હોમ્સ કશી પણ ચોક્કસ તપાસ સિવાય એકદમ અમુક નિર્ણય ઉપર આવી ગયા છે.”

“તો પણ તેમનો એ નિર્ણય ખરો છે. હા ! હું જાણું છું અને માનું છું કે તેમનું કહેવું તદ્દન ખરું છે. જેમ્સના હાથે એ કામ બન્યું જ નથી. વળી કારોનર પાસે પોતાના બાપની સાથે થયેલી તકરારનો હેતુ તેણે ન જણાવ્યો તેનું કારણ એ હતું કે તેમ કરતાં તેને મારા સંબંધમાં કેટલીક હકીકત જાહેર કરવી પડે તેમ હતી.”

“એ હકીકત શી વાડ ?” હોમ્સે પ્રશ્ન કર્યો.

“અત્યારે હું તમારાથી કશું પણ છુપાવવા માગતી નથી—છુપાવવાથી જેમ્સને નુકસાન થાય તેમ છે. માટે સત્ય હકીકત સ્પષ્ટ રીતે તમારી પાસે નિવેદન કરીશ.” તે બોલી : “મારા સંબંધમાં જેમ્સ

અને તેના આપની વચ્ચે કેટલાક સમયથી મતભેદ ચાલ્યા કરતો હતો. મી. મેક્કાર્થી જેમ્સને મારી સાથે લમગ્રંથીથી જોડાયેલો જોવાને આતુર હતો. જેમ્સ અને હું એકબીજાને બંધુમિત્રનીના પ્રેમથી ચાહીએ છીએ, પરંતુ હજી જેમ્સ તદ્દન યુવાન છે. વ્યાવહારિક અનુભવ તેને ખીલકુલ થયો નથી, અને-અને-એટલું જ કે હાલ તુરત તે મને પોતાની સાથે લમગ્રંથીથી જોડી દેવાને આતુર નથી. એ કારણથી આપદીકરા વચ્ચે અવારનવાર ઝઘડો થયા કરતો હતો; અને મારી ખાત્રી છે કે મી. મેક્કાર્થીના ખૂનને દિવસે તેમની વચ્ચે થયેલી તકરારનું પશુ તે જ કારણ હોયું જોઈએ.”

“અને તમારા પિતા ?” હોમ્સે પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો: “મી. ટર્નર આ લમગ્રંથી તરફેણમાં ખરા કે નહિ ?”

“ના, એ પશુ તેની વિરુદ્ધ જ છે. માત્ર મી. મેક્કાર્થી સિવાય ખીલું કોઈ પશુ અત્યારે અમારાં લમગ્રંથીયે તે પસંદ કરે તેમ નથી.” મીસ ટર્નરે કહ્યું. આ વિષયમાં મીસ ટર્નરની લાગણી કેવી છે તે જણવાના હેતુથી હોમ્સે વેધકદષ્ટિએ તેની સામે જોયું. એથી તેના મુખ ઉપર રતાશ ધાઈ આવી અને શરમનો શરડો પડી રહ્યો.

“આ સમાચાર તમે મને જણાવ્યા તે માટે હું તમને આભાર માનું છું.” શેરલોક હોમ્સે બોલ્યો: “જો હું આવતી કાલે તમારે સાં આવું તો તમારા પિતાની મુલાકાત થઈ શકશે ?”

“હું ધારું છું કે ડોક્ટર તેમને કોઈની મુલાકાત લેવા દેવાનું પસંદ કરશે નહિ.” તે બોલી.

“ડોક્ટર પસંદ નહિ કરે ? એનું શું કારણ ?”

“હા જી, તમારા સાંભળવામાં નથી આવ્યું ? કેટલાંક વર્ષો થયાં મારા પિતા માંદા ને માંદા જ રહ્યા કરે છે. પરંતુ આ ખૂતની હકી-

કત સાંભળીને તે સાઉ લેવાઈ ગયા છે અને તેમની તખીયત વધારે બગડી છે. તે પથારી વશ બની ગયા છે. ડોક્ટર વીલોઝ કહે છે કે તેમનું હૃદય લમ થયું છે અને મગજનાં સોનતંતુ ઉપર બહુ જ ખરાબ અસર થઇ છે. મી. મેક્રૂર્થીને અને મારા પિતાને ઘણા સમયથી પરિચય છે. તે પરિચય આસ્ટ્રેલીયામાં વિક્ટોરિયા ગામમાં થયો હતો. અર્થાત્ પોતાના જૂના પરિચિત સ્નેહીનું ખૂન થવાથી મારા પિતાને લાગી આવે તે સ્વાભાવિક છે.”

“વિક્ટોરિયામાં પરિચય થયો હતો ? એ જરા અગત્યનું ખરું ?”

“હા જી, ત્યાં ખાણોમાં કામ કરતાં પરિચય થયેલો.”

“બરોબર, બરોબર ! સોનાની ખાણોમાં—મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે તે ખાણોમાંથી જ મી. ટર્નરે પુષ્કળ દ્રવ્ય સંપ્રાપ્ત કર્યું છે.”

“હા જી, તે ખરું છે.”

“આપનો પુત્ર : આભાર માનું છું. મીસ ટર્નર ! અત્યારે તમે મને ઘણી જ ઉપયોગી અને તાર્ત્વિક હકીકત જણાવી છે.” શેરલોક હોમ્સે આભારપ્રદર્શન કર્યું.

“જો આવતી કાલે તમને કાંઈ નવીન જાણવાબેગ સમાચાર મળે તો મને જણાવજો.” મીસ ટર્નર બોલી : “હું ધારું છું કે કાલે જેઘમાં તમે જેમ્સને મળવાને જશો જ. ત્યાં જાઓ તો તેને મારા તરફથી એટલું કહેજો કે બીજા બધા ગમે તે કહેતા હોય કિંવા માનતા હોય, પરંતુ હું તો તેને તદ્દન નિર્દોષ માનું છું.”

“હું જરૂર કહીશ, મીસ ટર્નર !”

“હવે હું રજા લઉંશ. કેમકે મારા પિતાની માંદગી ઉત્તરોત્તર વધતી જાય છે. એવી સ્થિતિમાં મારે વધુ વખત તેમનાથી દૂર રહેવું તે ઠીક નહિ. સાહેબજી મી. શેરલોક હોમ્સ ! પરમેશ્વરને મારી પ્રા-

થઈના છે કે તે તમારા કાર્યમાં તમને જરૂર સહાય કરશે !” એટલું કહીને જેટલી ત્વરાથી તે ઓરડામાં દાખલ થઈ હતી તેટલી જ ત્વરાથી બહાર ચાલી ગઈ, અને અમે રસ્તા ઉપર તેની ગાડીનાં પૈડાંનો ખડખડાટ પણ સાંભળ્યો.

“હોમ્સ ! મને તમારા અત્યારના વર્તનથી ઘણી જ શરમ ઉપજે છે.” થોડીક મીનિટો સુધી અમે ત્રણ જણા મૌન રહ્યા બાદ તે મૌન્યનો ભંગ કરતો લીસ્ટ્રેડ જરાક દમામપૂર્વક બોલ્યો : “જે આશા થોડા સમય પછી નિરાશાના રૂપમાં ફેરવાઈ જનારી છે, એવી ખોટી આશા તમે મીસ ટર્નરને શા માટે આપી ? હું કાંઈ અત્યંત કામળ હૃદયનો નથી. તદ્દપિ મને એટલું તો લાગે છે કે આજનું તમારું મીસ ટર્નર સાથેનું વર્તન અત્યંત ઘાતક છે.”

“એ માટે ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. જેમ્સ મેક્કાર્થીને તેના ઉપરના આરોપમાંથી હું મુક્ત કરાવી શકીશ એમ મને લાગે છે.” હોમ્સ બોલ્યો : “તેને જેલમાં મળવા માટેનો પરવાનો તમે મેળવી રાખ્યો છે ?”

“હા, પરંતુ મારા અને તમારા માટે.” લીસ્ટ્રેડ કહ્યું.

“ત્યારે તો હું કદાચ અત્યારે રાત્રે બહાર નહિ નિકળવાનો મારો વિચાર ફેરવું ખરો. તેને હુકમની જેલમાં રાખવામાં આવ્યો છે, ખરું ને ? ત્યાં જવાની ટ્રેન તો આપણને મળશે ને ?”

“ઘણી ખુશીથી.”

“વારૂ, ત્યારે વોટ્સન ! તમને અહીંઆ એકલા રહેવાનું ગમશે નહિ, પરંતુ હું તમને વચન આપું છું કે હું બે કલાકની અંદર તો પાછો અહીં આવી પહોંચીશ.”

હું એ લોકોની સાથે સ્ટેશન ઉપર ગયો. તેઓ વિદાય થયા

ખાદ રેશતેથી પાછો ફરીને ગામમાં થોડી વાર રખડ્યો. ત્યારખાદ પુનઃ હોટલમાં આવીને પલંગ ઉપર પડ્યો. પડ્યો વખત ગાળવાને માટે એક નવલકથા વાંચવા લાગ્યો. પરંતુ જે કેસમાં અમે રોકાયેલા હતા તેની સાથે સરખાવતાં આ નવલકથાનો પ્લોટ બિલકુલ સાદો અને સરલ હતો. એથી અવારનવાર માફ મન નવલકથાને બદલે આ કેસના પ્રસંગોનો વિચાર કરવા લાગ્યું. છેવટે નવલકથા વાંચતાં મને કંટાળો આવવા લાગ્યો, એટલે એપડીને ટેબલ ઉપર મૂકી દઇને આ કેસને લગતા બનાવોનો હું વિચાર કરવા લાગ્યો. એમ ધારો કે આ કમનશીબ જેમ્સ મેક્કાર્થીએ પોતાની બુબાનીમાં જણાવેલી હકીકત તદ્દન ખરી છે; પરંતુ તો પછી તે સોમવારે તેના બાપની સાથે તકરાર કરીને બુદો પડ્યો ત્યારપછીથી તે પોતાના બાપનો ચિત્કાર સાંભળીને પુનઃ તે રથજો પાછો ફર્યો એ સમય દરમિયાન એવો શો બનાવ બન્યો હશે કે જે બિલકુલ બહાર આવતો નથી ? એટલું તો ચોક્કસ કે એ બનાવ બયાનક અને ગંભિર હોવો જોઇએ. પણ એ શો હોવો જોઇએ ? હું એક ડોક્ટર છું. જે મેક્કાર્થીના શબની તપાસને લગતી હકીકત હું વાંચું તો તેના માથામાં શાનો ધા થયેલો છે તે હું જાણી ન શકું ? મેં ઘંટડી વગાડી એટલે એક નોકર અંદર દાખલ થયો. તેની પાસે રોસ ખાતે પ્રકટ થતું છેલ્લું અઠવાડિક પત્ર મેં મંગાવ્યું. એ પત્રમાં બધી વિગત અક્ષરે-અક્ષર હોવાનો સંભવ હતો. સરજને પોતાની બુબાનીમાં જણાવ્યું હતું કે તેના માથાની ખોપરીના પાછળના ભાગમાં ડાબી બાજુનાં બે હાડકાંને કાંઈ જૂઠ્ઠા હથિયાર વડે સખ્ત જખમ થયો હતો. મેં થોડીક વાર વિચાર કરી જોયો તો મને લાગ્યું કે એ ઠેકાણે કરવામાં આવેલો ધા તે માણસની પાછળ બિલા રહીને કાંઈએ કર્યો હોય તો

જ મર્ષ શકે. આ હકીકત ફેટલેક અંશે આરોપીની તરફેણમાં જતી હતી. કેમકે આરોપીને ન્યારે તેના આપની સાથે તકરાર થઇ હતી ત્યારે તો તે બંને જણા સામસામા ઊભા હતા. તો પણ એથી આરોપીએ ધા નથી કર્યો એવું એક્કસ અનુમાન બાંધી શકાય તેમ ન હતું. કેમકે ન્યારે તેણે ધા કર્યો હોય તે જ વખતે તેનો આપ ફરી ગયો હોય અને તેથી માથામાં પાછળના ભાગમાં જખમ થયો હોય એ બનવાનુંજ હતું. તો પણ આ બાબત તરફ હોમ્સનું લક્ષ તો ખેંચવું ખરું. બીજો મુદ્દો મરતી વખતે જેમ્સના બાપે ઉદરના સંબંધમાં કરેલા શબ્દોન્યારને લગતો હતો. એ તે બેભાન અવસ્થામાં બોલેલો હોવો જોઇએ નહિ. ન્યારે આ પ્રમાણે એકાએક જખમ થવાથી માણસ મરણ પામે છે ત્યારે તે કાંઈ બેભાન બની જતો નથી. તેણે પોતાનું મોત કેવી રીતે નિષ્ક્રયું તે જેમ્સને જણાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો હોવો જોઇએ. પરંતુ તો પછી એણે શું કહેલું હોવું જોઇએ? મેં એ સંબંધમાં સંભવિત ખુલાસો શોધી કાઢવાને માટે મગજ કર્યું. પરંતુ તેનું કશું પણ ફળ નિબ્બન થયું. ત્રીજો મુદ્દો તે સ્થળે જેમ્સે જોયેલા બૂખરા રંગના કપડાને લગતો હતો. જો જેમ્સનું એ કથન ખરું જ હોય તો ખૂનીએ દોડતાં પોતાનું એકાદ વસ્ત્ર તે સ્થળે પાડી નાખેલું હોવું જોઇએ. બનવાનુંજ છે કે તે ઓવરકોટ હોવો જોઇએ. પરંતુ પછી તેને એ બાબતનો ખ્યાલ આવતાં તે હિમ્મત કરીને પાછો ફર્યો હોય અને તે કોટથી બાર પગલાંને છેટે બેઠેલા જેમ્સની પીઠ પોતાની તરફ હોઇને ચૂપકાદીથી તે ઓવરકોટ લઇને પલાયન થઇ ગયેલો હોવો જોઇએ. ખરેખર, આ કેસમાંના તમામ બનાવો બેદલ્બર્ગ અને જેનો પાર ન પામી શકાય એવા લોગે છે. લોરેડે જેમ્સના સંબંધમાં જે અભિપ્રાય બાંધ્યો હતો તેથી

મને આશ્ચર્ય થયું નહિ. તે જેમ્સને ખૂની ધારે એ સ્વાભાવિક જ હતું. પરંતુ શેરલોક હોમ્સની દીર્ઘદર્ષિતા ઉપર મને વિશ્વાસ હતો, એટલે જ્યાંસુધી જેમ્સ મેક્કાર્થની તરફેણમાં જાય એવી અચોક્કસ વિગતો પણ મળી આવે ત્યાં સુધી તેની નિર્દોષિતાને પૂરવાર કરવાના શંભંધમાં મને નિરાશ થવાનું પસંદ ન હતું.

શેરલોક હોમ્સ આવ્યો ત્યારે મોડું થઈ ગયું હતું. અત્યારે તે એકલો જ પાછો આવ્યો. કેમકે લીસ્ટ્રેડ બીજે સ્થળે રહેતો હતો.

“હજી પણ બેરોમીટરનો પારો નીચો ઉતર્યો લાગતો નથી.” તેણે ખૂરસી ઉપર બેસતાં કહ્યું: “આપણે જે સ્થળે ખૂન થયું હતું તે સ્થળની મુલાકાત લઈએ ત્યાં સુધી મેઘરાજ મહેર કરીને ન પધારે તો સારું. અત્યારે એ સ્થળની તપાસ કરવામાં દરેક બાબતની અનુકુળતા છે. પરંતુ હવેનથી અહીં સુધીના લાંબા પ્રવાસને લીધે હું કંટાળી ગયો છું; એટલે કાલે વાત. હું જેમ્સ મેક્કાર્થને મળ્યો હતો.”

“એણે તમને શું કહ્યું?”

“કશું જ નહિ.”

“એ કાંઈ નવીન પ્રકાશ નાખી ન શક્યો?”

“બિલકુલ નહિ. પ્રથમ મને એમ લાગતું હતું કે તે ખૂનીને જાણતો હોવો જોઈએ, પરંતુ તેને કિંવા તેણીને સજા નહિ થવા દેવાના ધરાદાયી તેનું નામ છૂપાવતો હોવો જોઈએ. પરંતુ હવે મારી ખાત્રી થઈ છે કે તે પણ બીજાના જેટલો જ એ વિષયમાં અજ્ઞાત છે. જે કે એ કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળો નથી, તો પણ દેખાવે સુંદર અને સ્વભાવે શાંત છે.”

“પરંતુ મીસ ટર્નર જેવી સૌંદર્યવતી રમણીની સાથે લગ્નગ્રં-

ચીથી જોડાવા તરફ તેણે દર્શાવેલી બેદરકારી મને પસંદ પડતી નથી.” મેં કહ્યું.

“એનું કારણ જાણવાને મેં તેને પ્રશ્ન કર્યો હતો.” હોમ્સ બોલ્યો: “મારા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેણે જે ખુલાસો કર્યો એથી તેના તરફની મારી દિલસોજીમાં વધારો જ થયો છે. એ વાત ખરી છે કે આ માણસ મીસ ટર્નરને ખરા પ્રેમથી ચાહે છે. તેનું પ્રેમપાત્ર જગતમાં મીસ ટર્નર સિવાય બીજું કોઈ પણ નથી. તથાપિ એ તેની સાથે લગ્ન કરી શકે એવી સ્થિતિમાં નથી. મીસ ટર્નરને પાંચ વર્ષ સુધી એક બોર્ડિંગ સ્કૂલમાં વિદ્યાભ્યાસ માટે મૂકવામાં આવી હતી. તે દરમિયાન એટલે આજથી બે વર્ષ પહેલાં, જે વખતે જેમ્સને મીસ ટર્નર સાથે ઓળખાણુ પણ થઈ ન હતી, તે વખતે તે પ્રિન્સ્ટન ખાતે દારૂના પીઠામાં કામ કરતી એક હલકા કુળની છોકરીના પંજમાં ફસાઈ ગયો હતો અને તેથી તે છોકરીની સાથે રજીસ્ટરી ઓફિસમાં જઈને લગ્ન કર્યું છે. અહીં એ સંબંધમાં કોઈ પણ માણસ કશુંયે જાણતું નથી. તથાપિ એવી સ્થિતિમાં જેમ્સ મીસ ટર્નર સાથે કેવી રીતે લગ્ન કરી શકે? જો કે જે બાબતને માટે તે અત્યંત આતુર છે, તે બાબતને પૂર્ણ નહિ કરવાને માટે—મીસ ટર્નર સાથે લગ્નગ્રંથીથી નહિ જોડાવાને માટે જેમ્સને ઘણો જ બેદરકારી છે, બાણું જ લાગી આવે છે. પરંતુ લાચાર ! તેને બીજો ઉપાય જ ન હતો. ન્યારે ગયા સોમવારે તળાવને કાંઠે તેના બાપે તેને મીસ ટર્નર સાથે પરણવાનું કહ્યું તે વખતે પોતાથી એ ખની શકે તેમ નથી એવા વિચારને લીધે શોકાવેશમાં આવી જઈને તેણે પોતાનો હાથ ઉંચો કર્યો હતો—તેના બાપને મારવાને માટે નહિ. આ વાત તેણે પોતાના બાપને પણ જણાવી ન હતી. કેમકે તેનો બાપ નિષ્કુર હ-

દયનો છે. જો જેમ્સે પોતાના આપને પોતે એક હલકા કુળની છોકરી સાથે લગ્ન કર્યાનું જણાવ્યું હોત તો તેનો આપ તેને પોતાના ધર-માંથી કાઢી મેલત અને પોતાની મીલકતની એક પાંચ પણ તેને ન મળે એવી ગોઠવણ કરત. જો એમ અને તો જેમ્સ રખડી પડે તેમ છે. કેમકે તે સ્વતંત્રપણે પોતાનું ગુજરાન ચલાવી શકે એવું કશું પણ સાધન તેની પાસે નથી. તમને યાદ હશે કે તેણે પોતે ત્રણ દિવસ ખ્રિસ્તલ ખાતે હતો એવું જુબાનીમાં જણાવ્યું હતું. ત્યાં તે પેલી છોકરીની પાસે જ ગયો હતો, અને તે ક્યાં ગયો છે એ વિષે તેના આપ કશું પણ જાણતો ન હતો, એ મુદ્દે લક્ષમાં રાખજો. એ ખાસ અગત્યનો છે. એક એવી કહેવત છે કે ‘જે થાય ને સારાને જ કાજે.’ તે પ્રમાણે જેમ્સ ઉપર તેના આપના ખૂતનો આરોપ આવવાથી અને તે પરહેજ થવાથી એક રીતે તેને મોટો લાભ થયો છે. તેના ઉપર ગંભીર આરોપ આવેલો છે અને તે ફાંસીને લાકડે લટકવાનો સંભવ છે, એવું વર્તમાનપત્રો દ્વારા પેલી છોકરીના જાણવામાં આવ્યાથી તેણે જેમ્સ ઉપર એક પત્ર લખીને તેની સાથેનો સંબંધ તોડી નાખ્યો છે, અને તેમાં જણાવ્યું છે કે ‘હું અગાઉ પરણેલી છું. મારો ધણી બ્રમ્યુડા ખાતે ડાકા ઉપર નોકરી કરે છે. એટલે આપણું થયેલું લગ્ન કાયદેસર રીતે ફેગટ છે।’ હું ધારું છું કે અત્યારસુધી જેમ્સ મેક્કાર્થીને જે કાંઈ સહન કરવું પડ્યું હશે તેનો બદલો આ આનંદપ્રદ સમાચારથી તેને પૂરતી રીતે મળી ગયો છે. હવે મીસ ટર્નર સાથે લગ્નની ગાંઠથી જોડાવાને માટે તેને કશી હરકત રહી નથી. ”

“ પણ જો એ નિર્દોષ હોય તો ખૂતી કાણુ ? ”

“ હા, ખૂતી કાણુ ? પરંતુ પહેલાં હું બે મુદ્દા તરફ તમારું

ધ્યાન ખેંચવા માગું છું. પહેલો મુદ્દો તો એ છે કે જેમસના યાપે કાઈ મનુષ્યને તળાવ પાસે મળવાનું ઠરાવ્યું હતું, તે કાંઈ મનુષ્ય જેમ્સ તો નહિ જ. કેમકે તે બહારગામ ગયો હતો અને તે ક્યારે આવવાનો છે એ તેનો બાદ જાણતો ન હતો. બીજો મુદ્દો એ છે કે પોતાનો દીકરો ગામથી આવ્યો છે એવી તેને ખબર ન હોવા છતાંયે તેણે કાંઈને બોલાવવાને ‘ ફૂ-જી-ઇ-ઈ ’નો સાંકેતિક શ્વની કર્યો હતો. આ મુખ્ય મુદ્દા ઉપર કેસનો બધો આધાર છે. તેને લગતા બીજા નહાના મુદ્દાઓને લગતી ચર્ચા કરવાનું આપણે આવતી કાલ ઉપર મુલતવી રાખીશું. વાર, આ કથું પુસ્તક છે ? ” જે નોવેલ હું વાંચતો હતો તે પોતાના હાથમાં લઇને હોમ્સ બોલ્યો : “ ઓહો ! આ તો જ્યોર્જ મેરિડિથનું ‘ ઇગોર્સ્ટ ’ નામનું નોવેલ છે. જ્યોર્જ મેરિડિથ લેખક તો સારો અને એનાં પુસ્તકો પણ વાંચવા જેવાં, ખરાં, પરંતુ એની ભાષાશૈલી કિલ્લટ હોવાથી તેની નવલકથાઓ લોકપ્રિય થઈ પડે તેવી નથી. નવલકથાનો પ્લોટ મને તેવો સુંદર, રસિક અને આકર્ષક હોય તથાપિ જે તેની ભાષા અને શૈલી સાદી અને સરલ ન હોય, તેમાં લેખકે પોતાની વિદ્વતા દર્શાવવાને અર્થે લોકોના સાધારણ પરિચયમાં નહિ આવતા જડખાંતોડ શબ્દો મૂકેલા હોય તો એ નવલકથા જરૂર નિષ્ફળ થવાની. વળી નવલકથાકારે બીજો એક મુદ્દો પણ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનો છે. નવલકથા-નોવેલ એટલે નવીનતાનો ભંડાર. તેની અંદર અર્વિતચર્ચા જેવું કે અનેક પુસ્તકોમાં આવી ગયેલું પુનઃ પુનઃ આવવું જોઈએ નહિ. એક લેખકે અમુક નવલકથા લખી તે તમારા વાંચકામાં આવી, તેનો પ્લોટ તમને અત્યંત આકર્ષક લાગ્યો. તમે પણ એક લેખક હોવાથી એવી નવલકથા લખવાની ઇચ્છા તમને ઉદ્ભવી.

હવે જો તેના જોવોજ કે તેને મળતો પ્લોટ ઉપજળવીને તમે નવલ-
કથા ધસડી મારો તો વાંચનારાઓને તે કથા કદી પણ પ્રિય થાય
નહિ. પરંતુ તમે એક તદ્દન નવીન જ પ્લોટ ઉપજળવી કાઢો અને
તે પ્લોટ પેલી નવલકથાના જોવો આકર્ષક ન હોય, સાદો કિંવા
સાધારણ પ્રતિતો હોય તો પણ તે કેવળ તેમાં રહેલા નૂતનત્વને
લીધે જ લોકોમાં રસપૂર્વક વંચાવાનો. તમારી આંખો ઘેરાય છે.
ચાલો સુધ્ધિ જાઓ ત્યારે, સહવારે જોવા ઉઠજો. ”

* * * * *

ખીજે દિવસે સહવારે અમે ઉઠ્યા ત્યારે હોમ્સે આગલી રાત્રે
ભાખેલા ભવિષ્ય પ્રમાણે વર્ષાદ બિલકુલ પડ્યો ન હતો અને બાલ-
રવિનાં નિર્માળ કિરણોએ પોતાના સૂવર્ણરંગી પ્રકાશથી આસપાસના
પ્રદેશને આત્મહૃદિત કર્યો હતો. ઝરેખર નવ વાગે લીસ્ટ્રેડ ગાડી
લઇને અમને ખોલાવવાને આવ્યો. અમે તે ગાડીમાં બેસીને જોતું
ખૂન થયું હતું તેનું ખેતર તથા ઓસ્કોમ્પ પૂલ જોવાને માટે નિકળ્યા.

“ આજે સહવારે તો ગંભીર સમાચાર મારા સાંભળવામાં
આવ્યા છે. ” લીસ્ટ્રેડ બોલ્યો “ કહે છે કે મી. ટર્નરની માંદગી
ખડુ જ વધી ગઈ છે અને આ માંદગીમાંથી તે બેઠો થઇ શકે
તેમ નથી. ”

“ તેની ઉમર કેટલી છે ? ” હોમ્સે પ્રશ્ન કર્યો.

“ વધારે તો ન કહેવાય. સાયકેક વર્ષની હશે. પરંતુ મોટે
ભાગે પરદેશમાં રહેવાથી તેનો બાંધો નબળો પડી ગયો છે અને
કેટલાક વર્ષથી તે મદિને માંદો રહ્યા કરે છે. આ ખૂનથી તેના મન
ઉપર ખડુ જ અસર થવા પામી છે. તેને મેકાર્થીની સાથે ધણી

જૂના સમયથી નાતો હતો. એટલું જ નહિ પરંતુ તેણે મેકાર્થીના ઉપર અનેક ઉપકારો પણ કર્યા છે. તેને કશા પણ બદલા વિના આ ખેતર ખેડી ખાવા આપ્યું હતું. ”

“ એમ કે ? તારે તો એ જાણવાબેગ ખરું ! ” હોમ્સ બોલ્યો.

“ એટલું જ નહિ, પરંતુ બીજી પણ અનેક પ્રકારની મદદ એ તેને કરતો હતો. અહીંનો દરેક માણસ કહે છે કે મી. ટર્નર મેકાર્થી ઉપર બહુ જ મહેરબાની રાખતો હતો. ”

“ ઝોહો ! પણ, લીરટ્રેડ ! મેકાર્થી જેવો દમડી વિનાનો માણસ મી. ટર્નર જેવા એક ધનવાનની પુત્રી સાથે પરણવાનો પોતાના છોકરાને આગ્રહ કરે એ તમને વિચિત્ર નથી લાગતું ? એક તો મેકાર્થી પાસે મોટી મીલકત નહોતી, અને વળી તે મી. ટર્નરના આભાર તળે દબાયેલો હતો, તેમ છતાંયે જાણે બહુ ધનની યદ્ય ગયું હોય અને વચન નાખવાની જ વાર હોય એવા ભાવપૂર્વક પોતાના દીકરાને કહે કે ‘તું મીસ ટર્નર સાથે પરણી જ,’ એ મને તો અજબબી લાગેલું જ લાગે છે. જો કે ટર્નર પોતે પણ એ લમની વિરુદ્ધ છે એમ આપણા જાણવામાં આવ્યું છે, તથાપિ જેમ્સ મેકાર્થીની જુવાની ઉપરથી એવો ભાવાર્થ નિકળી શકે છે કે તેના આપને ખાત્રી હતી કે મી. ટર્નર કશો પણ વાંધો લેશે નહિ. વ્રદ્ધ મેકાર્થી એટલો બધો ખાત્રીબંધ હોવાનું કારણ શું ? તમે એ પરથી કશો પણ તર્ક ઉઠાવી શકતા નથી ? ”

“ હવે આપણે તર્કશાસ્ત્ર અને અનુમાનશાસ્ત્રના પ્રદેશમાં આવી પહોંચ્યા છીએ ! ” મારી સામે આંખવાંચામણા કરતો લીરટ્રેડ બોલ્યો. પછી તેણે મારા મિત્રને ઉદ્દેશીને કહ્યું :—

“ મી. હોમ્સ ! તમારી તર્કપદ્ધતિ કે અનુમાનશાસ્ત્રનું અવલંબન ક્યાં સિવાય પણ હું ખરી વિગતોને પકડી પાડી શકું છું. તો પછી નકામી એ મહેનત લેવાની શી જરૂર ? ”

“ એ બધું ખરાં સમયે જ માલૂમ પડે છે. ” હોમ્સે કહ્યું.

“ એ ગમે તેમ હોય પણ આ કેસમાં એક મુદ્દો મેં શોધી કાઢ્યો છે, કે જે શોધી કાઢવાનું કામ તમને અત્યંત મુશ્કેલી ભરેલું લાગે છે. ” લીસ્ટ્રેડે રહેજ આવેશપૂર્વક હસતાં હસતાં કહ્યું.

“ શો મુદ્દો ? ” હોમ્સે પ્રશ્ન કર્યો.

“ મુદ્દો માત્ર એટલો જ કે વૃદ્ધ મેક્કાર્થીનું ખૂન જીવાન મેક્કાર્થીને હાથે થયેલું છે, અને એ બિનાની સામે જેટલી કલ્પનાઓ કરવામાં આવે એ હવામાં બાતકાં ભરવા જેવી છે. ”

“ તમારું એ કથન કેટલે અંશે સત્ય છે એ તો કાંઈ ત્રિકાળજ્ઞાની જ કહી શકે. ” હોમ્સે રહેજ ગાંભિર્ય ધારણ કરીને કહ્યું : “ પણ હું ધારું છું કે સામું દેખાય તે બેતર અને તેની અંદરનો અંગલો મેક્કાર્થીનાં હોવાં બેઠાં. ”

“ હા, તે જ, ” લીસ્ટ્રેડે કહ્યું :

અંગલાની લંબાઈ પહોળાઈ સારી હતી. તેને બે માળ હતા. અંગલાની બારીઓ અને તેની અંદરના પડદા બંધ હતા. ધૂમાડી-યામાંથી ધૂમાડો પણ નિકળતો ન હતો. બધું શાંત લાગતું હતું. બહાર પોતાના એક માલિકનું ખૂન થવાથી તથા બીજો ગીરફતાર થવાથી તે અંગલો શોકાન્વિત બની ગયો હોય એવો દેખાવ લાગતો હતો. અમે તે અંગલાના દાર પાસે ગયા. ત્યાં અમને મેક્કાર્થીની ચાકરડી મળી. હોમ્સની માગણીથી તે ચાકરડીએ પોતાના શેઠે

મૃત્યુ સમયે જે ખૂદ પહેર્યા હતા તેની જોડ અને પોતાના ન્હાના શેઠના ખૂદની એક જોડ આણીને હોમ્સ સન્મુખ રજુ કરી. જેમ્સે તે દિવસે જે ખૂદ પહેરેલા તે આ ન હતા. હોમ્સે એ બન્ને જોડનું સાત-આઠ ઠેકાણેથી જુદી જુદી રીતે માપ લીધું. પછી જે રસ્તે થઇને વૃદ્ધ મેક્કાર્થી પોતાના કમ્પાઉન્ડમાંથી બહાર પડ્યો હતો તે રસ્તે થઇને પોતાને બહાર લઈ જવાનું જણાવ્યું. અમે બધા તે રસ્તે થઇને બહાર પડ્યા અને ષોર્સ્ટોકમ્બ પૂલ તરફ ચકરાવા લેતા સાર્જે આગળ વધ્યા.

ન્યારે શેરલોક હોમ્સને આવા પ્રકારની તપાસ કરવાની હોય છે ત્યારે તેની રીતભાત, દેખાવ વગેરે તમામ બદલાઈ જાય છે. જે માણસોએ તેને માત્ર તેની બેકરસ્ટ્રીટની ઓફિસમાં બેઠો બેઠો વિચાર કરતો જોયો હોય તેઓ જે આ સ્થિતિમાં તેને જુઓ તો કદાચ ઓળખી પણ ન શકે. તેનો ચહેરો કરડો બની ગયો હતો. તેની બુકુટી ચડેલી હતી. ભ્રમર નીચેની બે આંખો ચમકારા મારી રહી હતી. તે બે હાથે અદ્ય વાળને નીચું મસ્તક કરીને ચાલતો હતો. તેની ધ્રાણુન્દ્રિય શિકારી કૂતરાના જેવી તીવ્ર બની ગઈ હતી. તેનું ધ્યાન અત્યારે આ કેસને લગતી વિગતોમાં જ લાગી રહ્યું હતું. જે એકાદો પ્રશ્ન તેને કરવામાં આવતો તો કાંતો તે સાંભળતો જ નહિ, અથવા તો ગુસ્સાપૂર્વક જાણે ધ્રુવકતો હોય એવી રીતે તે પ્રશ્નનો ટુંકો ઉત્તર આપીને પતાવી દેતો. અમે એક બીડમાં થઇને જતા રસ્તા ઉપર આગળ વધતા હતા. તે જમીન બીની અને બેજવાળી હતી. રસ્તા ઉપર તથા તેની બાજુએ વધેલા થોડા થોડા ખાસ ઉપર માણસોનાં પગલાં પડેલાં હતાં. થોડીક વાર હોમ્સ ઉતાવળી ચતિએ ચાલતો તો થોડીક વાર સુધી એકદમ બિભો રહી જતો. એક વખત

ત તો આબુઆબુના બીડમાં પણ આમતેમ આટો મારી આવ્યો. લીસ્ટ્રેડ અને હું તેની પાછળ ચાલતા હતા. લીસ્ટ્રેડ મારા મિત્રના વર્તન તરફ બેદરકારી અને તિરસ્કારના લાવપૂર્વક જોતો હતો. પરંતુ મારી ખાત્રી હતી કે મારો મિત્ર ખાસ હેતુ સિવાય એક પણ કૃત્ય કરે તેવો નથી. એટલે હું આતુરતાપૂર્વક મૂંગો મૂંગો તેની હીલચાલ તપાસ્યા કરતો હતો.

ઓસ્કોમ્મ પૂત તળાવની લંબાઈ આશરે પચાશેક વારની હશે. તે મેક્કાર્થીના ખેતર અને મી. ટર્નરના ખાનગી બગીચાની વચ્ચે આવેલું હતું. તેની આસપાસ આવી રહેલી વૃક્ષઘટામાંથી મી. ટર્નરનો બંગલો દૃષ્ટિએ પડતો હતો. તળાવની મેક્કાર્થીના ખેતર તરફની બાજુ ઉપર વૃક્ષઘટા વધારે ગીચ અનેલી દેખાતી હતી. તે વૃક્ષઘટા અને તળાવની વચ્ચે આશરે વીશેક પગલાં જેટલો પહોળો રસ્તો તળાવની આસપાસ આવેલો હતો. લીસ્ટ્રેડે જે સ્થળે મેક્કાર્થીનું શબ્દ પડ્યું હતું તે સ્થળ અમને બતાવ્યું. તે જમીન બીની અને કાઢવવાળી હોવાથી અત્યારે પણ તે માણસના પડવાથી પડી રહેલાં ચિહ્ન સિવાય આસપાસ ઉગેલા ઘાસ ઉપર પણ બીજાં ચિહ્નો તેના જોવામાં આવેલાં હોવાં જોઈએ. શિકારી કૂતરાને પોતાના શિકારની ગંધ આવવાથી તેને શોધી કાઢવાને તે જેમ આમતેમ દોડાદોડી કરી મૂકે છે, તે પ્રમાણે હોમ્સ ચોતરફ ફરવા લાગ્યો. છેવટે તે સરકારી ડિટેક્ટિવની સામે ફરીને બોલ્યો: “ તમે આ તળાવમાં શા માટે ઉતર્યા હતા ? ”

“ તપાસ કરવાને, મેં ધાર્યું કે કદાચ ખૂનીએ તેની અંદર પોતાના શસ્ત્રને નાખી દીધું હોય તો તપાસ કરવાથી તેનો પત્તો મળી આવે. પરંતુ એ તમે કેવી રીતે—”

“ જાણી શક્યા, એમ ને ? પણ એ તો ખુલાસો કરવાનો અભ્યારે મને સમય નથી. તમારો ડાખા પગનું ચિહ્ન ચોતરફ દેખાઈ આવે છે, અને છેવટે તે તળાવ તરફ જઈને અદૃશ્ય બની જાય છે. વારં વાર, પણ અહીં જાણે ભેંશોનું એક મોટું ટોળું ફરી વળ્યું હોય તે પ્રમાણે ગામના માણસો અને પોલિસ વગેરેનાં પગલાં પડી રહ્યાં છે. જે મને તેમની પહેલાં આ સ્થળનું નિરીક્ષણ કરવાની તક મળી હોત તો મારું કામ બહુ જ સુતરું થઈ પડ્યું હોત. મી. ટર્નરના રખેવાળની સાથે જે માણસો મેકાર્થીના શબને લઈ જવાને આવેલા તે લોકોએ પોતાના પગલાંથી શબવાળા સ્થળની આસપાસ છ આઠ ફુટ સુધીનાં ચિહ્નોનો નાશ કરી નાખ્યો છે.”

તેણે પોતાનો કાચ કાઢ્યો અને જમીન ઉપર બેસી જઈને તે ખારિક નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો. એ કાર્ય કરતાં તે પોતાના મન સાથે મોટે અવાજે વાતો કર્યા કરતો હતો: “ આ જેમ્સ મેકાર્થીનાં પગલાં, તે બે વખત ચાલ્યો હતો, જ્યારે એક વખત દોડ્યો હતો. એથી એના ખૂટની એડી જમીનમાં એ સ્થળે વધારે ઊંડી ગયેલી છે, જ્યારે પાનીનો ભાગ લાગ્યો જ દેખાય છે. એ ચિહ્ન તેની જુખાનીને સાચી ઠરાવે છે. પ્રથમ તે તેના બાપ પાસે સાધારણ ચાલથી ચાલતો આવેલો. પાછો તેની જ રીતે ચાલતો ગયેલો. પરંતુ તેના આપની ખૂમ સાંભળવાને લીધે દોડેલો હતો એ વાત સાચી. આ તેના આપના પગલાં, તે આમથી તેમ ચાલતો હોવો જોઈએ. પણ આ શું ? બરોબર, તેનો છોકરો બોમો રહ્યો હશે તે વખતે તેણે પોતાની બેઠૂકને જમીન ઉપર ટેકાવવાથી પડી રહેલું નિશાન. હં હં, અને આ ? અહો ! અહો ! આ ચિહ્ન નવીન ખડું ! ખૂટની એડીનું ચિહ્ન ! ખૂટ પણ નવા અને ઓછા ઘસાયેલા જણાય છે. પ્રથમ

એ એડીઓ આ બાબુએ આવડી જણાય છે, પુનઃ તે જાય છે, પુનઃ આવે છે. બરોબર છે—પેલો ઓવરકોટ લેવાને માટે. પણ એ ચિદ્ધ આબું કંઈ દિશા તરફથી ? ” તે આગળ ને પાછળ દોડેકવા લાગ્યો. કોઈ વાર પગે મૂકે થઈ જતું તો વળી પુનઃ કાચ લાગતું. એમ કરતાં છેવટે અમે પેલી વૃક્ષખટા આગળ એક મોટા વૃક્ષની નીચે આવી પહોંચ્યા. હોમ્સે તે વૃક્ષની ધટાની અંદર પ્રવેશ કર્યો અને તે પુનઃ સંતોષના ઉદ્ગાર સાથે જમીન ઉપર ખેંસી ગયો અને જમીન ઉપર પડેલાં પાંડાં અને લાકડીઓના ધોધા આમથી તેમ ફેરવવા લાગ્યો. જમીન પરનો થોડો કાદવ એક કવરમાં ભરી લીધો. પછી કાચ વડે તેણે જમીનનો નીચેનો ભાગ તથા પેલા વૃક્ષના થડનો પોતે પહોંચી શક્યો તેટલો ભાગ બારીક રીતે તપાસી જોયો. એક પત્થર તેના જોવામાં આવ્યો. તે પણ તેણે ધ્યાનપૂર્વક તપાસી જોયો અને પોતાની પાસે રાખી લીધો. ત્યારપછી એ વૃક્ષ ધટામાં પડી રહેલા એક ન્હાના રસ્તા પર થઈને અમે રાજમાર્ગ સુધી ગયા. તે સ્થળે કશું પણ ચિહ્ન દૃષ્ટિએ પડતું ન હતું.

હવે તે પોતાના નૈસર્ગિક સ્વભાવને ધારણ કરતો થાંતપણે બોલ્યો : “ આ કેસ અગત્યનો છે અને તેમાંથી આપણને ઘણું જાણવાનું મળી શકે તેમ છે. હું ધાઈ છું કે આ જમણી બાબુએ ભુખરા રંગનું મકાન દેખાય ત્યાં જમીનદાર સાહેબનો રખેવાળ રહેતો હોવો જોઈએ. હું ત્યાં જઈને મી. મોરારનની સુલાકાત લઈશ. મારે એક પત્ર પણ લખવો છે. પછી આપણે હોટેલ તરફ જઈશું. કેમકે વખત પુષ્કળ થઈ ગયો છે અને મારું પેટ પણ ખાલી થઈ ગયું છે. તમે જઈને ગાડીમાં બેસો. હું હમણાં જ આવી પહોંચું છું.”

અમે જમને ગાડીમાં બેઠા. થોડી વારે હોમ્સ પણ આવી પહોંચ્યો. એટલે ગાડી રોડ તરફ ચાલવા લાગી. હોમ્સને પેલી વૃક્ષપટામાંથી મળી આવેલો પત્થર હજી પણ તેણે પોતાની પાસે સાચવી રાખ્યો હતો.

“ મી. લીસ્ટ્રેડ ! ” તે પેલો પત્થર પોતાના હાથમાં ઉપાડીને બોલ્યો; “ તમને જાણીને સંતોષ થશે કે આ પત્થર વડે મેકાર્થીનું ખૂન કરવામાં આવ્યું છે ! ”

“ પણ પત્થર ઉપર કશું પણ ચિહ્ન મારા જોવામાં આવતું નથી. ”

“ ચિહ્ન છે જ નહિ. ”

“ ત્યારે તમે કેવી રીતે જાણી શક્યા ? ”

“ એ પત્થર જ્યાં પડ્યો હતો તેની નીચે ધાસ ઉગેલું છે. અર્થાત્ તે પત્થર થોડા દિવસો પહેલાં જ તે સ્થળે પડેલો હોવો જોઈએ. વળી તેને કયે સ્થળેથી લેવામાં આવ્યો તેનું કશું પણ ચિહ્ન જોવામાં નથી આવ્યું. મેકાર્થીને થયેલો જખમ આ પત્થરથી થયેલો હોવો જોઈએ, એમ સરજને જખમના કરેલા વર્ણન ઉપરથી સમજી શકાય છે, અને તે સિવાય બીજું એ કે હથિયાર સાં જોવામાં આવતું નથી. ”

“ અને ખૂની ? ”

“ હા, ખૂની ! એ ઉઘા કદનો અને ડાબેરી છે. જમણા પગે રહેજી લંગડાતો ચાલે છે. તેણે જાડા તળીયાવાળા હોઝખૂટ પહેર્યા હતા. તેના ઓવરકોટ જૂખરા રંગનો હતો, તે હિંદુ-

સ્તાનની સીંગાર પીએ છે અને સીંગારને ખોસવા માટેની નળીનો ઉપયોગ કરે છે. તેના ગળવામાં એક ખૂફું ચપ્પું પણ હતું. એ સિવાય તેના સંબંધમાં બીજી પણ કેટલીક બાબતો હું જાણી શક્યો છું. પરંતુ તે માણસની તપાસ કરવાને માટે તેની આટલી નિશાની એ આપણે માટે પૂરતી છે.”

લીસ્ટ્રેડ હસ્યો અને બોલ્યો: “હજી પણ મને તમારા કથનમાં શ્રદ્ધા ચોટતી નથી. તાર્કિક અનુમાનો ખેંચવાનું કામ તો બહુ સાફ છે; પરંતુ આપણે તો ખૂફા મગજની બ્રિટિશ જ્યુરીની સાથે કામ લેવાનું છે.”

“જેવી તમારી મરજી!” હોમ્સ બોલ્યો: “તમે તમને યોગ્ય લાગે તે પ્રમાણે તપાસ ચલાવો, હું મારી પદ્ધતિને અનુસરીશ. આજ આખો દિવસ હું આ કામમાં રોકાયેલો રહીશ અને ઘણું કરીને સાંજની ટ્રેનમાં લાંડન જવાને રવાના થઈશ.”

“શું? આ કેસને અધૂરો પડતો મૂકીને?”

“નાજી, પૂરો કરીને!”

“પણ તેમાં સમાયેલો બેદ-”

“સ્પષ્ટ થઈ ચૂક્યો છે.”

“ત્યારે ખૂની કાણ?”

“હમણાં જે ગૃહસ્થનું મેં વર્ણન કર્યું તે.”

“પરંતુ એ ગૃહસ્થનું નામ શું?”

“મારી ખાત્રી છે કે તે શોધી કાઢવાનું કામ મુશ્કેલ નથી. આ કંઈ ગીચ વસતિવાળું સ્થળ નથી કે જ્યાં મારા વર્ણનને અનુસરતો માણસ ઘૂંપો રહી શકે.”

હજી પણ લીસ્ટ્રેડને હોમ્સના કથન ઉપર વિશ્વાસ ખેડો નહિ. તે પોતાના ખલા હલાવેનો ખોલ્યો: “ હું વ્યવહાર સ્વભાવનો માણસ છું. આખા પ્રદેશમાં ડાબેરી અને જમણા પગે લંગડાતા માણસની શોધમાં ફરવાનું હું પસંદ કરું નહિ. જો હું એમ કરું તો સ્કોટ-લેન્ડ યાર્ડના મારા સાથીઓ મારી મૂર્ખતા ઉપર હાસ્ય જ કરે ? ”

“જેવી તમારી મરજી !” હોમ્સ ખોલ્યો: “ મેં તો મારી ફરજ બજાવી છે અને ખરા ખૂનીને પકડી, યશ મેળવવાની તક તમને આપી છે. હવે તમને વાજખી લાગે તે માર્ગ લ્યો. આ તમારું મકાન આબ્જું. લ્યો, સાહેબજી ! હવે આજે કદાચ આપણે પુનઃ ન પણ મળી શકીએ. પરંતુ હું અહીંથી વિદાય થઈશ તે પહેલાં તમને પત્ર લખતો જઈશ. ”

લીસ્ટ્રેડને તેના મકાન પર છોડીને અમે અમારી હોટેલે જઈ પહોંચ્યા. અમારું ખાણું ટેબલ ઉપર તૈયાર હતું. હોમ્સ મૌન-પણે ઊંડા વિચારમાં ગૂંથાઈ ગયો હતો; અને એક મનુષ્યને અમુક બાબતમાં શું કરવું તે સજવું ન હોવાથી થતા ગુંચવારને લીધે તેના મહેરા ઉપર જેમ ચિંતાની છાયા ફરી વળે છે, તેવી છાયાથી હોમ્સની મુખમુદ્રા અત્યારે છવાઈ ગઈ હતી.

અમે જમી રહ્યા પછી તે ખોલ્યો: “ વોટ્સન ! મારી સામે આ ખુરસી ઉપર બેસો અને હું કહું તે બરાબર સાંભળી લ્યો. હું મારે હવે શું કરવું તે સમજી શકતો નથી; એટલે હું ધાઈ છું કે આ બાબતમાં તમારી સલાહ મને ઉપયોગી થઈ પડશે. સીગાર સળગવો અને લક્ષ્યપૂર્વક મારી હકીકત સાંભળો.

“ બલે કહો, મારું સંપૂર્ણ લક્ષ્ય છે. ” મેં કહ્યું.

“ આ કેસનો વિચાર કરતાં જેમ્સ મેક્કર્થાઈ પોતાની

જીવનાંમાં જાણવેલી લોકીકતામાંના એ મુદ્દા એકી સાથે આપણા
 જાનનેનાં મનમાં રકુર્યા હતા. પરંતુ એ મુદ્દાને લીધે મારી લાગણી
 તેની તરફથીમાં જે આણી જ્યારે તમે તેની વિરુદ્ધ પડ્યા હતા.
 તેમાંના એક મુદ્દો એ હતો કે તેના બાપે તેને જોયા સિવાય કે તે
 બહારગામથી આવેલો છે એમ જાણ્યા સિવાય ‘ કુ-બિ-ધ-ઈ ’નો
 સાંકેતિક ધ્વની કર્યો હતો. બીજો મુદ્દો વૃદ્ધ મેકાર્થીએ મરતી વેળાએ
 ઉદરના મંબંધમાં ઉચ્ચારેલા અસ્પષ્ટ શબ્દને લગતો હતો. તે ટટ-
 લાક શબ્દો બોલ્યો હતો ખરો, પરંતુ તેમાંથી પ્રસ્તુત એક જ
 શબ્દ તેનો દીકરો સાંભળી શક્યો હતો. આ મુદ્દાને આધારે આ-
 પણે આપણી તપાસને આગળ ચલાવીશું અને આપણે એટલું
 સ્વીકારી લઈશું કે જેમ્સે જે કહ્યું તે તદ્દન સત્ય જ હતું. ”

“ વારૂ, ત્યારે ‘ કુ-બિ-ધ-ઈ ’નો સાંકેતિક ધ્વની કરવાનું
 શું કારણ ? ”

“ તેણે પોતાના દીકરાને બોલાવવાને તો એ ધ્વની કરેલો
 ન જ હોવો જોઈએ; કેમકે તે તો પોતાનો દીકરો ખ્રિસ્તી ગામમાં છે,
 એમ જાણતો હતો. આ તો માત્ર અકસ્માત રીતે જ જેમ્સ મેકાર્થી
 ત્યાં આવી ચઢ્યો હતો. ત્યારે એ ઉપરથી આપણે એટલું અનુમાન
 કરી શકીએ કે વૃદ્ધ મેકાર્થીએ, જે માણસને એ વખતે એ સ્થળે
 પોતે મળવાનો હતો, તેનું લક્ષ ખેંચવાને માટે પ્રસ્તુત ધ્વની કરેલો
 હોવો જોઈએ. પરંતુ ‘ કુ-બિ-ધ-ઈ ’ ની ખૂમ ખાસ કરીને આ-
 સ્ટ્રેલીયા ખાતે જ ત્યાંના લોકો અસપરસ દ્વરથી ધ્યાન ખેંચવાને
 માટે કરે છે. એ ઉપરથી આપણે દૃઢપણે માની શકીએ કે બોસ્કો-
 વ્ચ પૂલ પાસે જે માણસને મળવાનો વૃદ્ધ મેકાર્થી અપેક્ષા રાખતો

હતો, તે માણસ પ્રથમ આસ્ટ્રેલીયામાં રહેલો હોવો જોઈએ અને પ્રસ્તુત ધ્વનીથી વાકેફમાર હોવો જોઈએ.”

“ વાર, એ તો સમજાણું, પણ ઉદર (Rat-રેટ) ના સંબંધમાં તેણે ઉચ્ચાર કરેલો, એનો શો અર્થ ? ”

શેરલોક હોમ્સે પોતાના ગળવામાંથી એક વાળેલો કાગળ કાઢીને તેને ટેબલ ઉપર પહોળો કરતાં કહ્યું: “ આસ્ટ્રેલીયામાં આવેલા વિક્ટોરિયા સંસ્થાનનો આ નકશો છે. ગઈ કાલે રાત્રે મેં પ્રિસ્ટલ ખાતે તાર કરીને એ નકશો મંગાવ્યો હતો. ” તેણે નકશાના એક ભાગ ઉપર પોતાનો હાથ ઢાંકી દઇને પૂછ્યું: “ જુઓ જોઇ, આ શું છે ? ”

“ Arat-એરેટ ” હું બોલ્યો.

“ અને હવે ? ” પોતાનો હાથ ઉઠાવી લઇને તેણે પૂછ્યું.

“ Ballarat-બાલારેટ ” મેં વાંચ્યું.

“ બરોબર; મેકાર્થીએ મરતી વખતે એ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરેલો પરંતુ તેમાંથી છેલ્લો રેટ (Rat) નો ઉચ્ચાર જ તેને દીકરો સમજી શકેલો. એ ઉપરથી હું એવા અનુમાન ઉપર આવું છું કે પોતાનું ખૂન કરનાર બાલારેટવાળો ફલાણો માણસ છે, એમ પોતાના દીકરાને જણાવવાનો વૃદ્ધ મેકાર્થીએ મરતી વેળાએ યત્ન કરેલો હોવો જોઈએ. ”

“ તમારું અનુમાન અત્યંત ચમત્કારિક છે. ” હું આશ્ચર્ય-ચકિત થતો બોલી ઉઠ્યો.

“ પણ ગિસકુલ સ્પષ્ટ છે. હવે તમે જોઇ શકશો કે આથી આપણી તપાસનું ક્ષેત્ર સંકુચિત બની જાય છે. તે ઉપરાંત બુધ્ધિ-રંગના કપડાંની મુદો પણ ધ્યાનમાં લેવા જોવા છે. જેમનું એ કથન

પણ સહ્ય જ હતું એમ સ્વીકારીને આપણે ચાલીએ તો એ ખૂનીનો બૂખરા રંગનો કાટ હોવો જોઈએ, એમાં શક જોવું નથી. હવે આપણે એવા નિર્ણય ઉપર આવી શકીએ છીએ કે બૂખરા રંગના ઓવર-કાટવાળા બાહારેટનિવાસી આસ્ટ્રેલીયન ગૃહસ્થે મેકાર્થીનું ખૂન કરેલું હોવું જોઈએ. ”

“ બેશક ! ”

“ અને તે માણસ આ પ્રદેશમાં જ રહેતો હોવો જોઈએ. કેમકે એ તળાવ પાસે જવું હોય તો મેકાર્થીના ખેતર પાસે થઈને કિંવા મી. ટર્નરની જમીન આગળ થઈને જ જઈ શકાય તેમ હતું. એ સ્થળે અનુપયોગ પરદેશી માણસ ફરકવાનો સંભવ નથી; અને કદાચ તે આવે તો એ અનુપયા માણસને જોવાથી આસ-પાસના લોકોમાં તેના સંબંધમાં ચર્ચા પણ થયા સિવાય રહે નહિ. ”

“ એ પણ ખરું છે. ”

“ હવે આપણે આજની તપાસના સંબંધમાં વિચાર કરીએ. ખૂનવાળા સ્થળની તપાસને પરિણામે હું કેટલીક વિગત એકઠી કરી શક્યો હતો, અને તેને આધારે મેં પેલા મર્ખ લીરદ્રેડને ખૂનીના શરીરનું બર્ણન કહી સંભળાવ્યું હતું. ”

“ પણ એ વિગતો તમે કેવી રીતે એકઠી કરી શક્યા ? ”

“ તમે મારી પદ્ધતિ જાણો છો. એ પદ્ધતિ અનુસાર ન્હાની ન્હાની બાબતોનું નિરીક્ષણ કરવાથી હું તે જાણી શક્યો હતો. ”

“ હા, હું જાણું છું કે તેનાં બે પગલાંની વચ્ચેના અંતર ઉપરથી તેની ઉંચાઈનું માપ તમે કાઢ્યું હશે. તેના ખૂટ વિષે પણ જમીનપર પડેલા નિશાન ઉપરથી કહી શકાય. ”

“ હા, એ ખૂદ ખાસ જુદી જ જાતના હતા. ”

“ પણ તેને એક પગે ખોડ છે એ તમે કેવી રીતે કહી શક્યા ? ”

“ તેના જમણા પગનું નિશાન ડાયા પગના નિશાન કરતાં દરેક સ્થળે ઓછું સ્પષ્ટ હતું. તેનું કારણ એ કે તે જમણા પગ ઉપર ઓછો ભાર મૂકતો હોવો જોઈએ. શા માટે ? કારણ કે તે લંગડાતો હોવો જોઈ-જમણા પગે ખોડ હોવી જોઈએ. ”

“ પણ એ ડાબેરી છે તેનું કેમ ? ”

“ તમે જ મને કહ્યું હતું કે સરજનની જુઆનીમાં મેકાર્થીના માથાના પાછલા ભાગમાં ડાબી બાજુએ થયેલા જખમની હકીકત વાંચીને તમને આશ્ચર્ય થયું હતું. ખૂનીએ તેને તેની પાછળ નજીક જઈને ધા કર્યો હતો, તેમ છતાં પણ તે ધા ડાબી બાજુ તરફ થયો હતો. હવે, જો ડાયા હાથનો વધારે ઉપયોગ કરવાની ટેવવાળા માણસે ધા કર્યો હોય તો જ તે બાજુએ જખમ થવાનો સંભવ છે. નહિ તો તેને જમણી બાજુ તરફ જખમ થાત. જ્યારે આપદીકરા વચ્ચે તકરાર ચાલતી હતી ત્યારે તે પેલા વૃક્ષની પાછળ ઊભો હતો. ત્યાં રહીને તેણે સીગાર પણ પીધી હતી. જમીન ઉપરથી મેં સીગારની રાખ એકઠી કરી લીધી હતી. જુદી જુદી જાતની સીગારોની રાખના ખાસ અભ્યાસને લીધે હું કહી શક્યો કે તે હિંદુસ્તાનની બનાવટની સીગાર પિતો હોવો જોઈએ. તમે જાણો છો કે આ બાબત તરફ મેં વિશેષ લક્ષ આપેલું છે, એટલું જ નહિ પરંતુ ૧૪૦ જુદી જુદી તરેહની સીગાર, સીગારેટ અને તંબાકુના સંબંધમાં સ્પષ્ટિકરણ કરનાર એક પુસ્તક પણ લખેલું છે. રાખ મળી આવ્યા બાદ મેં આમતેમ જોયું તો સીગારનો એક ન્હાનો છોડેથી સળગી ગયેલો

કકડો પણ મને મળી આવ્યો. તેણે સીગાર નહાની થઈ જવાથી બાકાનો બાક ત્યાં ફેંકી દીધેલો હોવો જોઈએ. એ કકડા ઉપરથી પણ હું જોઈ શક્યો કે તે હિંદુસ્તાનની બનાવટની સીગાર છે.”

“ પરંતુ સીગાર ખોસવાની નળીનું કેમ ? ”

“ તેના છેડા તરફ જોતાં હું સમજી શક્યો કે ખૂનીએ તે છેડા મ્હોંમાં રાખેલો ન હતો. ત્યારે તેણે સીગાર ખોસવાની નળીનો ઉપયોગ કરેલો હોવો જોઈએ એમ મેં ધારી લીધું. વળી સીગારનું ટોપકું તેણે દાંત વડે કરડેલું ન હતું પરંતુ કશાક વડે કાપેલું હતું, અને જે કાપો પડ્યો હતો તે સરખો અને સાફ ન હતો. એ ઉપરથી મેં એવું અનુમાન કર્યું કે તેની પાસે ખૂહું ચાપું હોવું જોઈએ.”

“ હોમ્સ ! ” હું આનંદાવેશપૂર્વક બોલી ઉઠ્યો : “ તમે આ માણસની આસપાસ એની સીધતથી જળ ગોળવી છે કે તે એમાંથી છટકી શકે તેમ નથી. ખરેખર તમે એક નિર્દોષ અને જુવાન માણસને ફાંસીને લાકડે લટકતો અણીને સમયે અને જ્યારે એના ઉપરનો આરોપ મજબૂત થઈ ગયો છે તે વખતે બચાવી લીધો છે. તમારી હકીકત ઉપરથી હું જોઈ શકું છું કે તેને નિર્દોષ ઠરાવવાનું કામ હવે મુશ્કેલ નથી. પણ અત્યારે ખૂની તો—”

“ મી. જહોન ટર્નર ! ” હું મારું વાક્ય પૂરું કરું તે પહેલાં હોટેલના વેટરે અમારા ઓરડાનું દાર બોલીને એક ગૃહસ્થને અંદર દાખલ કરતાં તે ગૃહસ્થના નામનો ઉચ્ચાર કર્યો. આગંતુક ગૃહસ્થનો મ્હોરો ભવ્ય અને અસર કરનારો હતો. તે ધીમે પગલે ચાલતો હતો તથા સ્હેજ લંગડાતો હતો અને તેના ખભા ઉપરથી તે અશક્ત હોવો જોઈએ એમ લાગતું હતું. તો પણ તેના કસાયેલા શરીર ઉપરથી

એક વખત તે દલ મનનો અને મજબૂત શરીરનો હોવો જોઈએ એમ જણાઈ આવતું હતું. તેની ભરાવદાર દાઢી, માથાના સફેદ વાળ, ભવ્ય મુખમુદ્રા અને ગ્રીણી આંખો તથા અન્ય દેખાવ ઉપરથી તે કોઈ મોટો માણસ હોવો જોઈએ એમ લાગતું હતું. પરંતુ તેનો ચહેરો રાખોડી રંગનો જની ગયો હતો અને તેના હોઠ તથા નાકનાં ફેરણાં ઉપર આસમાની રંગ છવાયેલો હતો. એ ઉપરથી હું પ્રથમ દષ્ટિપાતે જ સમજી શક્યો કે આ માણસ દીર્ઘકાળથી કોઈ ભયંકર રોગના પંજમાં સપડાઈ ગયેલો હોવો જોઈએ.

“ પધારો સાહેબ ! આ સોફા ઉપર બેસો. ” હોમ્સે કહ્યું :
“ તમને મારી ચીઠી મળી લાગે છે ? ”

“ હા, મારો રખેવાળ મોરાર એ ચીઠી લઇને આવ્યો હતો. તેમાં તમે લખ્યું હતું કે કશી ગડબડ થવા ન પામે તે માટે તમે આ હોટેલમાં મને મળવા માગો છો. ”

“ હાજી, બરોબર છે. મેં ધાર્યું કે જો હું આપના બંગલે આવીશ તો લોકો અનેક પ્રકારની અફવાઓ ઉડાડશે. ”

“ તમે મને મળવાની ઇચ્છા શા માટે દર્શાવી હતી ? ” તે નિરાશાભરી દષ્ટિપૂર્વક મારા મિત્ર સામે જોતો બોલ્યો. તેના ચહેરાના એ સમયના ભાવ ઉપરથી એમ લાગતું હતું કે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર તેના હૃદયે તેને આપી જ દાઢેલો હોવો જોઈએ.

“ હાજી, ” હોમ્સ તેના શાબ્દિક પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાને બદલે તેની નિરાશા ભરી દષ્ટિને ઉત્તર આપતો બોલ્યો : “ તમે જે કલ્પના કરી છે તે બરોબર છે. મેકાર્થીના સંબંધમાં બધુંએ મારા જીવનમાં આવી ગયું છે. ”

એ જુદા પુરુષે એ સાથ વડે પાતાનું મ્હોં છુપાવી દીધું. તે બોલ્યો: “ હા એ ખરું છે. પરંતુ એ કૃત્યનો આરોપ જીવાન મેક થી ઉપર ટાળી પાડવાનો મારો ઇરાદો ન હતો. હું તમને પ્રતિજ્ઞા ઉપર કહું છું કે સંશન્ન કોર્ટમાં એ હકીકત ખૂલી કરવાનો-મેં મેક થીનું ખૂન કર્યાની વાત કબૂલી દેવાનો જ મારો ઇરાદો હતો.”

“ હું તમારી વાત માનું છું, અને તે સાંભળીને મને આનંદ થાય છે. ” હોમ્સે ગંભીરપણે કહ્યું.

“ મેં તુરત જ એ વાત જાહેર કરી દીધી હોત; પરંતુ ખૂની તરીકે મને પકડવામાં આવ્યાથી મારી સુશીલ અને સદ્ગુણી પુત્રીનું હૃદય બેદાઇ જાત-તેના અંતર ઉપર મોટો આઘાત થાત. માત્ર એ જ વિચારથી અત્યારસુધી મેં મૌન્ય ધારણ કર્યું છે.”

“ કદાચ તમને પકડવામાં નહિ પણ આવે ! ” શેરલોક હોમ્સ બોલ્યો.

“ શું-ઉ-ઉ ? ” મી. જહોન ટર્નર આશ્ચર્યચકિત વદને બોલી ઉઠ્યો.

“ હા, હું કાંઈ સરકારી ડિટેક્ટિવ નથી. હું જાણું છું કે તમારી દીકરીએ મને આ કેસની તપાસ ચલાવવાને રોક્યો છે અને હું તેના તરફથી કામ કરું છું. અર્થાત્ મારો હેતુ માત્ર એટલો જ છે કે નિર્દોષ જેમ્સ મુક્ત થવો જોઈએ. ખરો ખૂની પકડાય કે નહિ તેની ચિંતા કરવાનું મને કશું પણ કારણ નથી.”

“ મને નથી લાગતું કે હવે હું વધારે વખત જીવી શકીશ. ” જુદા ટર્નર બોલ્યો: “ મને કેટલાંક વર્ષો થયાં મધુપ્રમેહનું દરક છે. મારો ડોક્ટર કહે છે કે હવે એક મહિનો પણ આ દુનિયામાં

હું કાઢીશ કે કેમ, તે સવાલ છે. પણ મારી એટલી ઇચ્છા છે કે માંડે મૃત્યુ કેદખાનામાં થવાને બદલે મારા મકાનમાં થાય તો સાહે.”

“તેમ જ બનશે.” એમ કહીને હોમ્સ ઉઠ્યો અને એક પેન તથા કોરા કાગળ લઇને ટેબલ પાસે ખૂરસીપર બેઠો અને બોલ્યો: “તમે સાચેસાચી હકીકત મને જણાવી દો. બધી વિગત હું લખી લઈશ પછી એના ઉપર તમે તમારો સહો કરજો અને આ મારા મિત્ર ડૉ. વોટસન સાક્ષી કરશે. પછી માત્ર છેક છેવટની ધરીએ જ જેમ્સ મેક્કાર્થના બચાવને અર્થે હું તમારી તે કબૂલાત કોર્ટમાં રજુ કરીશ. પરંતુ હું તમને એક વચન આપું છું કે ન્યાંસુધી માંડે ચાલશે અને ખીજા ઉપાયો વડે હું મેક્કાર્થની નિર્દોષ ઠરાવી શકીશ ત્યાં સુધી આ કબૂલાતનો ઉપયોગ કદી પણ કરીશ નહિ.”

“મારા મૃત્યુ પછી મારી કબૂલાતનો ઉપયોગ થાય કે ન થાય તે બધું મારે માટે સરખું જ છે.” વૃદ્ધ ગૃહસ્થ બોલ્યો: “સેશન્સ કોર્ટમાં આ કેસ ચાલશે ત્યાંસુધી હું જીવતો રહીશ કે કેમ તે એક પ્રશ્ન જ છે. એટલે મારા મૃત્યુ બાદ માંડે નામ જાહેરમાં ખૂની તરીકે પ્રકટ થાય તેની મને ચિંતા નથી. પરંતુ મારી એટલી ઇચ્છા છે કે મારી પુત્રી એલીસના હૃદય ઉપર આઘાત ન થાય તો સાહે. હવે હું તમને બધું રહસ્ય સ્પષ્ટપણે જણાવી દઉં છું. અલબત્ત એ બનાવ બનત્યાં વિશેષ સમય લાગ્યો હતો. પરંતુ તમને તે જણાવતા વધુ વખત લાગશે નહિ.”

એ પ્રમાણે કહીને તે પોતાની હકીકત કહેવા લાગ્યો અને જેમ જેમ તે બોલતો ગયો તેમ શેરલોક હોમ્સ કાગળપર તેની નોંધ કરતો ગયો.

જહોન ટર્નરે મોલ્યો: “ તમે આ મરણ પામેલા માણસ-
મેક્કાર્થીને નથી ઓળખતા. તે મનુષ્યરૂપે રાક્ષસ હતો. હું ઇશ્વરને
પ્રાર્થના કરું છું કે તે એવા મનુષ્યના પંખમાં કોઇને પણ મારી
માફક ફસાવા દેશે નહિ. લગભગ વીસ વર્ષથી તેણે મારી ગળચી
દબાવી હતી અને મારા જીવનને નાશવંત બનાવ્યું મેલ્યું હતું, હું
તેના પંખમાં ફરી રીતે ફસાઈ ગયો હતો એ તમને પહેલાં જણાવીશ.

“ જ્યારે યુવાવસ્થામાં હું આરટ્રેલીઅની ખાણોમાં કામ કરતો
હતો તે વખતે એ બનાવ બનવા પામ્યો હતો. એ વખતે હું તદ્દન
જીવાન અને વ્યવહારના અનુભવ વિનાનો હતો. માફ લોહી ઉછળા
મારી રહ્યું હતું. મારા હૃદયમાં અચ જોવું તો નામ પણ ન હતું.
ગમે તેવું દુર્ઘટ કાર્ય કરવાને પણ હું તત્પર બની જતો હતો. મારા
એવા સ્વભાવને લીધે ખરાબ માણસોની મને સોળત થઈ અને
હું છાકટો બનવા લાગ્યો. ખાણમાંથી મને સારો લાભ થતો ન
હતો. એટલે અનિષ્ટ માર્ગે ધન પ્રાપ્ત કરવાની હું પેરવી કરવા
લાગ્યો. સ્પષ્ટ રીતે કહું તો હું લૂટારો કે ધાડપટ્ટુ બની ગયો.
અમારી ટોળીમાં અમે છ જણા હતા. અમે કોઈ વખત કોઈ ગામ-
ડામાં ધાડ પાડતા અથવા ખાણ તરફ માલ ભરીને જતાં ગાડાં
લૂટી લેતા હતા. તે વખતે ખાલારેટનો ખલેક જેક એવું નામ
મને આપવામાં આવ્યું હતું. અત્યારે પણ હું અમારો ટોળી ‘ખા-
લારેટ ગેંગ’ એ નામથી પ્રસિદ્ધ છું.

“ એક દીવસે સોનાથી ભરેલી પેટીઓ ખાલારેટથી માલ-
બોર્ન તરફ જતી હતી. અમે તેની રાહ જોતા માર્ગમાં ટાંપી રહ્યા
હતા. એ તીજેરોનું રક્ષણ કરવાને માટે છ ચોકીદાર હતા

અને અમે પણ છ જણા હતા. એટલે બન્ને પાટીનીં સરખા સ્થિતિ હતી. પરંતુ પહેલે જ લડાકે અમે એ છમાંના આરને પાર કરી દીધા. અમારામાંના પણ ત્રણ માણસો મરાયા. મેં ગાડી હાંકનારના કપાળ સામે પિસ્તોલ તાકી. એ ગાડી હાંકનાર આ મેક્કાર્થી જ હતો. મને અત્યારે એમ થાય છે કે મેં તે વખતે એને મારી ન નાખ્યો એ મોટી જૂલ કરી. પરંતુ એ વખતના તેના કાલાવાલાથી મને દયા આવી અને મેં તેને છોડી દીધો જો કે તેણે મને બારિકપણે નિહાળીને મારો રહેશે યાદ રાખી લીધો. અમે ત્રણ જણા ગાડીમાંનું તમામ સોનું લઇને પસાર થઈ ગયા; અને તેની મદદથી શ્રીમંત બની ગયા. અમારા ઉપર કોઈને પણ શંકા આવી નહિ કે કોઈ અમરો પકડી શક્યું નહિ. હવે વધુ વખત ત્યાં નહિ રોકાતાં અમે અમારા મૂળ વતન ઇંગ્લંડ તરફ આવવાને પ્રયાણ કર્યું. અહીં આવીને હું મારા જૂના મિત્રોથી જુદો પડીને સુખી માનપ્રદ જીવન ગુજારવાના હેતુથી અહીં આવ્યો. અહીં આવીને આ જમીનદારી મેં ખરીદી લીધી અને અગાઉ જે કુળ્ફત્યો કર્યા હતાં, તેના બદલા તરીકે ગરીબ અને નિરાધાર મનુષ્યોને મદદ કરવામાં મારી મીલકતના મોટા ભાગનો હું ઉપયોગ કરવા લાગ્યો. પછી મેં લગ્ન કર્યું. મારી સ્ત્રી વધુ વખત જીવી નહિ. પરંતુ તેના મૃત્યુ પહેલાં તે પોતાની યાદગીરીના ચિહ્ન તરીકે મારી પુત્રી એલીસને મૂકતી ગઇ. અહા ! એ કન્યાની નિર્દોષ અને સૌમ્ય મુગમુદ્રા સામે જોઇને મારું હૃદય દ્રવિશ્રૂત થયું અને પુનઃ કદી પણ મારાથી અન્યાયી કૃત્ય થવા ન પામે તે માટે હું અલંત કાળજી રાખતો હતો. અર્થાત્ હવે મેં જગતમાં જાણે પુનર્જન્મ ધારણ કર્યો હોય તે પ્રમાણે મારાં આગલાં કાર્યોનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાના હેતુથી

પરોપકારમાં હું શાંતપણે માફ જીવન વ્યતીત કરવા લાગ્યો. ખરે-ખર, એ સમયના સ્વર્ગીય સુખ અને શાંતિનો અનુભવ મેં અગાઉ કદી પણ કર્યો ન હતો. પરંતુ એ સુખ લાંબો વખત ટક્યું નહિ. કેમકે એ જ અરસામાં મૈત્રાર્થિષ્ઠી શલ્ય મારા હૃદયમાં બોકાયું.

“ મારે એક બેંકમાં કામ હતું; તે માટે હું લાંડન ખાતે ગયો હતો. ત્યાં રૅજન્ટ સ્ટ્રીટમાં મને તેનો બેંકો થયો. તેનો કાટ ગ્રિંથરા જેવો હતો. કપડાં ફાટેલાં અને જીર્ણ ખૂટ હતાં. એ ઉપ-રથી સમજી શકાતું હતું કે તે અત્યંત દુર્બલ અવસ્થામાં હતો.

“ મને જ્ઞેનને તે બોલ્યો: ‘ અહો ! જોકે ! આપણો પુનઃ મેળાપ થયો ખરો. હું ધાઈ છું કે તું તારા કુટુંબી જનની માફક જ અમારો સત્કાર કરીશ. હું અને મારો દીકરો-અમે બે જણા છીએ; એટલે અમારે માટે તને વધારે ખર્ચ લાગશે નહિ. પરંતુ જો તું અમારી દરકાર નહિ કરે તો શું થશે તે કહેવાની જરૂર નથી. ઇંગ્લાંડ ક્રાંતિ આરટ્રેલીયા નથી. અહીં કાયદાનો અમલ સખ્ત રીતે થાય છે અને માત્ર એક અવાજ કરવાથી જ પોલિસ કોન્સ્ટેબલ દોડી આવે તેમ છે.

“ એ લોકો મારી સાથે સાથે અહીં આવ્યા. એમને હું છોડી શકું તેમ ન હતું. મેં તેને માફ સારામાં સાફ ખેતર વિના મહે-સુલે ખેડી ખાવાને માટે આપ્યું. તે દિવસથી મારા હૃદયમાંથી શાંતિ, આરામ આનંદ, આદિનો સમૂળગો નાશ થઈ ગયો. ‘રાત્રી દિવસ તેનો ચહેરો મારાં નેત્રો સામે તરવરવા લાગ્યો. તે આગલી વાત જાહેર કરી દેશે તો, એવો ભય સતત મારા મનમાં રહેવા લાગ્યો. જેમ એલીસ ઉમરમાં વધવા લાગી તેમ તેમ મારો ભય પણ વધવા લાગ્યો. કેમકે એ બદમાશ સમજી ગયો કે મારી

આગલી હકીકત પોક્લિસના જાણવામાં આવે તે કરતાં પણ મારી દીકરીના જાણવામાં આવે તેના મને વિશેષ ડર હતો. તે જે જે માગતો એ મારે મૂંગા મૂંગા તેને આપવું પડતું. જમીન, મકાન, દ્રવ્ય સર્વ મેં તેને આપ્યું હતું અને વળી અવારનવાર ખીજી મદદ પણ હું તેને કરતો, પરંતુ છેવટે તે આગળ વધીને એવી વસ્તુની માગણી કરવા લાગ્યો કે જે હું તેને કદી પણ આપી શકું તેમ ન હતું. તેણે એલીસની માગણી કરી.

“ તેના દીકરો હવે જીવાન થયો હતો. મારી દીકરી પણ યુવાવસ્થામાં પ્રવેશી ચૂકી હતી. મારી શારીરિક સ્થિતિ નબળી હતી. એટલે તેણે વિચાર્યું કે જો તેના દીકરાની સાથે એલીસનું લગ્ન થઈ જાય તો મારી તમામ મીલકત તેના દીકરાને મળે. પરંતુ એ બાબતમાં હું મક્કમ હતો. તેનું આપિત રક્ત મારા રક્ત સાથે મેળવવાની-તેના દીકરાની સાથે એલીસનું લગ્ન કરવાની મારી ખિલકુલ ઇચ્છા ન હતી. તેના દીકરા પ્રત્યે મને કશો પણ અભાવ ન હતો. પરંતુ ગમે તેમ તોયે એ છોકરાની નસોમાં તેના બાપનું રક્ત વહેતું હતું. યસ, એટલું જ કારણ મારે માટે પૂરતું હતું. હું મક્કમ રહ્યો. મેકાર્થીએ મને ધમકી આપી અને આગલી હકીકત જાહેર કરી દેવાનું જણાવ્યું. પરંતુ મેં તેની ધમકીની ઠરકાર કરી નહિ. મારી દીકરી તેની પુત્રવધુ અને તે કરતાં હું મારા ગુન્હાને માટે ક્ષરગૃહવાસી બનું એ મને વધારે પસંદ હતું. એ બાબતના સંબંધમાં ગયા સોમવારે વાતચીત કરવાને બપોરે ત્રણ વાગે અમે ઓરકો-અ પાસે મળવાના હતા.

“ જ્યારે હું ત્યાં ગયો ત્યારે મેં તેને તેના છોકરા સાથે વાત કરતો જોયો. એટલે હું ત્યાં એક મોટા વૃક્ષની પાછળ ઊભો રહ્યો.

ત્યાં મેં સીંગાર સળગાવી. તેનો છાકરો ચાલ્યો ગયા બાદ મારો
 બહાર પડવાનો વિચાર હતો. એ વખતે મેકાર્થીનું ખૂન કરાવાનો
 મારો લેશ પણ ધરાઈ ન હતો. પરંતુ જેમ જેમ તેનું કથન મારા
 સાંભળવામાં આવ્યું તેમ તેમ મારા ગુસ્સાની માત્રા વધતી ગઈ.
 મારી દીકરી જાણે રસ્તા ઉપર ભટકતી એક બીખારડી હોય, એવી
 રીતે તેના તરફ ખિલકુલ માન કે લાગણી દર્શાવ્યા સિવાય તે પોતાના
 દીકરાને એલીસ સાથે લગ્ન કરવાનો આગ્રહ કરતો હતો. તે વખતે
 હું તથા જેના ઉપર મારો અનોનાત પ્રેમ છે એવી મારી પ્રિય
 પુત્રી આ કુટુંબ, નિષ્કુર નરરાક્ષસના પંજમાં છીએ, એવા વિચારથી
 હું દિવાનો બની ગયો. મારામાં એક પ્રકારનું કુદરતી ઝનુન આવ્યું.
 મને એમ થયું કે ક્યારે હું આ માણસને જમીનદોસ્ત કરી દઉં!
 મને એવો વિચાર આવ્યો કે જો આ માણસને હું મારી નાખું તો
 મારાં આગલાં કૃત્ય પ્રકટ થવા પામે નહિ અને મારી પુત્રીને તેના
 દીકરા સાથે લગ્નપ્રતિથી જોડાવાની ફરજ પડે નહિ. એ ક્રોધાવેશમાં
 મેં તે કૃત્ય કર્યું. એટલું જ નહિ, પરંતુ પુનઃ તે જીવતો થાય તો હજી
 પણ મારું ચાલે લાંસુધી હું તેને જીવતો રહેવા દઉં નહિ. મેં અગાઉ
 ધણી પાપકૃત્યો કર્યા હતાં. પરંતુ ઇચ્છાંકમાં આવ્યા બાદ તેનું
 પ્રાયશ્ચિત્ત પણ તેટલા જ પ્રમાણમાં કર્યું હતું. અર્થાત્ કશું પણ
 અન્યાયી પગલું ભરવાનું હું પસંદ કરતો ન હતો અને જો મારી
 પુત્રી એલીસનો પ્રભુ ન હોત તો મેં વધુ મેકાર્થીનું ખૂન કર્યું. ન
 હોત. પરંતુ મારે ખાતર મારી પુત્રીનું જીવ બચાડવાનું હું સહન કરી
 શક્યો નહિ. એટલે કેવળ એલીસના સુખના વિચારથી જ એ કૃત્ય
 મેં કર્યું હતું. એ માણસ જાણે એક ઝેરી સર્પ હોય તેટલી જ લાગ-

હાથી મેં તેને પત્થર વડે આઘાત કર્યો. તેણે જૂમ પાડી તે સાંભળીને તેનો છાકરો દોડતો આવ્યો, પરંતુ હું વૃક્ષખટામાં સંતાઈ ગયો. જો કે ઉતાવળમાં મારો ઓવરકોટ મેકાર્થીના શળથી થોડેક દૂર પડી ગયો હતો તે લેવાને મારે પાછું આવવું પડ્યું હતું. પરંતુ સફળાગ્યે જેમ્સ મેકાર્થીની પીઠ મારી તરફ હોવાથી તે મને જોઈ શક્યો નહિ. ગૃહસ્થો ! જો કાંઈ બન્યું હતું એ વિષયમાં આ મારી સામેસાચી હકીકત છે. ”

તે પછી હોમ્સે જે નોંધ કરી હતી તેની નીચે એ વૃદ્ધ ગૃહસ્થે સહી કરી અને મેં સાક્ષી કરી. પછી હોમ્સે બોલ્યો : “ સાહેબ ! તમારું કૃત્ય વાજળી હતું કે કેમ તેનો નિર્ણય કરવાનું કામ મારું નથી; પરંતુ હું પરમેશ્વરને પ્રાર્થના કરું છું કે તે મારા સંબંધમાં આવો પ્રસંગ ઉપરિચિત થવા દેશે નહિ. ”

“ મારી પણ એ જ પ્રાર્થના છે, સાહેબ ! પણ હવે તમે શું કરવા ધારો છો ? ”

“ તમારી તબીયત તરફ લક્ષ આપતાં, કશું પણ નહિ. તમે પોતે પણ જાણો છો કે તમારે હવે થોડા જ સમયમાં આપણી સેશન્સ કરતાં પણ એક મોટી કોર્ટમાં તમારો ઇન્સાફ ચૂકવવાને જવાનું છે, એટલે હું તમારી કબૂલાત મારી પાસે રાખી મૂકીશ. જો જેમ્સ મેકાર્થી ઉપર આરોપ સાબિત થશે અને તેને સજા થશે તો મારે ન છૂટકે તે કોર્ટમાં રજુ કરવી પડશે. જો તેમ નહિ બને અને જેમ્સ નિર્દોષ ઠરીને છૂટી જશે તો તમારી કબૂલાત દુનિયાના બીજા કોઈ પણ માણસની દાંષ્ટએ પડશે નહિ. પછી તમે જીવતા હશો કે તમારું મૃત્યુ થયું હશે તો પણ તે મારી પાસે સલામત છે એમ સમજજો. ”

“ સારે હવે સાહેબજી ! ” પૂર ગંભીરાઇથી જહોન ટર્નર બોલ્યો : “ આહા ! તમે જે શાંતિ મારા હૃદયને યક્ષી છે, એ તમારા ઉપદૃત્યથી તમને પણ તમારા પરલોકનિવાસમાં સંપૂર્ણ શાંતિ મળે એવો મારો અંતઃકરણપૂર્વક આશીર્વાદ છે ! ” તે બોલે થયો, તેનું આખું શરીર ધ્રુજતું હતું. તે ધીમે પગલે બહાર ચાલ્યો ગયો.

“ હે પ્રભુ ! તું જ અમારો રક્ષક છે. ” ફેટલોક સમય મૌન્ય રહ્યા બાદ પ્રસ્તુત ઉદ્દગાર શેરલોક હોમ્સના મુખમાંથી નિકળી પડ્યો : “ ડોક્ટર ! દૈવની ગતિ વિચિત્ર છે. તે મનુષ્યોને અવનવા રંગોનો અનુભવ કરાવે છે. આ કેસનો વિચાર કરતાં મને *અકસ્તરના શબ્દો યાદ આવે છે. તેના કથનમાં થોડેક ફેરફાર કરીને હું કહીશ કે ‘શેરલોક હોમ્સ ! પ્રભુને ખાતર, ખરા ખૂનીને ઉઘાડો ન પાડીશ. ’ ”

હોમ્સે સેશન્સ કોર્ટમાં જેમ્સના વણીલ મારફત રજુ કરેલા મજબૂત પૂરાવાને આધારે જેમ્સ મેકકાર્થી નિર્દોષ કરીને છૂટી જવાથી ટર્નરની કબૂલાત રજુ કરવાની જરૂર પડી નહિ. ટર્નર તે પછી સાતમે મહિને મરણ પામ્યો. જેમ્સ મેકકાર્થી કે એલીસ ટર્નર તેમના જન્મદાતાઓનાં આગલાં કૃત્યોથી તદ્દન અજ્ઞાત છે અને થોડા સમયમાં લમગ્રંથીથી જોડાવાનો સંભવ છે.

*અકસ્તર એક મોટા ખ્રીસ્તી ધર્મના પાદરી થઇ ગયો. તે ઇ. સ. ૧૬૧૫ માં જન્મેલો હતો અને ઇ. સ. ૧૬૯૧ માં મૃત્યુ પામ્યો હતો. તે એક કુશળ વક્તા અને ધર્મોપદેશક હતો. તેનો ‘ સંતોની અનંત શાંતિ (Saints' Everlasting Rest) ’ એ નામનો ગ્રંથ સારી રીતે વખણાયેલો છે. ભા. ૬૧.

નારંગીનાં પાંચ બીયાં.

ઈ. સન ૧૮૮૨ થી ૧૮૯૦ સુધીમાં શેરલોક હોમ્સના હાથમાં આવી ગયેલા કેસોની મેં લીધેલી નોંધ તરફ અત્યારે નજર નાખતાં, એ કેસો મને એટલા બધા વિચિત્ર અને રસપ્રદાયક લાગે છે કે તેમાંથી કયો કેસ અહીં રજુ કરવાને પસંદ કરવો અને કયો છોડી દેવો તેની મને સમજ પડતી નથી. એમાંના ઘણાખરા કેસ વર્તમાન પત્રમાં પ્રકટ થઈ ચૂક્યા છે, જ્યારે કેટલાક કેસો એવા છે કે જેમાં મારા મિત્રની અનુપમ તર્કશક્તિનો ઉપયોગ વિશેષ કરીને થયેલો નથી. તદ્દપિ એમાંનો એક કેસ હું અત્ર રજુ કરું છું. જો કે એ કેસના તમામ મુદ્દા પૂર્ણપણે સ્પષ્ટ થયા નથી અને ભવિષ્યમાં પણ થઈ શકશે એમ લાગતું નથી.

સને ૧૮૮૭ ની સાલમાં કેસોની ભરતી વિશેષ હતી. તેમાં એક કેસ કેમ્બરવેલ વિષયોગને લગતો હતો. એ કેસમાં શેરલોક હોમ્સ મરણ પામેલા મનુષ્યની ખીસાઘડીયાળને ચાવી દેવાથી એવું પૂરવાર કરી શક્યો હતો કે તે ઘડીયાળને અગાઉ બે કલાક પહેલાં ચાવી દેવામાં આવી છે. અર્થાત્ મરણ પામેલો મનુષ્ય તે સમયે જીવતો હતો. માત્ર એ મુદ્દા પરથી જ ગુન્હો સિદ્ધ થઈ શક્યો હતો. તદ્દુપરાંત 'સોશી એન્ડરસન' નામનું બ્રિટિશ વહાણ ગૂમ થવાને લગતો, તેમ જ ઉદ્ધ નામના બેટ ઉપર આઇસ પેટર્સન નામના માણસને પડેલી મુશ્કેલીને લગતો, અને એવા બીજા કેસો મારી નોંધપોથીમાં સંગ્રહાયેલા છે. પરંતુ એ બધા કેસો હું ભવિષ્યમાં કોઈ અનુકુળ સમયે વાચકો સન્મુખ રજુ કરીશ. જો કે અ-

ત્યારે જો કેસ હું રજુ કરવા ઇચ્છું છું તેના જેવું ચમત્કારપૂર્ણ તત્ત્વ તે કેસોમાં બિલકુલ નથી.

સપ્ટેમ્બર માસ પૂરો થવા આવ્યો હતો. પવન સખ્ત ફુંકતો હતો. વર્ષાદ પશુ તેટલા જ જોરથી પડતો હતો. સુધરેલી દુનિયાના નાંકરૂપ લાંડન શહેરમાં પશુ એ કુદરતી બળ સામે ઢાંઢનો કશો ઇલાજ ચાલી શકતો ન હતો, અને આપણે ગમે તેટલા મુધરીએ કિંવા આગળ વધીએ તો પશુ આપણે એક મહાન સત્તાની પાસે તદ્દન નિર્બળ છીએ, એમ માનવાની દરેકને ગોચા ફરજ પડતી હતી. મધ્યાહ્નનો સમય થતો ચાલ્યો તેમ તેમ પવન અને વર્ષાદનું જોર વધવા લાગ્યું. શેરલોક હોમ્સ શઘડી પાસે બેઠો બેઠો પોતાના શરીરને ગરમ કરતો અને અત્યાર મુઘીમાં પોતાના હાથમાં આવી ગયેલા કેસોના કાગળોને અનુક્રમમાં ગોઠવતો હતો; અને હું સામી બાજુએ બેઠો બેઠો *કલાર્ક રસેલની રસિક દરિયાઈ વાતો વાંચવામાં ગુંથાઈ ગયો હતો. મારી પત્ની પોતાની માશીને ત્યાં ગયેલ હોવાથી મેં થોડા દિવસને માટે બેકરસ્ટ્રીટમાં મારા મિત્રને ત્યાં ધામો નાખ્યો હતો.

વાંચતાં વાંચતાં હું ચમક્યો મેં મારા મિત્રની સામે દષ્ટિ કરી અને કહ્યું: “ નીચે ઢાંઢએ ધંટડી કરી હોય એમ લાગે છે !

*વિલિયમ કલાર્ક રસેલ ઇ. સ. ૧૮૪૪ માં જન્મ્યો હતો. પ્રથમ તેણે વહાણવટાનો ધંધો પકડ્યો હતો. પરંતુ સાહિત્યના શોખને લીધે ઇ. સ. ૧૮૬૫ માં એ ધંધો છોડી દહને નવલકથાઓ લખવી શરૂ કરી. તેની ‘બેન હોલ્ડસ-વર્થ’, ‘ધી રેક ઓફ ધી એસ વેનર’ અને ‘મેરેન્ડ’ વગેરે નવલકથાઓ અત્યંત લોકપ્રિય નિવડી છે.

શા કા.

આવી મેઘલી રાત્રીએ કાણુ આવ્યું હશે ? કદાચ તમારો કાઈ સ્નેહી હશે ! ”

“ તમારા સિવાય મારે ખીજો કાઈ પણ સ્નેહી નથી અને બનતાં સુધી ખાસ કામ પ્રસંગ સિવાય હું કાઈની મુલાકાત લેતો નથી. ” તેણે કહ્યું.

“ ત્યારે કાઈ અસીલ હોવો જોઈએ ! ” મેં અનુમાન કર્યું.

“ જો એમ હોય તો કેસ ગંભીર હોવો જોઈએ. આવી ઋતુમાં અને અત્યારના સમયે સાધારણ ખાંખતને લીધે કાઈ ધરમાંથી બહાર નિકળવાનું પસંદ કરે નહિ. પરંતુ મને લાગે છે કે ઘણું કરીને તે આપણી ગૃહરક્ષિકાની કાઈ બહેનપણી હશે ! ”

પરંતુ શૈરલોકનું એ અનુમાન સત્ય નિવડ્યું નહિ. કેમકે એકાદ મીનિટમાં બહાર રવેશમાં કાઈનાં પગલાંનો અવાજ સંભળાયો અને દાર ઉપર ટકારો થયો. શૈરલોક હોઝાસે દીવાને એની રીતે ગોઠવ્યો કે તેનો પ્રકાશ પોતાનાં ઉપર નહિ આવતાં સામે પડેલી ખાલી ખૂરશી ઉપર પડવા લાગ્યો. અલબત્ત નવીન આગંતુકને તે ખૂરશી ઉપર જ બેસવાનું હતું. પછી તે બોલ્યો : “ આવો અંદર ! ”

બારણું ખૂલ્યું અને એક માણસ અંદર દાખલ થયો. તે દેખાવામાં જુવાન લાગતો હતો. આશરે બાવીશ વર્ષ ઉપરનો હશે. તેણે પરિધાન કરેલાં વસ્ત્રો સમ્યતાભર્યાં, સુંદર અને ટાપટીપવાળાં હતાં. તેની છત્રી ઉપરથી પાણી નીતરી રહ્યું હતું અને વોટરપ્રૂફ ઓવરકોટ બિલકુલ ભીંજીઈ ગયો હતો. એપરથી બહાર વર્ષાદત્તું જોર કેટલું બધું હોવું જોઈએ તેની કલ્પના થઈ શકતી હતી. તેણે દીવાના પ્રકાશમાં ચોતરફ ચિંતાતુર દષ્ટિએ જોયું. જ્યારે એક મનુષ્યના ઉપર ચિંતાનો મોટો બોજો આવી પડે છે તે વખતે તેનો

ચંદ્રે શીકડા અને તેના ભારે ખત્રા જાય છે. એવી સ્થિતિ આ માણસની હતી.

“ હું આપની મારી માણું છું. ” તે પોતાનાં સોનાનાં ચશ્માં નાકે ચડાવતો બોલ્યો : “ હું આશા રાખું છું કે હું આપને અંતરાયજૂત થઈ પડ્યો નહિ જ હોઉં, અને બહારના તોફાનનાં ચિહ્નો હું તમારા શાંત દિવાનખાનામાં મારી સાથે લેતો આવ્યો છું, એ માટે દિલગીર છું. ”

“ તમારો કોટ અને છત્રી લાવો. ” શેરલોક હોમ્સે કહ્યું “ અહીં આ દૃક ઉપર મૂકું છું. થોડીવારમાં જ પાણી નીતરી જશે અને તે સકાષ્ટ જશે. હું બેઠું શકું છું કે તમે નૈઋત્ય કોણના ભાગ-માંથી આવો છો. ”

“ હાજી, હું હોશામથી આવું છું. ”

“ તમારા જૂદની પાનીના ઉપરના ભાગમાં ચાકમિશ્રિત માટી ચોટેલી દેખાય છે, એ ઉપરથી સહેલાઈથી સમજી શકાય તેમ છે કે તમે એ બાબુએથી જ આવેલા હોવા જોઈએ. ”

“ આપની સલાહ મેળવવાને માટે આવેલો છું. ”

“ એ તમે સહેલાઈથી મેળવી શકાશો. ”

“ અને સલાય પણ ! ”

“ સલાય કરવાનું કામ દરેક વખતે એટલું સહેલું હોતું નથી. ”

“ મી. હોમ્સ ! મેં આપના કૌશલ્યને લગતી ઘણી વાતો સાંભળી છે. ટેંકરીલે કલખના કેસમાં તમે મેજર પ્રેન્ડરગાસ્ટની પ્રતિષ્ઠાને કેવી રીતે બચાવી લીધી હતી, એ તેમણે મને વિગતવાર જણાવ્યું હતું. ”

“ હા, ખરૂંખરૂં. તેના ઉપર ગંજીપાની રમતમાં દગો કરતો હોવાનો આરોપ આવ્યો હતો. ” હોમ્સે કહ્યું.

“ એ કહેતા હતા કે ગમે તેવો કેસ હોય તો પણ તમે તેનો પાર લાવી શકો તેમ છે. ”

“ મેજરનું એ કથન જરીક વધારે પડતું કહેવાય ખરું. ”

“ એમણે એમ પણ કહ્યું હતું કે તમને એક પણ કેસમાં નિષ્કળતા મળી નથી. ”

“ એ વાત તદ્દન ખરી નથી. ચાર વખત હું પરાજીત થયો છું—ત્રણ વખત પુરુષથી અને એક વખત એક સ્ત્રીથી. ”

“ પરંતુ તમે જે અસંખ્ય કેસોમાં સફળતા મેળવી છે, તેની સાથે સરખાવતાં એ શા હિસાબમાં ? ”

“ હા, મોટે ભાગે હું મારા યત્નમાં સફળ થાઉં છું, એ વાત ખરી છે. ”

“ ત્યારે મારા કેસમાં પણ તમે સફળ થશો જ, એવી મને આશા છે. ” આગતુંકે કહ્યું.

“ તમે તમારી ખૂરસી અહીં શધડીની નજીકમાં લાવો અને તમારા કેસને લગતી વિગતોથી મને માહિતગાર કરો. ” શેરલોક હોમ્સ બોલ્યો.

“ આ કેસ કાંઈ સાધારણ પ્રકારનો નથી. ”

“ એ તો હું પણ જાણું છું. કેમકે સાધારણ પ્રકારના કેસો મારી પાસે આવતા જ નથી. હું અપીલ માટેની છેવટની કોર્ટ સમાન છું. ” શેરલોક હોમ્સના ચહેરાપર સ્મિત છવાઈ રહ્યું.

“ એમ છતાં પણ મને લાગે છે કે મારા કેસમાં જે વિચિત્ર અને નહિ સમજી શકાય તેવી ચમત્કારપૂર્ણ ઘટના બનેલી છે, એવી તમે આજ સુધીમાં અનુભવી હશે કે કેમ એ વિષે મને શંકા રહે છે ! ”

“ અહો ! અહો ! તમારા કથનથી મારી જીજ્ઞાસાવૃત્તિ ઉત્ક્રાંતિ રાય છે. ” હોમ્સે કહ્યું : “ વાડ, પ્રથમ પ્રારંભથી જ શરૂ કરો. જે કાંઈ જરૂરની હકીકત હોય તે બધી જણાવજો. ત્યારપછી તેમાં ની જે વિગતો મને વિશેષ અગત્યની લાગશે એના સંબંધમાં હું તમે પ્રશ્ન કરાશ. ”

એ જુવાન મનુષ્યે પોતાની ખુરસી શધડીની નજીકમાં અણી અને તેના બીના પગને શધડી આગળ ધરીને ગરમ કરવા લાગ્યો.

તે બોલ્યો : “ માડે નામ જહોન ઓપનશો છે; પરંતુ જે ઘટનાના સંબંધમાં હું આપને કહેવા માગું છું તેની સાથે મારી અંગત આખતાને કશું પણ લાગતું વગળતું નથી. આ આખત એવા પ્રકારની છે કે જેનો તમને યથાર્થ ખ્યાલ આપવાને મારી એ પેઢીનો હુકો ઇતિહાસ તમારી સન્મુખ રજુ કરવો પડશે.

“ મારા પિતામહને એ દીકરા હતા.—મારા કાકા ઇલીઆસ અને મારા પિતા જેસક. મારા પિતા કેવેન્ડ્રી ખાતે એક ન્હાના કારખાનાના માલિક હતા. જ્યારે બાઇસીકલની શોધ નિકળી ત્યારે તેમણે એ કારખાનાને ખિલવ્યું હતું. તેમણે તૂટી ન જાય તેવાં ઓપનશો ટાયરનું પેટન્ટ મેળવ્યું હતું. તેમને ધંધામાં લાલ પણ સારો હતો. છેવટે એ કારખાનું અને પેટન્ટ તેમણે વેચી નાખ્યું. વેચાણથી ઉપજેલી આવકના વ્યાજમાં તે આનંદપૂર્વક જીવન વિતાવી શકતા હતા.

“ મારા કાકા ઇલીઆસ જ્યારે જુવાન હતા ત્યારે અમેરિકા ખાતે જતા રહ્યા હતા. ત્યાં જઈને ફ્લોરિડામાં તેમણે કેટલાંક ખેતરો રાખી કૃષિનું કામ શરૂ કર્યું હતું અને એમ સાંભળવામાં આવતું હતું કે તેમાં તેમને સારી કમાણી હતી. લડાઈના સમયમાં તે પ્રથમ

જેકસનના લશ્કરમાં જોડાઇને અને તે પછી હૂડની નીચે રહીને લડ્યા હતા અને ‘ કર્નલ ’ ની પદવી સુધી ચડ્યા હતા. ન્યારે લીએ હથિયાર છોડી દીધાં, એટલે મારા કાકાએ પાછો પોતાનો ખેતીનો ધંધો પકડ્યો અને તે બીજાં ત્રણ કે ચાર વર્ષે લાં રહ્યા હતા. ઈ. સ. ૧૮૬૯ કે ૧૮૭૦ ની સાલમાં તે પાછા આ દેશમાં આવ્યા અને સસેકસ પરગણામાં હોર્શામ આગળ એક જગીર ખરીદીને લાં રહ્યા. તેમણે અમેરિકામાં પુષ્કળ ગ્રંપત્તિ એકઠી કરી હતી, અને તે દેશ છોડવાનું કારણ એવું બતાવતા હતા કે સીદી લોકો તરફ તેમને તિરસ્કાર હતો તથા લાંના પ્રજાસત્તાક રાજ્ય તરફથી સીદીઓને વિશેષ હક્કો અને સ્વાતંત્ર્ય આપવામાં આવતું હતું એ તેમને પસંદ પડતું ન હતું. તે વિચિત્ર પ્રકારના મનુષ્ય હતા. દેખાવે કૂર અને સ્વભાવે હિતાવળીઆ હતા. ન્યારે તે ગુસ્સે થતા ત્યારે તેમનો ચહેરો લયાનક લાગતો હતો. તે બનતાં સુધી એકાંત-વાસને પસંદ કરતા હતા. તે હોર્શામમાં જોટલા વર્ષે રહ્યા તે દરમિયાન એક પણ દિવસ તેમણે શહેરમાં પગ મૂક્યો હશે કે નહિ એ બાબત મને શંકા છે. તેમના મકાનની આસપાસ એક બાગ અને બે-ત્રણ ખેતરો હતાં. એટલામાં જ તે ફરતા હરતા હતા. કેટલીક વાર તો અકવાડીયાંના અકવાડીયાં સુધી તે પોતાના ઓરડાની બહાર નિકળતા નહિ. તે બાંડી પુષ્કળ પિતા હતા અને ધૂત્રપાત્ર પણ પુષ્કળ કરતા હતા. પરંતુ લોકોના સહવાસમાં આવવાનું તેમને ગમતું નહિ. કોઈની સાથે મૈત્રી બાંધવાનું તે પસંદ કરતા ન હતા. એટલું જ નહિ પરંતુ પોતાના ભાઈની પણ મુલાકાત લેતા નહિ.

“ જો કે મારે માટે તેમને વાંધો ન હતો. એમ કહું તો ચાલે

કે મારા તરફ એમનું દિલ લાગેલું હતું. કેમકે જ્યારે તેમણે મને પહેલવહેલાં જોયા ત્યારે હું લગભગ બાર વર્ષની છોકરવન ઉમરનો હતો. મને યાદ છે કે તેઓ ઈંગ્લાંડમાં આવ્યા બાદ લગભગ આઠ કે નવ વર્ષ પછી એટલે ઈ. સ. ૧૮૭૮ ની સાલમાં હું તેમને પહેલવહેલાં મળ્યો હતો. તેમણે મને પોતાની સાથે રાખવા દેવાની મારા પિતાને વિનતિ કરી. એમના સ્વભાવનું માપ લેતાં એકંદરે મારા તરફ તે માયાળુ હતા એમ કહેવામાં વાંધો નથી. જ્યારે તેમણે વિશેષ ધ્યાન્ડી પિંધેલો ન હોય ત્યારે તે મારી સાથે ખેલતા હતા. અમારા નોકરો અને વ્યાપારીઓ સાથે તેમના પ્રતિનિધિ તરીકે હું જ બધું કામકાજ કરતો હતો. એટલે જ્યારે હું સોળ વર્ષનો થયો એ વખતે ઘરમાં ધણીરણી જેવો થઇ પડ્યો હતો. તમામ કુંચીઓ મારી પાસે રહેતી હતી. મને ગમે ત્યાં હરવા કરવાની અને ગમે તે કરવાની છૂટ હતી. માત્ર તેમની ખાનગી બાબતમાં મારાથી માથું મારી શકાતું નહિ. માત્ર આખા મકાનમાં એક સ્થળે જવાનો મને પ્રતિબંધ હતો. એક ઓરડાનો તેમણે પોતે કબજો રાખ્યો હતો. તેને તમામ વખત તાળું રહેતું. ઓરડામાં માત્ર તે એકલા જ જઇ શકતા. મને કિંવા બીજા કોઇને પણ તેમાં પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર ન હતો. જ્યારે અમુક બાબતનો પ્રતિબંધ કરવામાં આવે છે ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે જ એ તરફ આપણું લક્ષ્ય ખેંચાય છે અને તેનો ભેદ પામવાની જાણસાવૃત્તિ ઉત્કંઠિત થાય છે. વળી જીવાન છોકરાઓની જાણસા અધિક તીવ્ર હોય છે. અર્થાત્ હું પણ સ્વાભાવિક જાણસાને વશ થઇને એ ઓરડામાં શું ગુપ્ત રહસ્ય રહેલું છે, તે જાણવાને આગળીયાના કાણામાંથી અંદર દૃષ્ટિ

કરતો. પરંતુ તેમાં માત્ર જૂની દ્રઢા અને ખંડેલા સિવાય બીજું કશું પણ મારો દષ્ટિએ પડતું નહિ.

“ઈ. સ. ૧૮૮૩ ના માર્ચ મહિનામાં એક દિવસે કર્નલ ઇલીઆસના નામનો એક પત્ર આવ્યો. એ પત્ર ઉપરની ટપાલની છાપ પરદેશની હતી. તેમના ઉપર કાગળો કવચિત જ આવતા હતા, કેમકે બિલનાં નાણાં નોકડાં જ ચૂકવી આપવામાં આવતાં હતાં, તેમજ તેમને કાંઈ પણ સ્નેહી નહિ હોવાથી કાઢના તરફથી પત્ર આવવાનો સંભવ ન હતો. એ વખતે અમે નાસ્તો કરતા હતા. તેમણે પત્ર લઈને ટપાલની છાપ તરફ જોઈને કહ્યું: ‘હિંદુસ્તાનથી આવ્યો લાગે છે. ટપાલની છાપ પોન્ડીચેરીની છે.’ એ કવર ઉતાવળથી અને સહેજ બેદરકારીથી ફેડતાં અંદરથી નારંગીનાં પાંચ સૂકાં બીયાં તેમની નજીક ટેબલ ઉપર ખરી પડ્યાં. એ જોઈને હું હસવા લાગ્યો. પરંતુ તેમના સહેરા તરફ જોતાં મારું હાસ્ય અંદર ને અંદર સમાઈ ગયું અને હું સ્તબ્ધ બની ગયો. તેમની આંખો સ્થિર થઈ ગઈ હતી, હોઠ ઉપર શીકાશ ધાર્ધિ આવી હતી, સહેરા મ્હાન બની ગયો હતો અને તે એકદષ્ટિએ પોતાના હાથમાં પકડી રાખેલા કવર તરફ જોઈ રહ્યા હતા. ‘ક. ક. ક.’ તે બોલી ઉઠ્યા, અને પછી ‘હે પ્રભુ ! મારાં પાપે મને ઘેરી લીધો !’ એ શબ્દો તેમના મુખમાંથી નિકળી પડ્યા.

“ ‘કાકા ! એ શું છે ?’ મેં તેમને પ્રશ્ન કર્યો.

“ ‘મોત !’ તે બોલ્યા, અને તુરત જ ઊભા થઈને પોતાના ખંડમાં ગયા. તેમના બે અક્ષરના છેલ્લા શબ્દથી મારું હૃદય બીતિથી ભેરપૂર્વક ઉછળી રહ્યું હતું. મેં પેલું કવર હાથમાં લીધું. અંદરના

ભાગમાં જે સ્થળે ગુફ વડે કવરને બંધ કરતી વખતે ચોટાડવાનું હોય છે તેની રહેજ ઉપર ‘કે.’ અક્ષર ત્રણ વખત લખેલો મારા જોવામાં આવ્યો. કવરની અંદરથી માત્ર નારંગીનાં પાંચ બીયાં સિવાય બીજી કશું પણ નિકળ્યું ન હતું. મારા કાકાને આટલો બધો ભય ઉત્પન્ન થવાનું કારણ શું હશે ? મને પણ પછી ખાવાનું લાગ્યું નહિ. એટલે હું ત્યાંથી ઉઠ્યો અને મેકા ઉપર જવા લાગ્યો. મારા કાકા દાદર પરથી નીચે ઉતારતા મને મળ્યા. એ વખતે તેમના એક લાથમાં એક કુંચી હતી. તે કુંચી ઘણું કરીને તેના પેલા ખાનગી ઓરડાની જ હોવી જોઈએ. બીજા લાથમાં ડેશબોક્સના જેવી ન્હાની પીતળની પેટી હતી.

“ ‘એ લોન્ડોને જે કરવું હોય તે કરે, પરંતુ હજી પણ હું તેમને તેમના યત્નમાં નિષ્ફળ બનાવી શકીશ. ’ તે જોલ્યા અને પછી મારી સામે દષ્ટિએ કરીને તેમણે કહ્યું: ‘ મેરીને કહે કે મારા ઓરડામાં શઘડીમાં અમિ પ્રક્ટાવે અને દ્રાઇ માણસને હોશીમ ખાતે મોકલીને આપણા વકીલ ફ્રાઈડમને જોડાવી મંગાવે. ’

“ મેં મારા કાકાના આજ્ઞાને અમલમાં મૂકી અને જ્યારે વરીલ આવ્યા ત્યારે મારા કાકાએ મને પોતાના ખાનગી ઓરડામાં બોલાવ્યો. આ ઓરડામાં મેં તે દિવસે પ્રથમ વાર જ પ્રવેશ કર્યો. શઘડીમાંથી અમિની જ્વાળા નિકળતી હતી અને કાગળો બાળવાથી થયેલી કાળી રાખનો દગલો અંદર દેખાતો હતો. પેલી પીતળની પેટી ટેબલ ઉપર ખૂલ્લી પડેલી હતી. એ પેટી તરફ નજર કરતાં હું ચમક્યો. પેલા કવરપર છાપેલા ત્રણ ‘કે.’ મેં જોયા હતા, તે જ પ્રમાણે આ પેટીના ઢાંકણા ઉપર પણ ત્રણ ‘કે.’ મારા જોવામાં આવ્યા.

“ ‘ જહાન ! મેં માફ વસીયતનામું તૈયાર કર્યું છે, અને સાક્ષી તરીકે તને બોલાવ્યો છે. ’ મારા કાકાએ કહ્યું: ‘ મારી જાગીર મારા તમામ હજીરાદેણા સાથે હું મારા ભાઈ એટલે તારા પિતાના નામ ઉપર ચઢાવી દેવા માગું છું, અને તેની પાસેથી એ તને વારસામાં મળશે એ દેખીતું છે. જો શાંતિપૂર્વક તું તેનો ઉપ-ભોગ કરી શકે તો સારું ! અને જો તને માલૂમ પડે કે એ મીલકતના ઉપભોગમાં તને શાંતિ મળી શકે તેમ નથી, તો મારી તને સલાહ છે કે તું તારા કાઠ ભયંકર દુશ્મનને તારો વારસ બનાવજે. મારી મીલકત બેધારી તલ્લવાર જેવી છે. પરંતુ હું દિલગીર છું કે એ વિષયમાં સ્પષ્ટ ખુલાસો તારી પાસે કરી શકતો નથી. આટલું પણ જણાવવાનું કારણ એ છે કે ભવિષ્ય કેવું આવશે તે હું અત્યારે નિશ્ચિત કરી શકતો નથી. હવે મી. ફ્રાઈડલામ બતાવે તે રથજે સહી કર. ’

“ વકીલે વસીયતનામું તૈયાર કર્યું હતું. તેનાપર મને સૂચ-વવામાં આવ્યું તે રથજે મેં સહી કરી અને તે કાગળ વકીલ પોતાની સાથે લઈ ગયો. તમે કલ્પના કરી શક્યા હશે કે આ વિચિત્ર બનાવે મારા મન ઉપર ઘણી જ અસર કરેલી હોવી જોઈએ. જ્યારે હું એકલો પ-ડ્યો ત્યારે મેં એ વિષયના મુંબંધમાં ઘણો વિચાર કર્યો, તેનો અર્થ જણ-વાને મારા કાકાની અગાઉની જે જે હકીકત મારા જાણવામાં હતી તે હું યાદ કરી ગયો પરંતુ તેનું કશું પણ ફળ નિષ્પત્ત થયું નહિ. એમ છતાં પણ આ ઘટનાએ મારા મનમાં ભયની જે અચૂક લા-ગણી પેદા કરી હતી તેને હું દૂર કરી શક્યો નહિ. સમય વહેવા લાગ્યો અને અઠવાડિયા પછી અઠવાડિયું પસાર થવા લાગ્યું. એ સમય દરમિયાન કશો પણ નવીન બનાવ મારા જોવા કે જાણવામાં

આવ્યો નહિ. માત્ર મારા કાકાના વર્તનમાં અગાઉ કરતાં વિશેષ ફેરફાર થઇ ગયો હતો. તે પહેલાં કરતાં પણ વધારે દારૂ પીતા હતા અને કોઇ પણ માણસની મુલાકાત લેતા નહિ. દિવસનો ધણો-ખરો ભાગ તે પોતાના ઓરડાના દારને અંદરથી ચાવી દબાવે, વિતાડતા. પરંતુ કોઇ કોઈ વાર એકાએક છાકટાની પેઠે ઓરડાની બહાર ધસી આવતા અને પોતાના હાથમાં તમંચા રાખીને બગીચામાં આમતેમ ચાંટા મારતા. તે વખતે એકલા એકલા મોટે અવાજે બોલ્યા કરતા કે ‘ હું કોઇ પણ માણસથી ડરતો નથી ! ’ અને ‘ મનુષ્ય કિંવા સેતાન મારી સામે આવે તો પણ હું તેને તાબે થનાર નથી ! ’ પરંતુ જ્યારે એ જુરસો નરમ પડી જતો ત્યારે તે એકદમ પોતાના ઓરડામાં પેસી જતા અને દાર બંધ કરીને અંદરથી ચાવી વાસી દેતા. એ વખતે તેમના મહેરા સામે દષ્ટિ કરતાં, ટુંડીનો સમય હોવા છતાં પણ તેમના કપાળ ઉપર પરસેવાનાં ટીપાં બાઝેલાં દેખાતાં હતાં. અર્થાત્ મ્હોંચેથી ગમે તેટલી હિમ્મત રાખવા છતાંયે તેમના હૃદયમાં મોટો ધ્રાસકો પડ્યો હતો, એમ સ્પષ્ટ થતું હતું.

“ વાર, મી. હોમ્સ ! હવે હું મારી હકીકત લખાવી તમને કંટાળો નહિ આપતાં તેના અંત તરફ આવું છું. એક રાત્રીએ તે છાકટ અવસ્થામાં મકાનમાંથી બહાર નીકળ્યા અને બગીચામાં આમતેમ ફરવા લાગ્યા. પરંતુ મકાનમાં પાછા ફર્યા નહિ. જ્યારે અમે તેમની તપાસ કરવાને ગયા ત્યારે બગીચાના એક છેડે એક લીલ બાઝી ગયેલો ન્હાનો ઝરો હતો તેમાં ઉધે મસ્તકે તેમને પડેલા જોયા. તેમના ઉપર કોઇએ હલ્લો કર્યાનું કશું પણ ચિન્હ ન હતું અને ઝરામાં પાણી પણ માત્ર બે ફુટ જ ઊંડું હતું. એટલે જ્યુરીએ તેમના શબની તપાસ પછી એવો ચૂકાદો આપ્યો કે તેમણે આપઘાત

કરેલો છે. જ્યુરીના સલાસદો તેમના વર્તનથી માહિતગાર હોવાથી, કશા પણ પ્રત્યક્ષ પૂરાવાને અભાવે પ્રસ્તુત નિર્ણયપર આવે તે સ્વાભાવિક છે. પરંતુ હું જ્યુરીના એ ચૂકાદા ઉપર વિશ્વાસ મૂકી શક્યો નહિ. કેમકે મૃત્યુથી તે કેટલા બધા ડરતા હતા એ મારા જાણવામાં હતું. અર્થાત્ જે મનુષ્યને મૃત્યુનો સર્વ કરતાં વિશેષ ડર હતો તે માણસ જાતે આત્મહત્યા કરે એમ માનવાને માટે મન કબૂલ થયું નહિ. એ બનાવ કશા પણ વિશેષ ઉદાત્તોહ સિવાય પસાર થઈ ગયો. મારા પિતાએ જાગીરનો કબજો સંભાળ્યો. તેમ જ મારા કાકાએ ખેંકમાં જમા રાખેલા ચૌદ હજાર પાઉંડ પણ તેમને મળ્યા. ”

“ રહો, ” હોમ્સે કહ્યું: “ આજ સુધીમાં જે જે પ્રસંગો મારા ધંધાને અંગે મારા જાણવામાં આવ્યા છે, તેમાં તમારી હકીકત ખાસ ધ્યાન ખેંચનારી છે એમ કહ્યા સિવાય ચાલે તેમ નથી. હવે તમે આગળ કશું પણ જણાવતાં પહેલાં તમારા કાકાને પેલો પત્ર આવ્યાની તારીખ તથા તેમનું ખૂન થયાની તારીખ જાણવો. ”

“ કાગળ ઇ. સ. ૧૮૮૩ ના માર્ચ માસની ૧૦ મી તારીખે મળ્યો હતો, જ્યારે તેમનું મોત સાત અઠવાડીયાં પછી મે માસની ૨ જી તારીખે થયું હતું. ”

“ બસ એટલુંજ. હવે આગળ ચલાવો. ”

“ મારા બાપે હોર્શામની જાગીરનો કબજો લીધા બાદ મારી વિનિતિપરથી તેમણે મારા કાકા જે ચોરડો કાયમને માટે બંધ રાખતા હતા, તેમાં આરીક તપાસ ચલાવી. ત્યાં પેલી પીત્તળની પેટી જેવામાં આવી, પરંતુ તેની અંદર કશું ન હતું. માત્ર ઢાંકણની અંદરની બાજુએ ચોડેલા એક કાગળના ચોરસ કકડાપર ‘કે. કે. કે.’ એ પ્રમાણે લખેલું હતું અને તેની નીચે ‘ પત્રા, મુસદ્દા, પહોંચે

અને રજીસ્ટર ' એટલું લખેલું હતું. એ ઉપરથી અમે અનુમાન કર્યું કે કર્નલ એપનશોએ જે કાગળોનો નાશ કર્યો હતો તે પ્રસ્તુત કાગળો હોવા જોઈએ. એ સિવાય એ ખંડમાંથી બીજું કશું પણ અગત્યનું મળી આવ્યું નહિ. માત્ર મારા કાકાની નોંધપોથીઓ અને બીજા કેટલાક અમેરિકા ખાતેની તેમની જાગીરને લગતા જૂના દસ્તાવેજો વગેરે હતું. તેમાંની કેટલીક નોંધપોથી ઉપરથી જાણી શકાતું હતું કે ત્યાં ખાતે ચાલેલા યુદ્ધના સમયમાં તેમણે પોતાની ફરજ બરોબર રીતે બજાવી હતી અને એક બહાદુર સૈનિક તરીકેની કીર્તિ સંપાદન કરી હતી. બીજી નોંધપોથીઓ 'ચુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના દક્ષિણ તરફનાં પરગણાંની પુનઃ વ્યવસ્થા કરવામાં આવી તે સમયને લગતી મહિતી પૂરી પાડતી હતી. તેમાં મોટે ભાગે રાજ્યદારી ચર્ચા કરવામાં આવી હતી.

“ મારા પિતા ૧૮૮૪ની સાલના પ્રારંભમાં હોર્શામ ખાતે રહેવા આવ્યા અને ચારપછી એક વર્ષ એટલે ૧૮૮૫ ના જાન્યુઆરી સુધી તો બધું સારી રીતે ચાલ્યું. પરંતુ તે માસની પાંચમી તારીખે અમે સહવારે નાસ્તો કરતા હતા તે વખતે મારા પિતાના મુખમાંથી એકાએક આશ્ચર્યોદ્ગાર સરી પડ્યો. મેં તેમની સામે જોયું તો તેમના એક હાથમાં તરતનું ફાટેલું કવર અને બીજા હાથની હથેળીમાં પાંચ નારંગીનાં ગીયાં મારા જોવામાં આવ્યાં. મેં કર્નલના સંબંધમાં અનેકા એ બનાવની વિગત તેમને અગાઉ જણાવી હતી. એ વખતે મારી વાત તેમના માનવામાં આવી ન હતી. પરંતુ જ્યારે તેણે જ પ્રસંગ પોતાના સંબંધમાં બનવા પામ્યો છે, એવું તેમના જોવામાં આવ્યું ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે જ તેમને લય અને ચિંતા ઉત્પન્ન થયાં.

“ જોહાન ! આનો શો અર્થ ? આ કવર કોણે મોકલ્યું હશે ? ” તેમણે આશ્ચર્યસૂચક શબ્દોમાં મને પ્રશ્ન કર્યો.

“ હું પણ એ કવર અને નાંરંગીનાં ખીયાં જોઈને સ્તબ્ધ બની ગયો અને બે ત્રણ પળ પછી બોલ્યો : ‘ એ કવર ‘કે. કે. કે.’ તરફથી આવેલું હોતું જોઈએ ! ’

“ તેમણે કવરની અંદરના ભાગમાં દૃષ્ટિ કરી અને કહ્યું : ‘ તું કહે છે તે પ્રમાણે જ છે. એ અક્ષર છાપેલા છે પરંતુ તેની ઉપર શું લખેલું છે ? ’

“ ‘ * સન-ડાયલ ઉપર પેલા કાગળો મૂકો. ’ હું કવરની અંદર દૃષ્ટિ કરતો બોલ્યો.

“ ‘ ક્યા કાગળ ? અને કયું સન-ડાયલ ? ’ મારા પિતાએ પૂછ્યું.

“ ‘ સન-ડાયલ તો આપણા બગીચાની મધ્યમાં છે તે જ હોતું જોઈએ. કેમકે આટલામાં ખીજું તો મારા એવામાં આવ્યું નથી. ’ મેં જવાબ આપ્યો : ‘ પરંતુ જે કાગળ તેનાપર મૂકવાનું આ પત્રમાં સૂચવવામાં આવ્યું છે એ કાગળોનો તો મારા કાકાએ નાશ કરી દીધો છે. ’

“ ‘ અહ ! ’ તે હિમ્મત દર્શાવતા બોલ્યા : ‘ આપણે સુધ-રેલા અને આગળ વધેલા દેશમાં રહીએ છીએ. આવા હાસ્યજનક પ્રસંગથી કરી જવાનું લેશ પણ કારણ નથી. આ કાગળ ક્યાંથી ટપાલમાં પડેલો છે ? ’

“ ‘ ડંડીથી ! ’ મેં ટપાલની છાપ તરફ નજર કરીને જવાબ આપ્યો.

“ ‘ કોઈએ મસ્કરી કરેલી હોવી જોઈએ ! ’ તેમણે કહ્યું : ‘ મારે સન-ડાયલ અને કાગળો સાથે શું લાગે વળગે છે ? ’

“ ‘ તમારી જગ્યાએ જો હું હોઉં તો જરૂર આ આગત પોલિસમાં જાહેર કરું. ’ મેં સૂચવ્યું.

“ ‘ બહુ સારી સલાહ ! પછી પોલિસને તપાસ કરતાં કશું પણ માલૂમ ન પડે એટલે મારા ડરપોક સ્વભાવ ઉપર તેઓ હસે !’

“ ‘ તમને સંક્રાંત થતો હોય તો હું જામને પોલિસને ખબર આપું ’ મેં કહ્યું.

“ ‘ બિલકુલ નહિ. આવા અર્થ વગરના કાગળના સંબંધમાં હું બિલકુલ ચકચાર થવા દેવાનું ઇચ્છતો નથી. ’ તેમણે પોતાનો નિશ્ચય જણાવ્યો.

“ તેમની સાથે વિવાદ કરવો નિરર્થક હતો. કેમકે તેમનો સ્વભાવ આગ્રહી હતો. એટલે વિશેષ કશું પણ ન કહેતાં હું માન રહ્યો. તદ્દપિ મારા હૃદયમાંથી ભીતિ દૂર થઈ શકી નહિ. ’

“ આ પત્ર મળ્યો તે પછી ત્રીજે દિવસે મારા પિતા પોતાના એક મિત્રને મળવા ગયા. એ મિત્રનું નામ મેજર ક્રીબોડી હતું અને તે પૉટર્સફોર્ડન હીલ ઉપરના એક કીલ્લાના રક્ષક હતા. તેઓ ત્યાં જવાથી મને આનંદ થયો. કેમકે તેમને માટે ઘેર રહેવામાં વિશેષ જોખમ સમાયેલું હતું, એમ હું માનતો હતો. જો કે એ માનિનતા ભૂલભરેલી હતી એમ મને પાછળથી માલૂમ પડ્યું. તે ગયા તેને ખીજે દિવસે મને મેજર તરફનો તાર મળ્યો. એમાં મને એકદમ ખોલાવવામાં આવ્યો હતો. વિશેષમાં એટલું લખ્યું હતું કે મારા પિતા ત્યાં આગળ આવેલી ચાકની ખાણોમાંની એક જગી ખાણમાં પડી ગયા હતા, અને તેમની ખોપરીમાં ઈજા થવાથી બેભાન બની ગયા હતા. હું જરી પણ ટીલ ક્યાં સિવાય તેમની પાસે જઈ પહોંચ્યો. પરંતુ ત્યાં ગયા પછી મને માલૂમ પડ્યું કે તે બિલકુલ શુદ્ધિમાં

આવ્યા સિવાય આલોકનો ત્યાગ કરીને ચાલ્યા ગયા હતા. હકીકત ઉપરથી એવું માલુમ પડતું હતું કે એક રાત્રીએ તે એકલા બહારથી ફરીને પાછા આવતા હતા, એ વખતે તેમને એ પ્રદેશની માહિતી નહિ હોવાથી તથા ચાકની ખાણોને ફરતી દિવાલો નહિ હોવાથી તે અંધારામાં એકાદી ખાણમાં પડી ગયેલા હોવા જોઇએ. એ પરથી જન્યુરીએ આકસ્મિક કારણને લીધે મૃત્યુ નિપજ્યું છે એવો ચૂકાદો આપ્યો. મને એ ચૂકાદાથી સંતોષ ન થાય એ દેખીતું હતું. એટલે મેં તેમના મૃત્યુની સાથે જોડાયેલા બનાવોની આરિક અને કાળજીપૂર્વક તપાસ કરી. પરંતુ તેમનું ખૂન થયું છે, એવી કલ્પનાને ટેકા આપનારો એક પણ મુદ્દો મને મળી શક્યો નહિ. તેમના ઉપર હલ્લો થવાનું એક ચિહ્ન ન હતું. કાઠના પગલાનું નિશાન પણ ન હતું તેમની પાસેની તમામ કીમતી ચીજો સહીસલામત હતી. તેમજ રસ્તા ઉપર કાંઈ અજણ્યો મનુષ્ય કે મનુષ્યો પણ જોવામાં આવ્યા ન હતા. તદ્દપિ કહેવાની જરૂર નથી કે મારા મનને શાંતિ થઇ નહિ. મને તો એમજ લાગતું હતું કે આમાં કાંઈ પણ ગંભીર કાવતરું સમાયેલું છે.

“ હવે મારા બાપનો વારસો અને મળ્યો. કદાચ તમે પ્રશ્ન કરશો કે એ જગીર મેં વેચી કેમ ન નાખી ? પરંતુ મારી ખાત્રી હતી કે આ કાવતરું મારા કાકાની જૂતકાળની કારકીર્દી સાથે સંબંધ ધરાવે છે. અર્થાત્ તો પછી હોશીમ ખાતે રહેવામાં ભય તો એક સરખોજ રહેલો છે.

“ મારા પિતાનું મૃત્યુ ૧૮૮૫ ના જન્યુઆરી માસમાં થયું હતું. તે બનાવ બની ગયાને આજે બે વર્ષને આઠ માસ થઈ ગયા છે. એ દરમિયાન હોશીમ ખાતે મારા દિવસો આનંદમાં પસાર થવા

લાગ્યા અને હું એમ માનવા લાગ્યો કે હવે અમારા કુટુંબ ઉપરની આક્રમક હુમ્મી ગઈ છે. એથી હું નિશ્ચિત બન્યો. પરંતુ મારા નસીબમાં નિશ્ચિતતા માંડેલી ન હતી. ગઈ કાલે રહવારે મને પણ મારા પિતાને મળેલા પત્રોના જેવો જ એક પત્ર મળ્યો. ”

તે યુવાને પોતાના બકીટના ખીસામાંથી એક વાળેલું કવર અને તેને ઉઠાવીને તેમાંથી નારંગીનાં પાંચ સૂકાં ખીયાં કાઢીને અમને જતાવ્યાં.

“ આ કવર મને ગઈ કાલે મળ્યું હતું. તેના ઉપર ટપાલની છાપ લાંબા પૂર્વ વિનાગતી છે. તેની અંદર મારા પિતાપર આવેલા કવરમાં જે લખાણ હતું તે જ પ્રમાણે ‘કે. કે. કે.’ અને તેની ઉપર ‘સન-રાયલ ઉપર પેલા કાગળો મોકલો’ એ પ્રમાણે લખેલું છે. ”

“ આ કવર મળ્યા પછી તમે શું કર્યું ? ” શેરલોક હોમ્સે પ્રશ્ન કર્યો.

“ કાંઈ જ નહિ. ”

“ ક્યું પણ નહિ ? ”

તે પોતાના પાતળા ગૌર હસ્તપર હડપચીને ટેકાવતો બેઠોયોઃ “ ખરું કહું તો હું તદ્દન અસહાય જેવો બની ગયો છું. એક સસલાતી તરફ ધસ્યા આવતા સર્પને જોઈને તેની જેવી સ્થિતિ થાય છે, તેવી અભાવે મારી અવસ્થા છે. મને લાગે છે કે હું એક એવા અદૃશ્ય અને અપરાજિત શત્રુના પંજમાં ફસાયો છું કે ગમે તેટલી દીર્ઘદર્ષિતા કેવા સંભાળ રાખવા છતાં પણ મારે દેશણ થઈ શકે તેમ નથી ! ”

“ વાહ ! એમ હિમત હારી જવાનું કારણ નથી. ” શેરલોક હોમ્સે કહ્યુંઃ “ મનમાંથી ચિંતાને દૂર કરો અને હિમ્મતવાન બનો,

તો જ તમારું રક્ષણ થઈ શકશે. તમારે એ પત્ર મળ્યો કે તુરત જ આંપતા ઉપાય લેવા જોઈતા હતા.”

“હું પોલિસને મળ્યો હતો.”

“હા ! પછી ?”

“પણ એ લોકો મારી વાત સાંભળીને હસ્યા. પોલિસઈન્સ્પેક્ટરને એ પત્રથી કશો પણ ભય લાગ્યો નહિ. તેમણે કહ્યું કે ‘આ તમારી કાઈએ મશ્કરી કરેલી હોવી જોઈએ. બાકી તમારા કાકા અને પિતા જ્યુરીના જણાવવા મુજબ અકસ્માતથી જ મરણ પામેલા હોવા જોઈએ. તેમના ખૂન સાથે આ નારંગીનાં બીયાંને સંબંધ હોય એમ મને તો જરી પણ લાગતું નથી.’”

હોમ્સે હવામાં મૂકી ઉગામી. “મૂર્ખા ! તદ્દન મૂર્ખા !” તે બોલ્યો.

“જો કે એમ છતાં મારા આગ્રહથી તેમણે એક પોલિસને માણસ મારા રક્ષણ માટે આપ્યો છે. તે મારા મકાનમાં રહે છે.”

“અસારે તે માણસ તમારી સાથે અહીં આવેલ છે ?”

“ના, તેને માત્ર મારા મકાનમાં રહેવાનો જ હુકમ છે.”

પુનઃ હોમ્સને ગુસ્સો ચડ્યો અને તેણે દાંત કચકચાવ્યા.

“પણ તો તમે મારી પાસે શા માટે આવ્યા ?” તે બોલ્યો :

“અને આવ્યા તો એકદમ કેમ ન આવ્યા ?”

“મને ખચર ન હતી. માત્ર આજે જ મેજર પ્રેન્ડરગાર્ટને મારા ઉપર આવેલી આફતની મેં વાત કરી અને તેણે મને આપની પાસે આવવાની સલાહ આપી.”

“તમને ગઈ કાલે રહવારે પત્ર મળ્યો હતો. એટલે અસારે તે પત્ર આવ્યાને બે દિવસ થઈ ગયા છે. અસારપડેલાં તો આપણે

કાર્યની શરૂઆત કરી દેવી જોઈતી હતી. તમે જે હકીકત અમને જણાવી એ સિવાય વિશેષ પૂરાવો તમારી પાસે નથી ? એવી કશી પણ વિગતો તમારા જાણવામાં નથી કે જે આપણને તપાસ કરવામાં મદદ કરી શકે ? ”

“ માત્ર એક ચીજ છે. ” જહોન આપનશોએ કહ્યું. તેણે પોતાના કોટના ગળવામાંથી એક કાગળનો કકડો કાઢ્યો. તેનો રંગ ઉડી ગયો હતો; પરંતુ મૂળ તે પત્ર આશ્ચર્યાની રંગનો હોય એમ લાગતું હતું. એ પત્ર તેણે પહોળો કરીને ટેબલ ઉપર મૂક્યો અને કહ્યું: “ મને માદ છે કે જે દિવસે મારા કાકાએ પોતાના ખાનગી કાગળો બાળી નાખ્યા હતા તે દિવસે આ એક કકડો શધડીમાંથી ઉડીને બહાર પડ્યો હતો, એ મને તેમના ઔરડામાંથી જમીન ઉપર પડેલા મળી આવ્યો હતો. હું ધાંડું છું કે તે મારા કાકાની નોંધપોથીના પાનાનો કાગળ હોવો જોઈએ. તેના ઉપર અક્ષરો છે તે મારા કાકાએ લખેલા છે; પરંતુ તેની હકીકત આપણને આ કેસમાં ઉપયોગી થઈ પડે એમ મને લાગતું નથી. ”

હોમ્સે દીવાને રહેજ સતેજ કર્યો અને તે તથા હું પેલા કાગળ તરફ જોવા લાગ્યા. તેની એક બાજુની કીનારી આડીઅવળી રીતે ફાટેલી હોવાથી સમજી શકાતું હતું કે તે નોટબુકમાંથી ફાટેલો હોવો જોઈએ. તેના મથાળે “ માર્ચ ૧૮૬૯ ” લખેલું હતું. તેની નીચે નિમ્નલિખિત હકીકત આપવામાં આવી હતી:—

“ ૪ થી. હુડસન આવ્યો. તેજ જૂનું પ્લેટફોર્મ. ”

“ ૭ મી. મેકકાલે, પારાયર અને સેન્ટઓગસ્ટાઈનના જહોન સ્વેઈન ઉપર બીયાં મોકલ્યાં. ”

“ ૯ મી. મેકકાલે પક્ષાત્ન થઈ ગયો. ”

“ ૧૦ મી. જહોન રવેઇન પત્રાચન થઈ ગયો. ”

“ ૧૨ મી. પારાયરની મુલાકાત લીધી. બધું અરોઅર. ”

“ એટલું પૂરતું છે. ” હોમ્સે એ કાગળની ઘડી વાળીને ઓપનશોને આપતાં કહ્યું: હવે એક પણ પણ ગૂમાવવાની જરૂર નથી. તમે જે હકીકત મને જણાવી છે, એ બાબતની ચર્ચા કરવાનો પણ આપણે વખત બચાવી શકીએ તેમ નથી. તમે આ પછે જ તમારા મકાન પર જાઓ અને કાર્યનો પ્રારંભ કરો. ”

“ મારે શું કરવું? ”

“ તમારે માત્ર એક જ કામ કરવાનું છે; અને તે પણ જલ્દીથી જ થવું જોઈએ. જે કાગળનો કકડો હમણાં તમે અમને બતાવ્યો તે કકડો તમે પેટી પીતળની પેટીમાં મૂકજો અને તેમાં એક ચીડી લખીને પણ મૂકજો. એ ચીડીમાં એટલું લખજો કે તમામ કાગળો તમારા કાકાએ બાળી નાખ્યા છે. માત્ર આ એક કકડો જ તેમાંથી બચેલો છે. એ તમે એવી ભાષામાં લખજો કે તમારા કથનની સત્યતા વિષે એ લોકોને શંકા રહે નહિ. એટલું ધ્યાન પાળી તમને એ લોકોએ કરેલી સૂચના મુજબ એ પીતળની પેટી સન-ડાયલ ઉપર મૂકજો. કેમ સમજાય છે ને? ”

“ અરોઅર રીડે. ”

“ અભારે વૈરની તૃપ્તિનો કે બીજું કશું પણ કરવાનો વિચાર કરશો નહિ. હું ધારું છું કે કાયદાની મદદથી આપણે તમારા કાકા અને મિતાના ખૂનનો બદલો લઈ શકીશું. પરંતુ એ લોકોએ પોતાની જાળ વણીને તૈયાર કરેલી છે, જ્યારે આપણે આપણી જાળ હજી વણવાની છે. તેમાં સહુથી પહેલો વિચાર જે ભય તમારા ઉપર લટકી રહ્યો છે તેને દૂર કરવાના સંબંધમાં કરવો જોઈએ; ત્યારપછી

આ કેસના રહસ્યનો બેઠ શોધી કાઢવાનો, અને છેવટે ખૂનીઓને સજા કરવાનો.”

તે યુવાન ઊભો થયો અને ઓવરકોટ શરીર પર ધારણુ કરતો બોલ્યો: “ હું તમારો આભાર માનું છું. તમે મને નવીન જીવન અને આશા આપ્યાં છે. હું અવશ્ય તમારી સલાહને અનુસરીશ.”

“ એક પણ પણ ગુમાવશો નહિ; અને તે કાર્ય પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી બહુજ સાવચેતીથી રહેજો. તમારા ઉપર આક્રમણ લયકર ચક્ર ફરે છે, એ બાબતમાં જરૂરી પણ શક નથી. વાર તમે કયે માર્ગે થઈને પાછા તમારા મકાને જશો ? ”

“ વોટર્સ સ્ટેશનથી ગાડીમાં બેસીને.”

“ હજી માત્ર નવ વાગ્યા છે. રસ્તા ઉપર માણસોનો અવર-જવર હશે. એટલે મને લાગે છે કે તમારી સલામતીને હરકત પહોંચશે નહિ. તેમ છતાંયે કહી શકાય નહિ. કેમકે અકસ્માત હલ્લો થાય તો તમે શું કરો ? ”

“ મારી પાસે એક પિસ્તોલ અને એક તમચો છે ! ”

“ એ તમે ફીક કર્યું છે. આવતી કાલે હું તમારો કેસ હાથમાં લઈશ.” હોમ્સે કહ્યું.

“ ત્યારે હું તમને હોર્શામમાં મળી શકીશ ? ”

“ ના, તમારા કેસનું રહસ્ય હાંડનમાં છે. એટલે મારે તેને અહીંથી જ શોધી કાઢવું પડશે.”

“ ત્યારે એક કિંવા બે દિવસમાં પેલી પીતળની પેટીનું શું થયું, એ જણાવવાને હું તમારી પાસે રૂબરૂ આવી જઈશ. હું દરેકદરેક બાબતમાં તમારી જ સલાહ લઈશ અને તે પ્રમાણે વર્તીશ.” તેણે અમારી સાથે હસ્તધૂનન કર્યું અને રસ્તા લીધી. હજી પણ બહાર પ-

ધન જોરથી કુંકાતો હતો અને વર્ષાદિનાં ઝાપટાં ઉપરાછાપરી જોસ-
ખંધ આવતા હતા.

કંટલોક સમય સુધી શેરલોક હોમ્સ જોનપણે ખેતી રહ્યો. તેનું
મસ્તક રહેજ અઃગળ નમેલું હતું અને તેની આંખો શધડીના પ્રકાશ
તરફ વળેલી હતી. પછી તેને પોતાની હેઠલી સળગાવી-પૂરસી
પર અટકાવે, પોતાના મુખમાંથી નિકળીને ઉચે સીઝીંગ તરફ જતા
આસમાની રંગના ધૂમ્રગેઢને નિહાળતો ઉંચી હાંધિ કરીને સ્તબ્ધપણે
જોઈ રહ્યો.

“વોટસન ! હું ધાઈ છું,” છેવટે તે બોલ્યો : “કે આપણી
સન્મુખ આવેલા તમામ કેસોમાં એક પણ કેસ આ કેસના જવો
વિચિત્ર અને અમલકારિક નથી.”

“માત્ર આત્રાના ખળનાના કેસને બાદ કરતાં.” મેં કહ્યું.

“હા, કદાચ તેને બાદ કરતાં. તો પણ મને લાગે છે કે
શોલ્ટો કુંકું કરતાં આપનશો ઉપર ભય વિશેષ છે.”

“પરંતુ એ ભય કેવા પ્રકારનો છે એ સંબંધમાં તમે કશા
પણ ચોક્કસ નિર્ણય ઉપર આવી શક્યા છો ખરા ?” મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“એ ભયના સ્વરૂપના સંબંધમાં તો વિશેષ વિચાર કરવાની
જરૂર જ નથી.” તેણે જવાબ આપ્યો.

“ત્યારે એ શું છે ? ‘કે. કે. કે.’ કોણ ? અને તે આ કું-
કુંની પાછળ શા માટે લાગ્યો છે ?”

શેરલોક હોમ્સે તેનાં નેત્રો બંધ કર્યા, પૂરસીના હાથા ઉપર
હસ્ત ટેકાવ્યો અને તેના હાથની આંગળીઓ એકઠી કરતો તે બોલ્યો :
“એક આદર્શ વિચારકને જો અમુક બાબત તેની તમામ વિગતો
સાથે જણાવવામાં આવે તો એટલાપરથી તે એ બનાવનાં કારણોની

સાંકળ શોધી શકે, એટલું જ માત્ર નહિ પરંતુ તેનું કેવું પરિણામ આવશે તે પણ તે નિશ્ચિતપણે કહી શકે. જેમ કચુવીઅર* એક હાડકું જોઈને તેપરથી એ હાડકું જે પ્રાણીનું હોય તે પ્રાણીનું વર્ણન કરી શકતો, તે પ્રમાણે એક વિચારક અમુક ધર્મનાની એક જ હકીકતથી સંપૂર્ણ માહિતગાર થઈ શક્યો હોય તો તે તેની ખેલવાની અને પાછળની બીજી તમામ જાગૃતોની માહિતી એકસપણે આપી શકે, પરંતુ તે માટે તેને સંપૂર્ણ પ્રકારનું જ્ઞાન હોવાની જરૂર છે. એક માણસને પોતાના કામમાં ઉપયોગી થઈ પડે એવું તમામ પ્રકારનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું એ અત્યાગ્ના જમાનામાં મોટી મુશ્કેલીની કે અસંભવિત જાગૃત નથી; અને હું અભિમાન કર્યા સિવાય કહી શકું છું કે એવું જ્ઞાન મેં પોને તો પ્રાપ્ત કર્યું છે. મને યાદ છે કે ત્યારે આપણો પ્રથમ પરિચય થયો ત્યારે મારું જ્ઞાન જુદા જુદા વિષયમાં ફેટલું હોવું જોઈએ તેનું માપ કાઢવાનો તમે પ્રયત્ન કર્યો હતો.”

“હા,” મેં હસતાં હસતાં જવાબ આપ્યો: “મને પણ એ એક વિચિત્ર ધૂન લાગી હતી.” એમ કહીને મેં જે યાદી તેના જ્ઞાનના સંબંધમાં કરી હતી તેને લગતી મારા સ્મરણમાં રહેલી હકી-

* જેરન જ્યોર્જ કચુવીઅર સુપ્રસિદ્ધ નવીન શારીરશાસ્ત્ર-વેત્તા હતો. તેનો જન્મ સને ૧૭૬૬ માં થયો હતો. તેને પારિસ તરફથી આમંત્રણ થયું હતું. ત્યાં પ્રારંભમાં તે સેન્ટ્રલ સ્કૂલમાં દાખલ થયો હતો. સને ૧૮૦૦ માં તેની નિમણૂક ‘કાલેજ ડી ફ્રાન્સ’માં થઈ હતી. સને ૧૮૩૨ માં તે મૃત્યુ પામ્યો હતો. તેણે શારીરશાસ્ત્રના સંબંધમાં ઘણાં પુસ્તકો લખ્યાં છે.

કત તેને જણાવી. ‘ચમત્કારિક ખૂન’ ને લગતું હોમ્સના પરાક-
મનું પ્રથમ પુસ્તક મેં લખેલું છે, તેમાં એ યાદી આપેલી હોવાથી
તે અત્ર પુનઃ આપવાની હું જરૂર જોતા નથી.

હોમ્સ બોલ્યો: “અગાઉ મેં તમને કહ્યું હતું અને અત્યારે
પણ હું પુનઃ કહું છું કે દરેક માણસે પોતાના મગજરૂપી ખંડને
માત્ર જે ફરનીયરનો તેને ચલુ ઉપયોગ કરવાનો હોય તે લાથી જ
ભરેલો રાખવો, જ્યારે બીજું ફરનીયર તેણે પોતાની પુસ્તકશાળામાં
રાખી મૂકવું. એટલે જો તે ફરનીયરની કદાચ જરૂર પડે તો તે
લાંથી મેગવો શકે. હવે આજે જે કેસ આપણી સન્મુખ રજુ થયો છે
તેના સંબંધમાં આપણી પાસે જે સાધનો હોય તે તમામનો ઉપ-
યોગ કરવાની જરૂર પડે તેમ છે. માટે મહેરબાની કરીને ‘અમેરિકન
એન્સાઇક્લો પીડીઆના’ ના ‘કે.’ અક્ષરનું વોલ્યુમ તમારી પાછળ
અભેરાર્થ ઉપર પડેલું છે તે મને આપો. ઉપકાર થયો, હવે આપણે
પરિસ્થિતિનો વિચાર કરીએ અને જોઈએ કે એમાંથી કશું તારતમ્ય
મળી આવે છે ! પ્રથમ આપણે એટલું તો ચોક્કસ સમજી શકીશું
કે કર્નલ આપનશોને અમેરિકા છોડવાનું ઘણું જ મજબૂત કારણ
હોવું જોઈએ. એ વખતે તેની જેટલી ઉંમર હતી તેટલી ઉંમરનો
મનુષ્ય ઈંગ્લાંડના એકાંતિક ગામના મોહમાં પડીને અમેરિકાના
ફ્લોરીડા ગામનો આનંદપ્રદ વસવાટ છોડી દેવાનું પશ્ચંદ કરે નહિ.
વગી અહીં પણ તે એકાંતમાં જ રહેવાનું પશ્ચંદ કરતો હતો. એ
પરથી સૂચન થઈ શકે છે કે તે કાંઈ મનુષ્ય અથવા કાંઈ વસ્તુથી
ડરતો હોવો જોઈએ. ત્યારે હવે આપણે એવા નિશ્ચય ઉપર આવી
શકીશું કે તે કાંઈ મનુષ્ય અથવા કાંઈ વસ્તુથી ડરતો હોવાને લીધે
તેણે અમેરિકા અનિચ્છાપૂર્વક છોડ્યું હતું. તેને શી બાબતનો

ભય હતો એ તો તેને તથા તેના ભાઈ અને ભત્રીજાને મળેલા પત્રોનો વિચાર કરતાં પણ આપણે શોધી શકીએ તેમ છીએ. એ પત્રો ઉપરની ટાલણી છાપ તમારા ધ્યાનમાં રહી છે ? ”

“ હા, પહેલા પત્ર ઉપર પોન્ડીચેરીની, બીજા ઉપર ડંડીની અને ત્રીજા ઉપર લંડનની છાપ હતી. ”

“ લંડનની નહિ પણ પૂર્વ લંડનની. એ ઉપરથી તમે શું તારણ કાઢી શકો છો ? ”

“ એ ત્રણે બંદરો હોવાથી મને એમ લાગે છે કે પત્ર મોકલનાર કોઈ વહાણવટી હોવો જોઈએ. ” મેં જણાવ્યું.

“ શાહખાસ ! આપણને એટલો મુદ્દો તો લાગ્યો છે. એ પત્રો લખનાર કોઈ વહાણવટી હોવાનો મજબૂત સંભવ છે, એ બાબતમાં તો કશો પણ શક નથી. હવે બીજા મુદ્દાનો વિચાર કરીએ. પોન્ડીચેરીના કેસમાં પત્રદારા આપેલી ધમકી અને કર્નલ એપનશોના થયેલા ખૂનની વચ્ચે સાત અંદાઝિયાં પસાર થયાં ત્યારે ડંડીથી આવેલા પત્ર બાદ ત્રણ કે ચાર દિવસમાં જ એ કૃત્ય થયું હતું. એ ઉપરથી તમને કશી કલ્પના સૂજે છે ખરી ? ”

“ હું તો એટલી જ કલ્પના કરી શકું છું કે જેટલું અંતર કાપતું પડ્યું તેટલો સમય લાગવો જોઈએ. ”

“ પણ એમ તો કાગળને પણ તેટલું જ અંતર કાપવાનું હતું ! ” હોમ્સે કહ્યું.

“ ત્યારે એમાં શો મુદ્દો હશે તે હું સમજી શકતો નથી. ”

“ હું તો એપરથી એવી કલ્પના કરું છું કે જે વહાણમાં આ પત્ર મોકલનાર માણસ કે માણસો છે તે શટની મદદથી ચાલતું

વહાણુ હોતું જોઈએ. મને એમ લાગે છે કે તેઓ પોતાનો ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવાને નિકળતાં પહેલાં એ વિચિત્ર ચેતવણી આપતા હોવા જોઈએ. હવે તમે ડાંડીથી આવેલી ચેતવણી પછી ત્વરાથી એ ફલ થવા પામ્યું તેનું કારણ સમજી શકશો. જો તેઓ પોન્ડીચેરીથી સ્ટ્રીમરમાં આવ્યા હોત તો તો લગભગ તેમણે મોકલેલા કાગળની સાથે જ પહોંચ્યા હોત; પરંતુ એ યનાવને સાત અઠવાડિયાં લાગ્યાં છે. હું ધારું છું કે મેલબોર્ન અને શરવાળા વહાણુની ગતિમાં રહેલો ફરક એ સાત અઠવાડિયાંની ઢીલ સિદ્ધ કરે છે અને પત્રનો લેખક એ વહાણુમાં જ હાલો જોઈએ.”

“ એ સંભવિત છે. ”

“ સંભવિત છે એમ નહિ. એમ જ બનેલું હોતું જોઈએ. એ પરથી આ નવીન કેસની ગંભીરતા તથા ઓપનશોને સાવચેત રહેવાની સૂચના કરવાનો મારો ઉદ્દેશ તમે સમજી શક્યા હશે. આગલા બે કેસોમાં આપણે જોયું છે કે પત્રના લેખકે પોતાની તથા તે પત્ર જેના ઉપર મોકલ્યો હતો તેની વચ્ચેનું અંતર કાપ્યા પછી જરી પણ ઢીલ કર્યા સિવાય આઘાત કરેલો છે. પણ આ પત્ર તો લંડનમાંથી જ પોસ્ટ થયેલો છે. તેથી આ વખતે એ કાર્ય થવામાં જરી પણ વિલંબ થશે એવી કલ્પના આપણે કરી શકીએ તેમ નથી. ”

“ પણ આ પ્રમાણે ખૂન કરવાનું પત્રના લેખકને શું કારણ હશે ? ” મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“ જે પત્રો ઓપનશો પાસે હતા તે આ વહાણુમાં મોકલ કરનાર મનુષ્ય કે મનુષ્યોને અસંત અગત્યના હોવા જોઈએ. મારી ખાત્રી છે કે એ વહાણુમાં એક કરતાં વધારે મનુષ્યો હોવા જોઈએ. કેમકે કારોનરની જ્યુરીને છેતરી શકાય એવી રીતે કરવામાં આવેલાં

એ ખૂન એક મનુષ્યથી બની શકે નહિ જ. અર્થાત્ તેમાં વધારે મનુષ્યો હોવા જોઈએ; એટલું જ નહિ પરંતુ તેઓ દ્રઢ નિશ્ચય અને સાધનમંડળ પણ હોવા જોઈએ. જે પત્રો મેળવવાનો તેમના પ્રયત્ન છે તે પત્રોમાં એ લોકોને લગતી માહિતી હોવી જોઈએ. એ ઉપરથી આપણે સમજી શકીએ છીએ કે ‘ક. કે. કે.’ એ એક મનુષ્યની સંજ્ઞા નહિ પણ એક છૂપી મંડળની સંજ્ઞા હોવી જોઈએ.”

“પણ તો પછી એ કઈ મંડળી ?”

“તમે કદી પણ—” શેરલોક હોમ્સ મારી તરફ વળીને અતિ મંદ અવાજે બોલ્યો: “તમે કદી પણ ‘કયુ કલુક્સ કલેન’ ના સંબંધમાં સાંભળ્યું નથી ?”

“ના, એ નામ આજે તમારી પાસે જ સાંભળ્યું છે.”

હોમ્સને જે વોલ્યુમ મેં આપ્યું હતું તેનાં તેણે પાનાં ફેરવવા માંડ્યાં. “જૂઓ આ રહ્યું,” તે બોલ્યો: “‘કયુ કલુક્સ કલેન’-એ નામ રાષ્ટ્રફક્ષનો ઘોડો ચડાવતાં થતા અવાજ ઉપરથી શોધી કાઢવામાં આવ્યું છે. આ ભયંકર ગુપ્ત મંડળ અમેરિકામાં થએલા આંતરયુદ્ધ પછી દક્ષિણ પરગણામાં કેટલાક સિપાહીઓએ સ્થાપ્યું હતું; અને અલ્પ સમયમાં જ તેની શાખાઓ દેશના જુદા જુદા વિભાગમાં—તેમાં ખાસ કરીને ટેનીસી, લુસિઆના, કેરોલીનસ, જ્યોર્જિયા અને ફ્લોરિડામાં સ્થપાઈ હતી. એ મંડળની સત્તાનો ઉપયોગ રાજ્યદારી બાબતોમાં અને તેમાંએ ખાસ કરીને સીધી લોકોની તરફદારી કરનારાઓને ત્રાસ આપવામાં તથા જે તે મંડળના હેતુઓની વિરૂદ્ધ થાય તેમનું ખૂન કરવામાં કિંવા તેમને દેશમાંથી હાંકી કાઢવામાં કરવામાં આવતો હતો. એ મંડ-

ળના સભાસદોએ એ જે મનુષ્યને પોતાનું લક્ષ્ય ઠરાવ્યો હોય તેને તેઓ પ્રથમ તેના ઉપર ઓક વૃક્ષનું પાન ફિંવા નારંગી કે કાકડીનાં ખીયાં મોકલીને ચેતવણી આપતા. એ ચેતવણી મળતાં તે મંડળના ભોગ થઈ પડેલા મનુષ્યે કાં તો પોતાના આગલા વિચારોમાં ફેરફાર કરવો અથવા તો દેશનો ત્યાગ કરીને ન્હારી જવું પડતું. જે તેમ નહિ કરતાં તે પોતાની રિથિતિમાં મક્કમ રહે તો છેવટે તેને માટે મરણ નિશ્ચિત હતું. પરંતુ તે મૃત્યુ પણ નહિ ધારેલી અને વિચિત્ર રીતે આવતું. એ મંડળની તૈયારીઓ એટલી સંપૂર્ણ અને મજબૂત હતી કે કોઈ પણ મનુષ્ય તેની સામે થવાની ફિંવા એ મંડળના સભાસદોને પકડી શકવાની હિમ્મત કરી શકતો નહિ, ‘યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ’ ની સરકાર અને દક્ષિણ વિભાગના ઉંચા વર્ગના લોકોના અતોનાત પ્રયત્ન છતાંયે કેટલાંક વર્ષોપર્યંત તો એ મંડળ સારી રીતે આગળ વધી શક્યું હતું; પણ સને ૧૮૬૬ માં એ હીલચાલ એકાએક ભાંગી પડી હતી. જે કે ત્યારપછીથી પણ તે મંડળનું અસ્તિત્વ કોઈ કોઈ સ્થળે છૂટક છૂટક જણાઈ આવ્યું છે.”

એ પુસ્તક ટેમ્પલપર મૂકી દઇને હોમ્સ બેઠ્યો; “આ પરથી તમે જોઈ શકશો કે જે સાલમાં કર્નલ ઓપનશો એ લોકોના કાગળો લઇને અમેરિકામાંથી ગૂમ થઈ ગયો તે સાલમાં જ આ મંડળની હીલચાલ બંધ પડી જવા પામી હતી. કદાચ ઓપનશો પાસેના પત્રોમાં એ લોકોનાં નામ અને તેમની વિરૂદ્ધ પૂરાવામાં કામ લાગી શકે તેવી વિગતો હોતી જોઈએ. એથી જ્યાંસુધી તે પત્રો પાછા મેળવી ન શકાય ત્યાંસુધી તેઓ શાંતિપૂર્વક સૂઇ શકે નહિ એ દેખીતું છે.”

“ત્યારે તો ડાયરીનું જે પાનું આપણા જોવામાં આવ્યું તે—”

“ પાનામાં એ મંડળના ભેદને લગતી જ વિગત છે એમ માનવામાં હરકત નથી. એમાં એમ ક્ષણ્યું હતું કે અમુક અમુકને ખીયાં મોકલ્યાં. તેનો અર્થ એટલો જ કે તે લોકોને મંડળ તરફથી ચેતવણી મોકલી હતી. તેમાંથી જે જણ પકાયન થઇ ગયા અને ત્રીજાં માણસ તેમનો ભાગ થઇ પડેલો હોવો જોઈએ. ડોક્ટર ! આપણે આ અંધકારમાં થોડોક પ્રકાશ નાખી શકીશું. પણ તે દરમિયાન જુવાન આપનશોને માટે તો મેં તેને બતાવ્યો છે તે એક જ માર્ગ છે. આજે રાત્રે તો આપણે વિશેષ કશું પણ કરી શકીએ તેમ નથી, તેમજ હવે તમને પણ આ બાબતમાં કશું વિશેષ જણાવવાનું નથી. માટે મારૂં વાચોડીન લાવો. અર્ધા કલાક સુધી આપણે આ બાબતે પ્રસંગનું વિસ્મરણ કરીને આપણાં મગજને શાંત તથા પ્રકુલ બનાવીએ. ”

* * *
ખીજે દિવસે રહવારે આકાશ નિરબ્ધ હતું. સૂર્યનો ઝાંખો પ્રકાશ આ મહાન નગરને દેહીપ્રમાન બનાવી રહ્યો હતો. જ્યારે હું મારા ખંડમાંથી નીચે આગ્યો ત્યારે શેરલોક હોમ્સ નાસ્તો કરતો ખેડે હતો.

“ આજે મેં તમારી રાહ ન જોઈ તે માટે મને માફ કરજો. ” તે જોડ્યો : “ મને લાગે છે કે આ જુવાન આપનશોના કેસને લગતી માહિતી મેળવવામાં આજે આખો દિવસ મારે રોકાવું પડશે. ”

“ તમે શા પગલાં લેવાના છો ? ” મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“ એ તો મોટે ભાગે મારી પહેલી તપાસના પરિણામ ઉપર અધાર રાખે છે. પણ છેવટે મારે કદાચ હોશીમ તો જવું પડશે જ. ”

“ તમે સફથી પહેલાં ત્યાં નહિ જાઓ ? ”

ના, મારી તપાસનો પ્રારંભ હું અહીંથી જ કરીશ. ઘંટડી કરો એટલે દારી તમારા માટે ફાળી લાવશે.”

મેં ઘંટડી કરી અને દારી ફાળી લઈને આવે ત્યાં સુધી ટેંગણ ઉપર પડેલું નવું વર્તમાન પત્ર ઉઠેલીને હું વાંચવા લાગ્યો. માર તેત્રો એક ખખરના મથાળા ઉપર ઠૂંચી અને મારા આખા શરીરના રોમ ઊભા થઈ ગયા.

“ હોમ્સ ! ” હું બોલી ઉઠ્યો : “ તમારો પ્રયત્ન નિર્થક છે.”

“ ઓહ ! ” તેનો કપ ટેંગણ ઉપર મૂકતો તે બોલ્યો : “ મને પણ એ જ લય હતો. પણ એ કયી રીતે બન્યું ? ” તેણે શાંતિ-પૂર્વક પ્રસ્તુત શબ્દો ઉચ્ચર્યા હતા; પરંતુ તેના અંતરમાં થતી વેદના હું જાણી શક્યો.

મેં કહ્યું : “ આ પત્રમાં આપનશોના નામ અને ‘ વોટર્સ’ ક્ષીજ પાસે કરાણાજનક બનાવ ’ એ મથાળા તરફ મારું ધ્યાન ખેંચાયું હતું. તેમાં આ પ્રમાણે લખ્યું છે; સાંમજો : ‘ ગઈ રાત્રે નવ અને દશ વાગ્યાની વચ્ચે વોટર્સ ક્ષીજ પાસે ‘એચ.’ વિમાનગતો પોલિસ-કોન્સ્ટેબલ કુક પકેરા ઉપર હતો. તેણે મદદ માટેની ખૂમ તથા પાણીમાં કાઢી પડ્યું હોય એવો અવાજ સાંમજો. ડાકીએ તદ્દન અંધકાર હતો અને તોફાન સખા હતું. એથી એ પૂછપર થઈને પસાર થતા કેટલાક મનુષ્યોની મદદ મળવા છતાંયે નદીમાં પડેલા મનુષ્યનો બચાવ થઈ શક્યા નહિ. પરંતુ પોલિસે મજબૂતી સહાયથી નદીમાં જઈને મૃત મનુષ્ય શોધી મેળવ્યું છે. એ માણસ દેખાવે યુવાન અને ગૃહસ્થ જેવો લાગતો હતો. તેના ગળામાંથી મળી આવેલા એક કપર ઉપરથી માલુમ પડે છે કે તેનું નામ જહોન આપનશો હતું તથા તે હોર્શામ

પાસે રહેતો હતો. એવું અનુમાન કરવામાં આવે છે કે તે વોટહુ રેશનથી પોતાને ગામ જવા માટે ઉપડતી પહેલી ટ્રેનમાં જવાના ધરાદાથી ત્વરાથી ચાલતો હોવો જોઈએ. તેની ત્વરામાં તથા અત્યંત અંધકારને લીધે રસ્તો ચૂકી જવાને લીધે તે નદીમાં અકસ્માત પડી ગયે । હોવો જોઈએ. તેના શરીરપરથી તેના ઉપર કશો વંતેર-જૂદમ થયો હોય એવું જણાતું નથી. તે મનુષ્ય અકસ્માતનો જ ભોગ થઈ પડેલો હોય એમ લાગે છે. અમે સત્તાવાળાઓને સૂચના કરીએ છીએ કે તેમણે નદીની બાજુએ ઘાટ ઉપર ઉંચી પાળ બાંધવાની તજવીજ કરવી જોઈએ. ”

કેટલીક મીનિટો સુધી અમે બંને મૌન રહ્યા. હોન્સને આજના જેટલો શોકાતુર અને ચિંતાયુક્ત મેં કદી પણ જોયો ન હતો.

“ વોટસન ! આ બનાવે મારા અભિમાનને મોટો આઘાત કર્યો છે. ” છેવટે મૌનનો ભંગ કરતાં તેણે કહ્યું : “ હવે આ બાબતમાં મારો અંગત સલાહ ઉપસ્થિત થયો છે અને જો ધશ્વર મને નિરોગી રાખશે તો એ બદમાશોની ટોળીને સપડાવ્યા સિવાય હું કદી પણ રહીશ નહિ. હાય ! એ બિચારો યુવાન મનુષ્ય મારી મદદ માટે આગ્યો તેને મેં જ મૃત્યુમુખમાં હડસેલ્યો ! ” તે ખૂરસીપરથી સફાળો બોલો થયો અને ઓરડામાં આમતેમ આંટા મારવા લાગ્યો. તેનું મન અત્યંત ઉશ્કેરાઈ ગયું હતું. તેના ખરબચડા ગાલ ઉપર રતાશ ધાઈ આવી હતી અને તે પોતાના બે હાથના આંગળા ફીડતો તથા પુનઃ જરથી છોડી નાખતો હતો.

“ એ લોકો બદમાશ શયતાન હોવા જોઈએ ” છેવટે તે બોલ્યો : “ પણ એ લોકોએ તેને એ સ્થળે ફેલી રીતે શોધી કાઢ્યો હશે ? કેમકે વહાણને ફાંદ એ બાજુએ લાંચરવામાં આવતાં નથી.

વળી પૂલ ઉપર પણ એ વખતે પુષ્કળ માણસો હોવાનો મંભવ હતો ! ગમે તેમ હોય પણ વોટસન ! હવે આપણે જોઈએ છીએ કે આખરે કાણ જીતે છે ! વાર હું હવે બહાર જાઉં છું. ”

“ પોલિસચોક્કાપર જશો ? ”

“ ના, પોલિસનું કામ હું પોતે જ કરીશ. હું જ્યારે મારી જાળ વણીને તૈયાર કરીશ, ત્યારપછીજ તેમાં સપડાયેલી માંખોને પકડવાની પોલિસને તક આપીશ. ત્યાંસુધી તો નહિ જ. ”

આખો દિવસ હું પણ મારા ધંધાને લગતા કાર્યમાં રોકાયેલો રહ્યો હતો. જ્યારે હું બેકરસ્ટ્રીટમાં પાછો ફર્યો ત્યારે રાત્રી પડી ગઈ હતી. શેરડોક હોમ્સ હજી પાછો આવ્યો ન હતો. જ્યારે તે આવ્યો ત્યારે રાત્રીના દશ વાગી ગયા હતા. તે પ્રીક્ષો અને કંટાળેલો દેખાતો હતો. તે ટેબલ પાસે આવ્યો અને એક રોટલાનો કકડો ભાંગીને એ-કદમ આવવા મંડી પડ્યો.

“ તમે બૂખ્યા જણાઓ છો ? ” તેનો એ દેખાવ જોઈને મેં પૂછ્યું.

“ અરે સહવારે નાસ્તો કર્યા પછી અત્યારસુધીમાં કશું પણ મેં ખાધું નથી-ખાવાનું મને સ્મરણ જ થયું નહિ. ”

“ કશું પણ નહિ ? ”

“ બીસ્કીટનો એક ટુકડો પણ નહિ. એ સંબંધી વિચાર કરવાનો મને વખત જ ન હતો. ”

“ પણ તમને તમારા પ્રયત્નમાં ફતેહ મળી ? ”

“ હા. ” તે હસ્યો અને બોલ્યો.

“ કશો મુદ્દો હાથ લાગ્યો છે ? ”

“ એ લોકો મારા પંતમાં સાપડાઈ ચૂક્યા છે એમ કહું તો પણ ચાલે. જહોન આપનશોના ખૂનનું વેર વસુલ થયા સિવાય રહેશે નહિ. વોટસન ! આપણે પણ એ લોકો ઉપર તેમના જેવી જ યુક્તિ અજમાવીએ તો કેમ ? ”

“ એટલે ? તમારા કહેવાનો ભાવાર્થ હું સમજી શકતો નથી. ”

તેણે કળાટમાંથી એક નારંગી કાઢી અને ઉપરનું છોતરૂં ઉ-ખાડીને તેમાંથી બીયાં કાઢીને ટેબલ ઉપર મૂક્યાં. તેમાંથી પાંચ બીયાં લઇને તેણે એક કવરમાં નાખ્યાં. કવરના ઢાંકણાની અંદરના ભાગમાં ‘ એસ. એચ. (શે. હો.) તરફથી જે. આ. ’ ને એ પ્રમાણે લખીને કવર બંધ કરી દીધું અને તેના ઉપર ‘ ફ્રેટન જેમ્સ કલેહાઉન, ‘ લોન સ્ટાર ’ વહાણ-સેવાના-જ્યોર્જિઆ. ’ એ પ્રમાણે શરનામું કર્યું. પછી તે બોલ્યો : “ આ પત્ર તેને સેવાનામાં મળશે. એથી એક રાત્રી તો તેને શિવકુલ નિદ્રા આવશે નહિ. જેમ આપનશોને પોતાના ભવિષ્યની ચિંતા થઈ હતી, તે જ પ્રમાણે આ ફ્રેટનને પણ થશે. ”

“ પણ ફ્રેટન કલેહાઉન કાણ છે ? ”

“ આ ટોળીનો નાયક. બીજાઓને પણ હું પકડીશ. પરંતુ પ્રથમ આ મનુષ્ય, પછી બીજાની વાત. ”

“ તમે એ લોકોને કેવી રીતે શોધી શક્યા ? ”

“ તેણે પોતાના ગજવામાંથી એક મોટો કાગળ કાઢ્યો. તે આખો કાગળ તારીખો અને નામોથી ભરેલો હતો. ”

તેણે કહ્યું : “ સને ૧૮૮૩ ના જાન્યુઆરી ” અને ફેબ્રુઆરી માસમાં જે જે વહાણ પોન્ડીચેરી અંદરમાં આવ્યાં હતાં અને ત્યાંથી ઉપડ્યાં હતાં એ દરેકની મેં લોઈડ કંપનીના રજીસ્ટરમાંથી અને બીજા પત્રોમાંથી તપાસ કરી હતી. એ મહિનાઓમાં ત્યાં ૩૬ વહાણો

આવ્યાં હતાં. પણ તેમાંથી ‘લોન સ્ટાર’ નામ તરફ મારું લક્ષ્ય આકર્ષાયું. કેમકે એક તો ત્યાંથી લાંડન જવાને ઉપડ્યું એવું તેમાં નોંધ્યું હતું અને વળી તે જ નામનું એક પરગણું યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં છે. એ ઉપરથી હું એટલી તો કલ્પના કરી શક્યો કે આ વહાણ અમેરિકાનું છે.”

“વારૂ, પછી ?”

“ત્યારપછી મેં ડાંડીનું રજીસ્ટર તપાસ્યું; અને જ્યારે તેમાં પણ ‘લોન સ્ટાર’ નું નામ મારા જોવામાં આવ્યું એટલે મારી શંકા દ્રઢ થઇ. ત્યારબાદ હાલમાં લાંડનના ખંદરમાં પડેલાં વહાણોના સંબંધમાં મેં તપાસ કરી.”

“એમ ?”

“હા, ‘લોન સ્ટાર’ વહાણ ગયા અકાડિયામાં અહીં આવેલું છે. હું આઈર્લેન્ડ ડોક ઉપર ગયો તો ત્યાં તપાસ કરતાં મને માલૂમ પડ્યું કે આજે રકવારે જ નદીમાં ભરતી આવવાથી તે સેવાના જવાને માટે ઉપડી ગયું છે. મેં એવસેન્ડ તાર કર્યો તો તેના જવાબમાં મને જણાવવામાં આવ્યું કે થોડાક સમય પહેલાં તે વહાણ ત્યાંથી પસાર થઈ ગયું છે અને પવન પૂર્વ તરફનો હોવાથી તેણે ગૂડવીનને પણ પસાર કરી દીધું હશે. અત્યારે તે વાહીટના બેટથી બહુ દૂર નહિ હોય.”

“ત્યારે હવે તમે શું કરવા ધારો છો ?”

“અરે ! હવે તેઓ મારા પંજામાં છે. મને જણાવવામાં આવ્યું છે કે એ વહાણપર કેપ્ટન તથા તેના બે માલકમ માત્ર અમેરિકાના વતની છે. બીજા બેઝાસીઓ ફ્રીનલાંડના અને જર્મનીના છે. વળી તપાસ કરતાં એમ પણ જણાયું છે કે ગઇ કાલે રાત્રે એ ત્રણે અ-

મેરિકન વહાણુ છોડીને ક્યાંય બહાર ગયા હતા. વહાણુમાં માત્ર ભરનાર એક મજૂર પાસેથી એ મારા જાણવામાં આવ્યું હતું તેમનું વહાણુ સેવાના પહોંચશે તે પહેલાં તો મેલ સ્ટીમર આ કાગળ ત્યાં પહોંચી જશે. વળી ત્યાંની પોલિસને પણ ખબર તારથી આપી દીધી છે કે આ ત્રણ ગુરૂથો ઉપર ખૂનનો આરોપ છે, માટે તેમને પં-રહેજ કરીને એકદમ અહીં મોકલી આપવા. ”

પરંતુ મનુષ્યની તમામ ધારણા કાંઈ પાર પડવી જ નોંધએ એવો નિયમ નથી. જહોન ઓપનશોના ખૂનીઓને નારંગીનાં ખીયાંવાળું કવર મળ્યું હોત તો તેમને લાગત કે શેરને માથે સવાશેર છે. પરંતુ તે તેમને મળી શક્યું જ નહિ કેમકે એ વર્ષમાં દરિયાર્ધ તોફાનો ઘણાં સખ્ત અને પુષ્કળ થયાં હતાં. અમે સેવાના તરફથી ‘ લોન સ્ટાર ’ ના સમાચાર માટે ઘણો સમય રાહ નોંધ. પણ અમને એ સંબંધમાં કશા પણ સમાચાર મળ્યા નહિ. કેટલાક દિવસો પછી અમારા સાંભળવામાં આવ્યું હતું કે આટલાંટિક મહાસાગરમાં મધ્ય દરિયે એક વહાણુનો ઉપલો લાગ તરતો દેખાતો હતો; તેના ઉપર ‘ લો. સ્ટા. ’ અક્ષરો લખેલા હતા. એ ઉપરથી અમે સમજી ગયા કે પરમેશ્વરે પોતે જ જહોન ઓપનશો તથા તેના બાપ અને કાકાના ખૂનીઓને સજા કરેલી હોવી નોંધએ.

નિર્દોષ ખૂની !

સેંટ જ્યોર્જસની થી ૧૯૬૬ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ મહુમ ઇલીઆસ વહીટનો ડી. ડી. ના બાઈ ઇસા વહીટનાને અરીજનું વ્યસન અત્યંત લાગુ પડ્યું હતું. મારા સમજવા મુજબ જ્યારે તે કોલેજમાં અભ્યાસ કરતો હતા ત્યારથી એ ટેવ તેને લાગુ પડી હતી. ' ડીકવીન્સે ' એ પોતાના રમણીય સ્વભાવ અને ચમત્કારિક લાગણીનું કરેલું વર્ણન ઇસાના વાંચવામાં આવેલું. એપરથી તેવાં સ્વભાવ અને લાગણીનો સ્વતઃ અનુભવ કરવાના ઉદ્દેશથી પ્રારંભમાં તેણે તંબાકુની સાથે 'લોડેનમ' બેળવીને તે પીવાનો પ્રારંભ કર્યો. કોઈ પણ નશાકારક પદાર્થના પંજમાંથી દૂર થવા કરતાં તેનો ઉપભોગ કરવાની ટેવ પાડવાનું કાર્ય સહેલું છે. એ રીતે ઘણાં વર્ષોથી તે નશાનો ગુલામ બની ગયો હતો. તેની એ સ્થિતિ તેના મિત્રો અને આસજનોને ત્રાસ ઉપજાવનારી થઈ પડી હતી. અત્યારે પણ હું મારી કદપના દૃષ્ટિથી તેને મારી સામે ખૂરસીપર વાંકા વળીને બેઠેલો જોઈ શકું છું. હાય ! એક ઉચ્ચ કટુંબના દેખાવકા અને મજબૂત બાંધના મનુષ્યની કટક્ષી દુર્દશા ! તેનો પાળો અને શીકો ચહેરો, અર્ધ મીંચેલી પાંપણો અને શીકા ડાળા ખરેખર, તેના ઉપર દયા ઉપજાવતાં હતાં !

સને ૧૮૬૬ ના જુન માસની એક રાત્રીએ અમે સૂતાની તૈયારી કરતાં હતાં તે વખતે મારા મકાનમાં ઘંટડીનો અવાજ સંભળાયો. હું ખૂરસીમાં અદેલાઇને બેઠો હતો ત્યાં એ અવાજ સાંભળીને ટકાર બન્યો. મારી પત્ની તેનું ફરાક શિવતી હતી, તેણે પણ પોતાનું

કામ છાડી દીધું. તેના ચહેરાપર કંટાળો સ્પષ્ટ થયો હતો.

“કાઈ દરદી હશે.” તે બોલી: “આટલી મોડી રાત્રે પાછું તમારે બહાર જતું પડશે !”

મેં પણ એક કંટાળાભરેલો નિઃશ્વાસ નાખ્યો. કેમકે તે દિવસે મારે એટલું બધું કામ કરવું પડ્યું હતું કે હું બિલકુલ થાકી ગયો હતો.

અમારું મુખ્ય દાર ખૂંટ્યાનો અવાજ સંભળાયો. ત્યારપછી કાઈ ઉતાવળે બોલતું હોય એવો અવાજ અંતે પગથીયા ઉપર કાઢનાં પગલાંનો અવાજ અમારા સાંભળવામાં આવ્યો. અમારા ખંડતું દાર ખૂંટ્યું અંતે એક સ્ત્રીએ અંદર પ્રવેશ કર્યો. તેણે સ્થામ વસ્ત્રો ધારણ કર્યાં હતાં તથા કાળા ખુરખાને મુખ ઉપર ધારણ કર્યો હતો.

“આટલી મોડી રાત્રે તમને તરદી આપવા માટે હું તમારી મારી માગું છું.” તેણે પ્રારંભ કર્યો. પણ વધુ તે બોલી શકી નહિ. તેં શોકાતુર ચહેરે આગળ ધસીને જે કાચ ઉપર મારી પત્ની બેઠી હતી ત્યાં બેસી ગઈ અને મારી સ્ત્રીના ખભા ઉપર પોતાનું મસ્તક નાખી દબને દુસકાં ભરવા લાગી. “અહા ! હું અત્યંત ઉપાધિમાં છું.” તે બોલી: “મારે તમારી સ્વરૂપ મદદની જરૂર છે.”

“કાણુ ?” મારી સ્ત્રીએ તેનો ખુરખો મહોંપરથી દૂર કરતાં કહ્યું: “કાણુ ? કેઈટ જીટની ! કેઈટ-કેથેરાઇન ! તેં મને કેટલી બધી ગભરાવી મેલી ? જ્યારે તું ઝોરડામાં દાખલ થઈ સારે તો હું તને ઝાળખી પણ શકી નહિ !”

“શું કરવું એ નહિ સમજી શકવાથી હું સીધી તારી પાસે આવી છું !” તે બોલી. વાત પણ ખરી હતી. મારી પત્નીનાં સંબંધીઓ જ્યારે મુશ્કેલીમાં આવી પડતાં સારે મુશ્કેલીમાં આવી પડેલાં પક્ષીઓ જેમ દીવાદાંડીનો આશ્રય લે છે તેમ તેઓ મારી પ-

ત્તીનો આશ્રય શોધતાં આવતાં.

“ મારી પાસે આવી એ તેં બહુ સારું કર્યું. પણ પ્રથમ તું થોડોક દ્રાક્ષાસવ લે અને શાંત થા. પછી તારી ઉપાધિને લગતી તમામ હકીકત અમને જણાવ, અથવા જો તારી ઇચ્છા હોય તો હું જેમ્સને (મને) તેમના શયનગૃહમાં જવાને કહું. ”

“ ના ના, ડોક્ટરની મદદ અને સલાહની તો ખાસ જરૂર છે. ઉપાધિ ઇસાને લગતી જ છે. આજ બે દિવસથી તે ઘેર આવ્યા નથી. મને તેમના સંબંધમાં ઘણી જ ચિંતા થયા કરે છે. ”

તેના પતિના સંબંધમાં આ કાંઈ પ્રથમ જ વાર તેણે અમને જણાવ્યું ન હતું. મારી પત્ની અને તેણે એક જ શાળામાં અભ્યાસ કરેલો હોવાથી તેમની વચ્ચે મૈત્રી હતી. એટલે તેને તેમજ હું ડોક્ટર હોવાથી મને પણ પોતાના પતિના વ્યસનને લગતી હકીકત તેણે અનેક વાર જણાવી હતી. અમે મીઠા શબ્દો વડે તેને આશ્વાસન આપીને શાંત કરી. તેનો પતિ અત્યારે ક્યાં હતો એ તેના જણવામાં હતું ? અમે તેના પતિને પુનઃ તેની પાસે લાવી શકીએ એ અંભવિન હતું ?

હા, એ અંભવિત હતું. તેણે પહેલાં પાંચે એવા ખર્ચર મેળવ્યા હતા કે કેટલાક સમય થયાં તેનો વર શહેરના પૂર્વ તરફના ભાગમાં આવેલા એક માદકગૃહની મુલાકાત લેતો હતો. અત્યાર સુધી તો તે એ માદકગૃહમાં વધુમાં વધુ એક દિવસ રોકતો અને રાત્રીએ લયંડીયા ખાતો નશામાં ચક્રચૂર બનીને ઘેર આવતો, પણ આ વખતે તો અડતાલીશ કલાક પસાર થઈ ગયા છતાં પણ તે મકાને પાછો ફર્યો ન હતો. એટલે ચોક્કસ તે એ માદકગૃહમાં અરીણ પીતો વા તેના નશામાં ધોગતો પડેલો હોવો જોઈએ. કેથેરાઈનની ખાત્રી

હતી કે રવેન્ડામ ગલીમાં આવેલા ' સુવર્ણ મંદિર ' નામના માદક-
ગૃહમાં તેનો પત્નો લાગી શકે તેમ હતું પણ કેદનાઈન શું કરી
શકે ? ગમે તેમ નોયે ન સ્ત્રી જનત-જુગતન અને જિહ્વકણ ! એ
પેલા નશાખોરાના સમુદમાં ફરી રીતે જઈ શકે ? અને પોતાના
પતિને એ બદમ શેની વચ્ચેથી ફરી રીતે લાવી શકે ?

આ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિ હતી, અને અલગત તેમાં માત્ર
એકજ માર્ગ હતો. હું કેથેરાઈનને મારી સાથે તેડી જઈ ન શકું ?
પણ પછી તુરતજ મારે વિચર બદલાયો. કેથેરાઈનને મારી સાથે
શા માટે લઈ જવી જોઈએ ? હું ઇસાનો તખીખી સલાહકાર છું.
એટલે મારા કથનની અસર તેના ઉપર થઈ શકશે. અર્થાત્ જો હું
એકસો હોદશ તો વધારે સારી રીતે આ કાર્ય પૂર્ણ કરી શકીશ.
એમ વિચાર કરીને મેં કેથેરાઈનને વચન આપ્યું કે જો તેણે જણા-
વેલા સ્થળે જ તેના વરનો પત્નો લાગશે તો બે કલાકની અંદર જ
હું તેને ગાડીમાં બેસારીને ઘેર પહોંચાડી દઈશ. એમ કહીને દશ
મીનિટમાં જ હું કપડાં પહેરીને તૈયાર થઈ ગયો અને મકાનમાંથી
બહાર નિકળી એક બાકુતી ગાડીમાં બેસી ને આ વિચિત્ર કાર્યને
પૂર્ણ કરવાને રવેન્ડામગલી તરફ જવાને નિર્ણયો. પણ ભવિષ્યના
બેદનો પાર કાણ પામી શક્યું છે ? ત્યાં મને શા ચમત્કારનો અનુ-
ભવ થવાનો છે તે અભારથી કેમ કહી શકાય ?

જો કે ત્યાં પહોંચ્યા માં અને ઇસા બહોટની શોધી કાઢવામાં
મને વિશેષ શ્રમ પડ્યો નહિ. રવેન્ડામ ગલી લંડન બીજા પૂર્વ
તરફ ટેમ્સ નદીની ઉત્તર બાજુએ આવેલા ડક્કાઓની પાછળના
ભાગમાં આવેલી છે. તે સાંકડી અને ગંદા દેખાવની છે. જે ' સુવ-

થું મંદિર ની હું શોધમાં હતો તે એક ભડીયારાની દુકાન અને દારૂના પીકની વચ્ચે મારા જોગમાં આવ્યું. મારા ગાડીવાળાને ત્યાં થોભવાનું કહીને હું એ માદકદ્રવ્યમાં દાખલ થયો. તેના ઓટલાનાં પગથીયાં ઊભાં અને ધસાર્ધ ગયેલાં હતાં. મારા ઉપર એક ઝાંખો દીવો બળતો હતો. તેના પ્રકાશથી મેં આગળીયા ઝાલ્યો અને અંદર પ્રવેશ કર્યો. અંદરનો ખંડ લાંખો અને સાંકડો હતો. તે અરીસાના ગીચ તથા ભૂરા ધૂત્રથી જવાબ રહ્યો હતો. તેની બંને બાજુએ લાકડાનાં બિછાનાં હતાં. ધૂમાડાને લીધે તે બિછાનાં ઉપર પડેલા મનુષ્યોના ચહેરા સ્પષ્ટપણે જોઈ શકાય તેમ ન હતાં. ફેટલાક તે બિછાનાપર ઢુંડીઆ વાળાને પડ્યા હતા તો ફેટલાક ઓશીકાને ઉંચું કરીને તેને અડંગીને બેઠા હતા. તેમનાં નેત્રો અર્ધ વિચેલા હતા અને અંદરથી તેમના ડોળા નીચા આવતુક તરફ વેધાઈ રહેલા દૃષ્ટિગોચર થતા હતા. મોટી ચક્રમો હતી. એ ચક્રમેની અંદર બળતા અરીસાનો પ્રકાશ ધડીમાં ચળકતો તો ધડીમાં ઝાંખો પડી જતો દેખાતો હતો. ફેટલાક શાંતપણે પડ્યા રહ્યા હતા જ્યારે બીજા ફેટલાક મનમાં ખડખડા કરતા હતા અથવા તો પોતાના સાથીઓની સથે ધીમા અવાજે વાતો કરવામાં મશગુલ બની ગયા હતા. ખૂબી તો એ હતી કે એમ વાતો કરતાં વચ્ચે અચાનક તેઓ સ્થંભી જતા અને પોતાના પડોશીના શબ્દને સાંભળવાની દરકાર કર્યા સિવાય મનોગત વિચારમાં મશગુલ બની જતા હતા. આગળ વધતાં એક પીતળની ન્હાની શઘડી મારા જોવામાં આવી. તેમાં ટાલસા બળતા હતા. તે શઘડી પાસે એક ત્રણ પાયાના સ્ટૂલ ઉપર એક ઉંચો, પાતળો વૃદ્ધ મનુષ્ય બેઠો હતો. તેણે પોતાના ઢીંચણ ઉપર હાથ અને હાથ ઉપર પોતાનું મોઢું ટેકાવેલું હતું અને તે

શધડીમાં બળતા કાલસાનાં પ્રકાશ તરફ સ્થિર દષ્ટિ કરીને જોઈ રહ્યો હતો.

મને ત્યાં આવેલો જોઈને એક મલાકા દેશનો રહેવાસી જોઈને નોકર હતો તે એક હાથમાં કુકો તથા બીજા હાથમાં મોઢક પદાર્થ લઈને મારી સામે આવ્યો અને નેત્રસંકેતથી તેણે મને એક ખાલી બિજાનું બતાવ્યું.

“ તમારો આભાર માનું છું. પણ અહીં રોકાવાની મારી ઇચ્છા નથી. ” મેં કહ્યું : “ અહીંઆ ઇસા વહીટની નામના મારા એક સ્ટેડી છે, તેમને હું મળવા માગું છું. ”

મારી જમણી બાજુના બિજાનામાં કશીક હીલચાલ થતી જતામાં આવી. ઝાંખા પ્રકાશમાં મેં એ તરફ દષ્ટિ કરી તો જોને મારું હું આવ્યો હતો તે વહીટની મારી નજરે પડ્યો. તેનો ચહેરો શીકા અને શયવત્ લાગતો હતો. તે એકાટસે મારી સામે જોઈ રહ્યો હતો.

“ આ શું ? વોટસન અહીં ક્યાંથી ? ” તે બોલ્યો. તેના મગજ ઉપર અશીશુના નશાની સંપૂર્ણ અસર થઈ ચૂકી હતી અને તેના મગજતંતુ નિરાસ્તબ્ધ બની ગયા હતા. “ પણ વોટસન ! અત્યારે કેટલા વાગ્યા હશે ? ” તેણે પૂછ્યું.

“ લગલગ અગીયાર. ”

“ આજે કયો દિવસ થયો ? ”

“ શુક્રવાર, જુન માસની ૧૬ મી તારીખ. ”

“ શું કહ્યું ? હું તો ધારતો હતો કે આજે બુધવાર છે ! હા હા, બુધવારજ તમે મારી મસ્કરી કરતા લાગો છો ! ” તે બોલ્યો. તેને

મારા કથનમાં વિશ્વાસ આવ્યો ન હતો; એ સ્પષ્ટ થતું હતું.

“ હું મસ્કરી નથી કરતો—ખરું જ કહું છું કે આજે શુક્રવાર થયો છે. તમારી પત્ની બે દિવસ થયા તમારી ચિંતામાં અર્ધી થઈ ગઈ છે ! ખરેખર તમારે શરમાવું જોઈએ. ”

“ હા, મને પણ અત્યંત દિલગીરી થાય છે પણ લાચાર છું, દોસ્ત વોટસન ! વ્યસન ખૂબી ચીજ છે. મને તો એમ જ થાય છે કે માત્ર થોડાક કલાક જ હું રહ્યો હોઈશ. માત્ર ત્રણ—ચાર—કે પછી વધારે—મને ચોક્કસ યાદ નથી. વળી મેં એટલી ચલમોનો ઉપયોગ કર્યો હશે. પણ તમારી સાથે હું ઘેર આવીશ. ક્રેકટ અત્યંત ચિંતાતુર બની ગઈ હશે—તેને ધણો જ ત્રાસ ઉપજ્યો હશે. હાય ! ગરીબ બિચારી ક્રેકટ ! પણ મને જરા બેઠો કરો તો. તમે ગાડીમાં આવ્યા છો ને ? ”

“ હા, ગાડીવાળાને બહાર જિભા રહેવાની મેં સૂચના કરી છે. ”

“ ત્યારે તો બહુ સારું, નહિ તો મારાથી ચાલી શકાય તેમ ન હતું. પણ મારે અહીંનું બીજા ચૂકવવાનું છે. વોટસન ! આ દુકાનવાળે મારી પાસે કેટલા પૈસા માગે છે તે નક્કી કરીને તેનો હીસાબ ચૂકવી દો. હું તદ્દન નિસ્તેજ બની ગયો છું—મારી જાતે કશું પણ કરી શકું તેમ નથી. ”

હું દુકાનનો માલિક જે સ્થળે બેઠો હતો તે સ્થળ તરફ જવા લાગ્યો. જ્યારે પેલી પીતળની શઘડી પાસે બેઠેલા ઉંચા માણસ પાસે થઈને હું પસાર થયો તે વખતે કાંઈએ એકાએક માંડ ખમીશ બેંચું હોય એવો મને લાસ થયો અને “ મારી પાસે થઈને પસાર થાઓ અને પછી પાછળ ફરીને મારી સામે જુઓ, ”

એવો મંદ અવાજ મારા સાંભળવામાં આવ્યો. મેં પાછળ દૃષ્ટિ કરી એ શબ્દો મારી આજુએ ઝટક ઉપર એડેલા વૃદ્ધ મનુષ્યના મુખમાંથી જ નિકળેલા હોવા જોયા. પરંતુ એ તે. અગાઉની માફક જ વિચારમાં મશગુલ અને એડેલો દૃષ્ટિગોચર થતો હતો. તે શરીર અત્યંત પાતળો, તેનો ઝહેરો ખડખડો અને તે વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે કમરમાંથી વાંકો વળી ગયેલો લાગતો હતો. તેના હાથમાં હુક્કાની નેજ હતી. હું એ પગલાં આગળ ચાલ્યો. પછી પુનઃ મેં તેની સૂચના મુજબ તેની સામે જોયું. અહા ! ટેટલું આશ્ચર્ય ! ખરેખર મારા મુખમાંથી એક ચિત્કાર નિકળી ગયો હોત-પણ મહા મુસ્કેલીથી મેં મારા મનમાં ઉમળ થયેલા આશ્ચર્યને દબાવી દીધું. એ વખતે તે એવી રીતે ફરીને એડો હતો કે બીજા મનુષ્યની દૃષ્ટિ તેની ઉપર પડી શકે નહિ. માત્ર હું જ તેને જોઈ શકું એમ હતું. તેનો ખડખડો ઝહેરો લુપ્ત થઈ ગયો હતો, તેનાં નિસ્તેજ નેત્રો ચનકતાં હતાં, વૃદ્ધાવસ્થાનું ચિહ્ન નાણુદ થઈ ગયું હતું, અને એ શબ્દો પાસે મને આશ્ચર્યચકિત થયેલો જોઈને સ્મિત કરતો એક જુવાન મનુષ્ય એડેલો હતો ! પણ એ કાણુ ? શેરલોક હોમ્સ-એકર સ્ટ્રીટનો પ્રખ્યાત ડિટેક્ટિવ-મારો જીવનન દોસ્ત ! તેણે નેત્ર-સંકેતથી મને પોતાની પાસે આવવાની સૂચન કરી અને પુનઃ પોતાનો પૂર્વવત્ કૃતિમ દેખાવ ધારણ કરીને તે વૃદ્ધ મનુષ્યના ફેપમાં ફેરવાઈ ગયો.

“ હોમ્સ ! ” મેં મંદ સ્વરે પ્રશ્ન કર્યો : “ તમે આ માફક-ગૃહમાં શા માટે આવ્યા છો ? ”

“ બહુજ ધીમેથી જોલો. ” તેણે કહ્યું : “ મારી શ્રવણેન્દ્રિય

તીક્ષ્ણ છે. તમે જો તમારા પેલા અપ્રીણીયા મિત્રથી મુક્ત થઈ શકો તેમ હો તો મારે તમને ઘણીજ અગત્યની હકીકત જણાવવી છે.”

“ મારી ગાડી બહાર ઊભી છે. ”

“ સારે તો તેને તમારી ગાડીમાં ઘેર મોકલી દો. હવે એના સંબંધમાં વિશેષ ચિંતા કરવાનું કાગ્ય નથી. કેમકે તે એટલો બધો ચક્રચૂર બની ગયો છે કે ઘેર પહોંચતાં સુધી કશી પણ હીલચાલ કરે એવી ભીતિ નથી. વળી ગાડીવાન સાથે તમારી પત્ની ઉપર પણ એક ચીડી લખીને જણાવજો કે આજની રાત્રીએ તેને તમારો વિયોગ પડાવનાર વિધાતા અચાનક ઉપસ્થિત થયો છે ! પછી પાંચેક મીનિટ મારી રાહ જોઈને બહાર ઊભા રહેજો એટલામાં હું તમારી પાસે આવી પહોંચીશ. ”

શેરલોક હોમ્સની વિનંતિનો અસ્વીકાર કરવાનું બની શકે તેમ ન હતું. કેમકે એક તો મને તેના સહવાસમાં રસ પડતો હતો, અને વળી તેના શબ્દમાં એક એવા પ્રકારનું જીદુ હતું કે તેને ના પણ પાડી શકાતી નહિ. વળી મને એમ પણ લાગ્યું કે એક વખત બ્લોટનીને હું ગાડીમાં બેસારી દઉં એટલે તેના સંબંધમાં મારું કર્તવ્ય પૂર્ણ થાય છે. અર્થાત્ તે કાર્ય પૂર્ણ કર્યા પછી મારા મિત્રના સાહસકર્મમાં ભાગીદાર થવું એવો મેં નિશ્ચય કર્યો. મેં મારી પત્ની ઉપર ચીડી લખી કાઢી, બ્લોટનીનું બીજ ચૂકવી આપ્યું અને તેનો હાથ ઢેરીને તેને બહાર લઈ જઈને ગાડીમાં બેસાર્યો. ગાડીવાનને તેના સંબંધમાં સૂચના કરવાની સાથે પેલી ચીડી પણ આપી. ગાડી તેને લઈને પસાર થઈ ગઈ. સારખાદ હું એક બાજુએ ‘ સુવર્ણ મંદિર ’ થી થોડે દૂર અંધારામાં ઊભો રહ્યો. એટલામાં તે મંદિર-

માંથી એક ઊંચી વ્યક્તિ બહાર આવી—તે સીધી મારી પાસે આવી. અમે મને રસ્તાપર ચાલવા લાગ્યા. કહેવાની જરૂર નથી કે એ શેરલોક હોમ્સ જ હતો. એ ગત્રીઓ પસાર કરી લાંસુધી તો તેણે પોતાની વૃદ્ધાવાસ્થાને યોગ્ય ચાલે ચાલ્યા કર્યું. પરંતુ પછી પોતાની આસપાસ ત્વરિત દષ્ટિ કરીને તે ટટાર બની ગયો અને એકાએક ખડખડાટ હસી પડ્યો.

“ વોટસન ! હું ધારૂં છું, ” તેણે કહ્યું : “ કે મેં કોકિનના વ્યસનની સાથે અરીથુના વ્યસનનો પણ હિમેશાં કર્યો છે એમ જ તમે ધાર્યું હશે. ”

“ ખાસ એમ તો નહિ; પણ તમને લાં જોઈને અને આશ્ચર્ય તો થયું જ હતું. ”

“ પણ તમને તે સ્થળે જોઈને જેટલું આશ્ચર્ય મને થયું એથી વધારે તો નહિ જ. ”

“ હું ત્યાં મારા મિત્રને શોધવા આવ્યો હતો. ”

“ અને હું મારા દુશ્મનને શોધવાને આવ્યો હતો ! ”

“ દુશ્મન ! ”

“ હા, મારા કુદરતી દુશ્મનોમાંનો એક—અથવા ખરૂં કહું તો મારો કુદરતી શિકાર ! હુંકાણુમાં કહું તો, વોટસન ! હું એક ગંભીર કેસની તપાસમાં રોકાયેલો છું અને મને આશા છે કે એ માદકગ્રહમાંથી મારી તપાસનો બેદ મળી શકે તેમ છે. અગાઉ પણ આવાં સ્થળોએથી હું ગુન્હેગારોને શોધી શક્યો હતો. જો ત્યાં મને કાંઈએ પિછાની લીધો હોત તો મારે માટે ત્યાંથી બહાર આવવાનું અપ્રત્યક્ષ હતું. એ દુકાનના માલિકે તો મને પૂરો કરવાના સોગંદ

ખાવેલા છે. એ ગૃહની પાછળ એક છપું દાર છે. તેની પેલીમેર પોલીસે કમી આવેલો છે. એ સ્થળે ચંદ્રોદય વિનાની ચંદ્રોદય રાત્રીએ અનેક રહસ્યમય બનાવો બનેલા છે.”

“ શુ ! તમે એમ કહેવા માગો છો કે એ મકાનમાં ખૂન કરીને છપા દાર મારફત મરણ પામેલા મનુષ્યના શયને નદીમાં ફેંકી દેવામાં આવે છે ? ”

“ ધીરે-ધીરે, વોટસન આજ સુધીમાં સેંકડો મૃત મનુષ્યો એ દારે ટેમ્સ નદીના ઊંડાં જળમાં સમાધી પામી ચૂક્યાં હશે. મને લય છે કે નેવીન સેંટકલેર એ ‘ સુવર્ણ મંદિર ’ માં દાખલ થયા પછી પુનઃ બહાર જીવન્ત નિકળવા પામ્યો નહિ જ હોય. પણ આપણી ગાડી અહીં આટલામાં જ ઊભી હશે. ” એમ કહીને તેણે પેતાની બે આંગળીઓ દાંત વચ્ચે ધાલીને સીટી કરી. સીટી થતાં જ સામેથી પણ તેવી જ સીટીમાં જવાબ મળ્યો અને થોડીક પળમાં જ પૈડાનો કચડાટ અને ઘોડાના ડાખડાનો અવાજ મંભળાવો.

અંધકારમાંથી એક ઉચી ડોગ-કાર્ટ પોતાની બે બજીના દીવાનો સુવર્ણરંગી પ્રકાશ અમારા ઉપર પાડતી નજીક આવે, એટલે હોમ્સ મોઢ્યો : “ કેમ, વોટસન ! તમે મારી સાથે આવશોને ? ”

“ હા, જો મારી જરૂર હોય તો. ”

“ અરે ! વિશ્વસનીય મિત્રની જરૂર તો હર પળે પડે છે; અને તેમાં પણ તમારા જેવો લેખક તો વળી ખાસ કરીને વિશેષ ઉપ-યોગી થઈ પડે. સીડર્સમાં મારા શયનગૃહમાં બે પલંગો છે એટલે એ બાબત પણ ચિંતા જેવું નથી. ”

“ સીડર્સમાં ? ”

“હા, એ મી. સેન્ટકલેરનું મકાન છે, આ કેસની તપાસ દરમિયાન મેં લાંજ રહેવાનું રાખ્યું છે.”

“પણ એ સ્થળ ક્યાં આવ્યું ?”

“કુન્ટ પરગણામાં હી આમ પાસે. આપણે કેટલાક માઈલ આ ગાડીમાં મુસાફરી કરવી પડશે.”

“પણ મને આ કેસને લગતી કશી પણ માહિતી નથી.”

“એ તો હું પણ જાણું છું. પરંતુ હું તમને અલ્પ સમય-માંજ બધી હકીકત જણાવી દેશ. ચાલો આવી જાઓ ગાડીમાં ! વાર, જહોન ! હવે તારા જરૂર નથી. લે, આ અર્ધો કાઉન ! આવતી કાલે રાત્રે અગીયાર વાગે પુનઃ અહીં મારી રાહ જોજે.”

એટલું કહીને હોમ્સે ઘોડાને ચાખૂક લગાવ્યો અને અમે એકાંતિક શાંત ગલીઓમાં થઇને પસાર થવા લાગ્યા. એમ કરતાં એક પૂલ ઓળંગીને નદીની સામી બાજુએ ગયા. આકાશ વાદ-ળાંથી છવાયેલું હતું. ઠાંઠ ઠાંઠ સ્થળે તારા મંદમંદ ચમકી રહ્યા હતા. હોમ્સ મૌનપણે નીચું મસ્તક રાખીને ગાડી હાંકતો હતો. તે ઊંડા વિચારમાં ગર્ક બની ગયો હતો. હું પણ તેની પડખે મૌન્યને ધારણ કરીને બેઠા હતા. મારા મિત્રને આટલો બધો વિચારયુક્ત બનાવી દેનાર આ કેસ કેવોક ગંભીર હશે, એ જાણવાને હું આતુર બની રહ્યો હતો. પરંતુ તેની વિચારમાળામાં ખલેલ પહોંચાડવાની મારી હિમ્મત ચાલતી ન હતી.

એ પ્રમાણે કેટલાક માઈલ પસાર કરીને અત્યારે અમે લાંડન શહેરની પાસેના પરામાં આવેલા અંગલાની સમીપ આવી પહોંચ્યા. શેરલાક હોમ્સ હવે વિચારનિદ્રામાંથી જાગૃત થયો. તેણે ખબા જુઓનીચા કર્યા અને પોતાની હોકલી સળગાવી, અત્યારે તેના મહેરા

ઉપર એક પ્રકારનો સંતોષ પ્રક્ટી નિકળ્યો હતો.

“ વોટસન ! મૌન રહેવાની તમને કુદરતી યક્ષિસ મળેલી છે. તે બોલ્યો : “ એ કારણને લઇને તમે એક સોયતી તરીકે ધણી કીમંતી થઈ પડો છો. પણ હવે જે કાર્છની સાથે વાત કરવાનું હોય તો મને બહુ જ પશ્ચાદ્ પડે તેમ છે. કેમકે અલારે મારા મનમાં ઉછળતાં વિચારના તરંગો તોફાની બની ગયા છે. મને ક્યારેના એજ વિચાર થયા કરે છે કે સીડાર્સ પહેંચીને ત્યાં મારી રાહ જોતી આ ગૂમ થયેલા મનુષ્યની સ્ત્રીને હું જવાબ શો આપીશ ? ”

“ તમે બૂલી જાઓ છો કે એ વિષયમાં તમે મને કશું પણ જણાવ્યું નથી. ” હું બોલ્યો.

“ હજી આપણે લી ગામમાં પહેંચીએ તે પહેલાં આ કેસને લગતી હકીકત તમને જણાવવાનો પૂરતો સમય છે. આ કેસ દેખીતી રીતે તદ્દન સાદો છે. પરંતુ તેમાં આગળ વધવાને હજી મને એક પણ પગથીયું મળ્યું નથી. એની સાંકળ મારા હાથમાં આવી છે પરંતુ તેનો આદિ કે અંત દષ્ટિએ પડતો નથી; પણ રોકટર ! હું તમને એ કેસની વિગત પૂરતા ફેપટિકરણ સાથે જણાવીશ. બનવા જોગ છે કે જેમાં મને તદ્દન અંધકાર દેખાય છે, તેમાં એકાદો ચમકાર કદાચ તમારી દષ્ટિએ પડશે. ”

“ ચલાવો સારે. ”

“ કેટલાક વર્ષ પહેલાં-ચોક્કસપણે કહું તો સને ૧૮૮૪ માં મેં માસમાં નેવીલ સેન્ટક્લેર નામનો એક ગૃહસ્થ લી ગામમાં આવ્યો હતો. તેની પાસે પુષ્કળ પૈસા હોય એમ લાગતું હતું. તેણે એક મોટું મકાન ખરીદ કર્યું; અને તેમાં તે ગામના એક દારૂ બના-

(૨૫૮)

વનારી દીકરી સાથે તેણે લગ્ન કર્યું. તેનાથી તેને બે છોકરાં થયાં છે. તે કશો પણ ખાસ ધંધો કરતો ન હતો. પરંતુ કેટલીક કંપનીઓમાં રસ લેતો હતો. એટલે દરરોજ સહવારે શહેરમાં આવતો અને ટ્રેનિંગરટ્ટીટ સ્ટેશનથી સહાંજે ક. ૫-૧૪ મીનીટ નિકળતી ટ્રેનમાં પાછો પોતાને ઘેર આવતો. મી. સેન્ટકલેરની ઉંમર અસારે ૬૭ વર્ષની છે. તે મિતાહારી સ્વભાવનો, તથા એક પિતા તરીકે પ્રેમાળ છે. વળી જોમની સાથે તેને પરિચય છે તે બધા પણ તેને અલંત આહે છે. અસારસુધીમાં તેને કુલ ૮૮ પાઉંડ અને ૧૦ શીર્ષીંગનું દેવું છે એમ જણવામાં આવ્યું છે; જ્યારે કેપિટલ અને કાઉન્ટીઝ બેંકમાં તેના નામ ઉપર ૨૨૦ પાઉંડ જમા છે. એટલે તેના મન ઉપર પૈસા મંડળી ચિંતાનો બોલો હતો એમ માનવાને પણ કારણ નથી.

“ ગયા સોમવારે સહવારે તે હમેશના નિયમ કરતાં કાંઈક બહેલો શહેરમાં ગયો હતો. જતી વખતે તે કહેતો ગયો હતો કે તેને બે અગત્યનાં કામ કરવાનાં છે અને સહાંજે ફરતાં તેના ન્હાના છોકરા માટે તે કિડઃગાર્ટનની પેટી લેતો આવશે. હવે જોગાનજોગ એવું બન્યું કે તેજ રોજ તેના ગયા પછી થોડી વારે તેની સ્ત્રીને એક તાર મળ્યો. તેમાં એવું જણાવ્યું હતું કે ‘ તમારા નામનું પારસન “આયરડીન શીર્ષીંગ કંપની” માં છે. માટે તમારે આવીને લઈ જવું. ’ જો લંડનની તમને સંપૂર્ણ માહિતી હોય તો તમારા જણવામાં હશે જ કે “આયરડીન શીર્ષીંગ કંપની” ફ્રેન્સો સ્ટ્રીટમાં આવેલી છે. એ રસ્તે જવાને જ્યાં આપણે મળ્યા હતા, તે ફ્રેન્ડામ ગલીમાં થઈને જવું પડે તેમ છે. મીસીસ સેન્ટકલેર તમારે

જામીને શહેરમાં આવવાને નિકળા. બગરમાંથી ફેટલીક ખરીદી કરીને તે કંપનીની ઓફિસમાં ગઈ, ત્યાંથી પારસલ લીધું અને પાછી સ્ટેશન આવવાને માટે ત્યાંથી નિકળતાં બરોબર ક. ૪. ૩૫ મીનિટે તે ફ્લેન્ડામ ગલીમાં આવી પહોંચી. આટલે સુધી તો બરોબર સમજાય છે તે?”

“હા, તદ્દન સ્પષ્ટ છે.”

“જો તમને યાદ હોય તો ગયા સોમવારે સખ્ત તાપ હતો. મીસીસ સેન્ટકલેર ધીમે ધીમે, બાહુતી ગાડી મળી જાય તો સાઈ, એવા વિચારથી આસપાસ દૃષ્ટિ કરતી ચાલતી હતી. કેમકે એ લતામાં પગે ચાલીને જવાનું તેને પસંદ પડતું ન હતું. એ પ્રમાણે તે પસાર થતી હતી તેવામાં તેના મુખમાંથી એકાએક ખૂમ નિકળી પડી. તે જે સ્થળે હતી તેજ સ્થળે સ્થગિત બની ગઈ; કેમકે બાહુતી મકાનના બીજા દાદર ઉપર બારી-માંથી તેણે પોતાના ધણીને ડોકીયું કરતો તથા હાથ વડે પોતાના તરફ ઇશારત કરતો જોયો હતો. બારી ખૂલી હતી અને તેમાંથી તેના સ્હેરા સ્પષ્ટ જણાઈ આવતો હતો. તે જણાવે છે કે તેના ધણી ગભરાઈ ગયેલા જેવો લાગતો હતો અને પોતાના તરફ ગભરાટમાં હાથ હલાવતો હતો. પરંતુ બીજી જ પળે તે ત્યાંથી અદૃશ્ય થઈ ગયો. મીસીસ સેન્ટકલેરને એમ લાગ્યું કે તેને પાછળથી કાંઈએ ખેંચી લીધેલો હોવો જોઈએ. માત્ર એક ચમત્કારિક મુઠ્ઠાનું તેને સ્મરણ રહ્યું છે કે તેના ધણીએ ઘેરથી નિકળતી વખતે જે કાળો ફાટ પહેર્યો હતો, તેજ ફાટ તેના શરીર ઉપર હતો, પરંતુ ગળામાં કાલર કે નેકટર્ષ ન હતો.

“તેની ખાતરી થઈ ચૂકી કે એ સ્થળે પોતાનો ધણી પાછો આવવામાં સાપ્તાયેલો છે. એથી તે એ મકાનના ઓટામાં

પગથીયાંપર ચડીને અંદર ધસી-એ મકાન આપણે જ્યાં મળ્યા તે ' સુવર્ણ-મંદિર ' જ હતું. તેના આગલા ખંડમાં તે દોડતી ગઇ. તે ખંડમાંથી મેડા ઉપર દાદરવાટે જવાનું હતું. તે દાદર ઉપર ચડવા જતી હતી, પરંતુ ત્યાં એ માદકગૃહનો માલિક ઊભેલો હતો. તેણે તેને ઉપર ચડતા અટકાવી અને પોતાના મદદનીશ ડેન નામના માણસની મદદથી તેને બહાર રસ્તા ઉપર હાંકી કાઢી. આથી એ સ્ત્રીના મનમાં ભીતિ અને ગભરાટ વિશેષ પેદા થયાં. તે એ ગલીમાં દોડતી આગળ વધી. પરંતુ સફલાગ્યે એ વખતે એક પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર ફેટલાક સિપાઇઓ સાથે ત્યાંથી પસાર થતો હતો તે તેને મળ્યો. તેણે તેમને હુંકાણુમાં હકીકત જણાવી એટલે તેઓ તેની સાથે ગયા. આ વખતે પણ માદકગૃહના બદમાશ માલિકે પ્રતિરોધ તો કર્યો પરંતુ તેની દરકાર કર્યા સિવાય એ લોકો દાદરપર થઇને ઉપર ચડ્યા. જે ખંડમાં સેન્ટકલેર હોવાનો સંભવ હતો એ ખંડમાં ગયા. પરંતુ ત્યાં તેનું કશું પણ ચિહ્ન જોવામાં આવ્યું નહિ. એ આખા દાદર ઉપર માત્ર એક વિચિત્ર દેખાવના લંગડા મનુષ્ય સિવાય બીજું કોઈ જોવામાં આવ્યું નહિ. પેલો લંગડો મનુષ્ય ત્યાં જ રહેતો હોય એમ જણાયું. તે તથા માદકગૃહનો માલિક સોગન ખાવા લાગ્યા કે તે લંગડા માણસ સિવાય આગલા ખંડમાં એ વખત દરમિયાન બીજું કોઈ પણ માણસ હતું નહિ. તેઓ એટલી દ્રઢતાપૂર્વક બોલતા હતા કે પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર પણ શંકામાં પડી ગયો અને તેને એમ લાગ્યું કે મીસીસ સેન્ટકલેરને અમરથી ભ્રમણા થયેલી હોવી જોઇએ. પરંતુ એવામાં એકાએક મીસીસ સેન્ટકલેર એક ચિત્કાર સાથે ત્યાં પડેલા ટેબલ તરફ ધસી. એ ટેબલ ઉપર એક

ન્હાની લાકડાની પેટી પડેલી હતી. એ પેટીનું ઢાંકણ ખોલી નાખતાં આળકને રમવાનાં રમકડાં અંદર દષ્ટિએ પડ્યાં. તેના ધણીએ તેના ન્હાનાં છોકરા માટે જે પેટી લાવવાનું વચન આપ્યું હતું, તેજ એ પેટી હતી.

“એ શામ તથા તે વખતે પેલા લંગડા માણસના ચહેરા ઉપર પ્રકટી નિકળેલા ગભરાટને જોઇને ઈન્સ્પેક્ટરને લાગ્યું કે આમાં કશો ગંભીર બેદ સમાયેલો છે. એથી તે ખંડની તેસજ અંદરના ખંડની આરિકાધથી સંભાળપૂર્વક તપાસ કરવામાં આવી; અને તપાસના પરિણામે ત્યાં લયંકર ગુન્હો થયેલો હોવાનાં ચિહ્ન દષ્ટિએ પડ્યાં. આગલા ખંડનો દેખાવ એક સાદા દિવાનખાના જેવો હતો. તે ખંડ શયનગૃહ તરીકે પણ ઉપયોગમાં લેવામાં આવતો હતો. તેની પાછળની બારી એક ડક્કા ઉપર પડે છે. તે બારી તથા ડક્કાની વચ્ચે એક સાંકડો ખાઈ છે. જ્યારે બરતી ઓછી હોય ત્યારે તે કારી પડી જાય છે, પરંતુ બરતીનું પાણી વધતાં તેમાં લગ-લગ સ્હાડાચાર કુટ પાણી ભરાય છે. શયનગૃહની બારી મોટી અને પહોળી છે. બારીના બારસાખ ઉપર લોહીનાં ટીપાં ચોટેલાં માલુમ પડ્યાં. તેમ જ અંદર લાકડાની જમીન ઉપર પણ કોઈ કોઈ સ્થળે રક્તચિહ્ન જોવામાં આવ્યાં. દિવાનખાનાવાળા ખંડમાં એક પડદાની પાછળ મી. નેવીસ સેન્ટકલેરનાં કપડાં કુચો વાળીને મંતડી દેવામાં આવ્યાં હતાં. માત્ર તેમાં તેનો કાટ એક ન હતો. તેના બૂટ-મોજાં, તેની ટોપી અને ઘડિયાળ બધુંયે ત્યાં હતું પણ તે કપડાં ઉપરથી કોઈએ સેન્ટકલેર ઉપર આક્રમણ કર્યું હોય કે જાસ્તી ગુજરી હોય એવું જણાતું ન હતું, તેમજ તેનાં ખીજાં કશાં ચિહ્નો પણ જોવામાં આવતાં ન હતાં. તે ગમે તે એક બારીમાંથી બહાર પડેલો હોવો જોઈએ. કેમકે

બહાર જવાને માટે તે સિવાય બીજો ગુપ્ત માર્ગ મળી આવ્યો નથી; અને પેલી બારીના બારશાખ ઉપર તથા તેની પાસે જમીન ઉપર પડેલાં રક્તખિન્દુથી એવી કદપના થઇ શકતી હતી કે તેને માટે નદીમાં તરીને પોતાનો બચાવ કરવા સિવાય સ્વરક્ષણનો બીજો એક પણ ઉપાય ન હતો. એ વખતે નદીમાં ભરતી ચડતી સ્થિતિમાં હતી.

“હવે આ કેસમાં ભાગ લેનારા બદમાશોના સંબંધમાં હું કહીશ. એ માદકગૃહનો માનિક બદમાશીનાં કામો માટે પ્રખ્યાત થયેલો છે. પરંતુ મીરીસ સેન્ટકલેરની હકીકત ઉપરથી જણાય છે કે એ વખતે તે દાદરના નીચેના છેલ્લા પગથીયા ઉપર બેઠો હતો. એટલે તેણે જાતે એ ગુન્હો કરવામાં ભાગ લીધો હશે નહિ. હા, મદદગાર તરીકે તેને ગણી શકાય ખરો. તેનો બચાવ માત્ર એટલોજ છે કે તે પોતે આ બાબતમાં કશું પણ જાણતો નથી. તેણે કહ્યું હતું કે ‘મારા મકાનમાં ઉપલે માળે રહેતા બાકુઆત હુયુજ બૂનનાં કાર્યોની મને બિલકુલ માહિતી નથી અને ગૂમ થયેલો ગૃહસ્થ એ માળ ઉપર ક્યારે આવ્યો હતો ને ક્યારે નહિ એ કશું પણ મારા જાણવામાં નથી.’

“આટલું માદકગૃહના માનિકને માટે. હવે ‘સુવર્ણ-મંદિર’ ના બીજા માળે રહેતા શંકાશીળ વર્તનના લંગડાના સંબંધમાં. જો સેન્ટકલેર તે વખતે એ માળ ઉપર હોય તો તેના સિવાય બીજો માણસ માત્ર એ લંગડો જ ત્યાં હતો. એ લંગડાનું નામ હુયુજ બૂન છે. જેઓ શહેરમાં ફરે છે, તેઓ તેના વિચિત્ર દેખાવના ઘેરાથી પરિચિત છે. તે બીજા માળવાતો ધંધો કરે છે. પરંતુ પોસિસના કાયદાની ચુંગાલમાં ચપકાઇ ન જવાય તે માટે દીવાસબો

નેવવામાં થયો હતો હોય એવો દેખાવ તે કરે છે. ટ્રેડનીડલ-ટ્રો-
ડી થોડે દૂર ડાબી બાજુએ બે દિવાલોની વચ્ચે એક ન્હાતો
ખૂણો પડે છે એ તો કદાચ તમારા જોવામાં આવ્યો જ હશે. એ
ખૂણામાં આ મનુષ્ય જમીન ઉપર પલાંઈ વાળીને પોતાના ખોળામાં
દીવાસળીઓનાં આકસ રાખીને રોજ બેસતો દષ્ટિએ પડે છે. પોતાની
સામે તેની ચામડાની ટોપી મૂકે છે. તેનો દેખાવ દયામણો હોવાથી લોકો
પેન્સ બે, પેન્સ તેની ટોપીમાં દયાને ખાતર નાખે છે. મેં ધણીએ વાર
એ બદમાશનું નિરીક્ષણ કરેલું છે અને થોડા વખતમાં જે રકમ
તે એકઠી કરી શકે છે એ જોઈને મને આશ્ચર્ય પણ થયેલું છે.
તેનો દેખાવ એવો વિચિત્ર છે કે કાંઈ પણ માણસનું ધ્યાન તેના
તરફ ખેંચાયા સિવાય રહે જ નહિ. નારંગી રંગના વાળ, શીકો
રહેશે, વિચિત્ર અને બયાનકારીતે વાળેલો ઉપલો હોટ, ખૂલ-
ડામના જેવી હડપચી, અતિશયક કાળાં નેત્રો, એ જાંઘાને લીધે
સાધારણ બીખારીઓના ટોળામાંથી તે જુદો તરી આવે છે. વળી
તે હાજરજવાબી અને રમુજ સ્વભાવનો પણ છે. કેમકે રસ્તાપર
તેની પાસે થઈને પસાર થનાર મનુષ્ય તેની મસ્કરી કરે તો તે
તુરત તેનો જવાબ વાળી દે છે. આ માણસ 'સુવર્ણ-મંદિર' ના
ઉપલા માળે બાકુઆત તરીકે રહે છે અને સેન્ટકેસરને ગૂમ કરવામાં
આ માણસનો જ હાથ હોવો જોઈએ."

"પણ એ તો લંગડો છે !" મેં કહ્યું : "એ માણસ એકલો
સેન્ટકેસર જેવા જુવાન માણસને શું કરી શકે ?"

"હા, એ પગે રહેજો ખાડંગાતો આવે છે એથી એને લંગડો
કહી લેવાય. ખાડા બીજી રીતે એ મજબૂત અને ફસાયેલા બાંધાનો

દેખાય છે, તમારા તબીબી અનુભવ ઉપરથી તમે સમજી શકશો કે જ્યારે મનુષ્યના એક અંગમાં ખોડ આવે છે ત્યારે એ અંગની શક્તિને તેના બીજા અંગમાં ઉમેરો થાય છે. ”

“ વાર, તમારી હકીકત આગળ ચલાવો. ”

“ બારી ઉપર રક્તચિંદુ જોવાથી માંસીસ સેન્ટ્રલ્લેરને મૂંઝાવી આવી ગઇ હતી. એથી પોલિસે તેને ગાડીમાં નાખીને તેના મકાને પહોંચાડી દીધી. કેમકે તેની હાજરીથી પોલિસને પોતાની તપાસમાં કશી પણ મદદ મળી શકે તેમ ન હતું. ઇન્સ્પેક્ટર પાર્ટન કે જેને આ કેસનો ચાર્જ સોંપવામાં આવ્યો હતો તેણે એ મકાનની સંભાળપૂર્વક આરિક તપાસ કરી. પરંતુ તે દૃશ્ય પણ વિશેષ અજવાળું નાખી શક્યો નહિ. હુયુજ ખૂનને તાત્કાલિક પરહેજ દર્યો નહિ, એ માત્ર એક બૂલ કરવામાં આવી હતી. કેમકે તે થોડો સમય છૂટો રહ્યો એ દરમિયાન તેણે પોતાના મિત્ર માદકગૃહના માલિક સાથે કશો પણ સંકેત કરી લીધેલો હોવો જોઇએ. એ બૂલ તરત સુધારવામાં આવી અને તેને પકડીને તપાસવામાં આવ્યો. પરંતુ તેના ઉપર શક લઇ જવાય એવો કશો પણ મુદ્દો તેના શરીર ઉપરથી મળી આવ્યો નહિ. એ વાત ખરી છે કે તેના જમણા હાથની ખમીશની બાજુ ઉપર લોહીના ડાઘ જણાતા હતા. પરંતુ તેના ખૂલાસામાં તેણે પોતાની ત્રીજી આંગળી દર્શાવતાં જણાવ્યું હતું કે ‘હું પાછલી બારી પાસે બેઠો હતો તે વખતે મારી આ આંગળીમાં કાપો પડવાથી તેમાંથી લોહી નિકળ્યું હતું. બારીના બારશાપ્ત તથા જમીન ઉપર પડેલા ડાઘ મારી આંગળીમાંથી નિકળેલા લોહીના જ હોવા જોઇએ. ’ તેણે સ્પષ્ટ અને દ્રઢપણે જણાવ્યું હતું તેણે

નેવીલ સેંટકલેરને કદી પણ જોયો નથી; અને તેનાં કપડાં પોતાનાં મકાનમાં આવી પડેલાં જોઇને તેને પણ ખીજાઓના જેટલું જ આશ્ચર્ય થતું હતું. તેને પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો: ‘ તો પછી મીસીસ સેંટકલેરે પોતાના ધણીને ખારીમાંથી ડાકીયું કરતો જોયલો હોવાનું જણાવ્યું છે તેનું કેમ ? ’ તેના જવાબમાં તે બોલ્યો કે ‘ એ સ્ત્રી કાં તો દિવાની હોવી જોઇએ અથવા તો તેને સ્વપ્ન આવેલું હોવું જોઇએ. ’ તે પોતાને ગેરવાજબી રીતે પરહેજ કરવામાં આવ્યો છે એવી ફરિયાદ કર્યા કરતો હતો. પરંતુ તેની દરકાર કર્યા સિવાય તેને પોલિસ ચોકી ઉપર લઈ જવામાં આવ્યો અને ભરતી ઉતરી જાય ત્યાંસુધી ઇન્સ્પેક્ટર આર્ટને તે મકાનમાં જ રહેવાનો ઇરાદો રાખ્યો. કેમકે ઓટ વખતે ગૂમ થયેલા માણસનાં કશાં ચિહ્નની શોધ લાગવાનો સંભવ હતો.

“ અને તે ચિહ્નની શોધ લાગી ખરી. પરંતુ જે વસ્તુ ખાલીમાં કાદવમાંથી મળી આવવાનો તેમને લય હતો, તે વસ્તુ એટલે કે સેંટકલેરનું શબ તો તેમના જોવામાં આવ્યું નહિ. માત્ર નેવીલ સેંટકલેરનો ક્રોટ ત્યાં કાદવમાં વીંટાના સ્વરૂપમાં પડેલો હતો, પણ એ ક્રોટના ગળવામાંથી તેમને શું મળી આવ્યું હશે, તેની કલ્પના તમે કરી શકો છો ખરા ? ”

“ ના, એ બાબતમાં હું કશી પણ કલ્પના કરી શકતો નથી. ”

“ ખરેખર છે. હું પણ એમ જ ધારૂં છું. એ ક્રોટનું દરેક ગળવું પેની અર્ને અર્ધી પેનીથી કાંસીને ભરેલું હતું. તે ગણી જોતાં કુલે આરસો પેન્સ અને ૨૭૦ અર્ધી પેન્સ અંદરથી મળી આવી હતી. એ વજનને લઇને તે ક્રોટ પાણીમાં ધસડાઇ જવા પામ્યો ન હતો એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી. પણ મનુષ્યશરીરની વાત જુદી

છે. એમ લાગે છે કે ઢાટ વળનને લાઇને ત્યાં પડયો રહેલો હોવો જોઇએ જ્યારે મૃતદેહમાં પવન ભરાવાથી તે કુગાર્ધને નદીમાં દૂર ધસાડાઇ ગયેલો હોવો જોઇએ. ”

“ પણ ખીન્ન બધાં કપડાં તો આ મકાનમાંથી મળી આવ્યાં હતાં. ત્યારે શું શરીર ઉપર એકલો ઢાટ જ હશે ? ” મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“ નાજી, પરંતુ એ શંકાનો ખુલાસો થઇ શકે એમ છે. એમ માનો કે આ ખૂન નામના માણસે સેન્ટરલેરને ખારી વાટે પાછળ ખાલીમાં હડસેલી મૂક્યો. તેનું એ દૃત્ય ઢાટ પણ મનુષ્યની દષ્ટિએ પડી શક્યું નથી. હવે તે શું કરે ? તેને તુરત જ એવો વિચાર થાય કે તેનાં કપડાંને પણ અદશ્ય કરી દેવાં જોઇએ. એથી પ્રથમ તે ઢાટને ઉઘાડે અને તેને પણ ખારી વાટે નાખી દેવા જાય. પરંતુ એ વખતે સ્વાભાવિક રીતે જ તેને કદપના થાય કે આ ઢાટ પાછીની ઉપર તરવાથી પોતાનું દૃત્ય પ્રકટ થઇ જશે. તેને સમય થોડો હતો. કેમકે નીચે દાદર પાસે માદકગૃહના માલિક અને સેન્ટરલેરની સ્ત્રી વચ્ચે થતી બોલાચાલી તેણે સાંભળી હતી. વળી માદકગૃહના માલિકે તેને એમ પણ કહ્યું હોય કે પોલિસ આ બાબતે આવે છે ! અર્થાત્ એક પળનો પણ વિલંબ કરી શકાય એમ ન હતું. એટલે તેણે ન્યાં પોતાનું નાણું છપાવ્યું હશે ત્યાં જઇને તેમાંથી પેની તથા અર્ધપેની કાઢીને ગળવામાં ભરી હશે. એથી પછી ઢાટ ઉપર તરી નહિ આવે એવી તેની ખાત્રી થઇ હશે. એટલે તે ઢાટ તેણે બહાર ખાલીમાં ફેંકી દીધો હશે. એ પ્રમાણે ખીન્ન કપડાં ફેંકી દેવાની પણ તે પેરવી કરતો હશે. પરંતુ એવામાં નીચે દાદરપર વિશેષ મનુષ્યોનાં પગલાંનો અવાજ સાંભળવાથી ખારી ઉતાવળે બંધ કરીને એ કપડાં તેણે સંતાડી દીધાં હશે. ”

“આ બધું કોઈક વિચિત્ર અને નહિ માની શકાય એમ લાગે છે.”

“હું પણ એ કબૂલ કરું છું પણ જ્યાં સુધી આપણને વધારે સારો પૂરાવો ન મળી શકે ત્યાં સુધી એ મુદ્દાને આધારે આપણે તર્ક કરીશું. વાર, મેં તમને જણાવ્યું છે કે બીજાને કેદ કરીને ચો-લિસ ચોટી ઉપર લઇ ગયા. પરંતુ ત્યાં અગાઉ તેણે કસો પણ ગુન્હો કર્યો હોય એવું સિદ્ધ કરી શકાયું નથી. ધણાં વર્ષો થયા તે ધંધાદારી તરીકે જણાતો છે. પરંતુ તેવું જીવન શાંત અને નિર્દોષિ-તાયુક્ત છે. અત્યારે વરતુરિચિતિ એ પ્રકારની છે. હવે પ્રશ્નો માત્ર એટલા જ છે કે નેવીલ સેંટલેર આ માદકદ્રવ્યમાં શા માટે ગયો હતો ? અત્યારે તે ત્યાં હતો તે દરમિયાન શું બન્યું ? અને તેને ગૂમ કરવામાં ખૂબ કેવા પ્રકારનો ભાગ લીધો ? આ પ્રશ્નોનો કશો પણ નિર્ણય થઇ શક્યો નથી. હું કબૂલ કરું છું કે મારા અનુભવમાં આવેલા કેસોમાં પ્રથમ દષ્ટિએ અત્યંત સાદો લાગે તેવો, પરંતુ તેની અંદર જેમ જેમ ઊંડા ઉતરતા જઈએ તેમ તેમ વધુ ને વધુ મુશ્કે-લીઓ માલુમ પડે તેવો કેસ તો આ પહેલવહેલો જ છે.”

જ્યારે ચેરલોક હોમ્સ આ વિચિત્ર કેસની વિગતો જણાવતો હતો તે વખતે અમે હાંડન શહેરનાં પરાંઓમાં પસાર થઇને આગળ વધતા હતા. હવે અમે જંગલમાં આવી પહોંચ્યા હતા. અમારા રસ્તાની બન્ને બાજુએ ઘાટ આવેલી હતી. જ્યારે તેણે વૃતાંત પૂર્યું કર્યો ત્યારે અમે એ ન્હાનાં ગામડાંની વચ્ચે થઇને પસાર થતા હતા. તેનાં કેટલાંક મકાનોમાં દીવાનો મંદ પ્રકાશ દેખાતો હતો.

“આપણે હવે લી ગામના પરામાં આવી પહોંચ્યા છીએ.”
મારા સાથીએ કહ્યું : “આપણે આ ટુંકા સમયમાં ઇંગ્લેંડનાં ત્રણ

પરગણામાં મુસાફરી કરી છે. મીડલસેક્સમાંથી નિકળ્યા, સરેના એક ખૂણામાંથી પસાર થયા અને કેન્ટમાં આવી પહોંચ્યા છીએ. જૂઓ પેલાં વૃક્ષોમાં પ્રકાશ દેખાય છે એજ સીડાર્સ. એ જતી પાસે બેઠેલી સ્ત્રી સામે દંષ્ટિ કરે. અને જરી પણ શક નથી કે તેની તીવ્ર શ્રવણેન્દ્રિયે આપણા ઘોડાના ગાયડાનો અવાજ સાંભળેલો હોવો જ નોંધ્યો.”

“ પણ તમે એકર-રટ્ટીટમાં રહીને આ કેસની તપાસ કેમ ચલાવતા નથી ? ” મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“ તેનું કારણ એ છે કે ધણી તપાસ મારે આ સ્થળે જ કરવાની હોય છે. મીસીસ સેન્ટકલેરે બે ચોરડા મારા કપળમાં સોંપ્યા છે; અને તમે ખાત્રી રાખજો કે તે મારા સ્નેહી અને બેડીદારને પૂરતો આદરસત્કાર આપ્યા સિવાય રહેશે નહિ. વોટસન ! ખરેખર અભારે તેને મળતાં મને શરમ લાગે છે. હું તેના ધણીના કથા પણ સમાચાર લાવ્યો નથી. ” એમ કહીને હોમ્સે ઘોડાની લગામ ખેંચી અને ગાડી ઉભી રહી ગઈ.

અમે એક મોટા બંગલાના કમ્પાઉન્ડમાં દાખલ થયા હતા. અમને જોઈને એક છોકરો દોડતો અમારી સામે આવ્યો. તેણે ઘોડાને પકડીને ગાડીને તમેલા તરફ વાળી. તે પહેલાં હું તથા હોમ્સ નીચે ઉતરી પડ્યા અને અમે પેલા બંગલા તરફ ચાલ્યા. અમે ત્યાં પહોંચ્યા કે તે બંગલાનું મુખ્ય દાર ખૂલી ગયું અને એક નાનુક અને સુંદર સ્ત્રી દારની વચ્ચે ઊભેલી અમારી દષ્ટિએ પડી. તેણે એક હાથ દાર ઉપર રાખ્યો હતો અને બીજો હાથ આતુરતાને લીધે અર્ધો ઉંચો કર્યો હતો. તેનું મસ્તક રહેજ

નીચે નમેલું હતું. તેનાં નેત્રોમાં આતુરતા સ્પષ્ટ થતી હતી. જાણે હોમ્સના રહેરાપરથી તેના અંતરનો મર્મ જાણી લેવાનો તે પ્રયત્ન કરતી હોય એ પ્રમાણે વેધક દષ્ટિએ તે જોઇ રહી હતી.

“કમ ?” તે બોલી ઉઠી: “કમ ?” પણ પછી તેણે જોયું કે હોમ્સ એકલો નથી, પરંતુ અમે જે જાણી છીએ, એટલે તેના રહેરા ઉપર આશા પ્રકટ થઇ. પરંતુ મારા મિત્રે ધૂણાવેલા મસ્તકથી એ આશા ઉત્તન થતાંની સાથે જ નિર્મૂળ થઇ ગઇ.

“કશા પણ સારા સમાચાર નથી ?” તેણે પૂછ્યું.

“કશા પણ નહિ.” હોમ્સે જવાબ આપ્યો.

“અને ખરાબ ?”

“ના.”

“એટલો ઇશ્વરનો આભાર. પણ તમે અંદર આવો. તમે તદ્દન કંટાળી ગયા હશો, કેમકે અમ્મો દિવસ તમારે રખડવું પડ્યું હશે.”

“આ મારા મિત્ર વોટ્સન છે અને તે ડોક્ટર છે. તે ધણા કેસોમાં મને અત્યંત ઉપયોગી થઇ પડ્યા છે અને મારા સદ્બાગ્યે આજે તે મને મળી આવવાથી હું તેમને મારી સાથે લાવ્યો છું અને આ કેસમાં પણ મારા જોડીદાર બનાવવાને શક્તિમાન થયો છું.”

“હું તમને જોઇને આનંદિત થઇ છું.” તે મારી સાથે હસ્ત-ધૂનન કરતી બોલી: “કદાચ અત્યારે મારાથી તમારે માટે યોગ્ય વ્યવસ્થા થઇ ન શકે તો હું આશા રાખું છું કે એ માટે તમે મને માફ કરશો. કારણ કે મારા ઉપર થયેલા આઘાતથી મારું હૃદય અત્યંત વિદીર્ણ થઇ ગયું છે.”

“બાતુ !” મેં કહ્યું: “હું લશ્કરી ખાતાનો માણસ છું.

એટલે ગમે તેવી મુશ્કેલી કે અગવડ સહન કરી લેવાનો મારો સ્વભાવ છે. પરંતુ હું જોઈ શકું છું કે અહીં મને કશી પણ અગવડ પડે તેમ નથી. જો અહીં હું તમને ક્રિયા મારા મિત્રને કરી પણ મદદ કરી શકું તેમ હોય તો ધણી ખુશીની સાથે તમારી સેવા ગમવવાને તૈયાર છું. ”

અમે એક સુપ્રકાશિત બોજનગૃહમાં દાખલ થયાં એટલે તે સ્ત્રી બોલી: “ હું તમને એક કે બે સરલ પ્રશ્નો કરવા ઇચ્છું છું, અને મને આશા છે કે તમે તેનો સરલ અને સ્પષ્ટ ઉત્તર આપવાની મહેરબાની કરશો. ”

“ જરૂર આપીશ. ખુશીથી પૂછો. ” હોમ્સ બોલ્યો.

“ તમે મારી મનોવૃત્તિની ચિંતા ન કરશો. મને તાણુ આવે ક્રિયા હું મૂર્ચ્છિત થઈ જાઉં એવી મારી પ્રકૃતિ નથી. માત્ર મારો ઈરાદો તમારો સ્પષ્ટ અંતઃકરણપૂર્વકનો અભિપ્રાય સાંભળવાનો છે. ”

“ શા મુદ્દાના સંબંધમાં ? ”

“ તમારું અંતઃકરણ તમને એમ કહે છે કે નેવીલ જીવતા હોવા જોઈએ ! ”

આ પ્રશ્નનો શો જવાબ આપવો તે બાબતના વિચારમાં શેરલોક હોમ્સ પડી ગયો.

મીસીસ સેંટકલેરે પુનઃ કહ્યું: “ તમે સ્પષ્ટ અને સત્ય જ બોલજો. ” તે શેરલોક હોમ્સની સામે વેધક દૃષ્ટિએ જોઈ રહી.

“ જો સ્પષ્ટપણે જ કહું તો એવી હું આશા રાખતો નથી. ”

“ ત્યારે તમે એમ ધારો છો કે તેમનું મૃત્યુ થયું હશે ? ”

“ હા, મારું એવું માનવું છે ખરું. ”

“ તેમનું કામ એ ખૂન કર્યું હશે ? ”

“ હું ચોક્કસ પણે ટહી શકતો નથી. કદાચ એમ પણ હોય. ”

“ અને કયે દિવસે તેમનું મૃત્યુ થયું હશે ? ”

“ ગયા સોમવારે. ”

“ પણ તો પછી તેમના હાથનો લખેલો આ કાગળ મને આજે મળ્યો તેનું કારણ શું, એનો તમે મહેરબાની કરીને ખુલાસો કરો. ”

શેરલોક હોમ્સ ચમક્યો અને એકદમ જે ખૂરસી પર બેઠો હતો ત્યાંથી ઊભો થઈ ગયો.

“ હા, આજેજ. ” પોતાના હસ્તામાં એક પત્ર શાખીને તે રિખત કરતી બોલી.

“ મને જરી જોવા દેશો ? ”

“ શા માટે નહિ ? ”

તેણે આતુરતામાં મીસીસ સેન્ટકલેરના હાથમાંથી એ કાગળ છુંટવી લીધો; અને ટેબલ ઉપર તેને પહેળો કરીને, બત્તી નજીક લાવી તે એ કાગળનું પારિક નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો. હું પણ ખૂરસી ઉપરથી ઊભો થઈ ગયો હતો અને તેની પાસે જઈને એ કાગળ તરફ જોઈ રહ્યો હતો. કવર સાધારણ પ્રકારનું અને જૂનું હતું. તેના ઉપર એવસેન્ડની ટપાલની છાપ હતી; અને તેમાં આજની જ તારીખ હતી. આજની એટલે ખરી રીતે ગઈ કાલની. કેમકે અત્યારે તો મધ્યરાત્રી ઉપર સમય થઈ ગયો હતો.

“ આ અક્ષરો કોઈ સાધારણ અભ્યાસવાળા મનુષ્યે લખેલા લાગે છે. ” હોમ્સ બાબડયો: “ એ અક્ષરો તમારા પતિના તો ન જ હોવા જોઈએ. ” આ તેણે કવર ઉપરના અક્ષરોને ઉદ્દેશીને કહ્યું હતું.

“ ના, પણ અંદરના પત્રના હસ્તાક્ષર એમના જ છે. ”

“ વળી જે માણસે આ કવર ઉપર શરનામું કરેલું છે, તેને ઠેકાણુની તપાસ કરવી પડી હોય એમ લાગે છે. ”

“ એ તમે શા પરથી કહો છો ? ”

“ તમે જોઈ શકો છો કે તમારું નામ તદ્દન કાળી શાહીથી લખેલું છે અને તે પોતાની મેળે જ સૂકાઈ ગઈ છે; જ્યારે ખીજા અક્ષરો ભૂરા રંગના છે એ જતાવી આપે છે કે ત્યાં ચુસણીયા કાગળનો ઉપયોગ થયેલો હોવો જોઈએ. હવે આખું શરનામું એકી સાથે લખીને તેના ઉપર ચુસણીઓ કાગળ દાખવામાં આવ્યો હોત તો બધા અક્ષરો ભૂરા અને ફીકા લાગત. પરંતુ આ માણસે પ્રથમ તમારું નામ લખેલું અને ત્યાર પછી નીચેનું ઠેકાણું લખતાં અમુક સમય વ્યતિત થયેલો તે દરમિયાન તમારું નામ એમને એમ સૂકાઈ ગયેલું. એથી શાહી સ્પષ્ટ કાળી દેખાય છે. હવે ઠેકાણું લખતાં તેને વાર લાગેલી એ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે તેને ઠેકાણુની માહિતી હોવી જોઈએ નહિ. અલબત્ત આ જનાવ નજવો છે. પરંતુ ધણી વાર નજવા જનાવમાંથી ભેદ મળી આવે છે. હવે આપણે કાગળ જોઈએ. પણ કાગળની સાથે એક ખીજા વસ્તુ પણ અંદર છે. ! ”

“ હા, એ વીંટી છે. એમની સીઝ કરવાની વીંટી છે. ”

“ અને તમે ચોક્કમ કહી શકો છો કે આ તમારા પતિના જ હસ્તાક્ષર છે ? ”

“ હા, તેમના એક અમુક પ્રકારના હસ્તાક્ષર. ”

“ એટલે ? ”

“ જ્યારે તે ઉતાવળથી લખે છે ત્યારે આવા અક્ષર કાઢે છે. ”

તેમના સામાન્ય હસ્તાક્ષરની સાથે તે કિંચિત પણ મળતા આવતા નથી. તો પણ મને તેનો પરિચય હોવાથી, તે હસ્તાક્ષર એમના જ છે એમ હું નિશ્ચયપૂર્વક કહી શકું છું.”

“ ‘હાલી ! જરી પણ ગભરાઈશ નહિ. બધું સાફ થઈ રહેશે. આ પ્રકારમાં એક ગંભીર ભૂલ થવા પામી છે. તે ભૂલ સુધારવામાં થોડોક સમય લાગશે. માટે શાંતિ પકડજો—તારો નેવીલ.’ એક ચોપરીના મુખ પૃષ્ઠની આગળના ઢારા પાના ઉપર પેન્સિલ વડે લખેલ છે. તે પુસ્તક આઠપેઠ કદમું હોવું જોઈએ. કાગળ ઉપર ‘વોટર માર્ક’ નથી. હં ! આજે એવસેન્ડમાંથી ટપાલમાં પડ્યો છે. ટપાલમાં નાખનાર મનુષ્યનો અંગુઠો મેલો હોવો જોઈએ; અને જો હું ભૂલતો ન હોઉં તો કવરના ગુદરવાળા ભાગ ઉપર જલ ફેરવીને બંધ કરનાર મનુષ્યને તમાકુ ચાવવાનું વ્યસન હોવું જોઈએ. પણ, ખાનુ ! આ તમારા પતિના હસ્તાક્ષર છે એ બાબતમાં તમને જરી પણ શક નથી ? ”

“ જરી પણ નહિ. નેવીલેજ આ અક્ષરો લખેલા છે. ”

“ અને આ કાગળ આજે એવસેન્ડથી ટપાલમાં પડ્યો છે. મીસીસ સેન્ટકલેર ! આ કાગળથી આ કેસમાં ધેરાયલું વાદળું રહેજ આખું થાય છે ખરું; પરંતુ હજી પણ હું એમ કહેવાની હિમ્મત ચલાવી શકતો નથી કે ભીતિ દૂર થઈ છે. ”

“ પણ એ જીવંત હોવા જોઈએ, મી. શેરલોક હોમ્સ ! ”

“ હા, જો આપણને ખોટો માર્ગે ચડાવવાને તમારા પતિના જેવા બનાવટી હસ્તાક્ષર ઊભા કરવામાં આવ્યા ન હોય તો. વીંટી ઉપરથી કશું સિદ્ધ થઈ શકે તેમ નથી. કેમકે વીંટી તો કદાચ તેમની પાસેથી લઈ લેવામાં પણ આવી હોય. ”

“ ના ના, એ-એ-એ એમના પોતાના જ અક્ષરો છે. એમાં જરી પણ શંકા નથી. ” મીસીસ સેન્ટકલેર આવેશપૂર્વક બોલી ઉઠી.

“ બહુ સારું ! ” હોમ્સે કહ્યું. અલ્પ વાર થોભીને તે પુનઃ બોલ્યોઃ
“ પરંતુ એમ પણ બની શકે કે એ પત્ર તમારા પતિએ ગયા સોમ-
વારે લખ્યો હોય અને આજે ટપાલમાં નાખવામાં આવ્યો હોય. ”

“ હા, એ સંભવિત છે. ”

“ જો તેમ હોય તો તે દરમિયાન ઘણા બનાવો બની ગયેલા હોવા જોઈએ. ”

“ હાય ! મી. હોમ્સ ! તમે મને નિશ્ચાહી ન બનાવો. હું
ધારું છું કે એમને કશી પણ હરકત પહોંચી હશે નહિ. જો તેમના
ઉપર કશી પણ આક્રમક આવી પડી હોત તો મારા આત્માએ તે
મને જણાવી દીધું હોત. ”

“ હા, હું પણ તમારા એ કથન ઉપર વિશ્વાસ રાખું છું. ”
શેરલોકે હોમ્સે કહ્યુંઃ “ અને આ પત્રમાં પણ તમારી આશાને
ઉત્તેજન આપે એવી મતલબનું જ લખાણ છે. પણ હવે માત્ર પ્રશ્ન
એક જ છે કે જ્યારે તમારા પતિ જીવંત છે અને પત્ર લખવાને
શક્તિમાન છે તો તે શુભ કેમ રહે છે ? શા માટે અહીં આવીને તમને
મળતા નથી ? ”

“ એનો ત્રિચાર મને આવી શકતો નથી. તેમનું એ વર્તન
અકલ્પનીય છે. ”

“ ગયા સોમવારે તે ઘેરથી બહાર જવાને નિકળ્યા ત્યારે તેમણે
કયું કયું હતું ? ”

“ ના, કયું પણ નહિ. ”

“ તેમને સ્વે-કામ ગંભીમાં નોંધને તમને ધણો જ. અચળો ઉપજ્યો હતો, ખરૂંને ? ”

“ હા, ધણો જ. ”

“ તે વખતે બારી ઉઘાડી હતી ? ”

“ હા. ”

“ તારે તે તમને બોલાવી શક્યા હોત ? ”

“ હા બોલાવી શક્યા હોત. ”

“ પણ મારા સમજવા મુજબ તેમણે એક જૂમ પાડી હતી. ”

“ હા. ”

“ તમારી ધારણા મુજબ તેમણે મદદ માટે જૂમ પાડેલી હોવી નોંધએ ? ”

“ એમ જ. તેમણે તેમના હાથ પણ હલાવ્યા હતા. ”

“ પણ કદાચ આશ્ચર્યને લીધે પણ તેમણે જૂમ પાડી હોય. તમને તે સ્થળે નોંધને તેમને અલગ આશ્ચર્ય થયું હોય અને એથી પણ તેમણે પોતાના હાથ નીચા નાખી દીધા હોય. ”

“ એ પણ ખતવા ભોગ છે. ”

“ અને તમે એમ જાણો છો કે તેમને કાંઈએ પાછળ બેસી લીધેલા હતા ? ”

“ તે એકાએક જૂમ થઈ ગયા હતા. ”

“ તે કદાચ પેતાની એળે જ અંદર સરકી ગયા હોય. બાકી-મીઠી કાંઈ બીજો માણસ તમારા નોંધમાં આવ્યો ન હતો ? ”

“ ના, પણ પેલો વિચિત્ર સ્વેરાવાળો મનુષ્ય પોતે જ કહે છે કે એ વખતે તે એ ખંડમાં હતો; અને માદક્યુલનો મોલિક બંદર ખાસે નીચે બેસી હતો. ”

“બરોબર છે. પણ તમારા જોવા મુજબ તમારા ધણીએ પોતાનાં વસ્ત્રો અંગ ઉપર ધારણ કરેલાં હતાં, ખરેખર ?”

“હા, પણ કાલર અને ટાઈ ન હતા. તેમનું ખૂદકું ગળું હું સ્પષ્ટપણે “તમારી પાસે તેમણે કદી પણ રવેન્ડામ ગલીના સંબંધમાં ઉચ્ચાર કર્યો હતો ?” જોઈ શકી હતી.”

“કદી પણ નહિ.”

“તેમને અશીષ લેવાની ટેવ હોય એવું કદી તમારા જોવામાં આવ્યું છે ખરું ?”

“ના, કદી પણ નહિ.”

“બસ એટલું જ. એ મુખ્ય મુદ્દાઓના સંબંધમાં તમારી પાસેથી સ્પષ્ટ ખુલાસાની મારે જરૂર હતી. હવે આપણે વાળુ કરીને સર્પ જઈએ; કેમકે કાલે આખો દિવસ આ તપાસમાં મારે ગાળવો પડશે.”

એક મોટા અને સગવડતાભર્યો બે બિછાનાંવાળો ઓરડો અમને સુપ્રત કરવામાં આવ્યો હતો. આજની રાત્રીના શ્રમથી હું થાકી ગયેલો હોવાથી એકદમ બિછાનામાં જઈને પડ્યો. પરંતુ શેરલોક હોમ્સનો સ્વભાવ એવો હતો કે જ્યારે એકાદું બેદલર્યું રહસ્ય ઉકલવાનું કાર્ય તેને સુપ્રત થયું હોય ત્યારે દિવસોના દિવસો સુધી તે ચોવીશે કલાક વગર નિદ્રાએ ગાળતો; અને તે કેસની તમામ વિગતો, મુદ્દાઓ વગેરેનું પોતાના મનમાં પુનઃ સ્મરણ કરી, તેના ઉપર જુદા જુદા દૃષ્ટિબિન્દુથી તર્ક બાંધીને જ્યાંસુધી તેની ખાત્રી થાય કે એ રહસ્યનું મૂળ તેણે શોધી કાઢ્યું છે કેવલ હજી બીજા સંગીન પૂરાવાની જરૂર છે ત્યાંસુધી તે એ વિષયમાં રચ્યોપચ્યો રહેતો. મને જણાયું કે તે આખી રાત્રી નિદ્રાનો પરિત્યાગ કરીને બેઠો બેઠો ગાળતો માગે છે. તેણે પોતાનો કાલ અને બકાઈ કદી

નાખ્યાં અને આસમાની રંગનો એક પગ સુધી લાંબો ઝમો પહેરી લીધો. સારપછી પોતાના બિછાના પરથી ઓશીકાં અને આરામચેર તથા સોફા ઉપરથી તકીયા એકઠાં કરીને એક બેઠક જેવું બનાવ્યું. તે બેઠક ઉપર તે લાંબા પગ કરીને પડ્યો. તેની બાજુએ એક અધોળ તંબાકુની ડબી અને એક દીવાસળીનું બાકસ પડ્યાં હતાં. આખાં પ્રકાશમાં તેને લાંબો બેઠો હતું જોઈ શકતો હતો. તેના મોઢામાં એક નાજુક હોકલી હતી, તેના મુખમાંથી ધૂમ્ર નિકળીને ઉંચે ચઢતો હતો. તે શન્ય દષ્ટિએ ઉંચે સીલીંગના એક ખૂણા તરફ જોઈ રહ્યો હતો. તેના કઠોર મ્હેરા ઉપર એક પ્રકારનું તેજ જણાતું હતું. તે કશી પણ હીલચાલ કર્યા સિવાય સ્તબ્ધપણે પડ્યો રહ્યો હતો. જ્યારે મને નિદ્રા આવી ગઈ ત્યારે એ પ્રમાણે બેઠો મેં તેને જોયો હતો, અને જ્યારે હું જાગૃત થયો ત્યારે પણ મેં તેને એજ સ્થિતિમાં બેઠો જોયો હતો. એ વખતે બહાર અણ્ણોદય થઈ ગયો હતો. હજી પણ તેના મુખમાં હોકલી હતી, ધૂમ્ર આકાશ તરફ ઉંચે ચઢતો હતો અને આખો ઓરડો તંબાકુની તીવ્ર વાસથી ભરાઈ રહ્યો હતો. એ ઓરડામાં બધું મેં રાત્રીએ જોયેલું તેજ સ્થિતિમાં હતું. માત્ર રાત્રીએ તંબાકુની જે ડબી ભરેલી જોવામાં આવી હતી તે ડબી અત્યારે તદ્દન ખાલી થઈ ગઈ હતી.

“વોટસન ! તમે જાગ્યા ?” તે મારી તરફ દષ્ટિ કરીને બોલી ઉઠ્યો.

“હા.”

“ત્યારે ચાલો, ગાડીમાં બેસીને ખાતઃકાળની શીતળ અને ખૂદલી હવાનો ઉપભોગ કરીશું ?”

“ જેવી મરજી-હું તૈયાર છું. ”

“ ત્યારે કપડાં પહેરી લ્યો. હજી કુધી બીજાં કાપ ઉઠાડ્યાં હાગતું નથી. પરંતુ ઘોડાવાળો નોકર ક્યાં સૂવે છે તે મારા જાણવામાં છે. એટલે આપણે તેને ઉઠાડીને ગાડી જોડાવીને તૈયાર કરાવીશું. ” તે બોલતો હતો તે વખતે તેનાં મેત્રો ચમકતાં હતાં, તેના અવાજ પણ દિસાહપૂર્ણ હાગતો હતો. ગઈ રાત્રીએ તે વિચારવત અને ઉદાસ જણાતો હતો. અત્યારે જાણે આ ગઈ કાલનો ચેરલોક હોમ્સ જ નહિ એમ તેના દેખવ પરથી જણાતું હતું.

કપડાં પહેરતાં મેં મારી બડિયાળ તરફ દૃષ્ટિ કરી તો ચાર કલાક ઉપર પચીસ મીનિટ થઈ હતી. અર્થાત્ અત્યારે કાંઈ જનૂત મથું ન હતું એમાં કશું આશ્ચર્ય ન હતું. મેં કપડાં પહેરી લીધાં તે જ વખતે હોમ્સ બહારથી આવ્યો અને બોલ્યો કે “ નોકર ગાડી તૈયાર કરે છે. ”

“ હું મારી એક નાણુંક પદ્ધતિનો પ્રયોગ કરવા માગું છું. ” તેણે સ્વીપર કાઢીને ખૂટ પહેરતાં કહ્યું: “ વોટસન ! હું ધારું છું કે અત્યારે તમે આખા કુરોપમાં એક સહુથી મોટા મૂર્ખ મનુષ્યની સામે બિભા છો. ખરેખર, હું એ પદને લાયક જ છું. પરંતુ મને આશા છે કે હવે આ રહસ્યની કુચી મારા હાથમાં આવી ગઈ છે. ”

“ પણ એ કુચી ક્યાં છે ? ” મેં રિમત તેને કરતાં પ્રશ્ન કર્યો.

“ નહાવાની ઓરડીમાં. ” તેણે જવાબ આપ્યો. પરંતુ એ એ જવાબથી મારા ચહેરા ઉપર પ્રસરેલું હાસ્ય જોઈને તે પુનઃ બોલ્યો: “ હા હા, હું જોઈું નથી કહેતો કે મસ્કરી પણ નથી કરતો. હું સ્નાનગૃહમાં દમણાં જ ગયો હતો અને ત્યાંથી એ કુચી

સાથ આવ્યો છું. એ મેં મારી ‘ઓસ્ટન બેગ’ માં મૂકેલી છે. આવો આવો, આપણે જોવાનું છે કે એ કુખી આ રહ્યો કે નહીં ?”

અમે કરોડ પચ્ચ અવાજ કર્યા સિવાય શાંતિથી નીચે ઉતર્યા અને મકાનમાંથી બહાર પડ્યા. અમારી ગાડી ને ઘોડો રસ્તા પર જોઈ હતાં; અને અપૂર્ણ વચ્ચે ધારણ કરેલો ઘોડાવાળો પચ્ચ ત્યાં ઘોડાને પકડીને જોઈ હતો. અમે બન્ને ગાડીમાં ચડી બેઠા અને ગાડી લંડનના રસ્તા પર ઝપાટાબંધ માર્ગાતિકમણ્ય કરવા લાગી. રસ્તા પર ફેટલાક ગાડાંમાં શાક ભરીને લોકો આમડાંમાંથી લંડન તરફ જતા હતા. પરંતુ બન્ને બાલુઓના બંગલામાં હજી શમશમાકાર હતું.

“આ કેસ અમુક મુદ્દામાં ફેટલેક અંશે વિચિત્ર છે,” ઘોડાની લગામને ટીલી કરી, તેના વેગને વધારતો ચેરલોક હોમ્સ બોલ્યો: “હું કબૂલ કરું છું કે અત્યારસુધી હું તદ્દન અંધ જ હતો. પરંતુ કાયમના અજ્ઞાન કરતાં મોડેથી થયેલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તો એ ખોટું નહિ.”

અમે નગરમાં પ્રવેશ કરીને આગળ વધવા લાગ્યા તે વખતે વ્હેલા ઉઠનારા લોકો અર્ધ નિદ્રિત અવસ્થામાં આરીમાંથી બહાર ડાકીયું કરતા હતા. વોટર્સ-બીજ રોડ ઉપર થઈ નદી વલ્લવીને અમે આ બાલુએ આવ્યા. સારપહી વેલીંગટન-સ્ટ્રીટમાં દાખલ થઈને અમે જમણી બાલુએ વલ્લવી લીધું અને અહીં સમયમાં જ બ્રાઉ-સ્ટ્રીટમાં આવી પહોંચ્યા. બ્રાઉ-સ્ટ્રીટમાં આવેલી પોલિસ-કોનસ્ટેબલ તમામ સિંપાહીઓ હોમ્સને સારી રીતે પિછાનતા હતા. એટલે મુખ્ય દાર પાસે જોભેલા બે સિંપાહીઓએ તેને નમન કર્યું. તેમાંના એકે અમારા ઘોડાને પકડી રાખ્યો અને બીજો અમને અંદર લઈ ગયો.

“આત્મા નોકરી ઉપર મથ્યું છે ?” હોમ્સે પૂછ્યું.

“ ઇન્સ્પેક્ટર ઓડરટ્રીટ, સાહેબ ! ”

એ જ વખતે એક ઉઘો, મજબૂત બાંધાતો, અમલદારના જેવા દેખાવતો માણસ અંદરથી આવતો દૃષ્ટિએ પડ્યો. તેને જોઈને હોમ્સ બોલ્યો : “ ઓહ ! મી. ઓડરટ્રીટ ! કેમ છો ? મારે તમારી સાથે થોડીક વાત કરવાની છે. ”

“ ઘણી જ ખુશીથી, મી. હોમ્સ ! ચાલો મારી ઓફિસમાં. ”

અમે તેની ઓફિસમાં ગયા. એક ટેબલ ઉપર એક મોટો ચોપડો પડેલો હતો, અને બાજુએ દિવાલ ઉપર ટેલીફોનનું ચંત્ર હતું. ઇન્સ્પેક્ટરે અમને ખૂબસૂઆપી અને પોતે પણ બેઠક લીધી.

“ ફરમાવો, મી. હોમ્સ ! શો હુકમ છે ? ” તે બોલ્યો.

“ હું પેલા બીખારી ધૂનના કેસ આખત તમારી સાથે વાત કરવાને આવ્યો છું. લી ગામનો વતની મી. નેવીલ સેન્ટકલેર ગૂમ થયો છે તેને લગતા કેસમાં આ બીખારી પણ સંપડાયો છે એ તો તમારા જાણવામાં હશે જ ? ”

“ હા, એને અહીં લાવવામાં આવ્યો છે અને વધુ તપાસ સુધી તેને અટકમાં રાખવામાં આવ્યો છે. ”

“ મેં પણ એમ સાંભળ્યું છે. એ અહીં જ હશે ? ”

“ હા, નીચે બોંયરામાં રાખવામાં આવ્યો છે. ”

“ એ તદ્દન શાંત સ્વભાવનો હશે ? ”

“ હા, અમને એ ખિલકુલ ત્રાસ આપતો નથી. પણ બહુ જ ગંદો છે. ”

“ ગંદો ? ”

“ હા, અમે એને ઘણું કહ્યું પણ તેણે સ્નાન કર્યું નથી. માત્ર તેના હાથ સાથુ વડે ધોવરાવવામાં અમે ફતેહમંદ થઈ શક્યા છીએ. ”

તેનો અહેરો તદ્દન કાળો પડી ગયો છે. એક વખત તેનો આ કેસ પૂરો થઈ જશે એટલે એને ફરજિયાત સ્નાન કરાવવું પડશે; અને હું ધારું છું કે જો તમે તેને જૂઓ તો તમને પણ એમ લાગે કે તેને સ્નાન કરાવવાની જરૂર છે. ”

“ હું પણ તેને એક વખત નજરે જોવા માગું છું. ”

“ એમ ? ત્યારે ચાલો મારી સાથે, તમારી આ બેગ મૂકી દો અહીં. ”

“ નાના, એ હું મારા હાથમાં જ રાખીશ. ”

“ જેવી મરજી. આ રસ્તે આવો. ” તે અમને અંદરના ભાગમાં લઈ ગયો. આગળ જતાં એક મજબૂત દાર આવતું હતું. તે દાર ખોલ્યું અને અંદર દાખલ થઈને એક ગોળાકાર સીડીપરથી નીચે ઉતરીને અમે નીચે ભોંયરામાં ગયા. ત્યાં વચ્ચે એક લાંબી પરશાળ હતી અને તેની બંને બાજુએ કોટડીઓ હતી.

“ જમણી બાજુની ત્રીજી કોટડીમાં તેને રાખવામાં આવ્યો છે. ” ઇન્સ્પેક્ટરે કહ્યું: “ જૂઓ, આ રહી. ” પારણાના ઉપરના ભાગમાં એક ન્હાનું જાળીયું હતું તે ખોલીને તેણે અંદર દૃષ્ટિ કરી.

“ એ સૂઈ ગયેલો છે. ” તે ખોલ્યો: “ તમે અહીંથી એને બેરોબર જોઈ શકશો. ”

અમે બંનેએ તે જાળીયામાં દૃષ્ટિ કરી. કેદી અમારી તરફ મુખ રાખીને થતો સૂતો હતો. તેના શ્વાસોચ્છવાસ મંદ ગતિએ પરંતુ મોટા અવાજ સાથે ચાલતા હતા. તેનાં કપડાં એકંદરે એક બીજાની શેઠે તેવાં હતાં. ઇન્સ્પેક્ટરના કહેવા મુજબ તે બહુ જ મદદ અને મેલો હતો. તેમ જ દેખાવે પણ વિચિત્ર હતો. તેનો ઉપલો હોક

વળેલો હોવાથી ઉપરના ત્રણ દાંત બહાર પડતા દષ્ટિગોચર થતા હતા. તેના માથાના વાળ ચળકતા લાલ રંગેના હતા. ”

“ આ પણ એક ખૂબસૂરતીની પ્રતિમા છે, ખરું કે નહિ ? ”

“ ખરેખર એને સ્નાનની ખાસ જરૂર છે. ” હોમ્સે જણાવ્યુંઃ “ મને કુદરતી રીતે જ એવો વિચાર થયો હતો, અને એથી હું મક્કાનેથી મારી સાથે જ તે માટેનું સાધન લેતો આવ્યો છું. ” એમ કહીને તેણે પોતાની ‘ ગ્લેડસ્ટન બેગ ’ માંથી એક મોટી વાદળી કાઢી. એવી વાદળીનો સ્નાન કરતી વખતે શરીરને સ્વચ્છ કરવામાં ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. તેણે આ વાદળી દાઢેલી જોઇને મને અત્યંત આશ્ચર્ય થયું કેમકે હું તેના હેતુ સમજી શક્યો ન હતો.

વાદળી જોઇને ઇન્સ્પેક્ટર ખડખડ હસી પડ્યો અને બોલ્યોઃ “ ખરેખર તમે પણ રમુજી માણસ લાગો છો ! ”

“ હવે જો તમે મહેરબાની કરીને જરી પણ અવાજ કર્યા સિવાય આ બારણું ખોલો તો આપણે અંદર પ્રવેશ કરીને આ ગુ-હરથના મહેરાને દેખાવડો તથા સભ્ય બનાવીએ. ” શેરલોકે હોમ્સે કહ્યું.

“ ખરેખર છે. ” ઇન્સ્પેક્ટરે કહ્યુંઃ “ એ બાઉન્ડ્રીટની પોલિસ ચોકીના ભોંયરાને લાયકના દેખાવવાળો કેદી લાગતો નથી. અહીં મોટે ભાગે લપકાબંધ દેખાવના કેદીઓ જ પ્રવેશ કરે છે. ” એમ કહીને તેણે તાળામાં કુંચી નાખી અને જરી પણ અવાજ થવા દીધા સિવાય બારણું ખોલ્યું. અમે પણ મંદ ગતિએ અંદર પ્રવેશ કર્યો, કેદીએ પડખું ફેરવ્યું અને પુનઃ તે પૂર્ણ નિદ્રાધીન બની ગયો. હોમ્સે પાણીના માટલા પાસે જઇને પોતાની પાસેની વાદળી તેમાં પલાળી અને પછી બે વખત જોરથી તેણે કેદીના મુખ ઉપર અને આસ-પાસના ભાગ પર એ વાદળી જોરથી ધસી.

એ કાર્ય પૂર્ણ કરતાં જ તે હારચોપાદક ગાંધિયાં પૂર્વક રહેજી ઉચ્ચ સ્વરે બોલ્યો: “ ગૃહસ્થો ! આ ગૃહસ્થની આપને પિછાન કરાવતાં મને અત્યંત દુર્ધ થાય છે કે તે કેન્ટ પરગણામાં આવેલા લી આમના નિવાસી મી. નેવીલ સેન્ટકલેર નામના ગૃહસ્થ છે ! ”

મેં મારા જીવનમાં આવું દુષ્ય દેદી પણ જોયું ન હતું. વૃક્ષ ઉપરની જાલ ધસાઇ જતાં અંદરનો ભાગ જેવો સ્વચ્છ દેખાય છે, તેની જ હોમ્સની વાદળીએ આ મનુષ્યના ચહેરા ઉપર અસર કરી હતી. તેના ચહેરા ઉપરનો ભૂરાશ પડતો રંગ, આંખ પાસે દેખાતો કચ્ચલી જેવો લીસોટો અને વજોલો ઉપલો હોઠ, એ બધુંએ અધ્યયન થઇ ગયું હતું. મસ્તક ઉપરના લાલ રંગના વાળ પણ દૂર થઇ ગયા હતા; અને અભારે ટિંછાનામાં કાળા વાળ, સુરમ્ય ચહેરા અને સુ-કામળ ચામડીવાળો, એક સદ્ગૃહસ્થના જેવો દેખાતો મનુષ્ય બેઠો હતો અને પોતાની આંખો એળતો હતો. હજી તેની નિદ્રા પૂર્ણપણે દૂર થઈ નહતી. ‘ આ તે સ્વપ્ન કે સત્ય ? ’ એવો વિચાર તેના મનમાં થતો હતો, એમ તેના દેખાવ ઉપરથી લાગતું હતું. પરંતુ થોડીક ક્ષણમાં જ સત્ય હકીકત શી છે એ તે સમજી ગયો અને એક શોકના ચિહ્નર સાથે ઓશકિયામાં મુખ છપાવીને પડ્યો રહ્યો.

“ આ કેવો અમત્કાર ! ” ઇન્સ્પેક્ટર ઉદ્ગાર કાઢ્યો: “ ખરેખર આ ગૂઝ થયેલો જ માણસ છે. મેં તેનો ફોટોગ્રાફ જોયેલો હોવાથી હું તેને ઝાળખી ચકું છું. ”

જાણે હવે પોતાનું આવી બન્યું છે અને પોતાના જીવનની કશી પણ આશ રહી નથી, એવા દેખાવપૂર્વક દેદીએ પોતાનું મુખ આભારી તરફ ફેરવ્યું. તે બોલ્યો: “ હા, હું ગૂઝ થયેલો માણસ છું. પણ મને ત્યાં શું-શું માટે અટકમાં રાખવામાં આવ્યો છે ? ”

“ મી. નેવીલ સેન્ટકલેરને ગૂમ ક-ના ના, જ્યાં સુધી તમે આપઘાતની કાશીસ કરવાનો ગુન્હો કર્યો છે એવું સાબિત કરવામાં ન આવે ત્યાંસુધી એ આરોપ તમારા ઉપર મૂકી શકાય તેમ નથી. ” ઇન્સ્પેક્ટર કટાક્ષપૂર્વક બોલ્યો: “ હું લગભગ સતાવીશ વર્ષથી આ ખાતામાં નોકરી કરું છું, પણ આવો ખનાવ કદી પણ મારા અનુભવમાં આવ્યો નથી. ”

“ જો હું મી. નેવીલ સેન્ટકલેર છું, તો એ દેખીતું છે કે કશી પણ ગુન્હા ખનવા પામ્યો નથી; અને તો પછી મને ગેરકાયદેસર આટલા દિવસ અટકમાં રાખવામાં આવ્યો છે. ”

“ ગુન્હો નહિ પણ એક મોટી ગેરસમજ તો થવા પામી છે. ” હોમ્સે કહ્યું: “ જો તમે તમારી પત્ની ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો હોત તો તે વધારે સાફ હતું. ”

“ મારી સ્ત્રીના સંબંધમાં નહિ પણ મને ચિંતા મારા બાળકોના સંબંધમાં હતી ” કેદીએ શોકાદ્ગાર કાઢ્યો: “ પોતાના આપના વર્તનને લીધે તેમને શરમાવું પડે એવું કરવાની મારી ઇચ્છા ન હતી. હે પ્રભુ ! અભારે માફ ગોપ્ય પ્રકટ થઈ ગયું ! હવે હું શું કરું ? ”

શેરલોક હોમ્સ તેની પડખે બિછાના ઉપર બેઠો અને તેણે માયાળૂતાપૂર્વક તેનો ખમો થાપડ્યો. તે બોલ્યો: “ જો આ ખનાવનો અંત ન્યાયકોર્ટ દ્વારા લાવવાની તમારી ઇચ્છા હોય, તો તો બેશક આ પદ્ધતિ હકીકત પ્રકટ થવા સિવાય રહેશે નહિ; પરંતુ જો તમે પોલીસ સત્તાવાળાઓની એવી ખાત્રી કરાવી આપો કે તમારી સામે કશો પણ ચાર્જ મૂકી શકાય તેમ નથી, તો હું નથી ધારતો કે તમારે લગતી કશી બિગત વર્તમાનપત્રોમાં દાખલ થવા પામે. મારી ખાત્રી છે કે તમે જો હકીકત જણાવશો, તે ટપકાવી લાઇને

ઇન્સ્પેક્ટર એડ્રીટ તેના ઉપર પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવી તે યોગ્ય સત્તાવાળાની પાસે રજુ કરશે. એટલે પછી આ કેસ ટ્રાઈમાં જવા જ પામશે નહિ.”

“પ્રભુ તમારું કલ્યાણ કરે.” કેદી આવેશપૂર્વક આભારની લાગણી સાથે બોલી ઉઠ્યો: “મારા ગુપ્ત રહસ્યને પ્રકટ કરીને મારા કુટુંબની આખરને ખલેલ પહોંચાડવા કરતાં તો મેં કેદની સજા ભોગવવાનું-બંદક ખૂનનો આરોપ સાબિત થાય તો ફાંસીને લાકડે લટકવાનું પરંદ કર્યું હોત. પણ હવે હું મારી હકીકત તમને જણાવીશ.”

એમ કહીને તે પોતાની હકીકત કહેવા લાગ્યો. તે બોલ્યો: “હું મારું જોખ્ય પહેલવહેલું તમારી પાસે જ પ્રકટ કરું છું. મારા પિતા એસ્ટરશીલ્ડમાં શાળાના મહેતાજી હતા. ત્યાં મેં મારું શિક્ષણ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. મારી યુવાનીમાં મેં જુદાં જુદાં સ્થળોએ પ્રવાસ કર્યો હતો અને નાટકમાં એક્ટર તરીકે પણ નોકરી કરી હતી. છેવટે લંડનમાં એક સ્થાને પ્રકટ થતા વર્તમાનપત્રમાં હું રિપોર્ટર તરીકે દાખલ થયો. એક દિવસે અમારા અધિપતિએ રાજધાનીના શહેરમાં ચાલતી લિક્ષુકવૃત્તિના સંબંધમાં એક લેખ પેપરમાં દાખલ કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી અને તે લેખ લખવાનો મેં સ્વીકાર કર્યો. બસ, એ બનાવથી મારા સાહસકર્મનો પ્રારંભ થાય છે. એક બીજારી તરીકે કામ કરવાથી જ હું તેને લગતી આંતરિક વિગત મેળવીને એ સંબંધમાં લેખ લખી શકું તેમ હતું. ત્યારે હું એક્ટર હતો ત્યારે જુદા જુદા વેષ ધારણ કરવાની કળાનું શિક્ષણ મેં મેળવ્યું હતું; અને બીજા એક્ટરો એ બાબતમાં મારું કૌશલ્ય જોઇને આશ્ચર્યચકિત થતા હતા. મારા એ કૌશલ્યનો ઉપયોગ આ પ્રસંગે કરવાનો મેં વિચાર કર્યો. મેં મારા મહેરાને રંગી નાખ્યો અને મારો દેખાવ વિશેષ દયામણો કરવાને

મારે સ્વેરા ઉપર કરચલીઓ પડેલી દેખાય એવો રંગ લગાવ્યો તથા એક જાતના ચિકણા પદાર્થની સહાયથી ઉપસો હોઠ વળેલો રહે તે પ્રમાણે ચોટાડી દીધી. માથા ઉપર પણ લાલ વાળની ખનાવટી વિગ ધારણ કરી લીધી અને મારા ધંધાને જાણે તેવાં વસ્ત્રો અંગ ઉપર ધારણ કરીને આ શહેરના જે ભાગમાં મનુષ્યોનો જ વર અવર વધારે હતો ત્યાં મેં મારો મુકામ કર્યો. બાહ્યતઃ મેં દીવાસળીનાં બાકસ વેચનાર તરીકેનો દેખાવ કર્યો હતો. પરંતુ ખરી રીતે તો મારે બીખારીનો જ પાર્ટ બજાવવાનો હતો. લગભગ સાત કલાક સુધી મેં મારો ધંધો ચાલુ રાખ્યો અને ઘેર જઈને મને મળેલા પૈસા ગણી જોતાં મને માલુમ પડ્યું કે મારી પાસે તે દિવસે કુલ્લે જીવીસ શીલીંગ અને ચાર પેન્સ એકઠાં થયાં હતાં.

“ મેં બિલ્કુલજીતિના સંબંધમાં આર્ટિકલ લખ્યો ત્યારપછી કેટલાક દિવસ સુધી એ બાબતનો મને વિચાર આવ્યો નહિ. પરંતુ એક વખત મારા એક રતેહી પાસે એક માણસ પૈસા માગતો હતો એ રકમ મેં કબૂલી લીધી હતી. એથી તે લેણુદારે મારા ઉપર ૨૫ પાઉન્ડનું કલમનામું બજવ્યું હતું. તેટલી રકમ ક્યાંથી કાઢવી એ બાબત મને ચિંતા થઈ. પરંતુ એકાએક એક કલ્પના મારા મનમાં ઉદ્ભવી. મેં લેણુદાર પાસેથી પંદર દિવસની મુદત માગી લીધી અને અમારા અધિપતિ પાસેથી તેટલા દિવસની રજા લીધી. તે સમય મેં બિલ્કુલનો વેપ ધારણ કરીને લંડન શેરમાં બીખ મૂકવામાં ગાળ્યો. ફક્ત દશ દિવસની અંદર જ મને પચીશ પાઉન્ડ મળી ગયા અને મેં દેવું ભરી આપ્યું !

“ હવે તમે સમજી શકશો કે માત્ર મુખ ઉપર રંગ લગાવી, સ્વેરાને વિકૃત કરીને તથા મારી ટોપી મારી સામે જમીન

ઉપર રાખી રાજ પાંચ-સાત કલાક સાંતપણે બેસી રહીને એક દિવસમાં હું બે પાઉંડ જેટલી રકમ વિનાશ્રમે આસાનીથી પેદા કરી શકતો હોવાથી, તેટલી રકમને ખાતર આપું અઠવાડિયું શ્રમવાળું કામ કર્યા કરવાનું મને પસંદ ન પડે એ દેખીતું છે. મારા મગજમાં મારા સ્વાત્માભિમાન અને દ્રવ્ય વચ્ચે ઝઘડો જાગ્યો, પણ તેમાં અને દ્રવ્યનો વિનય થયો અને છેવટે મેં રિપોર્ટરની નોટરી છાડી દીધી અને જે સ્થળ મેં પ્રથમ પસંદ કર્યું હતું તે સ્થળે જઈને રાજ હું બેસવા લાગ્યો તથા લોકોની લાગણી ઉશ્કેરીને મારાં ગળવાને પેની અને અર્ધપિનીથી ભરવા લાગ્યો. મારું આ ગુપ્ત રહસ્ય માત્ર એકજ માણસના-સ્વેન્ડમ ગલીમાં આવેલા માદકગૃહના માલિકના જાણવામાં હતું. કેમકે મારા મકાનેથી દરરોજ સહવારે હું ત્યાં જતો અને ત્યાંથી બીખારોનો હાથવેશ ધારણ કરીને નિકળતો અને પુનઃ સ્થાને ત્યાં આવી મૂળ સ્વરૂપ ધારણ કરીને મારે મકાને જતો. એ માણસને તેનું જે મકાન મેં લાડે રાખ્યું હતું તેના બદલામાં હું મોટી રકમ આપતો હતો, એટલે મારી ખાતરી હતી કે તે મારું ગોપ્ય પ્રકટ કરે તેમ ન હતું.

“ અદ્ય સમયમાંજ મારી પાસે મોટી રકમની બચત થવા લાગી. હું નથી ધારતો કે લાંડન સિદ્ધરનો કોઈ પણ બીખારી એક વર્ષમાં સાતસો પાઉંડ જેટલી રકમ એકઠી કરી શકતો હોય; જ્યારે હું તો તે કરતાં પણ વિશેષ રકમ મેળવવા લાગ્યો. પરંતુ બિહુકનો વેપ ધારણ કરવાની મારી કુશળતા તથા મારી પાસેથી પસાર થતા લોકોની લાગણી ઉશ્કેરવાના મારા આતુર્યને લીધે આસ-પાસના પ્રદેશમાં હું એક ગરીબ વૃદ્ધ બીખારી તરીકે સુપ્રસિદ્ધ થઈ ગયો હતો. આખો દિવસ મારી ટોપીમાં ત્રાંખાનાણાં અને વચ્ચે

વચ્ચે રૂપાનાણાંનો પણ વર્ષાદ વરસતો હતો. એવો દિવસ ભાગ્યે જ ગયો હશે કે જે દિવસે હું એ પાઉંડ મેળવી શક્યો ન હોઉં. ”

“ જેમ જેમ હું પેસાદાર થતો ગયો તેમ તેમ મારો લોભ પણ વધતો ગયો. મેં લી ગામમાં એક મકાન ખરીદ્યું અને પછી લમ પણ કર્યું. જે કે કાઢને મારા ખરા ધંધાની શંકા માત્ર પણ આવી ન હતી. મારી પત્ની એમ જણુતી હતી કે લંડન શહેરમાં હું કંપનીઓના શેરની આપલેનો ધંધો કરું છું. ખરી હકીકત શી હતી એ તે બિચારી ક્યાંથી જાણે ?

“ ગયા સોમવારે હું માઈ દિવસનું કાર્ય પૂર્ણ કર્યા પછી ‘ સુવર્ણ-મંદિર ’ માં જે મકાન મેં ભાડે રાખ્યું હતું ત્યાં આવ્યો. ત્યાં હું મારાં બીખારીનાં કપડાં ઉતારીને અસલ કપડાં ધારણ કરતો હતો તે વખતે સ્વાભાવિક રીતે ખારીમાંથી મેં બહાર દષ્ટિ કરી. પરંતુ તેવામાં મારી દષ્ટિએ મારી પત્ની પડી. તે રસ્તામાં ઊભી રહીને મારી ખારી સામે જોતી હતી. એથી મારા આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. મારા મુખમાંથી એક આશ્ચર્યોદ્ગાર, સરી પડ્યો અને આશ્ચર્યને લીધે મારા હાથ નીચા પડી ગયા. હું એકદમ ત્યાંથી અંદર ગયો. નીચે જઈને મેં માદકગૃહના માલિકને જણાવ્યું કે તેણે કોઈ મનુષ્યને ઉપર મારી પાસે આવવા દેવું નહિ. કેમકે મારી સ્ત્રી મારી પાસે આવવાનો પ્રયત્ન કર્યા સિવાય રહેશે નહિ એવી મારી ખાત્રી હતી. મેં નીચે તેનો અવાજ સાંભળ્યો પરંતુ તે ઉપર આરી શકે તેમ નહિ હોવાથી હું નિશ્ચિત હતો. મેં મારાં કપડાં કાઢી નાખ્યાં અને છદ્મવેષ ધારણ કરી લીધો; તેમજ ચહેરાને પણ વિકૃત બનાવીને મસ્તક ઉપર કૃત્રિમ વાગની ટોપી ધારણ કરી લીધી. મારો છદ્મવેષ એટલો કાશયપૂર્ણ હતો કે મારી સ્ત્રી પણ

મને ઓળખી શકે તેમ ન હતી. પરંતુ પછી મારા મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે જો મારા ઓરડાની તપાસ કરવામાં આવશે તો મારા અસલ કપડાંને લીધે હું કદાચ ઓળખાઈ આવીશ ! મેં મારા શયનગૃહની પાછળ બારી ખોલી નાખી. એ બારી ખોલતી બેળાએ મારી આંગળી ખસાવાથી લોહી નિકળ્યું હતું અને એ લોહી બાર-શાખ તથા જમીન ઉપર પડ્યું હતું. પછી મેં મારો કાટ લીધો. તેમાં ત્રાંબાનાણું બરેલું હોવાથી તે વજનદાર પથ્થુ હતો. એ કાટ મેં બારીમાંથી બહાર ફેંકી દીધો અને તે ટેમ્સ નદીમાં અદૃશ્ય થઈ ગયો. બીજા કપડાં પણ મેં નાખી દીધાં હોત. પરંતુ તેજ વખતે દાદર ઉપર પુષ્કળ માણસોનાં પમલાંનાં અવાજ સાંભળવાથી તે કપડાં મેં પડદા પાછળ ફેંકી દીધાં. મને માત્ર એટલો સંતોષ થયો કે એ લોકો મને ઓળખી શક્યા નહિ, પરંતુ મને મી. નેવીલ સ્લેટકલેરના-મારા પોતાના ખૂની તરીકે પરહેજ કર્યો !

“ હું નથી ધારતો કે હવે મારે કરીશ પણ વિશેષ ખુલાસો કરવાનો બાકી રહેતો હોય. અને ત્યાં સુધી મારો જીવન અલગ રાખવાનો મારો ઈરાદો હતો અને તે કારણથી જ હું મારા મહેરાને નહિ ધોતાં ગંદો રાખવાનું પસંદ કરતો હતો. મારી પત્નીને મારે માટે ચિંતા થશે એમ મને લાગવાથી હું છૂટો હતો તે દરમિયાન મેં મારી વીંટી તથા એક ચીઠી મારી સ્ત્રી ઉપર લખીને માદક-ગૃહનાં માલિકને આપી હતી તથા એ બંને ટપાલદ્વારા મારી સ્ત્રીને પહોંચાડવાને કહ્યું હતું. ”

“ પણ તમારી એ ચીઠી તો તેને ગઈ કાલે જ મળી. ”
હોમ્સે કહ્યું

“ હેં ! ત્યારે તો આખું અઠવાડિયું તેણે ચિંતા અને શોકમાં પસાર કર્યું હશે ? ”

“ પોલિસે એ ‘ સુવર્ણ-મંદિર ’ ના માલિક ઉપર નજર રાખી કરો, ” ઈન્સ્પેક્ટર આડરટ્રીટે કહ્યું : “ એથી હું ધારૂં છું કે એ કાગળ કાઢીને જાણુ ન થાય એવી રીતે ટપાલમાં નાખવાનું તેને માટે મુશ્કેલ થઈ પડ્યું હશે. કદાચ તેણે પોતાના કાઠિ આહકને એ કામ સુખ્રત કર્યું હોય અને તે માણસને તેનું વિસ્મરણ થવાથી ટીક થઈ હોય. ”

“ એમ જ હોવું જોઈએ. ” હોમ્સે તેના કથનને અનુમોદન આપતા કહ્યું : “ પણ મી. નેવીલ સેન્ટકલેર ! બીજા માગવાને માટે પોલિસે તમને પકડીને તમારી સામે કદી પણ કેસ ચલાવ્યો નથી ? ”

“ ધણીયે વાર; પણ તેમાં મને જે દંડ થાય તેનો મારી આવક પાસે હીસામ શો ? ”

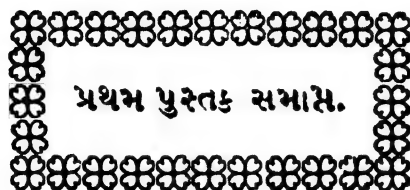
“ પણ હવે એ બધું આજથી બંધ થઈ જવું જોઈએ. ” આડરટ્રીટ બોલ્યો : “ જો પોલિસ આ કેસને અહીં ને અહીં દારી દે એવી તમારી ઇચ્છા હોય તો હવેથી દુનિયામાં જીજ્ઞાસુ નામની વ્યક્તિ રહેવી જોઈએ નહિ. ”

“ તમારી સૂચના પહેલાં જ મેં એને માટે ખાસ પ્રતિજ્ઞા લીધી છે કે જો હું આમાંથી મુક્ત થાઉં તો કદી પણ પુનઃ એ લાલચમાં પડીશ નહિ. ”

“ જો એમ હોય તો પછી હું ધારૂં છું કે હવે તમારી સામે વધુ પગલાં ભરવાની જરૂર રહી નથી. પણ હવે પછી જો કદી પણ તમે ફરીથી બીજા માગતા માનૂમ પડ્યા તો ચોક્કસ માનવું કે બધી

હકીકત બહાર આવશે. મી. હોમ્સ ! એ કેસનું રહસ્ય તમે પ્રકટ કરી આપ્યું તે ખાટે અમે તમારા મોટા આભારી છીએ. પણ તમે એમ કેવી રીતે જાણી શક્યા કે આ ગૃહસ્થે પોતે જ બીખારીનો વેષ ધારણ કર્યો છે ? ” ઈન્સ્પેક્ટરે પ્રશ્ન કર્યો.

“ હું કેવી રીતે જાણી શક્યો ? ” મારા મિત્રે જવાબ આપ્યો :
 “ પાંચ ઓશીકાં ઉપર ગેસવાથી અને એક અઘોળ તંબાકુનો ધૂમાડો કરવાથી. વોટસન ! ચાલો, હવે આપણે અહીંથી બેકર-સ્ટ્રીટમાં આપણા મકાનમાં જઈએ. આપણે ત્યાં પહોંચ્યું તે વેળાએ નાસ્તાનો સમય પણ થશે. ”

પ્રથમ પુસ્તક સમાપ્ત.

શેરલોક હોમ્સનાં સાહસકર્મોનું બીજું પુસ્તક થોડા સમયમાં જ તૈયાર થશે. તેમાં આનાં કરતાં પણ વધી જાય તેવી છ વાર્તાઓ દાખલ કરી છે. પાકું સોનેરી પુઠું. જળદાર કદ. ઉંચા કાગળ મૂલ્ય રૂ. ૨.

અદ્ભુત ડિટેક્ટિવ નવલકથા.

અમત્કારિક ખૂન!

(લેખક ચં. જે. વ્યાસ.)

ડિટેક્ટિવ શેરલોક હોમ્સની સહાસિકતાથી આપ પરિચિત થયા છો. પરંતુ એક સ્થળે એક અજાણ્યા મનુષ્યનું અમત્કારિક રીતે ખૂન થતાં, પોલિસ ખૂનીને પકડવામાં નિષ્ફળ જતાં આપણો ડિટેક્ટિવ બહાદુર શેરલોક હોમ્સ તે ખૂનીને પકડવામાં જે બુદ્ધિ-કૌશલ્ય, ચાતુરી અને કલ્પનાશક્તિનો ઉપયોગ કરે છે એ જ્યાં-સુધી આપે વાંચ્યું નથી ત્યાંસુધી આપને કદી પણ પૂરેપૂરો સંતોષ થવાનો નથી. ખૂન થયેલા સ્થળનું તથા જેનું ખૂન થયેલું છે તેના શબ્દનું નિરીક્ષણ કરીને શેરલોક હોમ્સ ખૂનીના મહેરામહેરાનું, તેની ઉંચાઇનું, તેણે ધારણ કરેલા પોષાકનું, તેના વ્યસનનું, વગેરેનું વર્ણન આપે છે. તે વાંચીને આપણે આશ્ચર્યમાં મરકાવ બની જઈએ છીએ. વળી ડો. વોટ્સન અને શેરલોક હોમ્સનો આ નવલકથામાં પ્રથમ પરિચય થાય છે. તે ભાગ પણ રમુજ અને આશ્ચર્ય ઉપજાવનારો છે. પૃષ્ઠ ૩૦૦ લગભગ, દળદાર કદ, પાકું સોનેરી પુંકું, ઉંચા કાંગળો, છપાઈ સુંદર મૂલ્ય રૂ. ૨૦-૦-૦ રસિક નવલકથામાળાના ગ્રાહકોને યોગ્ય કીમતે. ૨૭૨૨૨ પોસ્ટેજ માફ.

પુંજલાલ લગવાન પારેખ.
વલ્લભ સીટી.

ચમત્કારિક ડિટેક્ટિવ વાર્તા.

અમાના અજાનાનો ભેદ.

આ વાર્તા પણ એજ લેખકની લખેલી છે; અને ડિટેક્ટિવ
ખંડાદર શેરલોક હોમ્સ તેમાં મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. તે સાથે આ
વાર્તામાં આપેલી પ્રેમની કહાણી વાર્તાની રસિકતામાં વૃદ્ધિ કરે છે.
૧૮૫૭ ના અજાના સમયમાં આગ્રાના કિલ્લામાં એક માણસ મૂલ્ય-
વાન અજાનો મૂકવા આવે છે. તેનું ખૂન કરી ચાર માણસો તે પેટી
પચાવી પાડે છે. પણ તેઓ પકડાઈ જતાં દેશનિકાલની સજાને પામે
છે અને પેટી આગ્રાના કિલ્લામાં જ રહી જાય છે. એ ચારમાંનો
એક માણસ આંદામનમાં બે સૈનિકોને પેટીનો ભેદ જણાવે છે.
તેમાંનો એક સૈનિક પેટી લઈને ગૂમ કરી જાય છે. પેલો દેશનિ-
કાલ થયેલો માણસ યુક્તિપ્રયુક્તિથી કેદમાંથી ન્હાસી પોતાનો અજાનો
લઈ જનારને ત્યાં પહોંચી જઈ પેટી હાથ કરે છે. તે દરમિયાન પેટી
ગૂમ કરનારના એક દીકરાનું ખૂન થાય છે. ખૂનનો આરોપ તેના બીજા
દીકરા ઉપર આવે છે. શેરલોક હોમ્સ તેની તપાસ કરવાનું માથે લે છે,
એક ડિટેક્ટિવ કૂતરાની મદદથી ખૂનીનો પતો મેળવે છે અને છેવટે
સ્ટીમલોન્ગ દ્વારા પલાયન થતા ખૂનીને બીજા સ્ટીમલોન્ગની મદદથી
પકડે છે. એ આખો પ્લોટ હદમતે ધબકાવનારા અને ચમત્કારપૂર્ણ
પ્રસંગોથી ભરપૂર છે. પાકું સોનેરી પુંડું. ૫૯ લગભગ ૩૦૦, ઉંચા
એકઠું કાગળ સુદર છપાઈ. મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦ રસિક નવલકથા-
માળાના આઠકોને પ્રાણી કોમટે. ૨૭૨૨૨ પોસ્ટેજ માફ.

પુનઃલાલ ભગવાન પારેખ.

વલ્લભ સીટી.

ભયંકર ભેદ !

(ભાગ ૧-૨.)

—:૦:—

મુંબઈની સત્ય ઘટનાને આધારે લખાયેલી આ નવલકથા એટલી રસિક અને ચિત્તા કર્ષક છે કે એક વખત વાંચવી શરૂ કર્યા પછી પૂરી કાષા સિવાય છોડવી ગમશે નહિ. મુંબઈમાં રહેલા સ્વર્ગ અને નરકનો તાદરશ ચિતાર ખડો થાય છે. ધોળ દિવસે ભર બળરે ગરીબોને લૂટતા શરીફ બદમાશો, જુગારીઓ, ખૂની લોકો તથા ભામટાઓ કેવી ફસાઉગીરી ચલાવે છે તેનો હૃદયભેદક ચિતાર આખો છે, તથા એક રાજકર્તા ગુપ્ત વેશમાં રહી પરમાર્થબુદ્ધિથી મુંબઈના ગરીબોનો ઉદ્ધાર કરે છે તે ખાસ વાંચવા યોગ્ય છે. પાકું સોનેરી પુંડું. બન્ને ભાગ સાથે. ઉંચા ગ્લેઝડ કામળ. પૃષ્ઠ ૪૮૦. મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦ રસિક નવલકથામાળાના આહુકને પોણી કીંમતે મળશે. રજીસ્ટર પોસ્ટેજ માફ.

ચાળીશ રહેરાનો માણુસ.—(લે. ચં. જે. વ્યાસ.)

આ ડિટેક્ટિવ નવલકથા છે. એક માણુસ ન્હાનપણથી ચોરીના ધંધામાં દાખલ થાય છે. બલબલા પોલિસ અમલદારોને પણ થાપ આપી, લાખોનો માલ મેળવે છે. પરંતુ એક રૂપવતી યુવતિના મુખદર્શનથી તેના જીવનમાં પરિવર્તન થઈ જાય છે; તથા પોલિસ ખાતામાં ડિટેક્ટિવ તરીકે જોડાઈ, ભયંકર અને ભેદી કેસોમાં ગુન્હેગારોને સપડાવી, પોતે જે બક્ષિસ મેળવે છે તેની મદદથી જેમને અગાઉ પોતે નુકસાન પહોંચાડ્યું છે તેમને બદલો બાળી આપે છે. એ માણુસ એટલો ચાલાક

છે કે તે પળારમાં પોતાનો રહેશે તથા દેખાવ બદલી નાખે છે. એથી કાંઈ પણ તેને પિછાની શકતું નથી. તેથી જ તેને ચાળીશ રહેવા માગતું ઉપનામ મળ્યું છે. પૃષ્ઠ ૪૫૦થી વધારે. પાકું સેલિરી પુકું. ઉંચાં ઝલેઝઝ કાગળ. સુંદર છપાઇ. મુલ્ય રૂ. ૩-૦-૦ રસિક નવલકથામાળાના આહુકોને પોણી કીમતે મળશે. રજીસ્ટર પોસ્ટેજ માફ.

વેર વસૂલ !—ભાગ ૧-૨. (લેખક—ચંદુલાલ જોષી-લાલ વ્યાસ.) આ નવલકથા એટલી બધી આકર્ષક થઇ ગઈ છે કે માત્ર થોડી મુદતમાં જ તે ખલાસ થઇ જવા આવી છે. એક નિર્દોષ મનુષ્ય પોતાના હિતશત્રુઓના કારસ્થાનથી કાળા કિલ્લાના ભયંકર ભોંયરામાં કેદ પુરાય છે. ત્યાં એક રાજ્યદારી કેદીની મદદથી દરેક વિધાતો જ્ઞાતા બનીને તે અન્ય રીતે તુરંગમાંથી મુક્ત થઇ, સુવર્ણદ્વિપની ગુપ્ત ગુફામાંથી અનર્ગળ દ્રવ્ય મેળવે છે. એ દ્રવ્ય તથા પોતાના જ્ઞાનની સહાયથી તે પોતાનું વેર પૂરેપૂરી રીતે વસૂલ કરે છે તથા પોતાના ઉપર ઉપકાર કરનારાઓને પણ સંપૂર્ણ બદલો આપે છે. આખો પ્લોટ મનોવેધક અને રસિક છે. આવી નવલકથા ગુજરાતી ભાષામાં અત્યાર સુધી પ્રકટ થઈ નથી. બન્ને ભાગ જુદા. પાકાં સોનેરી પુકાં. રંગીન સચિત્ર સુંદર આર્ટપેપરનું કવર. આઠ ફોટોગ્રાફિક મનોહર ચિત્રો. દરેક ભાગમાં ૩૨૫ પૃષ્ઠ. ઉંચાં ઝલેઝઝ કાગળો. મનોહર છપાઇ. દરેક ભાગનું મુલ્ય રૂ. ૩-૦-૦. રસિક નવલકથામાળાના આહુકોને પોણી કીમતે મળશે. રજીસ્ટર પોસ્ટેજ માફ.

પુંજલાલ ભગવાન પારેખ,
વલ્લભ સીટી.

આપણા બારસદારો ચોટે આપણી ફરજ.

કેળવણીથી આપણી કામ પછાત છે, ભવિષ્યમાં દેશસેવા કરી શકે એવા હીરા જેવા બાળકો સાધનના અભાવે રખાઈ છે, ધંધા હુતરતે અભાવે ગરીબાઈ આવે છે, સ્વધર્મનું વિસ્તરણ થાય છે. તો દૂર કરવાને શું કરવું ?

એ બાણવાને માટે વઢવાણ શહેરના

શ્રી જૈન વિદ્યાર્થી ભૂવનની

મુલાકાત લ્યો. આપણી કામના બાળકોને સરસ તાલીમથી, ઉત્તમ સંસ્કારી કેળવણીથી સુશિક્ષિત બનાવાય છે. તેઓ દેશ અને ધર્મની સેવા કરે તેવા થઈ શકે છે.

આપનું દ્રવ્ય આવા સારા કાર્યમાં ખર્ચવાનું આ ઉત્તમ ક્ષેત્ર જૂઓ, ખાત્રી કરો ! દ્રવ્યની વ્યવસ્થા સુપાત્રમાં થતી જૂઓ ! કામનાં નાણાંની અત્યારની મદદથી કામની સેવાનું વળતર ભવિષ્યમાં પૂરેપૂરું બાળ સાથે મળી રહેશે.

તમને તમારી કામના બાળકો વઢાલા હોય, કામનો બુખમરો ટાળવો હોય, સ્વધર્મપ્રેમી બનાવી તેમને ઉન્નતગિરિના શૃંગે પહોંચાડવા હોય, તેમ કરવાની તમારી ફરજ-પ્રેમ માનતા હો, તો તમારી કમાણીમાંથી કાંઈ રકમ આ સંસ્થાને મદદ કરો. તમારી ઉદાર મદદ ઉપર જ સંસ્થાની ઉન્નતિ અને વધારે વિદ્યાર્થીની સંગવડનો આધાર છે. માટે દરેક મંધુને ઉદાર હસ્ત લંબાવવાની વિનંતિ છે. સુજોષુ કિં વહુના !

લી.

વ્યવસ્થાપકો

શ્રી જૈન વિદ્યાર્થીભૂવન-વઢવાણ સીટી.

